รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง

การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

A Study of History and Routes of Religious and Cultural Tourism in the South East Region

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของอีสานใต้ : ประวัติศาสตร์ เส้นทางและการเสริมสร้างเครือข่ายในประชาคมอาเซียน

Religious and Cultural Tourism of the South East Region : History, Routes, and Network Strengthening in ASEAN Community

โดย

ผศ.ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
พระครูศรีสุนทรสรกิจ, ผศ.ดร.
พระมหาสมบัติ ธานวโร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610760199

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง
การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

A Study of History and Routes of Religious and Cultural Tourism in the South East Region

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง
การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของอีสานใต้ : ประวัติศาสตร์ เส้นทางและการเสริมสร้างเครือข่ายในประชาคมอาเซียน

Religious and Cultural Tourism of the South East Region : History, Routes, and Network Strengthening in ASEAN Community

โดย

ผศ.ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
พระครูศรีสุนทรสรกิจ, ผศ.ดร.
พระมหาสมบัติ ธานวโร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610760199
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub-Research Report 1

A Study of History and Routes of Religious and Cultural Tourism in the South East Region

Under Research Program

Religious and Cultural Tourism of the South East Region : History, Routes, and Network Strengthening in ASEAN Community

by

Assist. Prof. Dr. Taweesak Tongtip
Assist. Prof. Dr. Phrakrusrisunthonsarakit
PhramahaSombut Thanavaro
Mahachulalongkornrajavidayalaya University, Surin Campus
B.E. 2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University
MCU RS 610760199
(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

ผู้วิจัย: ผศ. ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ พระครูศรีสุนทรสรกิจ, ผศ.ดร. พระมหาสมบัติ ธานวโร

ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๐

ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ วิธีดำเนินการวิจัย เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา

ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้ คำว่าอีสานใต้หมายถึงจังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา ในดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่มานานไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ก่อนเกิดอาณาจักรขอมและสุโขทัย เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี วัฒนธรรมสำคัญอีสานใต้เกิดจากคน ๔ กลุ่ม คือ เขมร กูย ลาว และไทยโคราช แต่ละกลุ่มมีวัฒนธรรม ภาษาพูด เป็นของตนเอง คือ ภาษาเขมร กูย ลาว และไทยโคราช มีวิถีชีวิตเรียบง่าย อนุรักษ์ภาษา วัฒนธรรม ของตนไว้ได้อย่างดี

๒. เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เลือกมาเป็นตัวอย่างในการวิจัยมี ๘ แห่ง อยู่ใน ๕ จังหวัด ๑) จังหวัดนครราชสีมา คือ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ คือ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ คือ วัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ คือ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี คือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป มีความเชื่อมโยงกับศาสนาและวัฒนธรรม ด้านศาสนา มีกิจกรรมท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับองค์ประกอบศาสนา คือ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ด้านวัฒนธรรม มีกิจกรรมท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับประเภทวัฒนธรรม คือ วัตถุธรรม วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม วัฒนธรรมเป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย และ สหธรรม วัฒนธรรมมารยาททางสังคม

๓. ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ก่อให้เกิดผลกระทบด้านบวกมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยรวม เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ คือ ๑) สภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานพื้นฐานห้องน้ำ มีความพอเพียง สะอาด ปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกปลอดภัย ๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม ๓) สภาพทั่วไปด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม มีการบริหารจัดการของเสียดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณนั่งพักผ่อนได้รับบริการดีจากเจ้าหน้าที่ ๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อศาสนา มีความเคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรม วัตถุธรรม ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง คติธรรม ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม เนติธรรม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม สหธรรม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม

Thematic Title: A Study of History and Routes of Religious and Cultural Tourism in the South East Region
Researcher: Assist. Prof. Dr. Taweesak Tongtip
Assist. Prof. Dr. Phrakrusrisunthonsarakit and PhramahaSombut Thanavaro
Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus
Fiscal Year: 2560/2017
Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research aimed to study history and culture, routes of Religious and cultural tourism, and impact of religious and cultural travel in the South East Region. Data was collected by studying documents, observations, interviews and small group discussions. Descriptive data analysis was used in the research.

The findings were as follows:

1. The word Southern Isaan refers to the provinces in the lower northeastern region of Thailand. Its border is connected with the Mun River in the Southeast, and dominated by the Dongrek mountain range the in the East. In this land, there was a group of people who lived for a long time not less than 3,000 - 4,500 years before the Khmer Empire and Sukhothai. This could be proved from prehistoric paintings at Tham Khao Chan Ngam Temple, Sikhio District, Nakhon Ratchasima province and paintings at Pha Taem National Park, Khong Chiam District, Ubon Ratchathani province. The important cultures of the South Isan were originated from four groups of people, namely; Khmer, Kui, Lao, and Thai Korat. Each group has its own spoken language culture, namely; Khmer, Kui, Lao, and Thai Korat languaes. They led a simple way of life, preserving their languages and cultures.

2. Eight Religious and cultural tourism routes of five provinces in the South East were selected as an example in the research. They were as follows; 1) Somdej Phra Phutthachan Foundation (To Phrom Raysang) and Phimai Historical Park in Nakhon Ratchasima province 2) Phanom Rung Historical Park and Prasat Muang Tam in Buri Ram province 3) the temple of Khao Sala Atullathanajaro And Wat Pa Aiang (Elephant Mausoleum) in Surin Province 4) Wat Phrai Phatthana (Luang Pu Suang) in Si Sa Ket Province 5) Wat Sirindhorn Wanaram Phu Phrao in Ubon Ratchathani province. Those temples and historical sites were related with religion and culture.

In the aspect of religion, there were tourist activities linked to religious elements, namely, Buddha images or idols, religious teaching, religious personnel, religious places, and religious ceremonies. In the aspect of culture, there are tourism activities linked to cultural categories, namely, material, culture, morale, principle of life, ethics about law, and culture of social etiquette.

3. The impact of tourist behaviors caused the most positive impact to religious and cultural attractions with a total average equal to 98.04 percent, as following details; 1) general conditions of basic infrastructure i.e. sufficient, clean, and safe bathroom, sufficient water supply, well telecommunication system, well electrics systems, and convenient transportation; 2) general conditions for buildings i.e. orderly building, and beautiful tourism resources; 3) general conditions in places and environments i.e. good waste management, safe and clean buildings, safe sitting area, good services; 4) tourist behaviors towards religion i.e. respectful to the Buddha image or the idol, the religious teaching, religious personnel, religious places and religious ceremonies; 5) tourist behaviors towards culture, i.e. usage four factors correctly according to dharma, practice in a good ethics according to a morality, complying with laws and prohibitions in morale, and social etiquette practices according to the social norms.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี โดยได้รับการสนับสนุนจากส่วนงานและบุคคลหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอเอ่ยนามท่านผู้มีอุปการคุณเหล่านั้นไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

๑. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ผู้ทรงคุณวุฒิ และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ได้สนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัย ตลอดทั้งให้คำปรึกษา อำนวยความสะดวก และให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินการวิจัยจนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์

๒. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ โดยพระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทโธ) รองอธิการบดีวิทยาเขตสุรินทร์ ผู้ช่วยอธิการบดีทุกฝ่าย ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขตสุรินทร์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ คณาจารย์ทุกสาขาวิชา และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย ที่ได้อำนวยความสะดวกในด้านการดำเนินการวิจัย

๓. คณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ทุกรูป/คน เช่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บรรจง โสดาดี ได้เป็นผู้ร่วมกำหนดประเด็นสำคัญและให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยในครั้งนี้ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนู ศรีทอง ที่ช่วยดูแลและตรวจทานทางด้านภาษาอังกฤษในบทคัดย่อของงานวิจัยนี้ ให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๔. นางสาวชนนิภา สุบรรนาถ, นางสาวนารีประภา สุวรรณบุปผา นิสิตชั้นปีที่ ๔ สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ปีการศึกษาที่ ๒๕๖๑ นางสาวปณิดา บุญรอด สาขาวิชาการจัดการทั่วไป(บัญชี) มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ ได้เป็นผู้ช่วยนักวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ๕ จังหวัดในอีสานใต้ คือ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี

๕. ทีมงานนักวิจัยในแผนงานวิจัย ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนู ศรีทอง ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บรรจง โสดาดี อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา และอาจารย์ชายชาญ วงศ์ภักดี อาจารย์ประจำสาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นคณะผู้วิจัยภายใต้แผนงานวิจัยในเรื่องนี้ ที่ได้วางแผนและดำเนินการวิจัยร่วมกันในทุกขั้นตอนของการวิจัย

จึงขอขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ผศ.ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ และคณะ

๓๐ กันยายน ๒๕๖๐

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... ค
กิตติกรรมประกาศ ..... จ
สารบัญ ..... ฉ
สารบัญตาราง ..... ญ
สารบัญภาพ ..... ฎ

บทที่ ๑ บทนำ ๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย ๙
๑.๓ ปัญหาการวิจัย ๙
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย ๙
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย ๑๑
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย ๑๒
๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย ๑๓

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๑๔
๒.๑ แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๑๔
๒.๑.๑ ที่มาของแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๑๔
๒.๑.๒ ความหมายของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๑๗
๒.๑.๓ หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๑๙
๒.๑.๔ ประเภทของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๒๒
๒.๑.๕ วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๒๕
๒.๑.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๓๐
๒.๒ แนวคิด เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๓๖
๒.๒.๑ ที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๓๙
๒.๒.๒ ความหมายของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๔๑
๒.๒.๓ หลักการสำคัญแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๔๖
๒.๒.๔ ประเภทเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๔๘
๒.๒.๕ วิธีการแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕๐
๒.๒.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕๓
๒.๓ แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕๖
๒.๓.๑ ที่มาของแนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕๗

๒.๓.๒ ความหมายผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕๙
๒.๓.๓ หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๖๐
๒.๓.๔ ประเภทผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๖๔
๒.๓.๕ วิธีการผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๖๘
๒.๓.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๗๐
๒.๔ แนวคิดการตลาดการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๗๒
๒.๔.๑ ที่มาของแนวคิดการตลาด ๗๒
๒.๔.๒ ความหมายการตลาด ๗๔
๒.๔.๓ หลักการสำคัญของการตลาด..... ๗๕
๒.๔.๔ ประเภทการตลาด ๗๘
๒.๔.๕ วิธีการของการตลาด ๘๒
๒.๔.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดการตลาด..... ๘๔
๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๘๖
๒.๕.๑ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๘๖
๒.๕.๒ ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม..... ๘๗
๒.๕.๓ ด้านผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๘๘

บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย ๑๐๔
๓.๑ รูปแบบการวิจัย ๑๐๔
๓.๑.๑ การวิจัยเอกสาร ๑๐๔
๓.๑.๒ การวิจัยเชิงคุณภาพ ๑๐๔
๓.๒ พื้นที่การวิจัยและผู้ให้ข้อมูลหลัก.....๑๐๕
๓.๒.๑ พื้นที่การวิจัย.....๑๐๕
๓.๒.๒ กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๑๐๕
๓.๓ เครื่องมือการวิจัย.....๑๐๖
๓.๓.๑ แบบบันทึกเอกสาร.....๑๐๖
๓.๓.๒ แบบบันทึกการสังเกต.....๑๐๗
๓.๓.๓ แบบสัมภาษณ์.....๑๐๗
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล ๑๐๗
๓.๔.๑ แบบบันทึกเอกสาร.....๑๐๘
๓.๔.๒ แบบบันทึกการสังเกต.....๑๐๘
๓.๔.๓ แบบสัมภาษณ์.....๑๐๘
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล ๑๐๙
๓.๕.๑ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ ๑๐๙
๓.๕.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้.....๑๐๙

๓.๕.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ๑๐๙
๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิจัย.....๑๐๙
๓.๖.๑ สูตรการหาค่าร้อยละ.....๑๐๙
๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย.....๑๑๐

บทที่ ๔ ผลการวิจัย..... ๑๑๑
๔.๑ ประวัติศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ๑๑๑
๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ๑๑๑
๔.๑.๒ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ ๑๒๖
๔.๒ เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ ๑๓๖
๔.๒.๑ จังหวัดนครราชสีมา.....๑๓๗
๔.๒.๒ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔๕
๔.๒.๓ จังหวัดสุรินทร์.....๑๕๑
๔.๒.๔ จังหวัดศรีสะเกษ ๑๕๙
๔.๒.๕ จังหวัดอุบลราชธานี ๑๖๓
๔.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้.....๑๖๗
๔.๓.๑ จังหวัดนครราชสีมา.....๑๖๗
๔๓.๒ จังหวัดบุรีรัมย์.....๑๗๑
๔.๓.๓ จังหวัดสุรินทร์.....๑๗๓
๔.๓.๔ จังหวัดศรีสะเกษ ๑๗๖
๔.๓.๕ จังหวัดอุบลราชธานี ๑๗๘

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ๑๘๑
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....๑๘๑
๕.๑.๑ ประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้.....๑๘๑
๕.๑.๒ เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้.....๑๘๔
๕.๑.๓ ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๑๙๗
๕.๒ อภิปรายผล.....๑๙๙
๕.๒.๑ ประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้.....๑๙๙
๕.๒.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้.....๒๐๑
๕.๒.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๒๐๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....๒๐๖
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....๒๐๖
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ ๒๐๘
๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ๒๑๑

บรรณานุกรม.....๒๑๒
ภาคผนวก..... .....๒๓๐
ภาคผนวก ก บทความวิจัย ๒๓๑
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้.....๒๔๓
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์.....๒๔๔
ภาคผนวก ฆ เครื่องมือวิจัย.....๒๔๗
ภาคผนวก ง รูปภาพประกอบการวิจัย.....๒๕๗
ภาคผนวก จ แบบสรุปโครงการ.....๒๕๘
ประวัติคณะผู้วิจัย.....๒๖๔

สารบัญตาราง

ตารางที่ หน้า
๑.๑ แสดงประชากร กลุ่มตัวอย่าง วิธีการได้มากลุ่มตัวอย่าง และการเก็บข้อมูล ๑๐
๒.๑ แสดงการเปรียบเทียบแนวคิดเน้นการขายกับเน้นการตลาด ๗๓
๒.๒ แสดงแนวคิดในยุคก่อน..... ๗๙
๒.๓ แสดงแนวคิดในยุคใหม่ ๘๑
๓.๑ แสดงประชากร กลุ่มตัวอย่าง วิธีการได้มากลุ่มตัวอย่าง และการเก็บข้อมูล ๑๐๖
๔.๑ ท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี).....๑๖๘
๔.๒ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่ง
ท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๑๖๙
๔.๓ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่ง
ท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ.๑๗๑
๔.๔ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่ง
ท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร ๑๗๓
๔.๕ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่ง
ท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๑๗๕
๔.๖ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่ง
ท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง).....๑๗๗
๔.๗ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่ง
ท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ๑๗๘
๔.๘ จำนวนร้อยละค่าเฉลี่ยรวมผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม
อีสานใต้.....๑๘๐
๕.๑ จำนวนร้อยละค่าเฉลี่ยรวมผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม
อีสานใต้.....๑๙๘

สารบัญภาพ

ภาพที่ หน้า

๑.๑ แผนภาพแสดงกรอบแนวคิดการวิจัย ๑๒

๓.๑ แสดงผังกระบวนการวิจัย.....๑๑๐

๔.๑ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา มีจุดท่องเที่ยวอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทพิมายอยู่ด้วย.....๑๓๗

๔.๒ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์มีจุดท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำอยู่ด้วย ๑๔๕

๔.๓ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดสุรินทร์มีจุดท่องเที่ยววัดเขาศาลาและวัดป่าอาเจียง(สุสานข้าง).๑๕๒

๔.๔ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดศรีสะเกษมีจุดท่องเที่ยววัดไพรพัฒนา(หลวงปูสรวง).....๑๕๙

๔.๕ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดอุบลราชธานีมีจุดท่องเที่ยววัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ๑๖๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อีสานใต้ คือ อาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล แอ่งโคราช แถบทุ่งกุลาร้องให้ มีพื้นที่อยู่ในอาณาเขตของจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี การศึกษาความเป็นมาของอาณาบริเวณดังกล่าวในเบื้องต้นได้พบว่ามีร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณเกิดขึ้นหลายแห่ง มีกลุ่มปราสาทขอมที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยว ที่เดินทางเข้าไปเที่ยวชมในแหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้อยู่หลายแห่ง เช่น มีปราสาทพิมาย อยู่ในพื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนคราชสีมา มีปราสาทพนมรุ้ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และปราสาทเมืองต่ำ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีปราสาทพระวิหาร ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบล เสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น นอกจากแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นกลุ่มปราสาทขอมดังที่ได้กล่าวมาแล้วในอีสานใต้ ยังมีสถานที่ท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอยู่อีกหลายแห่ง เช่น วัดบ้านไร่(หลวงพ่อคูณ ปาริสุทโธ) ตำบลกุดพิมาน อำเภอด่านขุนทด และอุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา พระเจ้าใหญ่วัดหงษ์ บ้านศีรษะแรต ในพื้นที่ตำบลมะเฟือง อำเภอพุทไธสง และ วัดบ้านกรวด (หลวงปู่ผาด ฐิติปญฺโญ) อยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านกรวด อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ วัดบ้านป่าอาเจียง (สุสานช้าง) ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม และวัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ และ วัดพระธาตุเรืองรอง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลหญ้าปล้อง อำเภอเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ วัดหนองป่าพง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ และวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น อาณาบริเวณพื้นที่ของจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ซึ่งมีแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มอารยธรรมปราสาทขอม วิถีวัฒนธรรมชุมชน และวิถีวัฒนธรรมทางศาสนา ซึ่งจะได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวของแต่ละจังหวัดเพียงบางแห่งดังนี้

จังหวัดนครราชสีมา มีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียง เช่น อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา สร้างโดยสรพงษ์ ชาตรี พระเอกหนังในอดีต ดาราภาพยนตร์และดาราละครโทรทัศน์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนในวงการบันเทิงเป็นอย่างดี ความเป็นมาของวิหารหลวงพ่อโต หรือ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เกิดจากสรพงษ์ ชาตรี ได้ไปปฏิบัติธรรมกับ พระอาจารย์เปลี่ยน ปญฺญาทีโป ที่ วัดอรัญวิเวก จังหวัดเชียงใหม่ พรอาจารย์ ได้ให้คำแนะนำให้ สรพงษ์ ชาตรี ไปอธิษฐานขอพรสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

ที่วัดระฆัง และทุกอย่างที่มีวามกังวลใจอยากจะให้มีขึ้นมาก็จะสำเร็จสมความปรารถนา สรพงษ์ ชาตรี จึงได้ปฏิบัติตามคำที่พระอาจารย์ท่านแนะนำ และได้มีความต้องการที่จะสร้างรูปเหมือนของสมเด็จโตด้วย จึงได้ไปขอคำปรึกษา พระครูปลัดนุตร์ รัตนวิชโย ซึ่งขณะนั้นท่านได้ปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ท่านจึงได้แนะนำให้สร้างรูปเหมือนของสมเด็จโตองค์ใหญ่ที่สุดในโลก ดั้งนั้น สรพงษ์ ชาตรี จึงได้เริ่มประกอบพิธีเททองหล่อรูปเหมือนสมเด็จโต เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งมีหน้าตักกว้าง ๘ เมตร ๑ นิ้ว สูง ๑๓ เมตร มีน้ำหนัก ๖๑ ตัน ค่าก่อสร้าง ๙ ล้านบาทเศษ และได้สร้างมหาวิหารเป็นแบบกูฏาคาร (เรือนยอดเจดีย์เพื่อประดิษฐ์ฐานพระพุทธรูป)ขึ้นถวาย พร้อมทั้งซื้อที่ดินประมาณ ๑๕๐ ไร่ และจัดภูมิทัศน์ส่วนต่าง ๆ ตามความเหมาะสม[๑] จุดเด่นของสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้คือมีศาสนบุคที่ชาวพุทธทั่วไปให้ความศรัทธาเลื่อมใส ได้แก่รูปเหมือนของสมเด็จโตองค์ใหญ่ที่สุดในโลก ศาสนสถานได้แก่เรือนยอดเจดีย์เป็นสถานที่ประดิษฐ์ฐานพระพุทธรูปที่มีความงดงาม มีกิจกรรมการทำบุญหลากหลายรูปแบบ มีการจัดภูมิทัศน์สวยงาม มีสาธารณูปโภคพื้นฐานเพียงพอไว้รองรับสำหรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม จึงเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจากสถานที่ต่าง ๆ เข้ามาเยี่ยมชมในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก

แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมากอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดนครราชสีมา คือ ปราสาทพิมาย หรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป คำว่า “พิมาย” สมมาตร์ ผลเกิด ได้ให้ทัศนะว่า คำนี้ มาจากคำว่า “วิมายะ” หรือ “วิมายปุระ” ที่ปรากฏอยู่ในจารึกภาษาสันสกฤตบริเวณกรอบประตูทางเข้าของระเบียงคตด้านทิศใต้ของปราสาทหินพิมายนั้น โดยสมมาตร์ ผลเกิด ได้ยกทัศนะของศาสตราจารย์ ดร. เอส เจ มังการัม (S.J. Mangalam) ผู้เชี่ยวชาญภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยเดคคัน (Deccan University) ประเทศอินเดียได้ให้ความหมายว่า หมายถึง ดินแดนแห่งการแลกเปลี่ยนสินค้า[๒] และ พินิจ จันทร และคณะ ได้ให้ทัศนะว่า อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นเมืองโบราณในแบบแผนของสถาปัตยกรรมขอม ชื่อ พิมาย มาจากคำว่าวิมาย หรือวิมายปุระที่ปรากฏในจารึกบนแผ่นหินตรงขอบประตูระเบียงคตด้านหน้าของปราสาท จุดเด่นของเมืองคือปราสาทหินพิมาย เป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย จากหลักฐานศิลาจารึกและรูปแบบการสร้างบ่งบอกว่า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบปาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นศาสนสถานทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สถานที่บริเวณนี้นอกจากนี้จะมีปราสาทพิมายแล้ว ยังมีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมโบราณวัตถุศิลปะขอมที่น่าสนใจไว้จำนวนมาก[๓]

---

[๑] วัดหลวงพ่อโต จังหวัดนครราชสีมา, < https://esan108.com/วัดหลวงพ่อโต-โคราช.html >, ๑๐ พ.ย. ๖๑.

[๒] สมมาตร์ ผลเกิด, **ปราสาทพิมาย: เพชรน้ำเอกแห่งวิมายปุระ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงกมลพับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖.

[๓] พินิจ จันทร และคณะ, **เปิดประตูท่องเที่ยวอาเซียนเชื่อมโยง ๑๐ ประเทศเป็นหนึ่งเดียว**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญาชน, ๒๕๕๖), หน้า ๕๕.

นอกจากนี้จังหวัดนครราชสีมายังมีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงน่าสนใจอีกหลายแห่ง เช่น อนุสาวรีท้าวสุรนารี ในพื้นที่*ตำบล*ในเมือง เมืองนครราชสีมา ชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านด่านเกวียน ในพื้นที่ตำบลด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น จังหวัดนครราชสีมา วัดบ้านไร่(หลวงพ่อคูณ) ตำบลกุดพิมาน อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

จังหวัดบุรีรัมย์ มีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียง เช่น ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่บนยอดเขพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ สรเชต วรคามวิชัย ได้ให้ทัศนะว่า คำนี้เป็นคำเก่าแก่ดั้งเดิม เพราะมีปรากฏในศิลาจารึกที่พบในปราสาทหินเขาพนมรุ้งนั้นเองว่า “วนมฺรุงฺ” คำว่า วนมฺ คือพนม เป็นภาษาเขมร แปลว่า “ภูขา” คำว่า “รุงฺ” แปลว่า “ยิ่งใหญ่” หรือ “เด่น” เมื่อรวมกันก็จะได้ความหมายว่า ภูเขาที่ยิ่งใหญ่หรือเด่น และอาจมีความหมายว่า รู โพรง บ่อ หรือถ้ำได้ด้วย[๔] และ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ได้นำเสนอข้อมูลไว้ว่า ปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ในพื้นที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ เป็นโบราณสถานสมัยลพบุรีที่มีความงดงาม มีความสำคัญมากอีกแห่งหนึ่งในประเทศไทย สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่องค์พระศิวะเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินนดู ลัทธิไศวนิกาย เขาพนมรุ้งและปราสาทบนยอดเขาจึงเปรียบเสมือนเขาไกรลาสอันเป็นที่ประทับของพระศิวะ และยังเป็นศูนย์กลางจักรวาลอีกด้วย กลุ่มอาคารบนยอดเขามีการก่อสร้างหลายยุคสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ชื่อ “พนมรุ้ง” มาจากภาษาเขมรว่า “วนํรุง” แปลว่าภูเขาอันกว้างใหญ่ โดยคำนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกอักษรขอมพบที่ปราสาทพนมรุ้ง และยังปรากฏชื่อผู้สร้างปราสาทคือ “นเรนทราทิตย์” เชื้อสายราชวงศ์มหิธรปุระผู้เกี่ยวข้องเป็นพระญาติกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาทนครวัด[๕] จารึกนี้ทำให้ทราบเรื่องราวความเป็นมาของปราสาทพนมรุ้งได้อีกทางหนึ่งด้วย

แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมากอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดบุรีรัมย์ คือ ปราสาทเมืองต่ำ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้มีการนำเสนอข้อมูลของปราสาทเมืองต่ำไว้ว่า ปราสาทเมืองต่ำ เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นตามความเชื่อทางศาสนาฮินดู สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นเพื่อถวายพระศิวะ มีลักษณะเป็นศาสนสถานประจำเมืองหรือประจำชุมชน จากการศึกษาทางโบราณคดีพบว่ามีการตั้งถิ่นถานของชุมชนโบราณในละแวกนี้เป็นชุมชนขนาดใหญ่หลายชุมชน เช่น ชุมชนบ้านโคกเมือง โคกยายคาน โคกสลองตอง เป็นต้น โบราณวัตถุที่ขุดพบได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยชามเคลือบสีน้ำตาลและเคลือบสีเขียว เป็นจำนวนมาก หลักฐานเหล่านี้แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีอายุใกล้เคียงกับการสร้างปราสาท ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะขอมแบบคลัง และแบบปาปวน กำหนดอายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรตที่ ๑๖ หรือราว ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว ตำแหน่งที่ตั้งของปราสาทเมืองต่ำ อยู่บนเส้นทางอารยธรรมขอมจากเมืองพระนครในประเทศกัมพูชา ขึ้นสู่ทางเหนือ ผ่านเทือเขาพนมดงรัก ผ่านกลุ่มปราสาทตาเมือน จังหวัดสุรินทร์ ผ่านปราสาทเมืองต่ำสู่ปราสาทพนมรุ้ง ไปยังปราสาทพิมาย จังหวัด

---

[๔] สรเชต วรคามวิชัย, **ปราสาทหินพนมรุ้ง**, (บุรีรัมย์: เรวัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๗.

[๕] อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, **แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง**, ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์, (รับแผ่นพับเมื่อ วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑)

นครราชสีมา อาจกล่าวได้ว่าชุมชนโบราณที่ปราสาทเมืองต่ำ มีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณใกล้เคียงบนเส้นทางอารยธรรมขอมจากเมืองพระนคร สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย[๖]

นอกจากนี้จังหวัดบุรีรัมย์ยังมีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงน่าสนใจอีกหลายแห่ง เช่น วัดเขาอังคาร ในพื้นที่ตำบลเจริญสข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ วัดหงส์ (พระเจ้าใหญ่) บ้านศีรษะแรต ในพื้นที่ตำบลมะเฟือง อำเภอพุทไธสง และ วัดบ้านกรวด (หลวงปู่ผาด ฐิติปญฺโญ) อยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านกรวด อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ และ วนอุทยานเขากระโดง ในพื้นที่ตำบลเสม็ด อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น เป็นแหล่งท่องเที่ยวศาสนาและวัฒนธรรมที่มีเชื่อเสียงซึ่งดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติให้เข้ามาเที่ยวในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก

จังหวัดสุรินทร์ มีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียง เช่น วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ในพื้นที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ ได้ให้ข้อมูลว่า วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีป่าและภูเขาล้อมรอบ มีเนื้อที่ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๑๐,๘๖๕ ไร่ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้ และสมุนไพรหายาก รวมทั้งสัตว์ป่านานาชนิด เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำ ลำธาร มีทัศนียภาพงดงาม สภาพแวดล้อมดี เงียบ สงบ ร่มเย็น เหมาะกับการศึกษาปฏิบัติธรรมและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ภายในวัดแห่งนี้มีพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีรอยพระพุทธบาทบนหิน มีรูปหล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีรูปหล่อพระเจจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงหลายรูป มีพระพุทธบารมีสยามบุรีพิทักษ์ เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกสีทองขนาดใหญ่ มีหน้าตักกว้าง ๙ เมตร ประดิษฐานบนยอดเขา มองเห็นแต่ไกล[๗] *บุญขาน โทขันธ์* ได้เขียนเล่าเรื่องเกี่ยวกับ วนอุทยานเขาศาลา ผานางคอย และน้ำตกไตรคีรี ว่า สถานที่แห่งนี้ตั้งอยู่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด บริเวณใกล้ชายแดนไทย-กัมพูชาวนอุทยานเขาศาลาเป็นที่ประดิษฐานพระนาคปรก มีผานางคอยหน้าผาสูง มีบรรยากาศเหมาแก่การชมวิว ทิวเขา ป่าไม้ บริเวณด้านล่างเป็นอ่างเก็บน้ำจรัส ห่างไปไม่ไกลนักมีน้ำตกไตรคีรี เป็นน้ำตกที่อยู่ในลำห้วยรุน เดินทางจากอ่างเก็บน้ำจรัสโดยทางเรือ ๔๕ นาที เดินทางทางเท้าต่ออีกประมาณครึ่งชั่วโมงก็ถึงน้ำตกแห่งนี้ หรือหากเดินทางเท้าจากเขาศาลาระยะทางประมาณ ๓ กิโลเมตร ก็ถึงน้ำตกไตรคีรี[๘]

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงของจังหวัดสุรินทร์อีกแห่งหนึ่ง คือ หมู่บ้านช้าง โดยมีวัดป่าอาเจียง (สุสานช้าง) เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่สำคัญ ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ สุสานช้างแห่งนี้สร้างขึ้นจากแนวนิดของ พระครูสมุห์หาญ ปญฺญาธโร เจ้าอาวาสวัดป่าอาเจียง โดยได้คิดสร้างสุสานช้างวัดวัดป่าอาเจียงแห่งนี้ เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิดชูเกียรติช้างไทย เป็นที่สำหรับเก็บรวบรวมกระดูกช้างที่เสียชีวิตแล้ว จุดเริ่มต้นแนวคิดนี้คือ เมื่อช้างได้เห็นช้างในชุมชนล้มตายลงในที่ใดก็ตามเจ้าของช้างมักฝังซากศพช้างไว้ในที่ตรง

---

[๖] ปราสาทเมืองต่ำ, แผ่นพับแนะนำปราสาทเมืองต่ำ, ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์, (รับแผ่นพับเมื่อ วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑)

[๗] สำนักงานจังหวัดสุรินทร์, **มหัศจรรย์เมืองสุรินทร์**, (สุรินทร์: โรงพิมพ์รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท, ๒๕๕๔), หน้า ๕๕.

[๘] บุญขาน โทขันธ์, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตามรอยอารยธรรมไผทสมันเมืองสุรินทร์**, (สุรินทร์ : โรงพิมพ์ ส.พันธุ์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔.

นั้นเนื่องจากช้างเป็นสัตว์มีขนาดใหญ่เคลื่อนย้ายได้ยาก จึงต้องฝังไว้ในที่ช้างล้มตายลง เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้เกิดมีหลุมฝังซากศพช้างกระจายอยู่ทั่วไปในอาณาบริเวณของชุมชนหมู่บ้านตากลาง โดยข้อเท็จจริงแล้วชุมชนบริเวณที่อยู่รอบ ๆ วัดป่าอาเจียงนี้ล้วนเป็นหมู่บ้านช้าง ในวันข้างหน้าหากไม่มีช้างเหลืออยู่เพื่อจะได้มีหลักฐานยืนยันคือสุสานช้างแห่งนี้จะเป็นหลักฐานยืนยันบอกให้รู้ว่าที่ตรงนี้เคยเป็นหมู่บ้านช้างและอีกประการหนึ่งสุลานช้างแห่งนี้ ยังสามารถใช้เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตของคนและช้างในชุมชนนี้ได้อีกด้วย วัดป่าอาเจียงแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวซึ่งเดินทางมาจากสถานที่ต่าง ๆ เพื่อมาเยี่ยมชมวัฒนธรรมวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านช้างนี้ สำหรับหมู่บ้านตากลางนี้เป็นชุมชนหนึ่งได้อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ซึ่งจำพรรษาในวัดป่าอาเจียงด้วย สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิตของชุมชนแห่งนี้ไว้ว่า หมู่บ้านช้างจังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๙ และ ๑๓ บ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ นับเป็นหมู่บ้านชาวกูยเก่าแก่ที่เลี้ยงช้างมานานแต่เมื่อครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งได้เลือกพื้นบริเวณที่ลำน้ำชีมาสบกับลำน้ำมูลซึ่งเป็นป่าดงริมน้ำ กว้างใหญ่ มีอาหารเพียงพอแก่ช้าง การเลี้ยงช้างของชาวกูยไม่ได้เลี้ยงไว้เพื่อการทำงานหนักหรือใช้ชักลากไม้แบบทางภาคเหนือของไทย แต่เลี้ยงช้างเหมือนหนึ่งสมาชิกในครอบครัว ลูกชาวชาวกูยบางคนก็เกิดมาพร้อมกับช้าง ความผูกพันระหว่างคนกับช้างจึงเป็นเรื่องราวที่แยกกันไม่ออก แม้จะไม่มีการออกไปจับช้างป่าอีกแล้ว แต่ช้างบ้านหลายรุ่นก็ตกลูกช้างออกมาอย่างสม่ำเสมอ เมื่อลูกช้างโตขึ้นมีอายุประมาณสองปีเจ้าของช้างก็ต้องนำมาฝึกเพื่อรับคำสั่งต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านช้างแห่งนี้ยังมีการจัดตั้งศูนย์คชศึกษาขึ้นมีกิจกรรมการแสดง และการให้ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการเลี้ยงช้าง เช่น การคล้องช้าง พิธีเส้นไหว้ผีปะกำ การแสดงความสามารถของช้างแสนรู้ ชมช้างเล่นน้ำ เป็นต้น ภายในหมู่บ้านยังได้จัดสร้างพิพิธภัณฑ์ช้างเพื่อรวบรวมเป็นมาเกี่ยวกับช้าง อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการคล้องช้าง และให้ความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับช้าง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ ได้จัดทำโครงการ “นำช้างคืนถิ่น เพื่อพัฒนาท้องถิ่นบ้านเกิด” โดยการนำช้างเลี้ยงมาอยู่ในบริเวณหมู่บ้านช้าง จำนวน ๒๐๐ เชือก เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้แก่คนพื้นเมือง และการพัฒนาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง[๙]

นอกจากนี้จังหวัดสุรินทร์ยังมีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงน่าสนใจอีกหลายแห่ง เช่น กลุ่มปราสาทตาเมือน (ปราสาทตาเมือนธม ปราสาทตาเมือนโต๊ด และปราสาทบายกรีมหรืออัคคิศาลา) ในพื้นที่ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทศรีขรภูมิ ในพื้นที่ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทบ้านพลวงในพื้นที่ตำบลกังแอน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทตาควาย ในพื้นที่ตำบลบักได อำเภอพนมดงรัก จังหวัดรินทร์ หมู่บ้านทอผ้าไหมบ้านท่าสว่าง ในพื้นที่ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ หมู่บ้าทำประคำ ในพื้นที่อำเภอเขวาสินรินทร์ วัดบูรพาราม อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ วนอุทยานพนมสวย ตำบลสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ สุสานหลวงปู่หงส์ พรหมปญโญ วัดเพชรบุรี ในพื้นที่ตำบลสมุด อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ วัดเขาโต๊ะ อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น

---

[๙] สำนักงานจังหวัดสุรินทร์, **มหัศจรรย์เมืองสุรินทร์**, (สุรินทร์: โรงพิมพ์รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

จังหวัดศรีสะเกษ มีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียง เช่น วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ วัดไพรพัฒนาเริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยประชาชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานระยะแรกนั้นมาจากอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ การเข้ามาอยู่ครั้งแรกได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ไพรบึงน้อย” ในช่วงเวลานั้นอาณาบริเวณนี้ฝ่ายรัฐบาลไทยได้มีการสู้รบกันกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ทำให้ราษฎรส่วนหนึ่งในหมู่บ้านนี้ได้แยกย้ายกันออกไปที่อื่น แต่ยังมีราษฎรอีกส่วนหนึ่งในหมู่บ้านนี้ไม่ยอมย้ายออกไป ต่อมารัฐบาลได้มีนโยบายให้ประชาชนจากที่อื่น ๆ ย้ายเข้ามาอยู่ตามแนวชายแดน เพื่อป้องกันการรุกรานและก่อความไม่สงบของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในพื้นที่นี้ จึงได้มีการจัดสรรที่ดินให้ราษฎรอยู่อาศัย และตั้งชื่อบ้านให้ใหม่ว่า “ไพรพัฒนา” โดยมี นายพิน บุญเยี่ยม ผู้ใหญ่บ้าน ในขณะนั้น ได้ปรึกษาพระสงฆ์และคณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้ จัดตั้งสำนักสงฆ์ไพรพัฒนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๖ หลวงพ่อพุฒ วายาโม ได้มาจำพรรษาอยู่จึงดำเนินการขอจัดตั้งวัด จนกระทั่ง ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้ดำเนินการจัดตั้งวัดเสร็จเรียบร้อย พร้อมทั้งได้มีการแต่งตั้งหลวงพ่อพุฒ วายาโม เป็นเจ้าอาวาสวัด และได้รับ พระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นพระครูสัญญาบัตร ในราชทินนาม “พระครูโกศลสิกขกิจ” และได้มีการพัฒนาวัดให้เจริญเรื่อยมา เช่น ก่อสร้างอุโบสถ ศาลาทม กุฏิหลวงปู่สรวง ประตูและป้ายชื่อวัด กุฏิเรือนรับรอง มณฑปปราสาทหลวงปู่สรวง และศาลาการเปรียญ เป็นต้น สำหรับวัดไพรพัฒนาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ตั้งอยู่ เลขที่ ๒๕๘ หมู่ที่ ๓ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ มีพระครูโกศลสิกขกิจ หรือหลวงพ่อพุฒ วายาโม เป็นเจ้าอาวาส วัดไพรพัฒนาได้ขอประทานพระบรมสารีริกธาตุ จากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ ณ มณฑปปราสาทหลวงปู่สรวงวัดไพรพัฒนา และเป็นสถานที่ตั้งสรีระสังขารของหลวงปู่สรวง ซึ่งเป็นเกจิอาจารย์ที่พุทธศาสนิกชนชาวจังหวัดศรีสะเกษ และประชาชนทั่วไป ได้มาเคารพกราบไหว้ ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั่วไป[๑๐]

จุดที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาเยี่ยมชมวัดนี้คือศาสนบุคคลได้แก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาซึ่งพุทธศาสนิกชนได้ให้ความเคารพและศรัทธาที่ชาวพุทธจังหวัดศรีสะเกษเรียกท่านว่า “หลวงปู่สรวง เทวดาเดินดิน” ชาวพุทธจำนวนมากมีความศรัทธาในคุณงามความดี ความขลัง และศักดิ์สิทธิ์ ของหลวงปู่ ขอนำเอาเรื่องความขลังและศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่มาเล่าไว้ให้เห็นสักตัวอย่างเรื่องนี้ตั้งเชื่อว่า “รอดตายเพราะเหรียญหลวงปู่สรวง” นายสุทธี มายูร อยู่บ้านเลขที่ ๕๗ หมู่ ๗ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ได้ร่วมบำเพ็ญกุศลศพหลวงปู่สรวงที่วัดไพรพัฒนา ได้รับแจกเหรียญหลวงปู่สรวงรุ่นแรกจากหลวงพ่อพุฒ วายาโม เจ้าอาวาส แล้วนำมาเก็บติดตัวไว้ตลอดเวลา อีกสองปีต่อมาเมื่อ คือ พ.ศ.๒๕๔๖ นายสุทธี มายูร และบุตรชาย ได้ขับรถขนของเก่าเต็มคันรถจากบ้านเพื่อไปขายในจังหวัดสุรินทร์ เมื่อมาถึงบ้านโนนสันติสุข ตำบลพระแก้ว อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ มีรถ ๖ ล้อ บรรทุกหนังสือพิมพ์วิ่งชนท้ายเข้าอย่างจัง เป็นให้รถนายสุทธี มายูร กระเด็นตกห่างออกไปจากจุดที่ชนประมาณ ๒๐๐ เมตร ไปกระแทกกับคันดินทำให้รถทั้งคันพังยับเยิน เหล็กที่แท่งเหล็กแหลมยาวที่ขนมาแทงจากหลังคาทะลุถึงหน้ารถ แต่นายสุทธี มายูร และบุตรชาย

---

[๑๐] วัดไพรพัฒนา, < https://sites.google.com/site/priputtana/prawati-wad-phir-phathna >, 31 October 2018.

ปลอดภัย ส่วนรถ ๖ ล้อ คันที่ขับมาชนนั้น พลิกคว่ำหลายตลบ คนขับและผู้ที่นั่งมาด้วยได้รับบาดเจ็บสาหัสทั้งสองคน ทันทีที่เจ้าหน้าที่ตำรวจมาถึงที่เกิดเหตุเมื่อเห็นสภาพรถพังยับเยินเกินที่จะซ่อมได้คิดว่าคนอยู่ในรถคันเล็กที่ถูกชนเสียชีวิตหมด จึงถามชาวบ้านที่มุงดูเหตุการณ์อยู่ในที่เกิดเหตุนั้นว่า “ศพอยู่ที่ไหน” นายสุทธี มายูร ได้ยินจึงพูดว่า “ผมเป็นคนขับรถเองครับ” ขณะพูดก็ได้ก้มลงหยิบดินโปรยใส่ศีรษะของบุตรชาย โดยมีเหรียญของหลวงปู่สรวงอยู่ในมืออีกข้างหนึ่ง ตำตรวจถามว่า “แขวนหลวงพ่ออะไรจึงได้รอด” นายสุทธี มายูร ตอบว่า แขวนหลวงปู่สรวงรุ่นแรก ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ของวดไพรพัฒนา เจ้าหน้าที่ตำรวจได้ยินแสดงอาการตกตะลึงแล้วพูดว่า “อ้าว หลวงปู่สรวงแสดงฤทธิ์อีแล้ว” ส่วนความเสียหายที่เกิดขึ้น บริษัทมติชน จำกัด ได้แสดงความรับผิดชอบ โดยการซื้อรถคันใหม่ให้นายสุทธี มายูร ทุกวันนี้รถที่ใช้ก็ยังติดรูปหลวงปู่สรวง ด้วยความเลื่อใสศรัทธาอย่างมากต่อหลวงปู่สรวงถึงแม้หลวงปู่จะละสังขารจากโลกนี้ไปแล้ว แต่คุณความดี บารมีของหลวงปู่ ก็ยังปกปักรักษาคุ้มครองดูแลลูกหลานผู้เลื่อมใสศรัทธาตราบเท่านาน[๑๑] นี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของผู้ที่มีความศรัทธาในหลวงปู่สรวง

นอกจากนี้จังหวัดศรีสะเกษยังมีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงน่าสนใจอีกหลายแห่ง เช่น อุทยานแห่งชาติเขาพระวิหาร อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ วัดพระธาตุเรืองรอง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลหญ้าปล้อง อำเภอเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ วัดป่ามหาเจดีย์แก้ว (วัดล้านขวด) ตำบลโนนสูง อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะ เป็นต้น

จังหวัดอุบลราชธานี มีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงน่าสนใจ เช่น วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี คนทั่วไปมักเรียกว่าวัดเรืองแสง เนื่องจากเมื่อก่อนในบริเวณของภูเขาซึ่งเป็นสถานที่สร้างวัดนี้มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมบูรณ์ที่นี้จะมีหินที่มีลักษณะแปลกไปจากภูเขาลูกอื่น ๆ คือ มีหินคล้ายลูกมะพร้าวเต็มไปหมด เมื่อทุบหินดูจะเห็นว่าภายในก้อนหินมีฝุ่นเม็ดเล็ก ๆ ใสแวววาวระยับคล้ายเพชรและพลอย ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าเป็นหินศักดิ์สิทธิ์ บางคนนำเอาก้อนหินนี้ใช้รักษาโรค เพราะเชื่อว่าเป็นมะพร้าวฤษีทำไว้ จึงเรียกภูเขาลูกนี้ว่า “ภูพร้าว” วัดแห่งนี้ตั้งอยู่บนยอดเขาสูง เมื่อนักท่องเที่ยวขึ้นไปบริเวณวัดตรงยอดเขาแล้วจะพบกับอุโบสถสีทองตั้งโดดเด่นอย่างสง่างาม ความเป็นมาของวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เริ่มขึ้นเมื่อพระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ เป็นพระสงฆ์ทางฝั่งประเทศลาวได้ธุดงค์เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฝั่งประเทศไทย ได้มาพักปักกลดอยู่ในภูพร้าวแห่งนี้ ในราวปี พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๕๑๖ ท่านได้ขอบิณฑบาตสถานที่แห่งนี้จากหน่วยงานทางทหารและนายอำเภอพิบูลมังสาหารในขณะนั้น และขณะเดียวกันในราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๑๔ หน่วยงานทางทหารร่วมกับหน่าวยงานราชฝ่ายพลเรือนก็ได้มีการสำรวจสถานที่ใกล้กับภูพร้าวแห่งนี้เพื่อสร้างสิรินธร เมื่อทางการอนุญาตให้สร้างวัดนี้จึงได้ตั้งชื่อของวัดแห่งนี้ว่า “วัดสิรินธรวนาราม” ในระยะเริ่มแรก พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ ท่านได้นำพาญาติโยมผู้มีจิตศรัทธาสร้างศาลาหลังเล็ก ๆ พอเป็นที่พักและเป็นที่รองรับญาติโยมที่มาทำบุญขึ้นมาหนึ่งหลัง ปัจจุบันศาลาหลังดังกล่าวได้ผุพังไปหมดแล้ว ต่อมาจึงได้สร้างศาลาหลังใหม่แทนหลัง

---

[๑๑] มูลนิธิหลวงปู่สรวง วัดไพรพัฒนาราม , **๑๐ ปี ๑๐ ดี ใต้ร่มบารมีหลวงปู่สรวง เทวดาเดินดิน ครบรอบ ๑ ทศวรรษ แห่งการละสังขาร ๘ กันยายน ๒๕๕๓**, (พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ม.ป.ท.: ๒๕๕๙)), หน้า ๔๗-๔๙.

เดิม ซึ่งศาลาหลังใหม่ที่สร้างขึ้นนี้มีความงดงามเด่นสง่าเมื่อนักท่องขึ้นไปก็จะเห็นศาลาหลังใหม่อยู่บนยอดเขาภูพร้าวแห่งนี้ ขณะที่พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ ได้เข้ามาปฏิบัติกรรมฐานในสถานที่นี้ได้เคยได้ปรารภกับลูกศิษย์ของท่านว่า “เธอคอยดูต่อไปในอนาคต จะมีผู้ใจบุญมาบำเพ็ญบารมีของเขาให้เต็มบริบูรณ์ เขาจะมาสร้างสถานที่แห่งนี้ให้รุ่งเรือง จะมีพระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา จำนวนมาก มาในสถานที่แห่งนี้ ปราชญ์ บัณฑิตจะแวะมาพักอาศัยมิได้ขาด”[๑๒]

สิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาเยี่ยมชมวัดนี้ คือ การได้ชมภาพเรืองแสงสีเขียวของต้นกัลปพฤกษ์ซึ่งเป็นจิตรกรรมอยู่กับผนังด้านหลังอุโบสถ ช่วงเวลาที่เหมาะสำหรับการมาชมและถ่ายภาพ คือ ตั้งแต่ เวลา ๖.๐๐-๑๙.๓๐ น. แต่ภาพเรืองแสงนี้หากมองด้วยตาเปล่าจะเห็นเพียงเล็กน้อย ไม่เห็นเป็นสีเขียวชัดเจนเท่ากับภาพที่ถ่ายด้วยกล้องถ่ายภาพ นอกจากความมหัศจรรย์ของอุโบสถแล้ว วัดแห่งนี้ยังมีบริเวณด้านหลังอุโบสถเป็นจุดชมวิวทิวทัศน์ฝั่งประเทศลาวและมองเห็นด่านสากลช่องเม็กรวมทั้งอ่างเก็บน้ำที่อยู่บริเวณเชิงเขาคล้ายกับทะเลสาป โดยเฉพาะในช่วงพระอาทิตย์ตกดินจะเห็นพระอาทิตย์ดวงโตซึ่งเป็นบรรยากาศที่สวยงามมาก สำหรับต้นกัลปพฤกษ์เรืองแสงเป็นการออกแบบของช่างคุณากร ปริญญาปุณโณ โดยได้รับแรงบันดาลใจจากต้นไม้แห่งชีวิต ในภาพยนตร์เรื่องอวตาร โดยใช้สารเรืองแสงรอบต้น ตัวอุโบสถมีต้นแบบมาจากวัดเชียงทองประเทศลาว เสาแต่ละต้นลงลวดลายด้วยมือ โดยรอบนอกเป็นลายดอกบัวและสัตว์ทั้งหลายตามคติบัวสี่เหล่า ทางเข้าเป็นต้นสาละ หัวใจหลักเป็นการนำเสนองานพุทธศิลป์ที่เกิดจากความสงบ ความเพียร และความอดทน งานแต่ละชิ้นต้องคิดจากความคิดอันวิจิตรและขบคิดมาก่อนทั้งสิ้น ตรงกลางของอุโบสถ เป็นที่ตั้งของพระประธานคล้ายกับพระพุทธชินราชในจังหวัดพิษณุโลก แต่มีการนำส่วนรัศมีออกไป ทำฉากหลังเป็นต้นโพธิ์ เมื่อพระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ เจ้าอาวาสรูปแรกที่เป็นผู้สร้างวัดแห่งนี้ ท่านได้เดินทางกลับไปยังบ้านเกิดที่ประเทศลาว ทิ้งให้วัดแห่งนี้ร้างอยู่หลายปี จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๔๒ พระครูกมลลูกศิษย์ของท่านได้ค้นพบวัดอีกครั้งและบูรณะให้กลับมาเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมได้ดังเดิม ภายหลังจากพระครูกมลละสังขารไปในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ พระครูปัญญาก็เข้ามารับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดและสานต่องานสร้างวัดสิรินธรวนารามภูพร้าวแห่งนี้ต่อมา[๑๓]

นอกจากนี้จังหวัดอุบลราชธานียังมีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่น่าสนใจอีกหลายแห่ง เช่น วัดหนองป่าพง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี วัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่) ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี วัดถ้ำคูหาสวรรค์ ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี วัดดอนธาตุหรือวัดเกาะแก้ว (หลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล) ตำบลทรายมูล อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

สถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ดังกล่าวมาแล้วสามารถแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มหลัก คือ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแลกับกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล สภาพของแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ทั้งสองกลุ่มในปัจจุบัน ยังมีปัญหาการบริหารจัดการปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้าน

---

[๑๒] ประวัติวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว, < https://www.paiduaykan.com/province/Northeas /ubonratchathani/watsirintorn.html >, 2 November 2018.

[๑๓] ประวัติวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว,< http://teerapat0.blogspot.com >, 2 November 2018.

สิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว เป็นต้น ให้เกิดสภาพที่มีความรุ่งเรือง เฟื่องฟู

ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ คำตอบที่ได้น่าจะก่อให้เกิดคุณค่าต่อวิถีชีวิตของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว เกิดคุณค่าทางวิชาการ คือ ได้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เป็นการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันทางศาสนา หน่วยงานของรัฐต่าง ๆ อีกทั้งงานวิจัยนี้ยังได้รับตีพิมพ์เผยแพร่เป็นผลงานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเผยแพร่ไปยังหน่วยงานในเครือข่ายของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่มีอยู่ทั่วประเทศ ตลอดถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในอีสานใต้ทั้งของรัฐและเอกชน สามารถนำผลการวิจัยนี้ไปใช้เป็นข้อมูลในการจัดทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะก่อให้เกิดมูลค่าในทางเศรษฐกิจให้กับประเทศชาติได้อีกทางหนึ่งด้วย คณะผู้วิจัยได้เห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับดังกล่าวจึงได้ทำวิจัยในเรื่องนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑.๓. ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้เป็นอย่างไร

๑.๓.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ โดยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

กำหนดกรอบของเนื้อหาไว้ ๓ ด้าน ดังนี้ คือ ๑) ศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ ๒) ศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ และ ๓) ศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ตามเส้นทางและสถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ๕ จังหวัด ได้แก่ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๒ แห่ง คือ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๒ แห่ง คือ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ

๓) จังหวัดสุรินทร์ ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๒ แห่ง คือ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง โดยมีวัดป่าอาเจียง (สุสานช้าง) เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่สำคัญ ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๑ แห่ง คือ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๑ แห่ง คือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว รวมพื้นที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ทั้งหมด ๘ แห่ง เหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังกล่าวเพราะว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงของจังหวัดเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป แต่ละปีได้มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงเลือกใช้สถานที่ดังกล่าวในการทำวิจัย

๑.๔.๓ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑) กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว จำนวน ๙ คน ๒) กลุ่มผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว เช่น หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เจ้าของแหล่งท่องเที่ยวหรือผู้แทน กรรมการมูลนิธิแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น จำนวน ๔ รูป/คน ๓) กลุ่มผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว เช่น พระสงฆ์ ปราชญ์ชุมชน เป็นต้น จำนวน ๔ รูป/ คน ๔) กลุ่มนักท่องเที่ยว จำนวน ๑๙๙ รูป/คน และ ๕) กลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยว จำนวน ๕ คน ใช้วิธีเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Selection)

ตารางที่ ๑.๑ แสดงประชากร กลุ่มตัวอย่าง วิธีการได้มากลุ่มตัวอย่าง และการเก็บข้อมูล

ประชากร	กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลัก	การได้มากลุ่มตัวอย่าง	การเก็บข้อมูล
๑. กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และ การท่องเที่ยว	- นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ๒ คน - นักวิชาการด้านศาสนา ๓ คน - นักวิชาการด้านวัฒนธรรม ๒ คน - นักวิชาการด้านรัฐประศาสนศาสตร์ ๒ คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/การสนทนากลุ่ม
	รวม ๙ รูป/คน		
๒. กลุ่มผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว	- เจ้าของแหล่งท่องเที่ยวหรือตัวแทน/กรรมการมูลนิธิแหล่งท่องเที่ยว ๔ รูป/คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/การสนทนากลุ่ม
	รวม ๔ รูป/คน		
๓. กลุ่มผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว	- พระสงฆ์/ปราชญ์ชุมชน ๔ รูป/ คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/การสนทนากลุ่ม
	รวม ๔ รูป/คน		
๔. กลุ่มนักท่องเที่ยว	- จากแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมมีชื่อเสียงอีสานใต้ ๘ แห่ง	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/การสนทนากลุ่ม
	รวม ๑๙๙ รูป/คน		
๕. กลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยว	- กลุ่มพนักงานขับรถนำเที่ยว ๑ คน - กลุ่มขายของฝากหรืออาหาร ๒ คน - กลุ่มมัคคุเทศนำเที่ยว ๒ คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/การสนทนากลุ่ม
	รวม ๕ คน		
รวมทุกกลุ่ม	**๒๒๑ รูป/คน**		

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ประวัติศาสตร์ หมายถึง เรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งผ่านมาแล้วในอดีต ในงานวิจัยนี้ หมายถึง เรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งผ่านมาแล้วในอดีต ในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เรื่องราวดังกล่าวเกี่ยวข้องกับที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการสำคัญ ประเภท วิธีการ และการประยุกต์ใช้ เป็นต้น

เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีความเชื่อมโยงกับสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธรณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เรื่องราวดังกล่าวเกี่ยวข้องกับที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการสำคัญ ประเภท วิธีการ และการประยุกต์ใช้ เป็นต้น

เส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อชมแหล่งวัฒนธรรมทั้งที่เป็น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น ของกิน ของใช้ บ้านเรือน โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เป็นต้น ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เช่น เสียสละ ขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู เป็นต้น ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย เช่น กฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ คำสั่ง ประกาศ ประเพณีดีงาม เป็นต้น หรือ ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม เช่น มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อและสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เรื่องราว

ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการสำคัญ ประเภท วิธีการ และการประยุกต์ใช้ เป็นต้น

ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม หมายถึง ผลที่เนื่องมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง หรือผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนาราม ภูพร้าว ซึ่งผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ ๒ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว คือ มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนา นักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดา(สัญลักษณ์แทนศาสดา) ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น ๒) ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย เช่น ด้านศาสนา ขาดความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา หรือ ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ขาดการการอนุรักษ์สืบทอด ขาดการทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศขาดโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น

๑.๖. กรอบแนวคิดการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดงานวิจัยเขียนให้เห็นกรอบแนวคิดตามแผนภูมิดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

การวิจัยนี้ก่อให้เกิดประโยชน์โดยตรง คือ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ และประโยชน์โดยอ้อม คือ ประโยชน์ที่จะเกิดจากการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ภายหลังจากการทำวิจัยเรื่องนี้สำเร็จแล้วดังนี้

๑.๗.๑ ประโยชน์ทีได้รับโดยตรง

หมายถึง คำตอบที่ได้รับจากการวิจัยในครั้งนี้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ คือ

๑) ได้ชุดความรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้

๒) ได้สารสนเทศเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

๓) ได้สารสนเทศเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑.๗.๒ ประโยชน์ที่ได้รับโดยอ้อม

หมายถึง ประโยชน์ที่จะเกิดจากการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ภายหลังจากการทำวิจัยเรื่องนี้สำเร็จแล้ว คือ

๑) ด้านวิชาการ ได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ ได้สารสนเทศเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ได้สารสนเทศเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๒) ด้านนโยบาย รัฐบาลสามารถนำองค์ความรู้ที่เป็นผลการวิจัยนี้ไปใช้กำหนดนโยบาย ส่งเสริม พัฒนา และบริหารจัดการ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๓) ผลงานวิจัยนำเผยแพร่ในวารสาร เมื่อได้ทำวิจัยเรื่องนี้สำเร็จแล้ว จะนำพิมพ์เผยแพร่ในวารสารของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และนำเผยแพร่ในการสัมมนาผลงานวิจัยระดับนานาชาติที่มหาวิทยาลัยจัดขึ้นด้วย

๔) หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สถาบันอุดมศึกษาอื่นสามารถนำองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้และผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ไปใช้ประกอบการสอนรายวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ได้ และรัฐบาลสามารถนำองค์ความรู้อันเป็นผลการวิจัยนี้ไปใช้ในการกำหนดนโยบายเพื่อนำไปแก้ปัญหาเกี่ยวกับการอุ้มบุญหรือการที่หญิงตั้งครรภ์แทนหญิงอื่นที่กำลังเป็นปัญหาสำคัญของสังคมไทยในปัจจุบันได้

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ ศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ และศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผู้วิจัยได้วางกรอบในการศึกษา แนวคิด ทฤษฎี และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการทำวิจัย โดยได้แบ่งประเด็นการสืบค้นออกเป็น ๕ หัวข้อดังนี้

๒.๑ แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

๒.๒ แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

๒.๓ แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

๒.๔ แนวคิดการตลาดการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในประเด็นของแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม คณะผู้วิจัยได้แบ่งหัวการศึกษาออกเป็น ๖ หัวข้อ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๒) ความหมายประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๓) หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๔) ประเภทการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๕) วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่ละหัวข้อจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๑.๑ ที่มาของแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

เกี่ยวกับที่มาของแนวคิดของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนี้แบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) ที่มาของแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ และ ๒) ที่มาของแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๑.๑.๑ ประวัติเป็นเรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตัวอย่างประวัติของบุคคล เช่น ประวัติ “ท้าวสุรนารี” มีนามเดิมว่า "โม" เป็นชาวเมืองนครราชสีมา โดยกำเนิด ถือกำเนิดเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๑๔ มีบิดาชื่อกิ่ม มารดาชื่อบุญมา “โม” ถือกำเนิดในปี พ.ศ. ๒๓๓๙ เมื่ออายุได้ ๓๕ ปี ได้สมรสกับ นายทองคำขาว พนักงานกรมการเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมานายทองคำขาว ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระภักดีสุริยเดช" ตำแหน่งรองปลัดเมืองนครราชสีมา นางโม จึงได้เป็น คุณนายโม ต่อมาเมื่อ "พระภักดีสุริยเดช" ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็น "พระยาสุริยเดช" ตำแหน่งปลัดเมืองนครราชสีมา คุณนายโมจึงได้เป็น คุณหญิงโม ท่านหญิงโมไม่มีทายาทสืบสายโลหิต

แต่ท่านได้สร้างวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ไว้ให้กับประวัติศาสตร์ชาติไทย คือ สามารถรวบรวมชาวบ้านเข้าสู้รบกับกองทัพของเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทร์ไม่ให้รุกล้ำเข้าตีกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของไทยได้เป็นผลสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งราชวงศ์จักรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสถาปนาคุณหญิงโม ให้เป็นท้าวสุรนารี ท่านถึงแก่อสัญกรรมเมื่อเดือน เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๕ สิริรวมอายุได้ ๕๖ ปี ปัจจุบันท้าวสุรนารี เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวจังหวัดนครราชสีมา ผู้คนทั่วไปมักแวะเวียนกันมากราบไหว้ไม่ขาดสาย ทั้งกลางวัน และกลางคืน เพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีที่ท่านได้สร้างไว้ให้กับชาติไทย เป็นต้น กรณีเรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของสถานที่และสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อื่นๆ ก็จะมีลักษณะคล้ายกับเรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาแล้วนี้ นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี ได้ให้แนวคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้อย่างน่าสนใจว่า

"เมื่อเราหยิบผลงานทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาอ่าน สิ่งแรกที่เราพบไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ประกอบกันเป็นประวัติศาสตร์ล้วน ๆ หากแต่อาจเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ได้เรียบเรียงขึ้นมามากกว่า ผลงานทางประวัติศาสตร์หรือบันทึกต่าง ๆ ที่เราอ่าน จึงอาจไม่ใช่ข้อเท็จจริงโดยเนื้อแท้ เพราะได้กลายรูปมาเป็นการคัดเลือก ตัดทอน หรือรวบรวมเรื่องเพื่อทำความตกลงใจก่อนที่จะเขียนขึ้นมานั่นเอง""[๑]

แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์จากทัศนะดังกล่าวมีสาระสำคัญ คือ ๑) ประวัติศาสตร์ที่ถูกบันทึกไว้ในเอกสารต่าง ๆ อาจมิใช่เรื่องราวที่เป็นข้อเท็จจริงทั้งหมด เพราะบางอย่างอาจเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ได้ใส่เพิ่มเติมเข้ามาในภายหลังโดยที่ผู้เขียนอาจมีนัยสำคัญอะไรบางอย่างที่แอบแฝงไม่สามารถนำข้อเท็จจริงบางอย่างมาเปิดเผยให้ทราบได้ หรือหากปิดเผยอาจก่อให้เกิดผลกระทบในทางที่เสียหายหรือเป็นอันตรายต่อตนเอง บุคคลอื่น สังคม ประเทศชาติ หรือกรณีอื่น ๆ อีก ๒) ประวัติศาสตร์เป็นวิชามีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา เนื่องจากนักวิชาประวัติศาสตร์ได้การมีตั้งสมมุติฐาน วิเคราะห์ การตีความ สังเคราะห์ การเปรียบเทียบ การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งมีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ๓) ประวัติศาสตร์เป็นการนำความจริงมาเล่าหรือเขียนขึ้นใหม่ คือ ผู้เล่าหรือผู้เขียนประวัติศาสตร์มีสิทธิอย่างเต็มที่ที่จะใส่ดุลยพินิจ แสดงความคิดเห็นแย้ง คุณค่า ตลอดจนอารมณ์และรสนิยมของตนลงไปด้วย เพราะแต่ละคนอาจตีความ มีรายละเอียด และลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ แตกต่างกันได้ เป็นต้น

๒.๑.๑.๒ ที่มาของแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ดังนั้นวัฒนธรรมเปนไดทั้งทัศนคติ ความรู คานิยม ประเพณี ความเชื่อ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษยที่ได้เรียนรู้และถูกถ่ายทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้นในบางสังคมจึงอาจมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย บุคคลอยู่ในวัฒนธรรมใดก็จะมีความโน้มเอียงในการที่จะปฏิบัติตนไปตามวัฒนธรรมนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตหรือแบบแผนในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในแต่ละสังคม วัฒนธรรมจึงไมจำเป็นต้องเหมือนกันทุกสังคม ในการคบหาสมาคมกับบุคคลต่างวัฒนธรรม ผู้ที่จะไป

---

[๑] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ), **ปรัชญาประวัติศาสตร์,** (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์.๒๕๒๗), หน้า ๑-๘.

คบหากับบุคลต่างวัฒนธรรมจึงไม่ควรยึดถือว่าวัฒนธรรมของตนเองดีกวาวัฒนธรรมของบุคคลอื่น เกี่ยวกับเรื่องที่มาของแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมนี้มีนักวิชาการได้ให้ทัศนะไว้ดังนี้

รัชนีกร เศรษโฐ ได้ศึกษาแนวคิดของนักวิชาการที่ให้มุมมองไว้ในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ แล้ว นำลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรมมาสรุปไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

๑) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและปรับปรุงขึ้นจากธรรมชาติและมนุษย์จะเรียนรู้วัฒนธรรมจากกันและกัน

๒) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีการสืบต่อเนื่อง เป็นมรดกทางสังคมที่มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง มนุษย์ได้เรียนรู้วัฒนธรรมจากทั้งคนที่ตายไปแล้วและยังมีชีวิตอยู่ โดยได้รับความรู้นั้นไว้เป็นมรดกตกทอดกันมาเป็นลำดับ

๓) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีลักษณะเพิ่มพูนหรือขยายตัวด้วยการค้นพบสิ่งใหม่ การประดิษฐ์และการแพร่กระจายเพื่อจะสร้างสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมา และประสบการณ์ของมนุษย์จะถูกสะสมเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ

๔) วัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วมของกลุ่มหรือสังคม มิใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ

๕) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วก่อนบุคคลจะเกิดและมีชีวิตในสังคม วัฒนธรรมจะยังคงอยู่ต่อไปหลังจากบุคคลนั้นได้ตายไปแล้ว

นอกจากลักษณะที่สำคัญดังกล่าวแล้ว วัฒนธรรมยังมีลักษณะอื่น ๆ ที่สำคัญอีก ๒ ประการ คือ

๑) วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมอ ลักษณะของวัฒนธรรมจะค่อย ๆ ผ่านรูปแบบวัฒนธรรมหนึ่งไปเป็นอีกวัฒนธรรมหนึ่งอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ แต่อัตราช้าเร็วจะแตกต่างกันไปตามช่วงเวลาต่าง ๆ

๒) วัฒนธรรมมีหน้าที่แต่ละส่วน ไม่ว่าจะเป็นลักษณาการทางวัฒนธรรม (Culture trait) ซึ่งเป็นส่วนที่เล็กและมีลักษณะง่ายที่สุดของวัฒนธรรม หรือวัฒนธรรมซ้อน (Culture complex) ซึ่งเป็นการรวมลักษณาการทางวัฒนธรรมหลาย ๆ อย่างไว้กลายเป็นวัฒนธรรมซ้อน หรือสถาบัน (Institution) ซึ่งประกอบด้วยวัฒนธรรมซับซ้อนหลาย ๆ อย่าง ต่างก็ทำหน้าที่สำคัญในตัวของมันเองอย่างสมเหตุสมผลและจำเป็นในขอบข่ายของวัฒนธรรม ซึ่งส่วนนั้น ๆ เป็นส่วนประกอบอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น[๒]

สรุปที่มาของแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรม จากที่มาของแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมที่ที่นักวิชาการนำเสนอไว้ทำให้เห็นว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างและปรับปรุงขึ้นจากธรรมชาติ เป็นมรดกทางสังคมที่มีการสืบต่อถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นสิ่งที่มีลักษณะเพิ่มพูนหรือขยายตัวด้วยการค้นพบสิ่งใหม่เพิ่มพูนขึ้นต่อเนื่องอยู่เรื่อย ๆ เป็นสมบัติร่วมของกลุ่มหรือสังคม เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในแต่ละสังคมก่อนบุคคลจะเกิดและยังคงอยู่ต่อไปหลังจากบุคคลนั้นได้ตายไปแล้ว เป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่อัตราช้าเร็วจะแตกต่างกันไปตามช่วงเวลาต่าง ๆ และมี

---

[๒] รัชนีกร เศรษโฐ, **โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย, ไทย**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๔-๕.

หน้าที่แต่ละส่วน ซึ่งประกอบด้วยวัฒนธรรมซับซ้อนหลาย ๆ อย่าง ต่างก็ทำหน้าที่สำคัญในตัวของมันเองอย่างสมเหตุสมผล

๒.๑.๒ ความหมายของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

เกี่ยวกับความหมายของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนี้แบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) ความหมายของประวัติศาสตร์ และ ๒) ความหมายของวัฒนธรรม ซึ่งจะได้สืบค้นและนำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๑.๒.๑ ความหมายของประวัติศาสตร์ มาจากสองศัพท์ คือ “ประวัติ” หมายถึง เรื่องราวความเป็นมาของบุคคล สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง “ศาสตร์” หมายถึง ระบบวิชาความรู้ มักใช้ประกอบหลังคำอื่น เช่น วิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น สำหรับศัพท์ในภาษาอังกฤษ คือ history เป็นศัพท์ที่มาจาก “historia” ในภาษากรีก มีความหมายว่า “การเรียนรู้” ประวัติศาสตร์เป็นการบอกเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวที่ผ่านมาแล้วในอดีต ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ข้อเท็จจริงเหล่านี้อาจปรากฏในเรื่องเล่า หลักฐานทางโบราณคดี ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือการสันนิษฐานจากเรื่องเล่า และหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการสำรวจพบในสถานที่ต่าง ๆ แล้วนำมาเล่าหรือเขียนเรียบเรียงให้เห็นถึงเรื่องราวเหล่านั้น

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า ประวัติและประวัติศาสตร์ไว้ดังนี้ “ประวัติ” หมายถึง เรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ประวัติศรีปราชญ์ ประวัติวัดมหาธาตุ เป็นต้น “ประวัติศาสตร์” หมายถึง วิชาว่าด้วยเหตุการณ์ที่เป็นมาหรือเรื่องราวของประเทศชาติเป็นต้นตามบันทึกไว้เป็นหลักฐาน[๓] ตามความหมายนี้ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวหรือเหตุการณ์ความเป็นมาของบุคคล สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นต้น

นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ปรีชา ศรีวาลัย ได้ให้ทัศนะว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของมนุษย์ ตั้งแต่เริ่มปรากฏตัวขึ้นมาในพื้นที่พิภพจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เป็นเรื่องราวที่บันทึกว่ามนุษย์ได้ทำอะไรมาแล้วบ้าง หรือได้พยายามทำอะไรมาบ้างเป็นบันทึกความเป็นอยู่ของมนุษย์ในยุคสมัยต่าง ๆ เช่น การปกครอง ความเป็นอยู่ ศาสนา ศิลปะ และวิทยาศาสตร์[๔]

จากข้อมูลที่สืบค้นและได้นำเสนอไว้ทั้งหมดนี้สรุปความหมายของประวัติศาสตร์ได้ว่า “ประวัติศาสตร์ คือ เรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งผ่านมาแล้วในอดีต”

๒.๑.๒.๒ ความหมายของวัฒนธรรม จากการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรมพบว่าได้มีผู้ศึกษาและให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์ ให้ทัศนะว่า คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต “วัฒน” เป็นภาษาบาลีแปลว่า ควาเจริญงอกงาม ส่วนคำว่า “ธรรม” เป็นภาษาสัน

---

[๓] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุคส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด. ๒๕๔๖) หน้า ๖๖๕.

[๔] ปรีชา ศรีวาลัย,**ประวัติศาสตร์สากล สมัยโบราณ สมัยกลาง สมัยใหม่ และโลกปัจจุบัน**, (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

สกฤษ หมายถึง “ความดี” ซึ่งถ้าแปลตามรากศัพท์ก็คือ “สภาพอันเป็นความเจริญงอกงามหรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม” วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหมายรวมถึงความคิด ศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศีลธรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้ถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อ ๆ มา เป็นเรื่องของการเรียนรู้จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งถ้าสิ่งใดดีก็เก็บไว้ สิ่งใดควรก็แก้ไขให้ดีขึ้น เพื่อจะได้ส่งเสริมให้มีลักษณะที่ดีประจำชาติต่อไป ในลักษณะนี้ วัฒนธรรมจึงเป็นกาแสดงออกซึ่งความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน สรุปแล้ว วัฒนธรรมหมายถึงการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า และศีลธรรมของประชาชน[๕]

ราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของวัฒนะและวัฒนธรรมไว้ดังนี้ คำว่า “วัฒนะ” หมายถึง ความเจริญ ความงอกงาม คำว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมการแต่งกาย, วิถีของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา[๖] เป็นต้น

นันทนา กปิลกาญจน์ ให้ความหมายของวัฒนะและวัฒนธรรม คือ คำว่า วัฒนธรรม ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Culture มาจาก Cultura ในภาษาละติน ซึ่งหมายถึงความเจริญทางด้านจิตใจ ความคิดความรู้ศึกของมนุษย์กลุ่มหนึ่ง ๆ ในสมัยหนึ่ง ๆ อันเป็นลักษณะประจำชาติใดชาติหนึ่ง โดยเฉพาะ มีความหมายคลุมถึงลักษณะสังคม การเมือง เศรษฐกิจ หลักความคิด ปรัชญา ศาสนา ศิลปวิทยา ซึ่งเป็นสิ่งรวมในแบบแผนเดียวกันของมนุษย์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง สรุปได้ว่า วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์คิดขึ้น หรือปรุงแต่งขึ้นจากสภาพธรรมชาติและเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มสังคมนั้น ๆ ตามปกติแล้ววัฒนธรรมนี้เราจะไม่มีการไปตัดสินว่าวัฒนธรรมใดดีกว่าอีกวัฒนธรรมหนึ่ง เพราะเหตุว่ามนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อช่วยในการดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั้น ๆ เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมในส่วนต่าง ๆ ของโลกย่อมแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมต่าง ๆ แม้แต่ในออสเตรเลียมีชนพื้นเมืองเดิมคือพวกอบอริจีนีส (Aborigines) มีวัฒนธรรมโบราณผิดกับพวกผิวขาว ซึ่งอยู่ในทวีปเดียวกัน แต่มีวัฒนธรรมสมัยใหม่ซึ่งเจริญกว่าพวกอบอริจีนีสมาก[๗] เป็นต้น

บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรเมธากุล, ได้ให้ความหมายของวัดทะนะและวัดทะนะทำไว้ในหนังสือพจนานุกรมภาษาถิ่นอีสานดังนี้ คำว่า “วัดทะนะ” เขียนตรงคำว่า “วัฒนะ” ในภาษาไทย สำหรับในภาษาถิ่นอีสานคำนี้หมายถึง ความเจริญความงอกงาม คำว่า “วัดทะนะทำ” เขียนตรงกับคำว่า “วัฒนธรรม” ในภาษาไทย สำหรับในภาษาถิ่นอีสานคำนี้หมายถึง สิ่งที่แสดงถึงความเจริญงอกงามของหมู่คณะ,วิถีชีวิตของคนในสังคมหรืชุมชนหนึ่ง ๆ[๘]

---

[๕] สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์,**ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**, (พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

[๖] อ้างแล้ว, ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, หน้า ๑๐๕๘.

[๗] นันทนา กปิลกาญจน์, **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก (ฉบับปรบปรุง),** พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๔๒), หน้า ๕.

[๘] บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรเมธากุล, **พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน**, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๗๑๒.

พระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๓ มาตรา ๔ ในพระราชบัญญัตินี้ "วัฒนธรรม" หมายความว่า วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ คานิยม จารีตประเพณี พิธีกรรม และภูมิปญญา ซึ่งกลุมชนและสังคมได้รวมสรางสรรค สั่งสม ปลูกฝง สืบทอด เรียนรู ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลง เพื่อใหเกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ อย่างสันติสุขและยั่งยืน[๙]

จากข้อมูลที่สืบค้นและได้นำเสนอไว้ทั้งหมดนี้สรุปความหมายของวัฒนธรรมได้ว่า "วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณี พิธีกรรม ภูมิปญญา ศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศีลธรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและสิ่งต่าง ๆ ซึ่งกลุมชนและสังคมได้รวมสรางสรรค สั่งสม ปลูกฝง สืบทอด เรียนรู ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลง เพื่อใหเกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ อย่างสันติสุขและยั่งยืน"

๒.๑.๓ หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

เกี่ยวกับหลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนี้แบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ และ ๒) หลักการสำคัญของการศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งจะได้ทำการสืบค้นและนำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๑.๓.๑ หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ จากการสืบค้นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ในเบื้องต้นพบว่ามีนักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับหลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ดังต่อไปนี้

นันทนา กปิลกาญจน์ ให้ทัศนะว่า วิชาประวิติศาสตร์ ไม่ใช่วิชาที่ศึกษาเฉพาะสิ่งที่บันทึกอยู่ในตำราหรือในหนังสือประวัติศาสตร์เท่านั้น ประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้จดบันทึกนั้น มีมากกว่าประวัติศาสตร์ที่จดบันทึกเอาไว้เป็นหมื่นเป็นแสนหรือเป็นล้านเท่า วิชาประวัติศาสตร์จึงมีลักษณะพิเศษ (Unique) ของตัวเอง เป็นวิชาที่มีชื่อว่า Dynamic ไม่ใช่วิชาที่ตายแล้วอย่างที่คนจำนวนไม่น้อยเข้าใจ บุคคลผู้มีความคิดว่าวิชาประวัติศาสตร์คือสิ่งที่ตายไปแล้วอาจจะเป็นคนที่ไม่สนใจต่อสิ่งใดมากนักนอกไปจากเหตุการณ์เฉพาะหน้า เป็นความจริงที่ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์จะต้องอาศัยความจำเป็นสำคัญ ใครก็ตามที่อ่านประวัติศาสตร์ได้ ก็สามารถเข้าใจวิชาประวัติศาสตร์ได้ โดยไม่ต้องเรียนก็ศึกษาด้วยตนเองได้ แต่ผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ควรจะคำนึงในแง่ประวัติศาสตร์ (Historically-minded) ด้วย ซึ่งการคำนึงในแง่ประวัติศาสตร์จะทำให้ผู้ศึกษาเป็นคนมีความรู้แตกฉานยิ่งขึ้น รู้จักเปรียบเทียบความแตกต่างของสภาพแวดล้อมอันจะช่วยกระตุ้นให้ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในอดีต โดยการพยายามเข้าใจถึงพฤติกรรม จะช่วยทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อสังคมในปัจจุบันได้

แต่การศึกษาประวัติศาสตร์ในหนังสือแต่ละเล่มมีเหตุและผลแตกต่างกัน มีความคิดหลายแนวแปลก ๆ ออกไป และในการถ่ายทอดรายละเอียดอาจคลาดเคลื่อนไปบ้าง โดยที่ประวัติศาสตร์นั้นก็คือการนำความจริงมาเขียนอีกครั้งหนึ่ง ผู้แต่งจะใส่ดุลยพินิจ คุณค่า ตลอดจนอารมณ์และรสนิยม

---

[๙] พระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๓,<http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_dl_link.php?nid=1648>, June 2018.

ของตนลงไปด้วย หรือมิฉะนั้นผู้แต่งแต่ละคนใช้หนังสืออ้างอิง (Reference) แตกต่างกันไป ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์มีสิทธิอย่างเต็มที่ที่จะแสดงความคิดเห็นขัดแย้งได้ เนื่องจากแต่ละคนมีการตีความหมาย (Interpretation) ของรายละเอียดลำดับเหตุการณ์แตกต่างกัน”[๑๐]

จุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์เพื่อจะเล่าถึงเรื่องราวที่มนุษย์ได้ทำไว้ รวมทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว ตลอดจนสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นในด้านศิลปะ สงคราม การเมือง การปกครอง กฎหมาย ศาสนา ปรัชญา วิทยาศาสตร์ อุตสาหกรรมอีกทั้งความหวังและความหวาดเกรงของมนุษย์และการต่อสู้เพื่อจะยังชีวิตให้ดีขึ้น การศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ ในสมัยที่มนุษย์ยังไม่รู้จักการเขียนหนังสือหรือจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น เป็นสมัยที่เรียกว่าสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยที่มนุษย์รู้จักการเขียนหนังสือและรู้จักบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้เป็นหลักฐานแล้วเรียกว่า สมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งเริ่มเมื่อประมาณ ๕,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลมาแล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยนี้เรียกว่าเหตุการณ์ในสมัยประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์เป็นสมัยที่อาจเรียกได้ว่า “Age of Recorded History” ซึ่งแบ่งเป็น ๔ สมัย ได้แก่

๑) สมัยโบราณ เริ่มตั้งแต่ความเจริญของอียิปต์ เมโสโปเตเมีย ปาเลสไตน์ เปอร์เซีย อินเดีย จีน กรีซ และโรม ไปสิ้นสุดเมื่อจักรวรรดิโรมันตะวันตกถูกพวกอนารยชนทำลายใน ค.ศ.๔๗๖

๒) สมัยกลาง (The Middle Ages) เริ่มจากการที่อนารยชนรุกรานและครอบครองดินแดนที่เคยมีอารยธรรมในครั้งโบราณ ซึ่งทำให้ศิลปะวิทยาการซึ่งเคยรุ่งเรืองอยู่หยุดชงักลงชั่วคราว จนเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่าสมัยมืดมน (Dark Ages) แต่หลังจากที่ชาลมาญ (Chanmagne) ขึ้นเป็นจักรพรรดิ ถือเป็นการเริ่มความสว่างของสมัยกลาง มีความเจริญหลายอย่างที่เกิดขึ้นในสมัยกลางนี้และถือเป็นรากฐานของอารยธรรมปัจจุบัน สมัยกลางสิ้นสุดลงเมื่อมีการฟื้นฟูศิลปะวิทยาการ (Renaissance) หรือ ค.ศ. ๑๔๕๓ อันเป็นปีที่จักรวรรดิโรมันตะวันออกสูญเสียอำนาจแก่พวกออดโตมัน (Ottoman) Turk) ซึ่งแผ่อำนาจจากเอเชียเข้าไปในยุโรป

๓) สมัยใหม่ เริ่มตั้งแต่มีการสำรวจดินแดนและน่านน้ำใหม่ และโคลัมบัส (Columbus) ค้นพบอเมริกาใน ค.ศ. ๑๔๙๒ ไปจนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๑ (ค.ศ.๑๙๑๔-๑๙๑๘)

๔) สมัยปัจจุบัน นับระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ (ค.ศ.๑๙๑๘) จนถึงสงครามเย็น เหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน[๑๑]

ปรีชา ศรีวาลัย ได้นำเสนอทัศนะในเกี่ยวกับความสำคัญของประวัติศาสตร์ โดยได้ตั้งเป็นประเด็นคำถามขึ้นว่า ทำไมเราจึงต้องเรียนประวัติศาสตร์ จากประเด็นคำถามดังกล่าวนักวิชาการท่านนี้ก็ได้ให้เหตุผลถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ไว้ ๕ ข้อ ดังนี้

๑) ถ้าเราทราบเรื่องราวในอดีต เราก็จะสามารถเข้าใจปัจจุบันได้ดีขึ้น เพราะปัจจุบันนั้นสืบเนื่องมาจากอดีต

๒) ช่วยให้เราเห็นคุณค่าและซาบซึ้งถึงความสำเร็จของบรรพบุรุษของเราในอดีตที่ได้สร้างสรรค์เหลือมรดกตกทอดมาสู่เรา

---

[๑๐] นันทนา กปิลกาญจน์, **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก(ฉบับปรบปรุง),** หน้า ๔-๕.

[๑๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๓) เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจและประทับใจที่ทรงคุณค่าอย่างมหาศาลในชีวิต และผลงานของผู้บุกเบิกกิจการงานในด้านต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นวิถีชีวิตที่สลับซับซ้อนในปัจจุบัน

๔) ประวัติศาสตร์ทำให้เราเข้าใจพลเมืองของชาติต่าง ๆ ได้ดีขึ้น เพราะว่าชนชาติต่าง ๆ ในหลายประเทศได้มีส่วนร่วมเป็นอันมากในวิถีชีวิตที่สลับซับซ้อนในปัจจุบัน

๕) ประวัติศาสตร์ส่งเสริมให้ใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการรวบรวมหลักฐานและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้วนำมาพิจารณาตัดสินใจ[๑๒]

สรุปว่าหลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ คือ ๑) ประวัติศาสตร์ศึกษาได้จากแหล่งข้อมูลทั่วไปและในเอกสารต่าง ๆ เช่น แหล่งข้อมูลที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็นเหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต เป็นต้น ๒) ประวัติศาสตร์เป็นวิชามีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา เนื่องจากนักวิชาประวัติศาสตร์ได้การมีตั้งสมมุติฐาน วิเคราะห์ การตีความ สังเคราะห์ การเปรียบเทียบ การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตแตกต่างกันซึ่งเป็นอยู่อย่างนี้เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้วิชาประวัติศาสตร์ไม่หยุดอยู่กับที่ มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเสมือนว่าเป็นสิ่งมีชีวิต ๓) ประวัติศาสตร์เป็นการนำความจริงมาเล่าหรือเขียนขึ้นใหม่ คือ ผู้เล่าหรือผู้เขียนประวัติศาสตร์มีสิทธิอย่างเต็มที่ที่จะใส่ดุลยพินิจ แสดงความคิดเห็นแย้ง คุณค่า ตลอดจนอารมณ์และรสนิยมของตนลงไปด้วย เพราะแต่ละคนอาจตีความ มีรายละเอียด และลำดับเหตุการณ์แตกต่างกัน ๔) ความสำคัญของประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบเรื่องราวในอดีต เพื่อนำมาปรับใช้ในการแก้ปัญหาปัจจุบันได้ เกิดความเข้าใจ ประทับใจ เห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ไว้ ประวัติศาสตร์ส่งเสริมให้มนุษย์ใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการนำเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้วนำมาพิจารณาเพื่อใช้ประกอบในการตัดสินใจ เป็นต้น

๒.๑.๓.๑ หลักการสำคัญของวัฒนธรรม การสืบค้นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ในเบื้องต้นพบว่ามีนักวิชาทางสังคมวัฒนธรรมไทยได้นำเสนอลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมไว้ดังต่อไปนี้

ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ ให้ทัศนะว่า ความเข้าใจในวัฒนธรรมจะเด่นชัดขึ้นเมื่อได้พิจารณาลักษณะต่าง ๆ ของวัฒนธรรม ดังนี้

๑) เป็นแบบแผนสำคัญที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การเรียนรู้เป็นเรื่องสำคัญทำให้มนุษย์สร้างสิ่งที่เราเรียกว่า วัฒนธรรมเกิดขึ้น มนุษย์จะต่างจากสัตว์เนื่องจากการกระทำต่าง ๆ เป็นเรื่องของกาเรียนรู้ ส่วนสัตว์จะใช้สัญชาตญาณ เช่น การเรียนรู้นั้นจะมีลักษณะสั่งสมจากประสบการณ์ที่มนุษย์ได้เผชิญในชีวิต ไม่ได้ถูกถ่ายทอดทางชีวภาพหรือพันธุกรรม การเรียนรู้นั้นเกิดจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มของสังคม

๒) เป็นสิ่งสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นมรดกทางสังคมซึ่งส่งต่อ ๆ กันมาหลายช่วงอายุ ซึ่งคนรุ่นต่อมาได้นำมาใช้ปฏิบัติ ทำให้คงอยู่ไม่สูญหายแต่อาจปรับเปลี่ยนไป เช่น ภาษา การกิน การแต่งกาย เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้น ๆ จะขึ้นอยู่กับภาวะสังคมในขณะนั้น ๆ

๓) เป็นของส่วนรวมในสังคม มิใช่ของผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ ช่วยกันคิดสร้างสรรค์ ร่วมกันปฏิบัติทำให้วัฒนธรรมนั้นอยู่ยืดยาว เช่น ภาษา การแต่งกาย วัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนจำนวนมากหรือของสังคมทั้งหมด ดังนั้น การทำความเข้าใจเรียนรู้วัฒนธรรม

---

[๑๒] ปรีชา ศรีวาลัย,**ประวัติศาสตร์สากล สมัยโบราณ สมัยกลาง สมัยใหม่ และโลกปัจจุบัน**, หน้า ๓.

ถ้าเรารู้จักตนเองในปัจจุบันได้ดี ก็เพราะเรารู้เรื่องอดีตของเราว่าคลี่คลายเป็นวิวัฒนาการมาอย่างไร ความเข้าใจในรากเหง้าเหล่านั้นและการสานต่อปรับเปลี่ยนก็จะทำให้วัฒนธรรมคงอยู่ ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความภาคภูมิใจ[๑๓]

สรุปได้ว่าหลักการสำคัญของวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมเป็นแบบแผนสำคัญที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ เป็นสิ่งสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นมรดกทางสังคมซึ่งส่งต่อ ๆ กันมาหลายช่วงอายุ และเป็นของส่วนรวมในสังคม หากคนในสังคมมีความเข้าใจถึงหลักการสำคัญเหล่านี้ มีการสานต่อกันจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งต่อ ๆ กันอย่างไม่ขาดสายก็จะทำให้วัฒนธรรมคงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไปในสังคมนั้น

๒.๑.๔ ประเภทของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

เกี่ยวกับประเภทประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนี้ได้แบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) ประเภทของการศึกษาประวัติศาสตร์ และ ๒) ประเภทของการศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งจะได้ทำการสืบค้นและนำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๑.๔.๑ ประเภทของประวัติศาสตร์ สามารถแบ่งได้ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งหลักฐานทางประวิติศาสตร์ หมายถึง ร่องรอยการกระทำ การพูด การเขียน การประดิษฐ์ การอยู่อาศัยของมนุษย์ หรืออาจกล่าวได้ว่าอะไรก็ตามที่มนุษย์ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วยมีร่องรอยที่ทำให้เข้าถึงและรับรู้เรื่องราวเหล่านั้นได้สามารถนำมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อแบ่งประเภทของการศึกษาประวัติศาสตร์โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์มาเป็นเกณฑ์สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท ได้ดังนี้

๑) แบ่งตามยุคสมัย คือ ใช้ช่วงเวลาเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ซึ่งสามารถแบ่งย่อยได้อีก ๒ อย่าง คือ (๑) หลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือ หลักฐานที่เกิดขึ้นในสมัยที่ยังไม่มีการบันทึกเป็นอักษร เช่น ซากโครงกระดูกมนุษย์ ซากสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องประดับ ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ตลอดจนความพยายามที่จะถ่ายทอดประสบการณ์ของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ ในลักษณะของการบอกเล่าต่อ ๆ กันมา เป็นนิทานหรือตำนานซึ่งเราเรียกว่า “มุขปาฐะ” (๒) หลักฐานสมัยประวัติศาสตร์ คือ หลักฐานสมัยที่มนุษย์สามารถประดิษฐ์ตัวอักษร และบันทึกในวัสดุต่าง ๆ มีร่องรอยที่แน่นอนเกี่ยวกับสังคมเมือง มีการรู้จักใช้เหล็ก และโลหะอื่น ๆ มาเป็นเครื่องมือใช้สอยที่ปราณีต มีร่องรอยศาสนสถานหรือรูปเคารพในศาสนาอย่างชัดเจน

๒) แบ่งตามลักษณะหรือวิธีการบันทึก สามารถแบ่งย่อยออกไปได้อีก ๒ อย่าง คือ (๑) หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษร ได้แก่ จารึก ตำนาน พงศาวดาร จดหมายเหตุ บันทึกความทรงจำ เอกสารทางวิชาการ ชีวประวัติ จดหมายส่วนตัว หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร กฎหมาย วรรณกรรม ตำรา วิทยานิพนธ์ งานวิจัย ในการศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย มีการเน้นการฝึกฝนทักษะการใช้หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษร เป็นส่วนใหญ่ จนอาจกล่าวได้ว่าหลักฐานประเภทนี้เป็นแก่นของงานทางประวัติศาสตร์ไทย (๒) หลักฐานไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่

---

[๑๓] ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย**, (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๖-๙.

หลักฐานโบราณคดี เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ เงินตรา หลักฐานจากการบอกเล่า ที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” หลักฐานด้านภาษา เกี่ยวกับพัฒนาการของภาษาพูด หลักฐานทางศิลปกรรม ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ หลักฐานประเภทโสตทัศน์ ได้แก่ ภาพถ่าย ภาพสไสด์ แผนที่ โปสเตอร์ แถบบันทึกเสียง แผ่นเสียง ภาพยนตร์ ดวงตราไปรษณียากร

๓) แบ่งตามลำดับความสำคัญ สามารถแบ่งย่อยออกไปได้อีก ๒ อย่าง คือ (๑) หลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิ (Primary sources) หมายถึง หลักฐานที่บันทึก สร้าง หรือจัดทำขึ้น โดยผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้นโดยตรง หรือบ่งบอกให้รู้ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นจริงๆ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น สนธิสัญญา บันทึกคำให้การ จดหมายเหตุ กฎหมาย ประกาศของทางราชการ ศิลาจารึก จดหมายโต้ตอบ และที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ภาพเขียนสีผนังถ้ำ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับ เจดีย์ (๒) หลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทุติยภูมิ (Secondary sources) หมายถึง หลักฐานที่เกิดจากการนำหลักฐานชั้นต้นมาวิเคราะห์ ตีความเมื่อเวลาผ่านพ้นไปแล้ว ได้แก่ ตำนาน พงศาวดาร เป็นต้น

สรุปประเภทการศึกษาประวัติศาสตร์ เมื่อใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์มาเป็นเกณฑ์ สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ ๑) แบ่งตามยุคสมัย คือ ใช้ช่วงเวลาเป็นเกณฑ์ ได้แก่ หลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์และหลักฐานสมัยประวัติศาสตร์ ๒) แบ่งตามลักษณะหรือวิธีการบันทึก ได้แก่ หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรและหลักฐานไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ๓) แบ่งตามลำดับความสำคัญ ได้แก่ หลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิและหลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทุติยภูมิ เป็นต้น

๒.๑.๔.๑ ประเภทของวัฒนธรรม วัฒนธรรมคือ สิ่งที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน ได้มีนักวิชาการ เช่น ประชิด สกุณะพัฒน์ ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมแบ่งเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต

๒) คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ ได้มาจากปรัชญา ศาสนา เช่น ความเพียร ประหยัด เสียสละ สามัคคี ซื่อสัตย์ การตรงต่อเวลา การใช้ปัญญาในทางที่ถูกทีควร เป็นต้น

๓) เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณี ที่ยอมรับนับถือว่ามีความสำคัญพอกับกฎหมาย เช่น การรู้สิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย ใช้สิทธิของตนตามกฎหมายโดยสุจริต ไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น และไม่ละเมิดกฎหมาย เป็นต้น

๔) สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคมที่ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน รวมทั้งระเบียบมารยาทที่ติดต่อเกี่ยวข้องกันกับคนในสังคม เช่น การเข้าแถวรับบริการต่าง ๆ การเคารพระเบียบกฎเกณฑ์ขณะเข้าประชุม มารยาทในการไปร่วมงานพิธีการต่าง ๆ มารยาทในการต้อนรับแขก การพูดในโอกาสต่าง การรับประทานอาหาร เป็นต้น[๑๔]

---

[๑๔] ประชิด สกุณะพัฒน์, **วัฒนธรรมพื้นบ้านและประเพณีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖), หน้า ๘-๙.

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์ ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมไว้ ๔ ประเภท ได้แก่ เนติธรรม สหธรรม วัตถุธรรม และคติธรรม แต่ละประเภทสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๑) เนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับระเบียบหรือกฎหมายที่จำเป็นต่อคนส่วนใหญ่ ตัวอย่างของเนติธรรมที่กล่าวถึงได้แก่ประเพณี คือ ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นระเบียบแบบแผนที่เห็นว่าถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ และมีการปฏิบัติต่อ ๆ กันมา เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การหมั้นหมาย การแต่งงาน การบวช การตาย การปลูกบ้าน เป็นต้น

๒) สหธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ ตัวอย่างของสหธรรมที่กล่าวถึง เช่น มารยาทการเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ มารยาทการเคารพในศาสนา มารยาทการทำความเคารพในพระมหากษัตริย์ มารยาทในการแสดงความเคารพทั่วไปมีอยู่หลายแบบแตกต่างกันออกไป ซึ่งต้อพิจารณาถึงเหตุการณ์ สถานที่ เวลา ฐานะของบุคคล เป็นสิ่งประกอบด้วยว่าควรจะแสดงความเคารพแบบใด เช่น การเคารพพระสงฆ์ เมื่อเราพบท่านอยู่ที่กุฏิสงฆ์ ก็แสดงความเคารพด้วยการกราบ หากพบพบพระสงฆ์ในขณะที่เดินอยู่ตามถนน ก็แดงความเคารพด้วยการยกมือไหว้ เป็นต้น

๓) วัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้ ถนน ยานยนต์ สาถนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น

๔) คติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิตในด้านศีลธรรม จิตใจ ความเชื่อ เป็นการสร้างเสริม ปรับปรุง พัฒนา เจตคติ ค่านิยม ความคิดริเริ่ม ตลอดจนการแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้ดีขึ้น สังคมที่มีความเป็นปึกแผ่น มั่นคง ปลอดภัย สามัคคี มักเป็นสงคมที่มีคนส่วนใหญ่ในสังคมเป็นคนมีคติธรรมประจำใจซึ่งเป็นปัจจัยอย่างสำคัญที่ทำให้คนในสังคมนั้น มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีคุณภาพชีวิตที่ดีงาม และทำให้สังคมเกิดสันติสุข[๑๕] เป็นต้น

สรุปประเภทของวัฒนธรรม จัดแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ ๑) วัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ๒) คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ๓) เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา ๔) สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ ตัวอย่างของการเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น

---

[๑๕] สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์, **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**, หน้า ๖ – ๓๑.

๒.๑.๕ วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

ในเรื่องเกี่ยวกับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนี้ได้จัดแบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ และ ๒) วิธีการศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งจะได้ทำการสืบค้นและนำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๑.๕.๑ วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ หมายถึง กระบวนการศึกษา ค้นคว้าเรื่องราวหรือเหตุการณ์ทาง ประวัติศาสตร์ โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ในสังคม โดยศึกษาจากเอกสารที่เป็นเอกสารชั้นต้นและชั้นรองเป็นหลักประกอบการเก็บข้อมูลภาคสนาม เป็นกระบวนการเสริมในการเก็บรวบรวมข้อมูลและเป็นกระบวนการที่นักประวัติศาสตร์พยายามใช้ทดสอบ ความจริงของงานที่ได้จากการรวบรวมของบุคคลอื่น เพื่อความเที่ยงธรรม ความชัดเจน มีค่าความเชื่อมั่นสูง และสามารถใช้เป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์สังคมได้ สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ คือกระบวนการเก็บข้อมูลที่ถูกรวบรวมและจัดเก็บอย่างเป็นระบบ ต้องอาศัยวิธีการ ศึกษาที่เป็นแบบเฉพาะ มีขั้นตอนต่าง ๆ ช่วยให้เกิดลำดับการคิดอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยหลักฐาน ประเภทต่าง ๆ อธิบายเรื่องราวความเป็นมาของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เพื่อเข้าใจความเป็นมาในอดีต ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๕ ขั้นตอน คือ ๑) การกำหนดหัวเรื่องที่จะศึกษา ๒) การรวบรวมหลักฐาน ๓) การประเมินคุณค่าของหลักฐาน ๔) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และจัดหมวดหมู่ข้อมูล ๕) การเรียบเรียงหรือการนำเสนอ แต่ละขั้นตอนมีคำอธิบายให้เห็นรายละเอียดดังนี้

๑) การกำหนดหัวเรื่องที่จะศึกษา การศึกษาเรื่องราวในประวัติศาสตร์เริ่มจากความสงสัย อยากรู้ ไม่พอใจกับคำอธิบายเรื่องราวที่มีมาแต่เดิม ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงเริ่มจากการกำหนดเรื่องหรือประเด็นที่ต้องการศึกษาซึ่งในตอนแรก อาจกำหนดประเด็นที่ต้องการศึกษาไว้กว้างๆ ก่อนแล้วจึงค่อยจำกัดประเด็นลงให้แคบ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในภายหลัง เพราะบางเรื่องขอบเขตของการศึกษาอาจกว้างมากทั้งเหตุการณ์ บุคคล และเวลา การกำหนดหัวเรื่องอาจเกี่ยวกับเหตุการณ์ความเจริญ ความเสื่อมของอาณาจักร ตัวบุคคลในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง อาจยาวหรือสั้นตามความเหมาะสม ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นช่วงเวลาที่สำคัญ และยังมีหลักฐานข้อมูลที่ผู้ต้องการศึกษาหลงเหลืออยู่ หัวข้อเรื่องอาจปรับให้มีความเหมาะสมหรือเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าหากหลักฐานที่ใช้ในการศึกษามีน้อยหรือไม่น่าเชื่อถือ

๒) การรวบรวมหลักฐาน การ รวบรวมหลักฐาน คือ การรวบรวมหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่จะศึกษา ซึ่งมีทั้งหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร และหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร_หลักฐานทางประวัติศาสตร์แบ่งออกเป็นหลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิกับหลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทุติยภูมิ (๑) หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลักฐานร่วมสมัยของผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรง ประกอบด้วยหลักฐานทางราชการทั้งที่เป็นเอกสารลับ เอกสารที่เปิดเผยกฎหมาย ประกาศ สุนทรพจน์ บันทึกความทรงจำของผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หรืออัตชีวประวัติผู้ที่ได้รับผลกระทบกับเหตุการณ์ การรายงานข่าวของผู้รู้ ผู้เห็นเหตุการณ์ วีดิทัศน์ ภาพยนตร์ ภาพถ่ายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นต้น (๒) หลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) เป็นหลักฐานที่จัดทำขึ้นโดยอาศัยหลักฐานชั้นต้น หรือโดยบุคคลที่ไม่ได้เกี่ยวข้อง ไม่ได้รู้เห็นเหตุการณ์ด้วย

ตนเอง แต่ได้รับรู้โดยผ่านบุคคลอื่น ประกอบด้วยผลงานของนักประวัติศาสตร์หรือหนังสือประวัติศาสตร์ รายงานของสื่อมวลชนที่ไม่ได้รู้เห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง

ทั้งหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรองจัดว่ามีคุณค่าแตกต่างกัน คือ หลักฐานชั้นต้นมีความสำคัญมาก เพราะเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่บันทึกโดยผู้รู้เห็น หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรง ส่วนหลักฐานชั้นรองเป็นหลักฐานที่ทำขึ้นภายหลังโดยใช้ข้อมูลจากหลักฐานชั้น ต้น แต่หลักฐานชั้นรองจะช่วยอธิบายเรื่องราวให้เข้าใจหลักฐานชั้นต้นได้ง่ายขึ้น ละเอียดขึ้นอันเป็นแนวทางไปสู่หลักฐานข้อมูลอื่นๆ ซึ่งปรากฏในบรรณานุกรมของหลักฐานชั้นรองทั้งหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองสามารถ ค้นคว้าได้จากห้องสมุด ทั้งของทางราชการ และของเอกชน ตลอดจนฐานข้อมูลในเครือข่ายอินเทอร์เน็ต (website) การค้นคว้าเรื่องราวในประวัติศาสตร์ที่ดีควรใช้หลักฐานรอบด้าน โดยเฉพาะหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษา อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะใช้หลักฐานประเภทใดควรใช้ด้วยความระมัดระวัง เพราะหลักฐานทุกประเภทมีจุดเด่นจุดด้อยแตกต่างกัน

๓) การประเมินคุณค่าของหลักฐาน ลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ค้นคว้ามาได้ก่อนที่จะทำการศึกษาจะต้องมีการประเมินคุณค่าว่าเป็นหลักฐานที่แท้จริง เพียงใด การประเมินคุณค่าของหลักฐานนี้เรียกว่า “วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์” ซึ่งมีอยู่ ๒ วิธี ดังต่อไปนี้ (๑) การประเมินคุณค่าภายนอกหรือวิพากษ์วิธีภายนอก ซึ่งหมายถึง การประเมินคุณค่าของหลักฐานจากลักษณะภายนอกของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ บางครั้งก็มีการปลอมแปลง เพื่อการโฆษณาชวนเชื่อ ทำให้หลงผิด หรือเพื่อเหตุผลทางการเมือง การค้า ดังนั้น จึงต้องมีการประเมินว่าเอกสารนั้นเป็นของจริงหรือไม่ ในส่วนวิพากษ์วิธีภายนอกเพื่อประเมินหลักฐานว่าเป็นของแท้ พิจารณาได้จากสิ่งที่ปรากฏภายนอก เช่น เนื้อกระดาษ กระดาษของไทยแต่เดิมจะหยาบและหนา ส่วนกระดาษฝรั่งดังที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน เริ่มเข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทางราชการจะใช้กระดาษฝรั่งหรือสมุดฝรั่งมากขึ้นในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับตัวพิมพ์ดีดเริ่มใช้มากขึ้นในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุล จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าปรากฏว่ามีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวใช้ตัวพิมพ์ดีด ก็ควรสงสัยว่าหลักฐานนั้นเป็นของปลอม (๒) การประเมินคุณค่าภายในหรือวิพากษ์วิธีภายใน เป็นการประเมินคุณค่าของหลักฐานจากข้อมูลภายในหลักฐานนั้น เป็นต้นว่า มีชื่อบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ ในช่วงเวลาที่หลักฐานนั้นทำขึ้นหรือไม่ ดังเช่น หลักฐานซึ่งเชื่อว่าเป็นของสมัยสุโขทัยแต่มีการพูดถึงสหรัฐอเมริกาในหลักฐาน นั้น ก็ควรสงสัยว่าหลักฐานนั้นเป็นของสมัยสุโขทัยจริงหรือไม่ เพราะในสมัยสุโขทัยยังไม่มีประเทศสหรัฐอเมริกา แต่น่าจะเป็นหลักฐานที่ทำขึ้นเมื่อคนไทยได้รับรู้ว่ามีประเทศสหรัฐอเมริกา แล้ว หรือหลักฐานเป็นของเก่าสมัยสุโขทัยจริง แต่การคัดลอกต่อกันมามีการเติมชื่อประเทศสหรัฐอเมริกา เข้าไป เป็นต้น วิพากษ์วิธีภายในยังสังเกตได้จากการกล่าวถึงตัวบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ ถ้อยคำ เป็นต้น ในหลักฐานว่ามีความถูกต้องในสมัยนั้น ๆ หรือไม่ ถ้าหากไม่ถูกต้องก็ควรสงสัยว่าเป็นหลักฐานปลอมแปลง หลักฐานที่แท้จริงเท่านั้นที่มีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ ส่วนหลักฐานปลอมแปลงไม่มีคุณค่าใด ๆ อีกทั้งจะทำให้เกิดความรู้ที่ไม่ถูกด้วย ดังนั้น การประเมินคุณค่าของหลักฐานจึงมีความสำคัญและจำเป็นมาก

๔) การสังเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และจัดหมวดหมู่ข้อมูล เมื่อทราบว่าหลักฐานนั้นเป็นของแท้ ให้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงหรือความจริงในประวัติศาสตร์ ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ก็จะต้องศึกษาข้อมูลหรือข้อสนเทศในหลักฐานนั้นว่าให้ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์อะไรบ้าง ข้อมูลนั้นมีความสมบูรณ์เพียงใด หรือข้อมูลนั้นมีจุดมุ่งหมายเบื้องต้นอย่างไร มีจุดมุ่งหมายแอบแฝงหรือไม่ ข้อมูลมีความยุติธรรมหรือไม่ จากนั้นจึงนำข้อมูลทั้งหลายมาจัดหมวดหมู่ เช่น ความเป็นมาของเหตุการณ์ สาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ความเป็นไปของเหตุการณ์ ผลของเหตุการณ์ เป็นต้น เมื่อได้ข้อมูลเป็นเรื่อง เป็นประเด็นแล้ว ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องนั้นก็จะต้องหาความสัมพันธ์ของประเด็นต่าง ๆ และตีความข้อมูลว่ามีข้อเท็จจริงใดที่ซ่อนเร้น อำพราง ไม่กล่าวถึงหรือในทางตรงกันข้ามอาจมีข้อมูลกล่าวเกินความเป็นจริงไปมาก

๕) การเรียบเรียงหรือการนำเสนอ การเรียบเรียงหรือการนำเสนอจัดเป็นขั้นตอนสุดท้ายของวิธีการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีความสำคัญมาก โดยผู้ศึกษาประวัติศาสตร์จะต้องนำข้อมูลทั้งหมดมารวบรวมและเรียบเรียงหรือนำ เสนอให้ตรงกับประเด็นหรือหัวเรื่องที่ตนเองสงสัยต้องการอยากรู้เพิ่มเติม ทั้งจากความรู้เดิมและความรู้ใหม่ รวมไปถึงความคิดใหม่ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการรื้อฟื้นหรือจำลองเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาใหม่ อย่างถูกต้องและเป็นกลางในขั้นตอนการนำเสนอ ผู้ศึกษาควรอธิบายเหตุการณ์อย่างมีระบบและมีความสอดคล้องต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผล มีการโต้แย้งหรือสนับสนุนผลการศึกษาวิเคราะห์แต่เดิม โดยมีข้อมูลสนับสนุนอย่างมีน้ำหนัก เป็นกลาง และสรุปการศึกษาว่าสามารถให้คำตอบที่ผู้ศึกษามีความสงสัย อยากรู้ได้เพียงใดหรือมีข้อเสนอแนะให้สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาต่อไปอย่างไรบ้าง จะเห็นได้ว่าวิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างมี ระบบ มีความระมัดระวัง รอบคอบ มีเหตุผลและเป็นกลางซื่อสัตย์ต่อข้อมูลตามหลักฐานที่ค้นคว้ามา อาจกล่าวได้ว่า วิธีการทางประวัติศาสตร์เหมือนกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จะแตกต่างกันก็เพียงวิธีการทางวิทยาศาสตร์สามารถทดลองได้หลายครั้ง จนเกิดความแน่ใจในผลการทดลอง แต่เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไม่สามารถทำให้เกิดขึ้นใหม่ได้อีก ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ที่ดีจึงเป็นผู้ฟื้นอดีตหรือจำลองอดีตให้มีความถูก ต้องและสมบูรณ์ที่สุด โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์เพื่อที่จะได้เกิดความเข้าใจอดีต อันจะนำมาสู่ความเข้าใจในปัจจุบัน

สรุปวิธีการทางประวัติศาสตร์ มี ๕ ขั้นตอน คือ ๑) ขั้นการกำหนดหัวเรื่องที่จะศึกษา ๒) ขั้นการรวบรวมหลักฐาน ๓) ขั้นการประเมินคุณค่าของหลักฐาน ๔) ขั้นการวิเคราะห์ สังเคราะห์และจัดหมวดหมู่ข้อมูล และ ๕) ขั้นการเรียบเรียงหรือการนำเสนอ สำหรับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย แหล่งข้อมูลมักได้มาจาก กลุ่มจารึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร เอกสารการปกครอง บันทึกเหตุการณ์ของบุคคล จดหมาย หนังสือพิมพ์ งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ และวิทยานิพนธ์ ตำนาน วรรณกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

๒.๑.๕.๒ วิธีการศึกษาวัฒนธรรม การศึกษาประกอบไปด้วยทฤษฎีหรือวิธีการที่หลากหลาย สาขาของวัฒนธรรมศึกษาเป็นการศึกษาเชิงสหวิทยาแบบบูรณาการเพราะมีหลากหลายมิติที่ต้องการพยายามทำความเข้าใจประเด็นทางวัฒนธรรมให้ลุ่มลึกและต่างไปจากการศึกษาแบบเดิมในเรื่องนี้ ปฐม หงส์สุวรรณ ได้ใช้วิธีการการศึกษาตำนานโดยใช้มิติของวัฒนธรรมศึกษา ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อนำแนวคิดทางวัฒนธรรมศึกษามาประยุกต์ใช้กับข้อมูลคติชนประเภทตำนานปรัมปราในฐานะที่เป็นภาษาพิเศษแบบหนึ่ง ของบรรพชนที่ต้องการสื่อสารให้คนรุ่นหลังได้เข้าใจ อันเป็นการ

นำเสนอแนวทางวิเคราะห์ข้อมูลคติชนอีกแบบหนึ่งซึ่งได้เลือกศึกษาจากบางสำนักคิดในกลุ่มวัฒนธรรมศึกษา โดยแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่มความคิด คือ ๑) ตำนานกับการศึกษาเชิงวิวัฒนาการนิยม ๒) ตำนานกับการศึกษาเชิงหน้าที่นิยม ๓) ตำนานกับการศึกษาเชิงโครงสร้างนิยม และ ๔) ตำนานกับการศึกษาเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม[๑๖] หลักการนี้น่าจะนำมาช้าสำหรับวิธีการศึกษาวัฒนธรรมได้ โดยปรับจากวิธีการศึกษาตำนานมาเป็นวิธีการศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงวิวัฒนาการนิยม(Evolutionism) คือ สำนักคิดในกลุ่มวิวัฒนาการนิยม เชื่อเรื่องวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตว่ามีลำดับขั้นพัฒนาที่วิวัฒน์จากสิ่งมีชีวิตชั้นต่ำไปสู่สิ่งมีชีวิตชั้นสูง สำนักคิดนี้ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากงานด้านวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบเรื่องลำดับขั้นพัฒนาการของสิ่งมีชีวิต คือจากการเป็นพืชและสัตว์ชั้นต่ำไปสู่ชั้นที่สูงขึ้นแบบขั้นบันได และมีนัยว่า พัฒนาการในขั้นที่สูงกว่าจะดีกว่าเหนือกว่าขั้นที่ต่ำลงมาเนื่องจากมีลักษณะที่สลับซับซ้อนมากขึ้น ด้วยความเชื่อนี้ในด้านการศึกษาสังคมศาสตร์จึงนำมาประยุกต์ใช้ โดยมองว่าสังคม วัฒนธรรม กลุ่มชนชั้นทั้งหลายของมนุษย์ก็มีการเรียงตัวเป็นลำดับชั้นแบบขั้นบันไดเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงมีคนบางกลุ่มบางสังคมและบางวัฒนธรรมที่มีการวิวัฒน์มาในลำดับขั้นที่สูงกว่า

๒) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงหน้าที่นิยม (Functionalism) หน้าที่นิยม หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์คิดขึ้นมา ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา และในที่สุดสิ่งเหล่านี้ก็เป็นที่ยอมรับกันในสังคม ซึ่งแนวความคิดหลักของนักคิดสำนักหน้าที่นิยมเชื่อว่าขนบธรรมเนียมสถาบันหรือลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนในแต่ละสังคมล้วนแต่มีความหมายและหน้าที่ทั้งสิ้น ไม่ว่าใครจะมองเป็นเรื่องแปลกก็ตาม เพราะไม่มีลักษณะทางวัฒนธรรมใดที่ไม่มีหน้าที่ และลักษณะทางวัฒนธรรมที่ไม่มีหน้าที่ก็จะคงอยู่ในสังคมปัจจุบันไม่ได้ เช่น ถ้าสังคมใดสังคมหนึ่งเกิดภาวะแห้งแล้งหรือประสบปัญหาเกี่ยวกับฟ้ากับฝน การเต้นระบำการเซ่นสรวงบูชาอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อขอฟ้าขอฝนให้บันดาลความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชนและบ้านเมือง สิ่งเหล่านี้จึงล้วนมีจุดหมายในสังคมนั้น ๆ

๓) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงโครงสร้างนิยม (Structuralism) เป็นวิธีการศึกษาเพื่ออธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์และแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ในวัฒนธรรม ซึ่งอาจเป็นภาษา ตำนาน ศิลปะ หรือจารีตประเพณี ทฤษฎีโครงสร้างนิยมที่จะนำเสนอไว้ในที่นี้มี ๒ แบบ คือ การวิเคราะห์แบบ (syntagmatic structural analysis กับ paradigmatic structural analysis ผู้คิดค้นทฤษฎีแบบแรกคือ Vladimir Propp นักคติชนวิทยาชาวรัสเซีย ที่พยายามหาวิธีการศึกษานิทานให้เป็นระเบียบแบบแผนมากยิ่งขึ้น โดยมีจุดหมายที่จะเรียนรู้แบบแผนที่เป็นระบบของนิทานพื้นบ้านในกลุ่มชนต่าง ๆ มีข้อสังเกตว่าแบบในการวิเคราะห์ โครงสร้างทั้ง ๒ แบบ คือ syntagmatic กับ paradigmatic มีลักษณะแนวคิดที่เหมือนและแตกต่างกัน ส่วนที่เหมือนกัน คือ นักโครงสร้างทั้งสองสำนักคิดเชื่อเหมือนกันว่าตำนานหรือนิทานแต่ละประเภทในแต่ละสังคมนั้นดำเนินไปบนโครงสร้างอันเดียวกัน หรือมีโครงสร้างที่วางอยู่บนแกนอันเดียวกัน ความแตกต่างในเนื้อหาของนิทานหรือนิทานในแต่ละสำนวนเป็นความแตกต่างของกันและกัน ส่วนที่ต่างกน คือ การ

---

[๑๖] ปฐม หงส์สุวรรณ, **กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) หน้า ๔-๕.

วิเคราะห์โครงสร้างของตำนานานหรือนิทานแบบ syntagmatic เป็นการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนประกอบต่าง ๆ ของตำนานหรือนิทานโดยพิจารณาโครงสร้างของตัวบทเป็นหลัก โดยไม่ต้องสนใจสถานการณ์แวดล้อมหรือบริบททางสังคมวัฒนธรรมแต่อย่างใด ขณะที่การวิเคราะห์โครงสร้างแบบ paradigmatic ให้ความสำคัญกับบริบทสถานการณ์แวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม โดยนำนิทานหรือตำนานมาสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการตีความจากแง่คิดต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นว่า การวิเคราะห์โครงสร้างแบบนี้เป็นการวิเคราะห์ความคิดของมนุษย์ โดยอาศัยข้อมูลทางคติชนวิทยาเหล่านั้นมาเป็นตัวเชื่อมโยง

๔) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม (Symbolism) คือ ในการศึกษาทางด้านคติชนวิทยาพบว่า การศึกษาระบบสัญลักษณ์ที่มีอยู่ในคติชนนั้น เป็นการศึกษาที่ใช้ระบบแนวคิดอย่างหนึ่งหรือของอย่างหนึ่งแทนแนวคิดอย่างอื่นหรือของอย่างอื่นซึ่งนักคิดซึ่งนักคิดคติชนวิทยาจะศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่กลุ่มชนใช้ เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงแนวความคิดอารมณ์และจิตใจของกลุ่มชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงสภาพหรือลักษณะของสังคมที่แท้จริง แสดงให้เห็นว่า สัญลักษณ์เป็นผลผลิตจากจิตใจที่เกิดจากจินตนาการของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นตำนาน นิทาน วรรณคดี หรือคติความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า มนุษย์นั้นเองที่เป็นผู้สร้างสัญลักษณ์ต่าง ๆ ขึ้นมา[๑๗]

สรุปวิธีการศึกษาวัฒนธรรมประกอบไปด้วยทฤษฎีหรือวิธีการที่หลากหลาย การศึกษาเชิงสหวิทยาแบบบูรณาการเพราะมีหลากหลายมิติที่ต้องพยายามทำความเข้าใจประเด็นทางวัฒนธรรมให้ลุ่มลึก วิธีการศึกษาวัฒนธรรมสามารถนำเอา ๑) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงวิวัฒนาการนิยม คือ มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตว่ามีลำดับขั้นพัฒนาที่วิวัฒน์จากสิ่งมีชีวิตชั้นต่ำไปสู่สิ่งมีชีวิตชั้นสูง ซึ่งวัฒนธรรมเปรียบได้กับสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่งย่อมมีการพัฒนาชั้นต่ำไปสู่ชั้นสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ๒) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงหน้าที่นิยม คือ เชื่อว่าขนบธรรมเนียม สถาบัน หรือลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนหรือสังคมล้วนแต่มีความหมายและหน้าที่ทั้งสิ้น พฤติกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์คิดขึ้นมาและปฏิบัติสืบต่อกันมาจึงล้วนมีจุดหมายในสังคมนั้น ๆ ๓) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงโครงสร้างนิยม คือ มีความเชื่อว่าวัฒนธรรมแต่ละประเภทในแต่ละสังคมนั้นดำเนินไปบนโครงสร้างอันเดียวกัน หรือมีโครงสร้างที่วางอยู่บนแกนอันเดียวกัน ความแตกต่างในเนื้อหาของเป็นความแตกต่างของกันและกัน วิธีการศึกษาจึงให้ความสำคัญทั้งในด้านรูปแบบของโครงสร้างและด้านเนื้อหาวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการตีความจากแง่คิดต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ ด้วย ๔) วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม คือ มีความเชื่อว่าระบบแนวคิดอย่างหนึ่งหรือของอย่างหนึ่งแทนแนวคิดอย่างอื่นหรือของอย่างอื่น แสดงให้เห็นว่า สัญลักษณ์เป็นผลผลิตจากจิตใจที่เกิดจากจินตนาการของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นตำนาน วรรณกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ หรือคติความเชื่อต่าง ๆ ล้วนมีความหมายและมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ด้วย จึงควรศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ

---

[๑๗] อ้างแล้ว, ปฐม หงส์สุวรรณ, **กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม**, หน้า ๔-๕.

ที่กลุ่มชนใช้ เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงแนวความคิดอารมณ์และจิตใจของกลุ่มชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงสภาพหรือลักษณะของสังคมที่แท้จริง เป็นต้น

๒.๑.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

สำหรับคำว่าประยุกต์หมายถึงนำความรู้ในวิทยาการต่าง ๆ มาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์เหมาะสมกับที่ได้คิดมุ่งหมายไว้ ในการประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมได้แบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์ ๒) การประยุกต์ใช้แนวคิดวัฒนธรรม แต่ละหัวข้อจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๑.๖.๑ การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ กรมการท่องเที่ยวได้ให้ความหมายแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ไว้ว่า หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา รวมถึงสถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ กำแพงเมือง คูเมือง พิพิธภัณฑ์ วัด ศาสนสถาน และสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางศิลปะและสถาปัตยกรรม เป็นต้น การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ควรคำนึงถึงการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว เช่น โบราณสถาน ศาสนสถาน สิ่งก่อสร้าง วัตถุโบราณ องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ รวมถึงการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวทั้งด้านสิ่งดึงดูดใจ สิ่งอำนวยความสะดวก การรักษาความปลอดภัย การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว การตลาด และนักท่องเที่ยว ดังนั้นหน่วยงานที่เป็นเจ้าของ หรือผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ควรมีแนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวด้านสิ่งดึงดูดใจ สิ่งอำนวยความสะดวก การรักษาความปลอดภัย การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว การตลาด และนักท่องเที่ยว มีตัวอย่างดังนี้

๑) การบริหารจัดการด้านสิ่งดึงดูดใจ สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน ความสวยงามทางสถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรม โบราณวัตถุ การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ เป็นต้น แนวทางการบริหารจัดการด้านสิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ มีดังนี้ (๑) อนุรักษ์โบราณสถาน ศิลปวัตถุและทัศนียภาพที่สวยงามของแหล่งประวัติศาสตร์ (๒) จัดพื้นที่หรือทางเดินศึกษาประวัติศาสตร์พร้อมป้ายสื่อความหมาย (๓) มีบุคลากรที่มีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และการอนุรักษ์ให้บริการด้านความรู้แก่นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และชุมชนรอบแหล่งท่องเที่ยว (๔) การให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และวัฒนธรรมโบราณแก่นักท่องเที่ยว (๕) สร้างศูนย์เรียนรู้หรือจัดนิทรรศการสื่อผสมด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมของ แหล่งท่องเที่ยว (๖) ส่งเสริมความเกี่ยวข้องของวัฒนธรรมท้องถิ่นกับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์เช่น งานทำบุญประเพณี งานลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ งานท่องเที่ยวประจำปีเป็นต้น (๗) ป้องกันการถูกรบกวนจากการสร้างสิ่งก่อสร้างของประชาชน และหน่วยงานท้องถิ่นในพื้นที่ (๘) สมัครเพื่อรับการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ของกรมการท่องเที่ยว (๙) สมัครเข้าร่วมประกวดแข่งขันชิงรางวัลด้านการท่องเที่ยว

๒) การบริหารจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวก สิ่งอำนวยความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เช่น ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว พิพิธภัณฑ์ ห้องสุขา เส้นทางศึกษาประวัติศาสตร์ ป้ายสื่อความหมาย เป็นต้น ช่วยทำให้นักท่องเที่ยวมีความสะดวกสบาย แ ละเกิดความประทับใจในการมาเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากประเทศไทยกำลังก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้พิการ การออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว ทางประวัติศาสตร์ควรเป็นไปตามแนวคิดอารยสถาปัตย์เพื่อสามารถให้บริการนักท่องเที่ยวผู้สูงอายุและผู้พิการได้ อย่างเหมาะสม แนวทางการบริหารจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ มีดังนี้ (๑) มีศูนย์บริการที่ให้ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว (๒) มีพิพิธภัณฑ์หรืออาคารแสดงนิทรรศการประวัติศาสตร์ (๓) จัดพื้นที่หรือลานจอดรถที่เป็นระเบียบ สะดวก ปลอดภัย และมีจำนวนที่เพียงพอ (๔) จัดทำห้องสุขา ที่สะอาด มีจำนวนที่เหมาะสม กลมกลืนกับสภาพพื้นที่หรือเป็นไปตามรูปแบบ สถาปัตยกรรม และข้อกำหนดของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (๕) จัดการให้บริการสำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการ เช่น ที่จอดรถพิเศษ ทางลาด ห้องสุขา รถเข็นนั่ง เป็นต้น (๖) จัดเตรียมความพร้อมของสาธารณูปโภคพื้นฐาน ได้แก่ ระบบขนส่ง ไฟฟ้า และน้ำสะอาด (๗) จัดการให้บริการด้านสื่อสารโทรคมนาคม เช่น โทรศัพท์โทรสารอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ร่วมกับหน่วยงานหรือ ผู้ประกอบที่เกี่ยวข้อง (๘) จัดสิ่งอำนวยความสะดวก จุดนั่งพัก ถังขยะ ป้ายบอกทาง และป้ายสื่อความหมายบริเวณเส้นทาง ภายใน แหล่งท่องเที่ยว (๙) จัดให้มีร้านอาหาร เครื่องดื่มที่สะอาด ถูกสุขลักษณะ และราคาที่เป็นธรรม (๑๐) จัดให้มีร้านขายของใช้ประจำวัน ของฝาก ของที่ระลึก หรือผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น (๑๑) ดูแลในด้านรักษาความสะอาดและการจัดการขยะมูลฝอยแยกตามประเภทของขยะ (๑๒) ดูแลในการจัดการน้ำเสียและป้องกันไม่ให้ไหลไปปนเปื้อนกับแหล่งน้ำธรรมชาติ

๓) การบริหารจัดการด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์บางแห่งอาจอยู่ใกล้ตัวเมืองขณะที่หลายแหล่งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลเนื่องจาก เป็นชุมชนโบราณหรือเป็นพื้นที่รกร้าง ดังนั้นในการบริหารจัดการผู้ที่เกี่ยวข้องควรมีการประสานงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะเส้นทาง และยานพาหนะในการนำพานักท่องเที่ยวจากตัวเมืองมายังแหล่งท่องเที่ยว ทั้งด้วยระบบขนส่งสาธารณะหรือรถส่วนบุคคลให้สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่สะดวก รวดเร็ว ปลอดภัย และกำหนดค่าบริการที่เป็นธรรม เพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวมากขึ้น แนวทางการบริหารจัดการด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ มีดังนี้ (๑) ดูแลเส้นทางหรือถนนเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวให้อยู่ในสภาพดี สะดวก และปลอดภัยในการคมนาคม (๒) ติดตั้งป้ายบอกเส้นทางนำเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวในรัศมี ๒๐ กิโลเมตร ตามทางแยกสำคัญ หรือเส้นทางหลัก ของการท่องเที่ยว (๓) กำกับดูแลยานพาหนะขนส่งสาธารณะให้จำนวนและความถี่ในการให้บริการที่เพียงพอสะดวกสบาย ปลอดภัย ในการใช้บริการและกำหนดราคาที่เป็นธรรมกับนักท่องเที่ยว (๔) ส่งเสริมให้บริการด้านยานพาหนะในแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมสำหรับนักท่องเที่ยว อาทิ จักรยาน รถพลังงานไฟฟ้าเรือพายสัตว์บรรทุกโดยอาจดำเนินการในลักษณะของวิสาหกิจชุมชน หรือกองทุน สวัสดิการ เป็นต้น

๔) การบริหารจัดการด้านการรักษาความปลอดภัย ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และทรัพย์สิน เป็นการส่งเสริมภาพลักษณ์ที่ดีและ สร้างความมั่นใจ

ให้กับนักท่องเที่ยวในการเดินทางมาท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ซึ่งบางแห่งอยู่ห่างไกลแหล่งชุมชนและมีสภาพรกร้าง ดังนั้น ผู้มีหน้าที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แ ละประชาชนในพื้นที่ควรดำเนินการในด้านการรักษาปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยว โบราณสถาน และวัตถุโบราณ แนวทางการบริหารจัดการด้านการรักษาความปลอดภัยของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ มีดังนี้ (๑) จัดบุคลากรดูแลด้านการรักษาความปลอดภัย ณ บริเวณทางเข้า ลานจอดรถ จุดท่องเที่ยว เป็นต้น (๒) จัดบุคลากรดูแลด้านการปฐมพยาบาลแก่นักท่องเที่ยว ณ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว หรือจุดท่องเที่ยวที่มี ความเสี่ยงในการเกิดอุบัติเหตุสูง (๓) จัดหาอุปกรณ์ปฐมพยาบาลขั้นพื้นฐานที่อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดีและยังไม่หมดอายุ (๔) จัดหาอุปกรณ์และเครื่องมือบรรเทาสาธารณภัยที่เพียงพอและใช้งานได้ดี (๕) จัดหาระบบสื่อสารสำหรับติดต่อขอความช่วยเหลือในกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน (๖) จัดหาและติดตั้งระบบไฟฟ้าและแสงสว่างบริเวณโบราณสถาน ทางเดิน และพื้นที่บริการอื่น ๆ (๗) จัดหาระบบกล้องโทรทัศน์วงจรปิดหรือระบบรักษาความปลอดภัยอื่น ๆ ตามความเหมาะสม (๘) ติดตั้งป้ายหรือสัญลักษณ์รักษาความปลอดภัยหรือเตือนให้ระวังอันตรายในจุดท่องเที่ยวที่มีความเสี่ยงสูง (๙) ติดตั้งราวจับบริเวณทางเดินที่ลื่นหรือพื้นที่สูงชัน (๑๐) ติดตั้งรั้วกั้นพื้นอันตรายหรือบริเวณที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ (๑๑) ซักซ้อมระบบเตือนภัย การเคลื่อนย้ายผู้ป่วย และการบรรเทาสาธารณภัยของแหล่งท่องเที่ยวอย่างน้อย ปีละ ๑ ครั้ง

๕) การบริหารจัดการด้านการตลาด การตลาดแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ควรเน้นการทำให้กลุ่มนักท่องเที่ยวเป้าหมายได้รู้จัก ตัดสินใจ และเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวโดยใช้ช่องทางการสื่อสารทางการตลาดทั้งที่เป็นของส่วนราชการ สื่อมวลชน และสื่อสังคมออนไลน์ที่หลากหลาย แนวทางการบริหารจัดการด้านการตลาดของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ มีดังนี้ (๑) จัดทำเว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวหรือประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (๒) จัดทำการสื่อสารผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เฟสบุ๊ค ไลน์ ทวิสเตอร์ อินสตราแกรม เป็นต้น (๓) จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวหรือกิจกรรมการท่องเที่ยวในบริเวณชุมชนหรือเส้นทางหลัก ของการท่องเที่ยว (๔) จัดทำเอกสาร สิ่งพิมพ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งดึงดูดใจทางประวัติศาสตร์และเส้นทางเดินทาง สู่แหล่งท่องเที่ยว (๕)จัดทำการโฆษณาและประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวไปยังกลุ่มนักท่องเที่ยวเป้าหมายผ่านสื่อมวลชน ตามความเหมาะสม (๖) บรรจุกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวลงในแผนงานท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยประจำจังหวัด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๖) การบริหารจัดการด้านนักท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์มักจะมีนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมหรือใช้บริการด้านการท่องเที่ยว จำนวนมาก โดยเฉพาะในช่วงที่จัดงานเทศกาลประจำปี วันหยุดนักขัตฤกษ์ ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาผลกระทบ ต่อโบราณสถาน ปัญหาขยะมูลฝอย ปัญหาความปลอดภัย ปัญหาด้านการคมนาคม ปัญหาสิ่งอำนวยความสะดวก ที่จัดเตรียมไว้ไม่พอเพียงต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว และปัญหาอื่น ๆ ดังนั้นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยว ควรมีการบริหารจัดการด้านนักท่องเที่ยว แนวทางการบริหารจัดการด้านนักท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ มีดังนี้ (๑) การเก็บสถิตินักท่องเที่ยว (๒) การจัดทำและประกาศเงื่อนไขข้อพึงปฏิบัติหรือข้อห้ามของแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบ เช่น ช่วงเวลาการให้บริการ การแต่งกาย การใช้ยานพาหนะ และอื่น ๆ (๓) การควบคุมพฤติกรรมที่พึง

ประสงค์หรือไม่พึงประสงค์ของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว เช่น การแต่งกาย การส่งเสียงดัง การทิ้งขยะ การจุดไฟ การดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์การปีนป่ายโบราณสถาน การแสดง ความเคารพต่อศาสนสถานและศาสนวัตถุ เป็นต้น (๔) การสร้างความตระหนักถึงคุณค่าและร่วมอนุรักษ์โบราณสถาน ศาสนสถาน โบราณวัตถุสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมให้กับนักท่องเที่ยว (๕) การปลูกฝังจิตสำนึกด้านการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (๖) การกำหนดกลุ่มนักท่องเที่ยวเป้าหมาย (๗) การกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวตามขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว[๑๘]

สรุปการประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ตามที่กรมการท่องเที่ยวได้ประยุกต์ใช้คือได้นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการบริหารจัดการปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ๖ ด้าน คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการตลาด และด้านนักท่องเที่ยว อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างความประทับใจ ที่เหนือความคาดหมายให้กับนักท่องเที่ยวและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เป็นต้น

๒.๑.๖.๒ การประยุกต์ใช้แนวคิดวัฒนธรรม ที่ผ่านมาได้นำเสนอไว้ว่าวิธีการศึกษาวัฒนธรรมประกอบไปด้วยทฤษฎีหรือวิธีการที่หลากหลาย เป็นการศึกษาเชิงสหวิทยาแบบบูรณาการ ซึ่งได้เสนอกลุ่มแนวคิดไว้ ๔ กลุ่มด้วยกัน คือ วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงวิวัฒนาการนิยม วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงหน้าที่นิยม วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงโครงสร้างนิยม และ วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม แนวคิดของกลุ่มต่าง ๆ สามารถประยุกต์ใช้ได้ดังนี้

๑) การประยุกต์ใช้แนวคิดเชิงวิวัฒนาการนิยม กลุ่มนี้มีความเชื่อเรื่องวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตว่ามีลำดับขั้นพัฒนาที่วิวัฒน์จากสิ่งมีชีวิตชั้นต่ำไปสู่สิ่งมีชีวิตชั้นสูง ซึ่งวัฒนธรรมเปรียบได้กับสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่งย่อมมีการพัฒนาชั้นต่ำไปสู่ชั้นสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ สามารถนำมาปรับใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมให้เป็นประโยชน์ได้ดังนี้ ด้านวัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ เช่น ขั้นแรกเริ่มมนุษย์ไม่รู้จักการทำเครื่องนุ่งห่มขึ้นมาใช้เอง เมื่อต้องอยู่กับอากาศหนาวเหน็บหรือร้อนจัด ก็จะคิดหาวิธีนำเอาใบไม้หรือหนังสัตว์มาห่อหุ้มร่างกายไว้เพื่อป้องกันความหนาวเหน็บหรือร้อนจัด ขั้นต่อมาก็พัฒนาขึ้นมาเป็นใช้ใบไม้หรือหนังสัตว์ห่อหุ้มร่างกายเพื่อป้องกันเหลือบยุง หรือแมลงต่าง ๆ ขั้นต่อมาก็พัฒนามาเป็นการถักหรือการทอเครื่องนุ่งห่มจากขนสัตว์ จากปอ จากฝ้าย จากเส้นไหม หรือวัสดุอื่น แต่ยังทำได้ไม่ละเอียดประณีตมากนัก เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดอวัยวะต่าง ๆ และป้องกันความละอาย ขั้นต่อมาเมื่อมนุษย์ได้มีวัสดุ เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตเครื่องนุ่งห่มที่ทันสมัยมากขึ้น ทำได้มีคุณภาพและละเอียดสวยงามขึ้นตามลำดับ จนปัจจุบันได้มีการผลิตเครื่องนุ่งห่มในรูปแบบอุตสาหกรรมและเชิงพาณิชย์ จากตัวอย่างของวัฒนธรรมการทำเครื่องนุ่งห่มนี้ก็ได้มีการจากขั้นต่ำไปสู่ขั้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ ในกรณีวัฒนธรรมอื่น เช่น คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรีภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย

---

[๑๘] สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว, **แนวทางบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ทางประวัติศาสตร์ ทางวัฒนธรรม**, หน้า ๖๐-๖๔, <https://www.dot.go.th/ebooks/ebooks-view/430>, July 2019.

รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา และ สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ ตัวอย่างของการเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ก็จะมีลักษณะของการพัฒนาเป็นขั้น ๆ เช่นเดียวกับเครื่องนุ่งห่มดังที่ได้ยกเป็นกรณีตัวอย่างไว้ให้เห็นมาแล้วในเรื่องของวัตถุธรรม เป็นต้น

๒) การประยุกต์ใช้แนวคิดเชิงหน้าที่นิยม กลุ่มนี้มีความเชื่อว่าขนบธรรมเนียม สถาบัน หรือลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนหรือสังคมล้วนแต่มีความหมายและหน้าที่ทั้งสิ้น พฤติกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์คิดขึ้นมาและปฏิบัติสืบต่อกันมาจึงล้วนมีจุดหมายในสังคมนั้น สามารถนำมาปรับใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมให้เป็นประโยชน์ได้ดังนี้ ด้านวัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ เช่น การสร้างศาสนสถานขึ้นมาในที่แห่งหนึ่งไม่ว่าจะเป็นของศาสนาใด ๆ มักจะมีสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องแสดงให้เราทราบบางสิ่งบางอย่างซึ่งมีความหมายและจุดมุ่งหมายที่นอกเหนือไปจากตัวของสัญลักษณ์เหล่านั้น เช่น ศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีความเชื่อในพหุเทวนิยม ก็จะมีสัญลักษณ์เกี่ยวกับเทพเจ้าต่าง ๆ เช่น พระศิวะ พระวิษณุ พระพรหม เป็นต้น อยู่ในบริเวณศาสนสถานเหล่านั้นด้วย ความหมายของพระศิวะคือทรงเป็นมหาเทพผู้เป็นใหญ่ในจักรวาล เป็นหนึ่งใน ตรีมูรติหรือเทพสามองค์ ซึ่งเป็นมหาเทพสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ พระศิวะ พระวิษณุ พระพรหม สำหรับพระศิวะเป็นเทพสูงสุดที่มีหน้าที่คอยขับไล่ทำลายสิ่งชั่วร้ายให้ห่างไกล และทำให้เกิดความดีงามเป็นศิริมงคลเกิดขึ้น ผู้ที่มีความทุกข์ไม่ว่าจะเป็นในทางใด หากบวงสรวงบูชา ขอพรให้พ้นทุกข์ พระศิวะก็จะประทานพรให้ผู้นั้นได้พ้นจากห้วงแห่งความทุกข์ เป็นต้น สำหรับพระพรหมเป็นเทพสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหน้าที่ในการสร้างโลกและให้กำเนิดสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล สร้างสรรค์ เป็นผู้มีความเมตตา กรุณา เป็นต้น สำหรับพระวิษณุเป็นเทพสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย และความสมดุลของโลกและจักวาล เป็นต้น จะเห็นว่าสัญลักษณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่มีความหมายและหน้าที่ทั้งสิ้น ในกรณีวัฒนธรรมอื่น เช่น คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรืภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา และ สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ ตัวอย่างของการเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ก็จะมีลักษณะของการพัฒนาเป็นขั้น ๆ เช่นเดียวกับพระศิวะ พระพรหม และพระวิษณุ ดังที่ได้ยกเป็นกรณีตัวอย่างไว้ให้เห็นมาแล้วในเรื่องของวัตถุธรรม เป็นต้น

๓) การประยุกต์ใช้แนวคิดเชิงโครงสร้างนิยม กลุ่มนี้มีความเชื่อว่าวัฒนธรรมแต่ละประเภทในแต่ละสังคมนั้นดำเนินไปบนโครงสร้างอันเดียวกัน หรือมีโครงสร้างที่วางอยู่บนแกนอันเดียวกัน ความแตกต่างในเนื้อหาเป็นความแตกต่างของกันและกัน วิธีการศึกษาจึงให้ความสำคัญทั้งในด้านรูปแบบของโครงสร้างและด้านเนื้อหาวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม ซึ่ง

เป็นการตีความจากแง่คิดต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ ด้วย สามารถนำมาปรับใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมให้เป็นประโยชน์ได้ดังนี้ ด้านวัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ เช่น โบราณราณสถานกลุ่มปราสาทขอมในรูปแบบที่เป็นอโรคยาศาลหรือโรงพยาลที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่ปรากฏตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ของประเทศไทยส่วนใหญ่มักมีโครงสร้างที่เหมือนกันหมด คือ สร้างปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้าทำเป็นมุขยื่นออกมา มีกำแพงทำด้วยศิลาแลงล้อมรอบตัวปราสาทประธาน มีบรรณาลัยหรือห้องสมุดอยู่ทางด้านในกำแพงศิลาแลงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวปราสาทประธาน ด้านหน้าของปราสาทประธานมีทางเดินรูปกากบาทยาวมาถึงโคปุระ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกแนวกำแพงศิลาแลงมีบารายหรือสระน้ำเป็นผังรูปสี่เหลี่ยม หากได้ไปพบโบราณสถานกลุ่มปราสาทขอมในที่ใดตามส้นทางของวัฒนธรรมขอมที่มีโครงสร้างในลักษณะเดียวกันนี้ก็ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเป็นปราสาทในกลุ่มอโรคยาศาล ในกรณีวัฒนธรรมอื่น เช่น คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรืภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมายรวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา และ สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ ตัวอย่างของการเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคลสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกับอโรคยาศาลดังที่ได้ยกเป็นกรณีตัวอย่างไว้ให้เห็นมาแล้วในเรื่องของวัตถุธรรม เป็นต้น

๔) การประยุกต์ใช้แนวคิดเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม กลุ่มนี้มีความเชื่อว่าระบบแนวคิดอย่างหนึ่งหรือของอย่างหนึ่งแทนแนวคิดอย่างอื่นหรือของอย่างอื่น แสดงให้เห็นว่า สัญลักษณ์เป็นผลผลิตจากจิตใจที่เกิดจากจินตนาการของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นตำนาน วรรณกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ หรือคติความเชื่อต่าง ๆ ล้วนมีความหมายและมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ด้วย จึงควรศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่กลุ่มชนใช้ เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงแนวความคิดอารมณ์และจิตใจของกลุ่มชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงสภาพหรือลักษณะของสังคมที่แท้จริง สามารถนำมาปรับใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมให้เป็นประโยชน์ได้ดังนี้ ด้านวัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ เช่น สัญลักษณ์ที่ปรากฏในธงชาติของประเทศต่าง ๆ ผู้ที่ผลิตสัญลักษณ์ขึ้นมาล้วนได้ใส่จินตนาการเอาไว้ด้วย ตัวอย่างธงชาติไทย สีแดงเป็นสัญลักษณ์แทนชาติ สีขาวเป็นสัญลักษณ์แทนศาสนา สีน้ำเงินเป็นสัญลักษณ์แทนกษัตริย์ หรือ สัญลักษณ์ศิวลึงมีความสัมพันธ์กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สัญลักษณ์ธรรมจักรมีความสัมพันธ์กับศาสนาพุทธ สัญลักษณ์ไม้กางเขนมีความสัมพันธ์กับศาสนาคริสต์ เป็นต้น ในกรณีวัฒนธรรมอื่น เช่น คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรืภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา และ สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ ตัวอย่างของการเคารพต่อ

ชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกับสัญลักษณ์ที่ปรากฏในธงชาติและสัญลักษณ์ที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาต่าง ๆ ดังที่ได้ยกเป็นกรณีตัวอย่างมาแล้วในเรื่องของวัตถุธรรม เป็นต้น

สรุปการประยุกต์ใช้แนวคิดวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม หรือสหธรรม สามารถนำแนวคิดเชิงวิวัฒนาการนิยม แนวคิดเชิงหน้าที่นิยม แนวคิดเชิงโครงสร้างนิยม หรือแนวคิดเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของเรื่องที่ศึกษาได้

๒.๒ แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยวได้เกิดขึ้นมาเป็นเวลานานแล้วจากการสืบค้นข้อมูลในเบื้องต้นได้พบว่า การจัดระบบการเดินทางท่องเที่ยวของชาวตะวันตกนั้นเกิดขึ้นประมาณสมัยอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ (The Great Empires) คือ อาณาจักรเปอร์เซีย เอสซีเรีย กรีก อียิปต์ และโรมัน การเดินทางได้ถูกนำมาใช้โดยกองทหารหรือกลุ่มพ่อค้า และผู้แทนรัฐบาลต่าง ๆ ในอดีตเป็นเหตุผลสำคัญ รวมทั้งเพื่อการติดต่อคมนาคมระหว่างรัฐบาลกลางกับอาณานิคมต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไป นอกจากนี้การเดินทางยังมีความจำเป็นสำหรับพวกช่างศิลป์และสถาปนิก ที่ถูกเรียกมาใช้จากดินแดนห่างไกล เพื่อการออกแบบและก่อสร้างพระราชวังที่ยิ่งใหญ่งดงามหรือหลุมศพขนาดมหึมาของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ในขณะเดียวกันการเดินทางยังช่วยทำให้เกิดมีการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ที่สำคัญๆ เช่น ถนน ลำคลอง ผู้จดบันทึกระยะทาง สถานีไปรษณีย์ หลักบอกระยะทาง บ่อน้ำหรือแอ่งน้ำดื่ม ในสถานที่พักและร้านขายอาหาร ซึ่งมีอยู่ตามเส้นทาง ในยุคของอาณาจักรกรีกโบราณ มนุษย์เดินทางไปชมการแข่งขันกีฬาโอลิมปิก (Olympic Games) ซึ่งเป็นการแข่งขันกีฬาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ต้องการใช้สถานที่พักและบริการอาหารอย่างดี เป็นจำนวนมากไว้คอยบริการ ยุคนี้เริ่มมีการใช้เงินในการแลกเปลี่ยนสินค้าบ้างแล้ว ทำให้สะดวกในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการต่าง ๆ เป็นต้น

สมัยอาณาจักรบาบิโลน (Babylonian Kingdom) และอาณาจักรอิยิปต์ (Egyptian Kingdom) มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์โบราณวัตถุ (Historic Antiquities) ๒,๖๐๐ ปีมาแล้วในอาณาจักรบาบิโลน มีการจัดงานเทศกาลทางด้านศาสนา มีการสำรวจพบหลักฐานจากข้อความที่นักเดินทางเขียนไว้ที่ผนัง หรือสิ่งก่อสร้าง การเดินทางของคนทั่วไปในทางบกมักนิยมใช้ ลา ล่อ อูฐ หรือเกวียน (Wagons) แต่สำหรับทหารหรือเจ้าหน้าที่รัฐมักนิยมใช้ ม้า หรือรถม้าสองล้อ (Chariots) เป็นพาหนะ

สมัยจักรวรรดิกรีกและจักรวรรดิโรมัน มีการปกครองเป็นแบบนครรัฐ (City State) ทำให้ไม่มีผู้นำสั่งการให้สร้างถนน จึงนิยมเดินทางด้วยเรือ การท่องเที่ยวสมัยนั้นมีทั้งเดินทางเพื่อแสวงหาความรู้ เนื่องจากสมัยกรีกนี้มีนักปราชญ์เป็นจำนวนมาก อาทิ อริสโตเติล พลาโต เป็นต้น การเดินทางเพื่อท่องเที่ยวดูการกีฬา โดยเฉพาะในกรุงเอเธนส์สมัยกรีกมีการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกโบราณให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวชมการแข่งขันด้วย สมัยนี้จึงมีการสร้างที่พักแรมเป็นห้องนอนแคบ ๆ เกิดขึ้นตามเส้นทางเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้าพักหลับนอนด้วย ในสมัยโรมัน ได้รวบรวมจักรวรรดิกรีกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรและได้นำเอาวัฒนธรรม ธรรมเนียม ความหรูหราต่าง ๆ ไปพัฒนาเป็นแบบโรมัน เป็นสมัยที่มีการท่องเที่ยวรุ่งเรืองที่สุดในยุคโบราณ จนมีนักวิชาการปัจจุบัน กล่าวว่า “ แม้ว่าชาวโรมันจะมิใช่ชาติแรกที่เดินทางไปเยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ เพื่อความเพลิดเพลินก็ตาม แต่ชาวโรมันก็เป็นชนชาติแรกที่แท้จริงที่สร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวระบบมวลชนเป็นครั้งแรก ” (Mass

Tourism) ชาวโรมันนิยมเดินทางไปชมความสำเร็จของวิทยาการของกรีก อนุสาวรีย์ต่าง ๆ รูปแกะสลัก ตลอดจนงานเทศกาล โครงสร้างพื้นฐานถูกสร้างขึ้นอย่างเป็นระบบ ทั้งถนนหนทาง ที่พักแรม (Inns) ร้านอาหาร การรักษาความปลอดภัย เป็นต้น

สมัยกลางหรือยุคมืด (Middle Age or Dark Age) ประมาณ ค.ศ.๕๐๐-๑๕๐๐ เป็นช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำ ศาสนาเข้ามามีบทบาทในการกำหนดการดำเนินชีวิตของผู้คน วันหยุด (Holy Days) เริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น คนชั้นกลางและชั้นสูงนิยมเดินทางเพื่อแสวงบุญ ในระยะทางไกลในเมืองต่าง ๆ ตามหลักฐานที่ปรากฏเป็นนิทานเรื่อง Canterbury’s tales เป็นต้น

ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ลักษณะสำคัญของการท่องเที่ยวในยุคนี้ คือ เกิดการพัฒนาทางด้านการค้า ผู้คนเริ่มใฝ่รู้เกี่ยวกับเรื่องของยุโรปสมัยก่อน โดยเฉพาะชาวอังกฤษที่ร่ำรวยนิยมส่งบุตรชายออกเดินทางไปต่างประเทศพร้อมกับผู้สอนประจำตัว (Travelling Tutors) เป็นระยะเวลา ๓ ปี เรียกว่าแกรนด์ทัวร์ (Grand Tour) โดยมีจุดมุ่งหมายที่ประเทศ อิตาลี อาจเรียกแกรนด์ทัวร์ว่า เป็นการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาก็ได้

สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ สังคมเริ่มเปลี่ยนจากเกษตรกรรมมาเป็นอุตสาหกรรม เกิดการล่าอาณานิคมขึ้น ที่พักแรมได้รับการพัฒนามาตามลำดับ กลายมาเป็นโรงแรม แทนที่ inns ต่าง ๆ การโยกย้ายถิ่นฐาน ไปยังดินแดนใหม่ ๆ นอกยุโรป อาทิ ไป อเมริกา มีการพัฒนาประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำ กับเรือกลไฟแบบกังหันข้างผสมใบ ทำให้เกิดการเดินทางได้เร็วขึ้น มีการพัฒนากิจการรถไฟ และในปี ค.ศ. ๑๘๔๑ โทมัส คุก (Thomas Cook) ได้จัดนำเที่ยวทางรถไฟแบบครบวงจรเป็นครั้งแรกที่อังกฤษ ในขณะที่ เฮนรี เวลส์ ก็จัดกิจการนำเที่ยวขึ้นในอเมริกาเช่นกัน

ยุคศตวรรษที่ ๒๐ การท่องเที่ยวยังคงขยายตัวต่อเนื่อง ความสะดวกสบายมีมากขึ้น ทั้งการเดินทาง ที่พักแรม เงินตรา เอกสารการเดินทาง ผู้คนหันมานิยมเดินทางด้วยรถยนต์ส่วนตัวมากขึ้น ทำให้การเดินทางด้วยรถไฟลดน้อยลง พัฒนาของอุตสาหกรรมการบิน ที่เริ่มขึ้นในยุโรป ปี ค.ศ. ๑๙๑๙ และเริ่มขนส่งผู้โดยสาร ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ผู้คนได้ออกเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมสถานที่สำคัญทางการสงคราม อาทิ หาดนอร์มังดีที่ฝรั่งเศส[๑๙] เป็นต้น

สำหรับในเอเชียโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรวมถึงดินแดนของประเทศไทยด้วยในสมัยโบราณเรียกดินแดนส่วนนี้ว่าสุวรรณภูมิ เป็นแหล่งหลอมรวมทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ๒ กระแสหลัก คือ อินเดียและจีน วัฒนธรรมอินเดียเกิดจากพ่อค้าอินเดียเข้ามาติดต่อค้าขาย พร้อมกับนำวัฒนธรรมและศาสนาของตนมาเผยแพร่และตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนแถบนี้ด้วย หนังสือ Les Etats hindouises แปลเป็นไทยว่า “รัฐที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย” ของ เซเดส์ ได้แสดงให้เห็นว่าการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียนั้นเกิดจากการเพิ่มปริมาณการค้าระหว่างอินเดียกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๕ นิคมการค้าของชาวอินเดียเกิดขึ้นตามเมืองท่าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อน ณ เมืองท่าเหล่านี้ ทำให้กลุ่มนักบวชและพราหมณ์ชาวอินเดียมีโอกาสเข้ามาเผยแพร่

---

[๑๙] <https://tourismatbuu.wordpress.com/อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว/ความเป็นมาความเป็นมาของการท่องเที่ยว | Tourism Of World>, July 2018.

วัฒนธรรมของตน และตั้งถิ่นฐานได้โดยสะดวกในเวลาต่อมา[๒๐] กลุ่มพราหมณ์ ได้สอนหลักวิชาต่าง ๆ ให้คนพื้นเมือง เช่น การเมือง การค้า กฎหมาย เภสัชกรรม วิชาคำนวณ โหราศาสตร์ ปรัชญา ศาสนา วรรณคดี ศิลปะ และวิชาการทำเสน่ห์[๒๑] เป็นต้น ได้ทำให้เกิดรูปแบบทางการเมืองการปกครองขึ้นแก่ภูมิภาคนี้อย่างกว้างขวาง อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย แผ่ขยายครอบคลุมพื้นที่สุวรรณภูมิในแถบอินโดจีนในอดีตทั้งหมด และช่วงเวลานั้นก็ได้ปรากฏอาณาจักรหนึ่งขึ้นในประวัติศาสตร์ ชื่อว่า "ฟูนัน"

จดหมายเหตุจีนได้ระบุว่าอาณาจักรฟูนันนี้มีอายุอยู่ระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๖-๑๑ โดยร่วมยุคสมัยเดียวกับอาณาจักรอมราวดีในอินเดีย[๒๒] มีอิทธิพลครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง รวมทั้งแถบชุมชนอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จุดนี้เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญสำหรับเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างฟูนันกับอินเดีย โดยมีแม่น้ำด้านทิศตะวันตกสายสำคัญที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ได้แก่ แม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีนมีปากน้ำแยกเป็น ๒ ทาง คือ ที่บริเวณจังหวัดสุพรรณบุรี และที่จังหวัดอ่างทองและสิงห์บุรี แม่น้ำทั้งสองนี้เป็นเส้นทางสัญจรติดต่อกับประเทศพม่าและอ่าวเบงกอลได้ด้วย เหตุนี้อู่ทอง ในจังหวัดสุพรรณบุรี จึงเป็นเมืองสำคัญในการเดินทางติดต่อระหว่างอินเดียกับฟูนัน[๒๓]

ฟูนันเป็นอาณาจักรยุคแรกในประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[๒๔] ซึ่งมีร่องรอยของความเจริญรุ่งเรือง เป็นอาณาจักรที่ครองความยิ่งใหญ่ในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาในภาคกลาง ลุ่มน้ำโขง และยังแผ่อิทธิพลไปจนสุดแหลมมลายู มีอายุอยู่นานนับถึง ๔ ศตวรรษ[๒๕] สอดคล้องกับจดหมายเหตุของจีนสมัยราชวงศ์เหลียง (พ.ศ. ๑๐๔๕ – ๑๑๐๑) ได้บันทึกเรื่องราวราชฑูตจีนเดินทางไปฟูนันในช่วงปีพุทธศักราช ๗๙๓ โดยได้บันทึกว่า พระเจ้าฟันมันแห่งฟูนันยกกองทัพเรือข้ามอ่าวไทยไปปราบอาณาจักรอีก ๑๐ กว่าแห่ง รวมทั้งดันซุน หลังจากนั้นทรงโจมตีอาณาจักรจินหลิน[๒๖] ช่วงแห่งการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของฟูนันนั้นเป็นช่วงแห่งความรุ่งเรือง เพราะได้รับวัฒนธรรมและศาสนาจากอินเดีย มีกษัตริย์บางพระองค์ของฟูนันสืบเชื้อสายมาจากอินเดีย ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้รูปแบบทางศิลปะของฟูนันส่วนใหญ่อยู่ภายใต้อิทธิพลของศิลปะอินเดีย ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบฟูนันปรากฏอยู่ในรูปแบบโบราณสถานของประเทศกัมพูชาในสมัยก่อนพระนครซึ่งยังคงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน[๒๗] ดังนั้นฟูนันคืออาณาจักรยิ่งใหญ่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมในยุคนั้นซึ่งส่งต่อให้กับ

---

[๒๐] ดี.จี.อี.ฮอลล์.วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะแปล,ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม ๑,** (พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙.

[๒๑] บริบาลบุรีภัณฑ์,หลวง.**ชุมนุมโบราณคดี,** (กรุงเทพมหานคร: เขษมบรรณกิจ, ๒๕๐๓), หน้า ๑๗๑.

[๒๒] สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะในประเทศไทย,** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์,๒๕๒๘), หน้า ๓.

[๒๓] พิริยะ ไกรฤกษ์.**ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒๑.

[๒๔] เริงวุฒิ มิตรสุริยะ, **"อุษาคเนย์" ประวัติศาสตร์อาเซียน ฉบับประชาชน,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทวิชั่น พรีเพรส จำกัด, ๒๕๕๗). หน้า ๘๓.

[๒๕] น. ณ ปากน้ำ.**ศิลปแห่งอาณาจักรไทยโบราณ,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๒๑๙.

[๒๖] อ้างแล้ว, **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย,** หน้า ๑๘๗.

[๒๗] อ้างแล้ว, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม ๑,** หน้า ๓๖.

อาณาจักรทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา เป็นต้น ในเวลาต่อมา สำหรับในงานวิจัยนี้มิได้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวในประเทศไทยทั้งหมดแต่มุ่งศึกษาเฉพาะในเขตอีสานตอนใต้ของประเทศไทยเท่านั้นจึงมิได้นำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวในภูมิภาคอื่นของประเทศไทยไว้ ณ ที่นี้ด้วย ดังนั้นเพื่อให้เกิดความชัดเจนในประเด็นของแนวคิด ทฤษฎีเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คณะผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นในการศึกษาออกเป็น ๖ หัวข้อ ดังนี้ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๒) ความหมายเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๓) หลักการสำคัญแนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๔) ประเภทเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕) วิธีการแนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมแต่ละหัวข้อจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๒.๑ ที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมการท่องทั้งสองรูปแบบนี้ต่างมีปัจจัยเกื้อหนุนและอิงอาศัยกัน กล่าวคือ รูปแบบการท่องเที่ยวทางศาสนา ได้นำเอาวัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นจากศาสนามาใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา และ รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้นำเอาวัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นจากศาสนามาใช้เป็นส่วนหนึ่งของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สำหรับที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมได้แบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น ๒ หัวข้อ ดังนี้ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดการท่องเที่ยวทางศาสนา ๒) ที่มาของแนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม แต่ละหัวข้อจะได้ศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๒.๑.๑ ที่มาของแนวคิดการท่องเที่ยวทางศาสนา ศาสนาเป็นจัดเป็นสิ่งหนึ่งในวัฒนธรรม เนื่องจากศาสนาเป็นสิ่งที่มนุษย์คิดและจัดตั้งขึ้นมา ศาสนาที่สำคัญของโลกส่วนใหญ่มักมีองค์ประกอบร่วมที่สำคัญ ๖ ประการต่อไปนี้ คือ

๑) ศาสดา คือ มีผู้ให้กำเนิดตั้งศาสนาขึ้นมา (ยกเว้นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู) เช่น พระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดตั้งศาสนาพุทธ พระเยซูเป็นผู้ให้กำเนิดศาสนาคริสต์ เป็นต้น

๒) ศาสนธรรม คือ มีหลักธรรมของแต่ละศาสนาที่ถูกบันทึกไว้ในรูปแบบของคัมภีร์ เช่น คัมภีร์พระเวทในศาสนาพราหมณ์ฮินดู คัมภีร์พระไตรปิฎกในศาสนาพุทธ คัมภีร์ไบเบิลในศาสนาคริสต์ เป็นต้น

๓) ศาสนบุคคล คือ มีนักบวชในแต่ละศาสนา เช่น พราหมณ์ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระสงฆ์ในศาสนาพุทธ บาทหลวงในศาสนาคริสต์ เป็นต้น

๔) ศาสนสถาน คือ อาคารสถานที่สำหรับเป็นที่อยู่ของนักบวชหรือใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในทางศาสนา เช่น วัดหรือเทวสถาน ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู วัดหรือวิหาร ในศาสนาพุทธ โบสถ์ ในศาสนาคริสต์ เป็นต้น

๕) ศาสนพิธี คือ มีการประกอบศาสนกิจหรือพิธีกรรมตามความเชื่อของแต่ละศาสนา เช่น พิธีสังสการ พิธีศราทซ์ พิธีบูชาเทพเจ้าทั้งหลาย ในศาสนาพราหมณ์ –ฮินดู พิธีกรรมการบรรพชาและอุปสมบท พิธีกรรมเข้าพรรษาและออกพรรษา พิธีกรรมการทำบุญและเทศกาลต่าง ๆ ใน

พระพุทธศาสนา พิธีกรรมศีลล้างบาป ศีลบัพติศนาหรือศีลจุ่ม ศีลกำลัง ศีลมหาสนิท ศีลแก้บาป ศีลเจิมคนไข้ ศีลบวช ศีลสมรส ในศาสนาคริสต์ เป็นต้น

๖) ศักดิ์สิทธิ์ คือ มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ส่วนของศาสนิกชนของแต่ละศาสนามีความเชื่อว่าศาสนาที่ตนนับถือนั้นมีอำนาจบันดาลสิ่งต่าง ๆ ที่ตนต้องการหรือปรารถนาให้สำเร็จได้ดังประสงค์ เช่น การเชื่อในอำนาจศักดิ์ของพระศิวะ พระพรหม พระวิษณุ ในศาสนาพราหมณ์ –ฮินดู การเชื่อในอำนาจศักดิ์ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ วัตถุมงคลต่าง ๆ ของผู้นับพระพุทธศาสนาบางกลุ่ม การเชื่อในอำนาจศักดิ์ของพระยะโฮวา ของผู้นับถือศาสนาคริสต์ เป็นต้น

สรุปที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีที่มาจากองค์ประกอบของแต่ละศาสนา เช่น ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และ ความศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย สิ่งเหล่านี้ คือ วัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นจากศาสนา ซึ่งได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนแต่ละสังคมตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่ปรากฏอยู่ในสังคมและอาณาบริเวณต่าง ๆ ของโลก ทำให้ผู้คนเดินทางเข้าไปท่องเที่ยว ต่อมาเมื่อมีการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้นจึงทำให้เกิดเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาในเวลาต่อมา

๒.๒.๑.๒ ที่มาของแนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้กล่าวมาแล้วว่า มิได้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาซึ่งโดยทั่วไปแล้ววัฒนธรรมได้เกิดขึ้นมาจากองค์ประกอบต่าง ๆ ในทาวัฒนธรรมนั่นเองเกี่ยวกับประเด็นนี้ สุพัตรา สุภาพ ได้นำเสนอองค์ประกอบของวัฒนธรรมมี ๔ ประการ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) องค์วัตถุ (Instrumental and symbolic objects) คือ วัฒนธรรมวัตถุที่สามารถสัมผัสจับต้องได้และมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โรงเรียน โรงงาน ภาพเขียน เครื่องจักร สถานที่มหรสพ สนามกีฬา โบสถ์ วิหาร หอดูดาว และส่วนที่ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษา สัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อความหมาย หลักวิชาคำนวณ (ตัวเลข) มาตรา ชั่ง ตวง วัด

๒) องค์การ (Association or Organization) หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับ และวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอน เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน เช่น ครอบครัว (กลุ่มเล็กที่สุด) สหพันธ์กรรมกร ลูกเสือ สภากาชาติ วัด สหประชาชาติ (องค์การใหญ่ที่สุด) ฯลฯ โดยทั่วไปบุคคลที่มาร่วมกันเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์บางอย่าง และวัตถุประสงค์ก็อาจจะเป็นเรื่องไม่ใหญ่ไม่โตก็ได้ เช่น สมาคมนักเรียนเก่ารวมกัน เพื่อผดุงรักษาชื่อเสียงของโรงเรียนหรืออาจจะเป็นเรื่องใหญ่ ๆ เช่น รวมกันเพื่อป้องกันประเทศชาติให้พ้นภัย

๓) องค์พิธีการ (Usage) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่การเกิด หมั้น แต่งงาน บวชนาค ตาย ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ ซึ่งศาสนาก็มีอิทธิพลอยู่บ้างไม่มากก็น้อย รวมตลอดถึงพิธีการแต่งกายและรับประทานอาหาร เช่น เวลาไปงานที่เป็นทางการของราชการ หญิงมักจะต้องแต่งชุดไทย ชายก็แต่งชุดเต็มยศ หรือการเลี้ยงดูอาการปัจจุบันในงานต่าง ๆ ก็มักจะออกมาในรูปบุพเฟ่ต์ ดินเนอร์ ขันโตก เป็นต้น โดยพิธีการเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพของสังคม

๔) องค์มติ (Concepts) หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นตลอกจนอุดมการณ์ต่าง ๆ เช่น ความเชื่อกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา ความเชื่อในเรื่องการมีผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (monotheism) หรือหลายองค์ (polytheism) ตลอดจนอุดมการณ์ ทัศนคติ การยอมรับว่าสิ่งใดถูกผิด สมควรหรือไม่ ซึ่งแล้วแต่กลุ่มชนใดจะใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นเครื่องวัดในสภาพแวดล้อมของตน[๒๘] องค์ประกอบดังกล่าวส่วนหนึ่งได้กลายมาเป็นวัฒนธรรมซึ่งจำแนกได้เป็น ๔ ประเภท คือ วัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และ สหธรรม ซึ่งได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในอาณาบริเวณต่าง ๆ ของโลก ทำให้ผู้คนเดินทางเข้าไปชม ต่อมาเมื่อมีการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้น จึงทำให้เกิดเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในเวลาต่อมา

สรุปที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางวัฒนธรรมมีที่มาจากแนวคิดองค์ประกอบของวัฒนธรรม องค์ประกอบดังกล่าวส่วนหนึ่งได้กลายมาเป็นวัฒนธรรมซึ่งจำแนกได้เป็น ๔ ประเภท คือ ๑) วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ๒) คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรืภูมิปัญญาท้องถิ่น ๓) เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา ๔) สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เช่น การเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมและอาณาบริเวณต่าง ๆ ของโลก ทำให้ผู้คนเดินทางเข้าไปท่องเที่ยว ต่อมาเมื่อมีการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้น จึงทำให้เกิดเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในเวลาต่อมา

๒.๒.๒ ความหมายของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

คำว่า “ทางหรือเส้นทาง” มีความหมายว่า ที่สำหรับเดินไปมา แนวหรือพื้นที่สำหรับใช้สัญจร เช่น ทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ ทางเดินรถ ทางเท้า ทางข้าม ทางร่วม ทางแยก ทางลาด ทางโค้ง เป็นต้น ส่วนคำว่า “ท่องเที่ยว” มีความหมาว่าเที่ยวไป ดังนั้น “เส้นทางการท่องเที่ยว” จึงมีความหมายว่า “ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาทั้งในทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ ทางเดินรถ ทางเท้า ทางข้าม ทางร่วม ทางแยก ทางลาด หรือ ทางโค้ง” เป็นต้น เกี่ยวกับความหมายของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมนี้แบ่งเนื้อหาในการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) ความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา และ ๒) ความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ซึ่งจะได้นำเสนอดังนี้

๒.๒.๒.๑ ความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา ประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจก่อน คือ ความหมายการท่องเที่ยวคืออะไร และ ความหมายการท่องเที่ยวทางศาสนาคืออะไร

---

[๒๘] สุพัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี**, (พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

เมื่อเข้าใจในสองประเด็นชัดเจนแล้วก็จะทำความเข้าใจความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาได้ง่ายขึ้น รายละเอียดของความหมายการท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวทางศาสนามีดังต่อไปนี้

๑) ความหมายการท่องเที่ยว เกี่ยวกับประเด็นที่ว่าการท่องเที่ยวคืออะไร จากการสืบค้นพบว่าได้มีผู้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ให้ความหมายการท่องเที่ยวว่า หมายถึง การเดินทางของบุคคลจากสถานที่ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ประจำไปยังสถานที่อื่นเป็นการชั่วคราวและเดินทางกลับไปสถานที่อาศัยเดิม โดยการเดินทางนั้นไม่ใช่เพื่อประกอบอาชีพโดยตรง มีวัตถุประสงค์ เพื่อการพักผ่อน หรือหาความรู้ ครอบคลุมถึงการเดินทางเพื่อธุรกิจตราบที่ผู้เดินทางยังมิได้ตั้งหลักแหล่งถาวร และไม่ได้รับรายได้เพื่อยังชีพจากเจ้าของถิ่นปลายทางดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวมีลักษณะการเดินทางตามเงื่อนไขสากล ๓ ประการ คือ ๑) เป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว ๒) เป็นการเดินทางด้วยความสมัครใจ และ ๓) เป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตาม ที่ไม่ใช่เพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้[๒๙]

พิมพรรณ สุจารินพงศ์ ให้ความหมายว่า การท่องเที่ยว คือ การที่มนุษย์เดินทางออกจากที่พัก ไปยังสถานที่อื่น ๆ ในระยะเวลาสั้น ๆ และมีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในระหว่างพักอาศัยชั่วคราวในสถานที่ ท่องเที่ยวโดยมีวัตถุประสงค์การท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้ ๑) ท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ และเดินทางไปเยี่ยมญาติมิตร ๒) เดินทางเพื่อไปประชุมสัมมนา ๓) เดินทางเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่น การศาสนา การศึกษา เล่นกีฬา และรักษาสุขภาพ[๓๐]

วรรณา วงษ์วานิช ให้ความหมายว่า การท่องเที่ยวมิได้มีความหมายเพียงการเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ หรือความสนุกสนานเท่านั้น แต่มีความหมายรวมถึงการเคลื่อนย้ายของประชากรจากแห่งหนึ่ง ไปสู่อีกแห่งหนึ่ง รวมทั้งการเดินทางภายในประเทศและการเดินทางระหว่างประเทศ การท่องเที่ยวเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีกิจกรรมร่วมกัน มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ได้รับความรู้ ความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ฉะนั้น การท่องเที่ยวในปัจจุบันจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ๓ ประการ คือ ๑) เดินทางจากที่อยู่อาศัยไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว ๒) เดินทางด้วยความสมัครใจ ๓) เดินทางด้วยจุดหมายใด ๆ ก็ได้ที่มิใช่เพื่อการประกอบอาชีพ หรือหารายได้[๓๑]

จากความเห็นต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ดีข้อสรุปความหมายการท่องเที่ยว คือ การเดินทางของมนุษย์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่งในระยะเวลาสั้น ๆ โดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไข คือ ๑) เดินทางจากที่อยู่อาศัยไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว ๒) เดินทางด้วยความสมัครใจ ๓) เดินทางด้วยจุดหมายใด ๆ ก็ได้ที่มิใช่เพื่อการประกอบอาชีพ หรือหารายได้ เช่น การเดินทางเพื่อการพักผ่อน การเดินทางเพื่อไปชมการแข่งขันกีฬา การเดินทางเพื่อการศึกษา การเดินทางเพื่อ

---

[๒๙] บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, **การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕-๖.

[๓๐] พิมพรรณ สุจารินพงศ์, **มัคคุเทศก์,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๕

[๓๑] วรรณา วงษ์วานิช, **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

ประชุมสัมมนา การเดินทางเพื่อเยี่ยมเยือนญาติ การเดินทางเพื่อเยี่ยมเยือนเพื่อน การเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เป็นต้น

๒) การท่องเที่ยวทางศาสนา เกี่ยวกับประเด็นที่ว่าการท่องเที่ยวทางศาสนาคืออะไร จากการสืบค้นพบว่าได้มีผู้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวทางศาสนาไว้ดังนี้

แม่ชีกาญจนา เตรียมธนาโชค ได้นำเสนอเกี่ยวกับความหมายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาหรือเชิงศาสนาไว้ว่า หมายถึง การเดินทางโดยมีเหตุผลทางศาสนาเป็นหลัก ถือเป็นการปฏิบัติที่มีมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ เหตุผลในการเดินทางที่แท้จริงแล้ว อาจไม่มีการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในปัจจุบันการเดินทางลักษณะนี้จะรวมกิจกรรมอื่น นอกเหนือจากกิจกรรมทางพุทธศาสนา แต่มักเป็นความเชื่อในการทำกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งอาจรวมถึงการเดินทางไปสักการะ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือประกอบพิธีกรรม แต่นักท่องเที่ยวในกลุ่มนี้ยังให้ความสนใจเข้าชมความงามหรือเข้าไปพักผ่อน สงบจิตสงบใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพสังคมที่วุ่นวายในปัจจุบันนี้

การท่องเที่ยวเชิงศาสนาครอบคลุมขยายความรวมไปถึงการท่องเที่ยวเชิงจิตใจ โดยถือว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Tourism) กล่าวคือเป็นการท่องเที่ยวที่ประกอบไปด้วยศรัทธา เป็นการท่องเที่ยวที่ผู้เดินทางอาจไปตามลำพังหรือเป็นกลุ่ม เพื่อไปนมัสการสิ่งที่เคารพในศาสนา การเดินทางเผยแพร่ศาสนาหรือเดินทางเพื่อความสบายใจ ตลอดจนการเดินทางไปยังสถานที่สำคัญทางศาสนาพุทธของพุทธศาสนิกชน มิใช่เป็นเพียงการไปเยือนเท่านั้น หากเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อปรับเปลี่ยนภายใน จากสิ่งที่ “ได้เห็น และเป็นสิ่งบันดาลใจให้เกิดการเรียนรู้แล้วเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการภายในที่นำสู่ความตื่นตระหนักรู้ผ่านการปฏิบัติมากกว่าเพียงการได้ผ่านพบ ทุกการเดินทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา พึงสร้างเสริมให้ผู้เข้าร่วม ได้ค้นคุณค่าที่แท้ของสถานที่ แล้วสามารถนำมาเพื่อการขับเคลื่อนเพื่อการคลี่คลายในตน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ของศรัทธา สู่ความเอาจริงเอาจังในการปฏิบัติธรรม ซึ่งการเดินทางในลักษณะนี้เกิดขึ้นมานับแต่ครั้งพุทธกาล

รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและจิตใจที่เกิดในปัจจุบัน จำแนกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) การเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อความสบายใจ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่อยู่ในระดับที่ไม่ลึกซึ้งเท่ากับอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้เดินทางท่องเที่ยวพึงพอใจเพียงแค่ได้ไปถึง ได้สักการบูชาในสถานที่อันศรัทธา ในบางครั้งมีการเน้นจำนวนโดยไปให้ได้จำนวน สถานที่มาก ๆ อาจจะใช้เวลาภายใน ๑ วัน เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นถึงความสบายใจ การแก้ไขความไม่สบายใจ ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความรื่นเริงบันเทิงในประเพณีวัฒนธรรมทางศาสนา เช่น ทัวร์ไหว้พระ ๙ วัด ทัวร์ เดินทางสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งในและต่างประเทศ การแสวงบุญ ไหว้พระทำบุญ ในสถานที่ต่าง ๆ เช่น แสวงบุญเขาคิชกูฏ งานบุญบั้งไฟพญานาค งานแห่เทียนพรรษา งานชักพระ เป็นต้น ๒) การเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อยกระดับจิตใจ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ลึกซึ้ง ไม่ฉาบฉวย มากกว่าการไปกราบไหว้บูชาเพื่อพบเห็นหรือขอพร มีความใฝ่รู้ ศึกษา แสวงหาความรู้ เกิดแง่คิด เกิดข้อธรรม เพื่อพัฒนาและยกระดับจิตใจให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปหรือในระดับที่ลึกซึ้งมาก คือการเดินทางไปเพื่อเรียนรู้ ปฏิบัติ ในสถานที่ ที่ใดที่หนึ่งในระยะเวลาหนึ่ง อาจเป็นระยะเวลาช่วงสั้น ๓-๕ วัน หรือ ๗ วัน หรือยาวนานกว่านั้น เป็นการสั่งสมปัญญาทางศาสนา เพื่อทุกข์ที่ลดลง เช่นการเดินทางทัศนศึกษาเที่ยวไปในสถานที่ทางศาสนาต่าง ๆ

การเดินทางไปปฏิบัติธรรมในสถานที่ต่าง ๆ[๓๒] ตามข้อมูลที่นำเสนอมานี้ทำให้ได้ข้อสรุปการท่องเที่ยวทางศาสนา คือ การเดินทางของมนุษย์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่งในระยะเวลาสั้น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นจากศาสนา เช่น วัฒนธรรมซึ่งมีที่มาจากองค์ประกอบของแต่ละศาสนา เช่น ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และ ความศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อนำความหมายการท่องเที่ยวทางศาสนาไปเชื่อโยงกับความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวซึ่งได้เคยนำเสนอไว้แล้วก่อนหน้านี้สามารถนำมาสรุปเป็นความหมายเส้นทางศาสนาได้ดังต่อไปนี้

สรุปความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีการเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งมีที่มาจากองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และ ความศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นด้วย เป็นต้น

๒.๒.๒.๒ ความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจก่อน คือ ความหมายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมคืออะไร เมื่อได้เข้าใจในประเด็นนี้ชัดเจนแล้วก็จะทำความเข้าใจความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้ง่ายขึ้น เกี่ยวกับความหมายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนี้ได้มีผู้นำเสนอไว้ในที่ต่าง ๆ ซึ่งสืบค้นมาได้ดังนี้

ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว ได้นำเสนอความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไว้ว่า เป็นการศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมและมนุษย์ผ่านทางประวัติศาสตร์ อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม องค์ความรู้ และการให้คุณค่าของสังคม โดยสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าหรือสภาพแวดล้อมอย่างธรรมชาติ ที่สามารถแสดงออกให้เห็นถึงความสวยงามและประโยชน์ที่ได้รับจากธรรมชาติ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ในยุคปัจจุบัน การแข่งขันในตลาดโลกได้ให้ความสำคัญในการนำเอาวัฒนธรรมมาเป็นส่วนหนึ่งในตัวผลิตภัณฑ์หรือบริการที่ตนจำหน่ายเพื่อสร้างความแตกต่างจากคู่แข่ง ซึ่งสอดคล้องกับกระแสเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่กำลังมาแรง ผู้อ่านคงจะเริ่มมีคำถามในใจว่าแล้วการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คืออะไร การท่องเที่ยวแบบไหนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและประเทศต่างๆในโลกมีนโยบายอย่างไรกับรูปแบบการท่องเที่ยวดังกล่าว ต่างประเทศ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวอเมริกันและยุโรป ต่างสนใจที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมมรดกทางประวัติศาสตร์ เยี่ยมชมงานสถาปัตยกรรม และสัมผัสวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในประเทศนั้น โดยเฉพาะประเทศในแถบเอเชียและแอฟริกา รวมถึงซื้อของที่ระลึกที่เป็นงานหัตถกรรมและงาน

---

[๓๒] กาญจนา เตรียมธนาโชค, “**การท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ**”. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐, หน้า ๑๔-๑๕.

ฝีมือที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนในประเทศนั้น การท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าวเราเรียกว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม[๓๓]

นุชนารถ รัตนสุวงศ์ชัย ได้นำเสนอความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไว้ว่า คำว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กำหนดขึ้นมาอย่างชัดเจนในการประชุมสภาโบราณสถานระหว่างประเทศ (International Council on Monuments and Sites: ICOMOS) ที่เมืองออกซ์ฟอร์ดประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมานักวิชาการได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไว้อย่างหลากหลาย อย่างไรก็ตามความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่าง ๆ ล้วนมีจุดเน้นในทำนองเดี่ยวกันคือ “รูปแบบการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวได้รับแรงดลใจหรือสิ่งกระตุ้นให้เดินทางไปยังจุดหมายปลายทางเพื่อสังเกต เรียนรู้ มีประสบการร่วม และตระหนักคุณค่าวัฒนธรรมของชุมชนในจุดหมายปลายทางนั้น ซึ่งครอบคลุมถึงงานสร้างสรรค์ ประเพณีขบธรรมเนียม และกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนจุดหมายปลายทาง ทั้งนี้นักท่องเที่ยวและคนในชุมชนต้องเคารพ เรียนรู้และเข้าใจวัฒนธรรมของกันและกันเพื่อให้เกิดมิตรภาพและสันติภาพระหว่างชุมชนอย่างยั่งยืน”[๓๔]

จากข้อมูลที่นำเสนอไว้นี้ทำให้สรุปความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ว่า หมายถึง การเดินทางของมนุษย์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่งในระยะเวลาสั้น ๆ เพื่อชมแหล่งวัฒนธรรมทั้งที่เป็น ด้านวัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ด้านคติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านเนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา หรือ ด้านสหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เป็นต้น เมื่อนำความหมายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไปเชื่อโยงกับความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวซึ่งได้นำเสนอไว้แล้วก่อนหน้านี้สามารถนำมาสรุปเป็นความหมายเส้นทางวัฒนธรรมได้ดังนี้

สรุปความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งวัฒนธรรมทั้งที่เป็น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา หรือ ด้านสหธรรม

---

[๓๓] ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว, **การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**, <http://tourism-dan1.blogspot.com>, July 2018.

[๓๔] นุชนารถ รัตนสุวงศ์ชัย, กลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, ใน **บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการระดับชาติ “มนุษยศาสตร์ในทศวรรษใหม่: พลวัตแห่งองค์ความรู้กับพหุลักษณ์ทางวัฒนธรรม”** วันที่ ๑๘-๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๔ ณ อาคารวชิรานุสรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, < https://www.tci-thaijo.org/index.php/abc/article/download/54197/44987>, July 2018.

คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เป็นต้น

๒.๒.๓ หลักการสำคัญแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ได้เคยกล่าวมาแล้วว่าการท่องเที่ยวหมายถึงการเดินทางของมนุษย์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่งในระยะเวลาสั้น ๆ โดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไข คือ เดินทางจากที่อยู่อาศัยไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว การ เดินทางด้วยความสมัครใจ เดินทางด้วยจุดหมายใด ๆ ก็ได้ที่มิใช่เพื่อการประกอบอาชีพ หรือหารายได้ เช่น การเดินทางเพื่อการพักผ่อน การเดินทางเพื่อไปชมการแข่งขันกีฬา การเดินทางเพื่อการศึกษา การเดินทางเพื่อประชุมสัมมนา การเดินทางเพื่อเยี่ยมเยือนญาติ การเดินทางเพื่อเยี่ยมเยือนเพื่อน หรือการเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เป็นต้น ดังนั้นหลักการสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นการสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ (๕A Model) โดย เทิดชาย ช่วยบำรุง ได้นำเสนอไว้ซึ่งคณะผู้วิจัยได้สืบค้นและนำมาสรุปไว้ดังต่อนี้ คือ ๑) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ๓) การเข้าถึง (Accessibility) ๔) กิจกรรม (Activity) ๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services)[๓๕] แต่ละองค์ประกอบมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๓.๑ สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) แหล่งท่องเที่ยวควรมีสิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวหรือมีลักษณะชวนใจ มีเสน่ห์เฉพาะตัว เช่น แหล่งท่องเที่ยวด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม วิถีชีวิต โดยส่วนใหญ่การนำเสนอประวัติศาสตร์ในรูปของทรัพยากรการท่องเที่ยวจะอยู่ในรูปของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ คือ ๑) สงคราม เช่น สะพานข้ามแม่น้ำแคว ตั้งอยู่ที่ตำบลท่ามะขาม อำเภอเมืองจังหวัดกาญจนบุรี เป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ เป็นสะพานที่สำคัญของเส้นทางรถไฟสายมรณะ สร้างขึ้นสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยกองทัพญี่ปุ่นได้เกณฑ์เชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรได้แก่ ทหารอังกฤษ อเมริกัน ออสเตรเลีย ฮอลันดา และนิวซีแลนด์ ประมาณ ๖๑,๗๐๐ คน และกรรมกรชาวจีน ญวน ชวา มลายู ไทย พม่า อินเดีย อีกจำนวนมาก มาก่อสร้างทางรถไฟสายยุทธศาสตร์ เพื่อเป็นเส้นทางผ่านไปสู่ประเทศพม่า ซึ่งเส้นทางช่วงหนึ่ง จะต้องข้ามแม่น้ำแควใหญ่ จึงต้องมีการสร้างสะพานขึ้น การสร้างสะพานและทางรถไฟสายนี้ เต็มไปด้วยความยากลำบาก ความทารุณของสงครามและโรคภัยตลอดจนการขาดแคลนอาหาร ทำให้เชลยศึกหลายหมื่นคนต้องเสียชีวิตลง เป็นต้น ๒) โบราณสถานศาสนา เช่น ปราสาทหินพิมายในจังหวัดนครราชสีมาปราสาทหินพิมายคงเริ่มสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบบาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งหมายถึงปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นสถานที่ทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นอกจากนี้ยังมีราณสถานศาสนาอื่น เช่น ปราสาทหินเขาพนมรุ้งในจังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มปราสาทหินตาเมือนในจังหวัดสุรินทร์ และปราสาทหินเขาพระวิหารในจังหวัด

---

[๓๕] เทิดชาย ช่วยบำรุง, **การท่องเที่ยวไทยนานาชาติปี** พ.ศ. ๒๕๕๑. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

ศรีสะเกษ เป็นต้น ๓) บุคคลสำคัญหรือสถานที่เกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญ เช่น อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีในจังหวัดนครราชสีมา พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตั้งอยู่บริเวณวงเวียนสี่แยกถนนสายบุรีรัมย์-สตึก สร้างขึ้นในปี ๒๕๓๙ เพื่อเฉลิมพระเกียรติแก่พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งเมืองบุรีรัมย์ เมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก โดยอนุสาวรีย์มีขนาดเท่าครึ่งขององค์จริงและฉลองพระองค์แบบนักรบตามขัตติยราชประเพณี ประทับอยู่บนคอช้างศึก หล่อด้วยโลหะสัมฤทธิ์ ตั้งอยู่บนฐานกว้าง ๔ เมตร ยาว ๘.๘๐ เมตร และสูง ๑๐ เมตร อนุสาวรีพระยาสุรินทร์พักดีศรีณรงค์จางวางในจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น พระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวาง (ปุม) เจ้าเมืองประทายสมันต์ (เมืองสุรินทร์) ท่านแรกเป็นผู้วางรากฐานการก่อตั้งเมืองสุรินทร์ ในสมัยอยุธยา มีชาวไทยพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่าส่วยหรือกวยหรือกูย เป็นกลุ่มชนที่มีความรู้ความสามารถในการจับช้างป่ามาเลี้ยงไว้ใช้งานในเขตจังหวัดสุรินทร์ ต่อมาในปี พ.ศ.๒๓๐๒ มีช้างเผือกแตกโขงออกจากเมืองหลวงหนีเข้าป่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์) แห่งกรุงศรีอยุธยาได้โปรดเกล้าฯ ให้ติดตามช้างเผือก เชียงปุมซึ่งเป็นหัวหน้าชาวกูยที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านเมืองที่ได้ช่วยเหลือในการติดตามช้างเผือก เชียงปุมจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงสุรินทรภักดี ให้ปกครองหมู่บ้านเดิมขึ้นตรงต่อเมืองพิมาย เป็นต้น ๔) ชนชั้นการปกครอง (รัฐบาลหรือพระมหากษัตริย์) เช่น พระราชวังบางปะอิน ตั้งอยู่ในตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่ห่างจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไปทางทิศใต้ประมาณ ๑๘ กิโลเมตร เป็นพระราชวังเก่าแก่ที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เนื่องจากเป็นที่ประสูติของพระองค์ ใช้เป็นสถานที่ที่ทรงใช้ประทับแรม ของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น

๒.๒.๓.๒ สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) มีสิ่งอำนวยความสะดวกและให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เช่น ที่พัก ร้านอาหาร สถานที่ออกกำลังกายสถานบันเทิง ห้างสรรพสินค้า ตลอดจนมีบริการให้ข่าวสารข้อมูลกับนักท่องเที่ยว บริการต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกสบายที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาเดินทางมาเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเหล่านั้นได้มากขึ้น

๒.๒.๓.๓ การเข้าถึง (Accessibility) มีเส้นทางคมนาคมเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกสบาย เนื่องการคมนาคมขนส่งที่สะดวกสบายเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการเลือกสถานที่เที่ยวของนักท่องเที่ยว เพราะทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวนั้น ๆ ได้อย่างสะดวก ปลอดภัย และรวดเร็ว ไม่ว่าจะเดินทางโดยเส้นทางบกด้วยรถยนต์มีสถานีขนส่งผู้โดยสารหรือรถไฟ ทางน้ำ มีเรือ มีท่าเทียบเรือและอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ หรือทางอากาศ มีท่าอากาศยานที่ทันสมัย มีสานการบินเข้าออกมาก ระเบียบการให้บริการเข้าออกสะดวกสบาย ไม่เป็นอุปสรรคกับการเดินทางท่องเที่ยวและมีความยืดหยุ่นมากขึ้น

๒.๒.๓.๔ กิจกรรม (Activity) สถานที่ท่องเที่ยวมีกิจกรรมท่องเที่ยวหลากหลายและกิจกรรมเหล่านั้นสามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ ในระหว่างที่นักท่องเที่ยวอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยวนั้นสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมเหล่านั้นได้อย่างสะดวกสบาย เช่น งานประเพณีวิถีชีวิตความของคนในชุมชน การแสดงศิลปวัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า เป็นต้น ตัวอย่างของแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทยในประเภทนี้ได้แก่ งานย่าโมหรืองานฉลองวันแห่งชัยชนะของท้าวสุรนารีซึ่งจะจัดขึ้นระหว่างวันที่ ๒๓ มีนาคม - ๓ เมษายน ของทุกปี ณ บริเวณลานอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีและสนามหน้าศาลากลางจังหวัดนครราชสีมา งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง

จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งจะจัดขึ้นระหว่างวันที่ ๓ – ๕ เมษายน ของทุกปี งานแสดงช้างจังหวัดสุรินทร์ซึ่งจะจัดขึ้นในระหว่างอาทิตย์ที่สามของเดือนพฤศจิกายนของทุกปี และประเพณีแซนโฎนตาหรือวันสารทของจังหวัดสุรินทร์ซึ่งจะจัดขึ้นในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ของทุกปี งานเทศกาลทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษซึ่งจะจัดขึ้นในช่วงเดือนมิถุนายนของทุกปี และประเพณีแห่เทียนพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งจะจัดขึ้นในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ของทุกปี เป็นต้น

๒.๒.๓.๕ การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services) เป็นบริการเพิ่มเติมให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจ เช่น อินเตอร์เนต สถานที่ให้บริการโทรศัพท์ โรงพยาบาล ธนาคาร ไปรษณีย์ ห้องน้ำสาธารณะในสถานที่ท่องเที่ยว รถรับส่ง เป็นต้น หน่วยงานที่รับผิดชอบสถานที่ท่องเที่ยวต้องดำเนินการจัดให้มีสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เพื่อให้บริการและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวให้ได้รับบริการเสริมทางการท่องเที่ยวที่ดีซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจ

สรุปหลักการสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นการสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ (๕A Model) ดังนี้ คือ ๑) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ๓) การเข้าถึง (Accessibility) ๔) กิจกรรม (Activity) ๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services) เป็นต้น

๒.๒.๔ ประเภทเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

รูปแบบการท่องเที่ยวในประเทศไทย มีหลากหลายประเภทเนื่องด้วย ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของประเทศมีจำนวนมาก เช่น ๑) รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่ง ธรรมชาติได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศธรณีวิทยา การท่องเที่ยวเชิงเกษตร การท่องเที่ยวเชิงดาราศาสตร์ เป็นต้น ๒) รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวชมวัฒนธรรมและประเพณี การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท เป็นต้น ๓) รูปแบบการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษา การท่องเที่ยวเชิงศาสนา การท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย การท่องเที่ยวเชิงกีฬา การท่องเที่ยวแบบผจญภัย การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์หรือฟาร์มสเตย์การ เป็นต้น

ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว ได้นำเสนอว่า ประเทศต่าง ๆ ได้เล็งเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในการสร้างรายได้ให้กับประเทศของตนอย่างมหาศาล จึงนำวัฒนธรรมมาเป็นส่วนหนึ่งในกลยุทธ์ของประเทศ เช่น ประเทศเกาหลีได้มีการจัดตั้งหน่วยงานอิสระที่สนับสนุนภาคเอกชนในการส่งออกสินค้าวัฒนธรรมซึ่งเราจะเห็นโฆษณาการท่องเที่ยวของเกาหลีที่เน้นการสัมผัสวัฒนธรรมและเทคโนโลยี รวมถึงการโฆษณาแฝงในภาพยนตร์ซีรี่ต่างๆของเกาหลี ในขณะที่ประเทศสิงค์โปรก็พยายามใช้ความหลากหลายของเชื้อชาติ เป็นจุดขายในการท่องเที่ยวเช่นกัน ภายใต้แนวคิดที่ว่า Uniquely Singapore โดยมีการฟื้นฟูแหล่งวัฒนธรรมดังเดิมของคนสิงค์โปรเชื้อชาติจีน อินเดียและมลายูในประเทศให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมประกอบด้วยสิ่งดึงดูดการท่องเที่ยวหลัก ดังนี้ คือ ๑) ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ ๒) โบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ ๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิม ๔) ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก ๕) ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ๖) ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์ ๗)

ภาษาและวรรณกรรม ๘) วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย อาหาร ๙) ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน เทศกาลต่าง ๆ ๑๐) ลักษณะงานและเทคโนโลยี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้เฉพาะท้องถิ่นนานาประเทศกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นต้น[๓๖]

สรุปแนวคิดที่ได้จากรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถนำมาจัดเป็นประเภทเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๒.๒.๔.๑ เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (historical tourism) หมายถึง การสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา รวมถึง สถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อุทยานประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ กำแพงเมือง คูเมือง พิพิธภัณฑ์ วัด ศาสนสถาน และสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม และประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเมืองเสมา ตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโบราณคดีแหล่งเตาเผาโบราณ อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีปราสาทหินเขาพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีกลุ่มปราสาทตาเมือน อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น

๒.๒.๔.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประเพณี (cultural and traditional tourism) สร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทาง ศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและ ถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา แหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ประกอบด้วย งานประเพณี วิถีชีวิตความ เป็นอยู่ของผู้คน การแสดงศิลปวัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ กลุ่มปราสาทหินที่มีอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี งานประเพณีย่าโมหรืองานฉลองวันแห่งชัยชนะของท้าวสุรนารีของจังหวัดนครราชสีมา งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งจังหวัดบุรีรัมย์ งานแสดงช้างและประเพณีแซนโฎนตาหรือวันสารทของจังหวัดสุรินทร์ งานเทศกาลทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ และประเพณีแห่เทียนพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานี วิถีชีวิตชนสามเผ่า คือ วิถีชีวิตชนเผ่าเขมร วิถีชีวิตชนเผ่ากูย วิถีชีวิตชนเผ่าลาว ในจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น

๒.๒.๔.๓ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา(Religion tourism) หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทางศาสนา โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีการเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งมีที่จากองค์ประกอบของศาสนา ได้แก่ ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และ ความศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นด้วย เช่น ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ ใน

---

[๓๖] ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว, **การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**, < http://tourism-dan1.blogspot.com/>, July 2018.

ศาสนาที่นับถือผี ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่ปรากฏตามกลุ่มปราสาทในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี เป็นต้น วัด วิหาร พระพุทธรูป หรือพระสงฆ์ ที่ชาวพุทธมีความเลื่อมใสศรัทธา เช่น พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ บ้านศีรษะแรด ตำบลมะเฟือง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปง พระพุทธรูปสำคัญของวัดมหาวนาราม ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น หลาวงพ่อคูณ ปริสุทฺโธ วัดบ้านไร่ ตำบลกุดพิมาน อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา หลวงปู่ผาด ฐิติปญฺโญ วัดบ้านกรวด อ.บ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ หลวงปู่เครื่อง สุภทฺโท วัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

๒.๒.๕ วิธีการแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ในวันที่ ๔-๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ การประชุมระดับโลกขององค์การการท่องเที่ยวโลกแห่งสหประชาชาติและองค์การยูเนสโกว่าด้วยเรื่องวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ในหัวข้อเรื่อง “ การสร้างความเป็นหุ้นส่วนใหม่” UNWTO/UNESCO World Conference on Tourism and Culture: “Building a new Partnership” ณ จังหวัดเสียมเรียบประเทศกัมพูชา ที่ประชุมได้มีการกล่าวถึงการสร้างความร่วมมือกันสองด้าน คือ ด้านการท่องเที่ยวและด้านวัฒนธรรม เพื่อให้เอื้อประโยชน์แก่กันและกันทั้งในมิติด้านนโยบายและการนำไปปฏิบัติ รวมถึงการวางแผนการสร้างการท่องเที่ยวรูปแบบต่าง ๆ เพื่อใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือสร้างการรับรู้และเพิ่มคุณค่าให้กับมรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) โดยได้มีการหยิบยกตัวอย่างการสร้างเส้นทางสายวัฒนธรรม (Heritage Route) ที่ได้รับความนิยมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในเรื่องนี้ พงษ์พันธ์ มอญพันธุ์ พนักงานวางแผนกองวิจัยการตลาดของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งได้เป็นผู้เดินทางเข้าร่วมประชุมครั้งนี้ด้วยและได้สรุปรายงานสาระสำคัญจากที่ประชุมไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

เส้นทางสายวัฒนธรรม หรือ Heritage Route เป็นเส้นทางการเดินทางที่เชื่อมต่อแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะหรือความเป็นมาที่ข้องเกี่ยวกัน อาจจะด้วยรูปแบบ ของสถาปัตยกรรมรูปแบบเดียวกัน หรือเป็นแหล่งกระบวนการผลิตเดียวกัน แต่ใจความสำคัญของการรวมตัวกันของแหล่งท่องเที่ยวเหล่านั้นเป็น เส้นทางสายวัฒนธรรมคือการเชื่อมโยงความเป็นมาของแหล่งต่าง ๆ ให้เกิดเป็นเรื่องราว (Theme) เพื่อให้เกิดความสนใจจากนักท่องเที่ยว ยกตัวอย่าง เช่น การเชื่อมโยงเส้นทางสายไหม (Silk Road) ที่มีความสำคัญทางการค้า มาแต่อดีต ระยะทางกว่า ๕,๐๐๐ กิโลเมตร โดยองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือที่เรารู้จักกันดีในชื่อขององค์การ ยูเนสโก ได้ประกาศให้เส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางสายวัฒนธรรม โดยผนวกเอามรดกโลกทางวัฒนธรรมไว้ในเส้นทางดังกล่าวทั้งสิ้น ๓๓ แหล่ง ผ่านประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชียและยุโรป

การนำเอาแหล่งผลิตสินค้าชนิดเดียวกันมาสร้างเรื่องราว เพื่อดึงความสนใจก็สามารถพบได้ เช่น การพัฒนาความร่วมมือของกลุ่ม ประเทศผู้ผลิตอำพันในการสร้างเส้นทางเชื่อมโยง และ

นำไปสู่ความร่วมมือ ในการพัฒนาเครื่องมือทางการตลาด ไม่ใช่เพียงแค่ด้านการท่องเที่ยว แต่รวมถึงช่องทางในการขายสินค้าผ่านสื่อออนไลน์ ซึ่งสามารถสร้างความสนใจให้แก่นักท่องเที่ยวและผู้บริโภคได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ จากการประชุม World Conference on Tourism and Culture ได้มีประกาศปฏิญญาเสียมเรียบ (Siem Reap Declaration) โดยมีใจความสำคัญส่วนหนึ่งชี้ให้เห็นถึงความ สำคัญในการสร้างความร่วมมือระหว่างเส้นทางสายวัฒนธรรมทั้งสิ้น ๕ ข้อ ดังนี้ ๑) การสร้างความร่วมมือในระดับภูมิภาค และระดับชาติ ในการสร้างความเชื่อมโยงของ โบราณสถาน รวมถึงมรดกโลกที่ได้ขึ้นทะเบียน โดยยูเนสโก ให้เกิดเป็นเส้นทางท่องเที่ยว และ เส้นทางเชื่อมต่อ หรือเส้นทางการแข่งขัน ๒)สร้างเครือข่ายระดับภูมิภาคหรือระดับสากลระหว่างองค์กรภาครัฐด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว รวมถึงหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น การต่างประเทศ การคมนาคม และการตรวจคนเข้าเมือง เป็นต้น ๓) สร้างระบบการจัดการและความร่วมมือระหว่างพรมแดนในระดับภูมิภาคและระดับชาติ เพื่อยืนยันมาตรฐานและความมั่นคงของ ประสบการณ์ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับจากการ เดินทางผ่านเส้นทางสายวัฒนธรรม ๔) ดูแลระบบการจัดการ การพัฒนาทางการท่องเที่ยวและกิจกรรมการตลาด ตลอดเส้นทางสายวัฒนธรรม และ ๕) สร้างความเชื่อมั่นว่าชุมชนท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในฐานะผู้ถือผลประโยชน์ร่วม ในการก่อตั้งและบริหารจัดการการท่องเที่ยวผ่าน เส้นทางสายวัฒนธรรม

จากการกำหนดเส้นทางสายวัฒนธรรมดังกล่าว การสร้างเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างประเทศดูจะเป็น อีกหนึ่งเครื่องมือทางการท่องเที่ยวในการสร้างสินค้า เพื่อเสนอขายแก่นักท่องเที่ยวในภูมิภาค ซึ่งภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอีกหนึ่งภูมิภาคที่มีแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมโยงกัน ทั้งในทางสถาปัตยกรรมและจุดประสงค์ในการสร้าง คือสร้างเพื่อเป็นการใช้ประโยชน์เชิงศาสนา ดังจะเห็นได้จากรูปแบบสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา และสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมขอม เป็นต้น ทั้งนี้ เมื่อเกิดการรวมตัวกันของประเทศ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเปิดเสรีการเดินทางภายในภูมิภาค การท่องเที่ยวเชื่อมโยงจึงเป็นอีกหนึ่งทางเลือกทางการท่องเที่ยวในการสร้างสินค้า ตามรอยของวัฒนธรรม สืบเนื่องจากการประชุม World Conference on Tourism and Culture ณ เมืองเสียมเรียบ ราชอาณาจักรกัมพูชา วัฒนธรรมถือเป็นสิ่งล้ำค่าของแต่ละท้องที่ และวัฒนธรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อเรียนรู้และซึมซับความแตกต่างทางวัฒนธรรม ที่เขาเหล่านั้นไม่สามารถพบได้ในพื้นที่ของตนเอง ดังนั้น การนำเอาวัฒนธรรมมาเป็นจุดขายหลัก จึงเป็นสิ่งที่ผู้ดูแลด้านการท่องเที่ยวของแต่ละประเทศให้ความสำคัญเป็นลำดับต้น ๆ

ในปัจจุบันการท่องเที่ยวเชื่อมโยงมีการพูดถึงอย่างแพร่หลายในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว แต่ประเด็นมุ่งเน้นในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชื่อมโยงจะพุ่งไปที่การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกตลอดเส้นทางการเดินทางมากกว่าการสร้างเรื่องราวและผูกแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะเดียวกัน เพื่อขายร่วมกัน การสร้างเรื่องราวของเส้นทางจึงเป็นอีกหนึ่งสิ่งที่ควรพิจารณาและนำเสนอให้กับนักท่องเที่ยวอย่างเป็นจริงเป็นจัง หากต้องการใช้การท่องเที่ยวเชื่อมโยงเป็นจุดขาย

ทางการท่องเที่ยวในภูมิภาค ยกตัวอย่างเช่น การนำเส้นทางพุทธศาสนามาใช้เป็นจุดขายของเส้นทางสายวัฒนธรรม โดยกำหนดเส้นทางผ่านมรดกโลกที่ได้ขึ้นทะเบียนกับองค์การยูเนสโก เช่น กลุ่มเมืองโบราณอาณาจักรพยูในประเทศพม่า เมืองประวัติศาสตร์อยุธยาและเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย ในประเทศไทย เมืองหลวงพระบางในประเทศลาว เมืองพระนครหรือที่รู้จักกันในนามของ นครวัด ของประเทศกัมพูชา เป็นต้น การเชื่อมโยงเส้นทางผ่านแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าว ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาการเชื่อมโยงอยู่แล้ว ผ่านเส้นทางต่าง ๆ เช่น เส้นทาง East-West Corridor (เชื่อมต่อประเทศไทย-ลาว-เวียดนาม) เส้นทาง New Trade Line (เชื่อมต่อประเทศไทย-ลาว-เวียดนาม) เป็นต้น แต่ไม่ได้มีการผูก เรื่องราวของแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าให้เกิดความน่าสนใจให้แก่นักท่องเที่ยว ทำให้กระแสการท่องเที่ยวเชื่อมโยงจึงยังไม่เป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวทั้งในและนอกภูมิภาคมากนัก

อย่างไรก็ตาม การจะพัฒนาการท่องเที่ยวเชื่อมโยงที่มีประสิทธิภาพ จะต้องเกิดจากการร่วมมือกันของหลาย ๆ ภาคส่วน ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องทางการเดินทาง รวมถึงการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวในการเดินทางผ่านแดน จากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่งโดยใช้เวลาน้อยที่สุด ทั้งนี้ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ทำการสำรวจปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเดินทาง เชื่อมโยงจากประเทศไทยไปยังประเทศเพื่อนบ้าน พบว่า ปัญหา ส่วนใหญ่มักเกิดจากความไม่สะดวกในเรื่องเอกสารผ่านแดน และการเชื่อมต่อจากแหล่งท่องเที่ยวหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่งจึงทำให้ ขาดความคล่องตัวในการเดินทาง ทั้งนี้ หากประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านสนใจในการพัฒนาเส้นทางสายวัฒนธรรมและนำมาใช้ให้เป็นรูปธรรม การพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาในลำดับแรก ๆ เพื่อปรับปรุงจุดอ่อนในการพัฒนาเส้นทางเชื่อมโยง

ในแง่ของการตลาด การนำเสนอสินค้าทางการท่องเที่ยวคงไม่สามารถนำเสนอขายต่อนักท่องเที่ยวได้ หากดำเนินการเพียงมิติเดียวแต่ต้องสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับตัวสินค้าโดยการเสริมแต่งเรื่องราวให้เกิดคุณค่า และชี้ให้นักท่องเที่ยวเห็นความสำคัญเพื่อให้เกิดความต้องการในการเดินทาง ทั้งนี้ กลุ่มประเทศลุ่มแม่น้ำโขงเป็นกลุ่มประเทศที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งในอดีตกาลประเทศเหล่านี้เคยถูกควบรวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน จึงไม่แปลกที่วัฒนธรรมจะคล้ายคลึงมากจนบางครั้งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ วัฒนธรรมเหล่านี้ถือเป็นมูลค่าที่สามารถใช้เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากประเทศอื่น ๆ ทั่วโลกให้หันมาสนใจและเดินทางมาท่องเที่ยวในภูมิภาค ประโยชน์ที่ได้คงไม่ได้จำกัดอยู่แค่ประเทศใดประเทศหนึ่งแต่กระจายไปยังทุกภาคส่วน ซึ่งการกระจายรายได้นี้นับเป็นอีกหนึ่งเป้าประสงค์ขององค์การการท่องเที่ยวโลกที่ต้องการใช้การท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน อันจะนำไปสู่การลดปัญหาความยากจนอีกด้วย[๓๗]

---

[๓๗] พงษ์พันธ์ มอญพันธุ์, **เส้นทางสายวัฒนธรรม**, < http://www.etatjournal.com/web/menu-read-tat/menu-2015/menu-32015/666-32015-heritage-route>, July 2018.

สรุปวิธีการแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ได้จากการประชุมนี้ คือ การสร้างความร่วมมือในระดับภูมิภาคและระดับชาติ ในการสร้างความเชื่อมโยงของโบราณสถาน รวมถึงมรดกโลกที่ได้ขึ้นทะเบียน โดยยูเนสโก ให้เกิดเป็นเส้นทางท่องเที่ยว และ เส้นทางเชื่อมต่อ หรือเส้นทางการแข่งขัน สร้างเครือข่ายระดับภูมิภาคหรือระดับสากลระหว่างองค์กรภาครัฐด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว รวมถึงหน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น การต่างประเทศ การคมนาคม และการตรวจคนเข้าเมือง เป็นต้น สร้างระบบการจัดการและความร่วมมือระหว่างพรมแดนในระดับภูมิภาคและระดับชาติ เพื่อยืนยันมาตรฐานและความมั่นคงของประสบการณ์ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับจากการเดินทางผ่านเส้นทางสายวัฒนธรรม ดูแลระบบการจัดการ การพัฒนาทางการท่องเที่ยวและกิจกรรมการตลาด ตลอดเส้นทางสายวัฒนธรรม และ สร้างความเชื่อมั่นว่าชุมชนท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในฐานะผู้ถือผลประโยชน์ร่วม ในการก่อตั้งและบริหารจัดการการท่องเที่ยวผ่านเส้นทางสายวัฒนธรรม เป็นต้น

๒.๒.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

จากแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ได้นำเสนอมาแล้ว เป็นการสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ มีสิ่งดึงดูดใจ มีสิ่งอำนวยความสะดวก การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวก มีกิจกรรมการท่องที่มีความหลากหลาย มีบริการเสริมทางการ ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของการประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวเพื่อนำไปสู่แนวการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม กรมการท่องเที่ยว ได้ให้ความหมายแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมว่าหมายถึงแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณี ที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา แหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ประกอบด้วย งานประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน การแสดงศิลปวัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกายท้องถิ่น ภาษา ชนเผ่า เป็นต้น การประยุกต์ใช้แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ควรคำนึงถึงการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์สิ่งดึงดูดใจ ของแหล่งท่องเที่ยว เช่น วิถีชีวิต ความเชื่อ การแต่งกาย ภาษา อาหาร ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี สิ่งก่อสร้าง รวมถึงการบริหารจัดการด้านสิ่งดึงดูดใจ สิ่งอำนวยความสะดวก การรักษาความปลอดภัย การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว การตลาด และนักท่องเที่ยว ดังนั้น หน่วยงานที่เป็นเจ้าของ หรือผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ควรมีแนวทางการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้านสิ่งดึงดูดใจ สิ่งอำนวยความสะดวก การรักษาความปลอดภัย การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว การตลาด และนักท่องเที่ยว มีตัวอย่างดังนี้

๑) การบริหารจัดการด้านสิ่งดึงดูดใจ สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เช่น งานประเพณีวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาษา อาหาร สมุนไพร การถ่ายทอดองค์ความรู้แก่นักท่องเที่ยว เป็นต้น ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องควร ให้ความสำคัญในการบริหารจัดการด้านสิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและผู้มีส่วนได้ ส่วนเสีย แนวทางการบริหารจัดการด้านสิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีดังนี้ (๑) อนุรักษ์เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต การแต่งกาย ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น (๒) จัดพื้นที่หรือทางเดินหรือทางจักรยานพร้อม

ป้ายสื่อความหมายเพื่อศึกษาวัฒนธรรม (๓) มีบุคลากรที่มีความรู้เรื่องวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นให้บริการด้านความรู้แก่ นักท่องเที่ยวผู้ประกอบการ และชุมชนรอบแหล่งท่องเที่ยว (๔) การให้ความรู้ด้านวัฒนธรรมวิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยว (๕) ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสสัมผัสหรือมีส่วนร่วมในวัฒนธรรม ประเพณีหรือวิถีชีวิตของชุมชน (๖) สร้างศูนย์เรียนรู้หรือจัดนิทรรศการสื่อผสมด้านวัฒนธรรมวิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น (๗) ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้บริโภคสินค้าชุมชน อาหารท้องถิ่น สมุนไพร หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (๘) ควบคุมการสร้างสิ่งก่อสร้างของประชาชน และหน่วยงานในพื้นที่ให้สอดคล้องกับรูปแบบสถาปัตยกรรม ของท้องถิ่น (๙) สมัครเพื่อรับการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของกรมการท่องเที่ยว (๑๐) สมัครเข้าร่วมประกวดแข่งขันชิงรางวัลด้านการท่องเที่ยว

๒) การบริหารจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวก สิ่งอำนวยความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม อาทิศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ห้องสุขา-ห้องอาบน้ำ ที่พักเส้นทางเดินเท้าหรือเส้นทางจักรยานศึกษาทางวัฒนธรรม ป้ายสื่อความหมายเป็นต้น ช่วยทำให้นักท่องเที่ยว มีความสะดวกสบายและเกิดความประทับใจในการมาเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวอย่างไรก็ตาม เนื่องจากประเทศไทย กำลังก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้พิการ การออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ของ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมควรเป็นไปตามแนวคิดอารยสถาปัตย์เพื่อสามารถให้บริการนักท่องเที่ยว ผู้สูงอายุ และผู้พิการได้อย่างเหมาะสม องค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีดังนี้ (๑) มีศูนย์บริการที่ให้ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว (๒) พัฒนาการบริการด้านที่พักสำหรับบริการนักท่องเที่ยว ได้แก่ ที่พัก โฮมสเตย์ ให้อยู่ในสภาพที่ดี สะอาด ปลอดภัย และมีจำนวนที่เหมาะสม (๓) จัดพื้นที่หรือลานจอดรถที่เป็นระเบียบสะดวก ปลอดภัย และมีจำนวนที่เพียงพอ (๔) จัดทำห้องสุขา ห้องอาบน้ำ ที่สะอาด มีจำนวนที่เหมาะสม กลมกลืนกับรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่น หรือ เป็นไปตามรูปแบบและข้อกำหนดของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (๕) จัดการให้บริการสำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการ เช่น ที่จอดรถพิเศษ ทางลาด ห้องสุขา รถเข็นนั่ง เป็นต้น (๖) จัดเตรียมความพร้อมของสาธารณูปโภคพื้นฐาน ได้แก่ ไฟฟ้า แสงสว่าง และน้ำสะอาด (๗) จัดการให้บริการด้านสื่อสารโทรคมนาคม เช่น โทรศัพท์ โทรสาร อินเทอร์เน็ต เป็นต้น ร่วมกับหน่วยงาน หรือผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง (๘) จัดสิ่งอำนวยความสะดวกจุดนั่งพัก ถังขยะ ป้ายบอกทาง และป้ายสื่อความหมายบริเวณเส้นทางภายใน แหล่งท่องเที่ยว (๙) จัดให้มีร้านอาหาร เครื่องดื่มที่สะอาด ถูกสุขลักษณะ และราคาที่เป็นธรรม (๑๐) จัดให้มีร้านขายของใช้ประจำวัน ของฝาก ของที่ระลึก หรือผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น (๑๑) ดูแลในด้านรักษาความสะอาดและการจัดการขยะมูลฝอยแยกตามประเภทของขยะ (๑๒) ดูแลในการจัดการน้ำเสียและป้องกันไม่ให้ไหลไปปนเปื้อนกับแหล่งน้ำธรรมชาติ

๓) การบริหารจัดการด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ในเขตชุมชนหรือตัวเมืองสามารถเข้าถึงได้ง่ายอย่างไรก็ตาม ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ควรประสานงานหรือดำเนินการในการพัฒนาด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวและพื้นที่จอดรถทั้งด้านปริมาณ ได้แก่ จำนวน และความถี่ ในการให้ บริการของระบบขนส่งสาธารณะ รวมถึง คุณภาพในการให้บริการทั้งความสะดวกสบาย ความปลอดภัย การให้บริการที่เป็นมิตร และการกำหนดราคาค่าบริการที่เป็นธรรมกับนักท่องเที่ยว แนวทางการบริหาร

จัดการด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีดังนี้ (๑) ดูแลเส้นทางหรือถนนเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวให้อยู่ในสภาพดีสะดวก และปลอดภัยในการคมนาคม (๒) ติดตั้งป้ายบอกเส้นทางนำเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวในรัศมี ๒๐ กิโลเมตร ตามทางแยกสำคัญ หรือเส้นทางหลัก ของการท่องเที่ยว (๓) กำกับดูแลระบบขนส่งสาธารณะให้มีจำนวนและความถี่ในการให้บริการที่เพียงพอ สะดวกสบาย ปลอดภัย ในการใช้บริการ และกำหนดราคาที่เป็นธรรมกับนักท่องเที่ยว (๔) ส่งเสริมให้บริการด้านยานพาหนะในแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมสำหรับนักท่องเที่ยว อาทิ จักรยาน รถพลังงานไฟฟ้า เรือพาย สัตว์บรรทุก โดยอาจดำเนินการในลักษณะของวิสาหกิจชุมชน หรือ กองทุนสวัสดิการ เป็นต้น

๔) การบริหารจัดการด้านการรักษาความปลอดภัย ผู้มีหน้าที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในพื้นที่ ควรดำเนินการในด้านการรักษาความปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยวทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และทรัพย์สิน เพื่อสร้าง ความมั่นใจให้กับนักท่องเที่ยวในการเดินทางมาท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ใกล้แหล่งชุมชน แต่ในช่วงฤดูการท่องเที่ยวหรืองานประเพณีอาจมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก อาจทำให้เกิดเหตุ ความเสี่ยงด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวและประชาชนในพื้นที่ แนวทางการบริหารจัดการด้านการรักษาความปลอดภัยของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีดังนี้ (๑) จัดบุคลากรดูแลด้านการรักษาความปลอดภัย ณ บริเวณทางเข้า ลานจอดรถ จุดท่องเที่ยว เป็นต้น (๒) จัดบุคลากรดูแลด้านการปฐมพยาบาลแก่นักท่องเที่ยว ณ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว หรือจุดท่องเที่ยวที่มี ความเสี่ยงในการเกิดอุบัติเหตุสูง (๓) จัดหาอุปกรณ์ปฐมพยาบาลขั้นพื้นฐานที่อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดีและยังไม่หมดอายุ (๔) จัดหาอุปกรณ์และเครื่องมือบรรเทาสาธารณภัยที่เพียงพอและใช้งานได้ดี (๕) จัดหาระบบสื่อสารสำหรับติดต่อขอความช่วยเหลือในกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน (๖) จัดหาระบบสัญญาณเตือนภัยที่อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดีเช่น ไฟไหม้น้ำป่าไหลหลาก แผ่นดินไหว หินดิน โคลนถล่ม สึนามิเป็นต้น (๗) จัดหาระบบกล้องโทรทัศน์วงจรปิดหรือระบบรักษาความปลอดภัยอื่น ๆ ตามความเหมาะสม (๘) ติดตั้งป้ายหรือสัญลักษณ์รักษาความปลอดภัยหรือเตือนให้ระวังอันตรายในจุดท่องเที่ยวที่มีความเสี่ยงสูง (๙) ติดตั้งราวจับบริเวณทางเดินที่ลื่นหรือพื้นที่สูงชัน (๑๐) ติดตั้งรั้วกั้นพื้นอันตรายหรือบริเวณที่มีความเปราะบาง (๑๑) จัดเตรียมเส้นทางหนีภัยหรือพื้นที่รองรับการอพยพนักท่องเที่ยวกรณีเกิดเหตุภัยพิบัติทางธรรมชาติ (๑๒) ซักซ้อมระบบเตือนภัย การเคลื่อนย้ายผู้ป่วย และการบรรเทาสาธารณภัยของแหล่งท่องเที่ยว อย่างน้อย ปีละ ๑ ครั้ง

๕) การบริหารจัดการด้านการตลาด การตลาดแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ควรเน้นการทำให้กลุ่มนักท่องเที่ยวเป้าหมายได้รู้จักตัดสินใจและ เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวโดยใช้ช่องทางการสื่อสารทางการตลาดทั้งที่เป็นของส่วนราชการ สื่อมวลชน และ สื่อสังคมออนไลน์ที่หลากหลาย แนวทางการบริหารจัดการด้านการตลาดของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีดังนี้ (๑) จัดทำเว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวหรือประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (๒) จัดทำการสื่อสารผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เฟสบุ๊ค ไลน์ ทวิสเตอร์ อินสตราแกรม เป็นต้น (๓)จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวหรือกิจกรรมการท่องเที่ยวในบริเวณชุมชนหรือเส้นทางหลัก ของการท่องเที่ยว (๔) จัดทำเอกสาร สิ่งพิมพ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งดึงดูดใจและเส้นทางเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยว (๕) จัดทำการโฆษณาและประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวไปยังกลุ่มนักท่องเที่ยว

เป้าหมายผ่านสื่อมวลชน ตามความเหมาะสม (๖) บรรจุกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวลงในแผนงานส่งเสริมการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และของจังหวัด

๖) การบริหารจัดการด้านนักท่องเที่ยว ในฤดูการท่องเที่ยวหรือช่วงจัดเทศกาลประเพณีอาจมีนักท่องเที่ยวเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นจำนวนมาก บางครั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ปัญหาขยะมูลฝอย ปัญหาความปลอดภัย หรือสิ่งอำนวยความสะดวกที่จัดเตรียมไว้ไม่เพียงพอกับความต้องการของนักท่องเที่ยวและอื่น ๆ ดังนั้นผู้มีหน้าที่กับแหล่งท่องเที่ยว ควรมีการบริหารจัดการด้านนักท่องเที่ยวในด้านข้อปฏิบัติหรือพฤติกรรมการท่องเที่ยวที่พึงประสงค์ เพื่อช่วยธำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม รวมถึงการสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว และความผาสุกของประชาชนในพื้นที่ แนวทางการบริหารจัดการด้านนักท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีดังนี้ (๑) การเก็บสถิตินักท่องเที่ยว (๒) การจัดทำและประกาศเงื่อนไขข้อพึงปฏิบัติหรือข้อห้ามของแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบ (๓) การควบคุมพฤติกรรมที่พึงประสงค์หรือไม่พึงประสงค์ของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว เช่น การแต่งกาย การส่งเสียงดัง การทิ้งขยะ การดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์การเข้าร่วมกิจกรรมประเพณีในท้องถิ่น เป็นต้น (๔) การสร้างความตระหนักถึงคุณค่าและร่วมอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมให้กับนักท่องเที่ยว (๕) การปลูกฝังจิตสำนึกด้านการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (๖) การกำหนดกลุ่มนักท่องเที่ยวเป้าหมาย (๗) การกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวตามขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว[๓๘]

สรุปการประยุกต์ใช้แนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ หน่วยงานที่เป็นเจ้าของ หรือผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ควรมีแนวทางการบริหารจัดการปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ๖ ด้าน คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการตลาด และ ด้านนักท่องเที่ยว อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างความประทับใจ ที่เหนือความคาดหมายให้กับนักท่องเที่ยวและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เป็นต้น

๒.๓ แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวมีผลกระทบหลายด้านทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ผลกระทบดังกล่าวมีทั้งในด้านบวกและลบ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ผลกระทบในด้านบวก คือ ทำให้เกิดรายได้เป็นเงินตราจากนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดอาชีพอันเป็นผลมาจากการให้บริการกับนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดการจ้างงานในภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ทำรัฐบาลมีรายได้จากการเก็บภาษี ค่าทำเนียมต่าง ๆ ช่วยให้ท้องถิ่นภายในประเทศที่มีนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวมีรายได้จากการขายสินค้าพื้นเมืองและการให้บริการกับนักท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ ผลกระทบในด้านลบ คือ ทำให้ค่าครองชีพของคนในพื้นที่

---

[๓๘] สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว, **แนวทางบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ทางประวัติศาสตร์ ทางวัฒนธรรม**, หน้า ๗๑-๗๕,<https://www.dot.go.th/ebooks/ebooks-view/430>, July 2019.

เพิ่มสูงขึ้น ทำให้มีค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศเพื่อตอบสนองความต้องการนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มขึ้นจึงทำให้สูญเสียรายได้ส่วนหนึ่งออกไปนอกประเทศ รายได้จากภาคธุรกิจการท่องเที่ยวไม่สม่ำเสมอคงที่คือจะเป็นไปตามฤดูกาลการท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านสังคม ผลกระทบในด้านบวก คือ ทำให้คนในสังคมมีโอกาสได้พักผ่อน ทำให้เกิดสันภาพและกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างบุคคลที่เดินทางไปท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ทำให้บุคคลเห็นถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมประเพณีของในท้องถิ่นตนเอง ทำให้คุณภาพของคนในสังคมดีขึ้น ทำให้เกิดการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานและการให้บริการที่มีความสะดวกสบายในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียง ช่วยเสริมอาชีพให้คนในท้องถิ่น การกระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่น การจ้างงาน ทำให้คุณภาพชีวิตคนดีขึ้น ช่วยลดปัญหาการอพยพแรงงานเข้าไปทำงานในเมืองได้ทางหนึ่งด้วย ผลกระทบในด้านลบ คือ ความรู้สึกที่ไม่ดีต่อคนในท้องถิ่นจากนักท่องเที่ยว โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนแปลง การเลือนหายของอาชีพดั้งเดิมในท้องถิ่น ก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรม การมีค่านิยมผิดๆ จากการเลียนแบบนักท่องเที่ยว ปัญหาโสเภณี ยาเสพติด โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ เป็นต้น ด้านสิ่งแวดล้อม ผลกระทบในด้านบวก คือ ทำให้เกิดการพัฒนาทางภูมิทัศน์หรือภูมิสถาปัตย์ดีขึ้น ทำให้กลุ่มอนุรักษ์หรือเกิดโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยว ทำให้สังคมหันมาใส่ใจสภาพแวดล้อมลอบตัวมากขึ้น มีการสร้างระบบกำจัดของเสียในแหล่งท่องเที่ยว หรือสถานประกอบการเกี่ยวกับภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ที่อยู่ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวให้สภาพดีและมีความสะดวกปลอดภัยกับผู้ที่เข้าเที่ยวและผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณนั้น ผลกระทบในด้านลบ คือ พื้นที่ธรรมชาติบางส่วนถูกทำลาย เพื่อการสร้างที่พักในแหล่งธรรมชาติ กิจกรรมนันทนาการบางประเภทมีผลต่อธรรมชาติ ตัวอย่างกรณีการตั้งที่พักในแหล่งท่องเที่ยวมีการขุดดิน มีการตัดต้นไม้ ตัดหญ้า อาจส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ หากไม่มีการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่ดีจะทำให้เกิดมีมลภาวะต่าง ๆ คือ มลภาวะทางดิน น้ำ และอากาศ มีสิ่งปฏิกูลหรือควันพิษที่เกิดจากนักท่องเที่ยวหรือผู้ประกอบการทิ้งลงไปในดิน น้ำ และปล่อยออกไปสู่อากาศ ทำให้ดินสกปรก น้ำเน่าเสีย มีมลพิษในอากาศ เป็นต้น ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างของผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวทั่วไป ด้านการท่องเที่ยวในทางศาสนาและวัฒนธรรมก็จะมีผลกระทบเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ชัดเจนจะได้แบ่งประเด็นการสืบค้นออกเป็น ๖ หัวข้อ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดผลกระทบการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๒) ความหมายผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๓) หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๔) ประเภทผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕) วิธีการผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๖) การประยุกต์ใช้ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม แต่ละหัวข้อจะได้สืบค้นและนำเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ ที่มาของแนวคิดผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

กระแสแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่สังคมโลกให้ความสนใจ เนื่องจากที่ผ่านมาหลายประเทศประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมหลายด้าน ทั้งมลภาวะทางดิน ทางน้ำ ทางอากาศ และทางเสียง เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้นับวันจะมีความรุนแรงมากขึ้น สิ่งที่หลายประเทศเริ่มตระหนักให้ความสนใจ คือ สภาวะโลกร้อน สภาพอุณหภูมิโดยเฉลี่ยของโลกสูงขึ้น นักวิทยาศาสตร์ได้

ให้ทัศนะไว้ค่อนข้างสอดคล้องกันว่ามนุษย์เองได้เป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุทำให้เกิดภัยธรรมชาติต่าง ๆ เนื่องจากสาเหตุของโลกร้อนส่วนหนึ่งเกิดจากภาคธุรกิจบางประเภทได้ปล่อยก๊าซจากโรงงานอุตสาหกรรมหรือท่อไอเสียรถยนต์ขึ้นไปทำลายชั้นโอโซนอันเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อโลกทำให้เกิดสภาวะโลกร้อน คือ สภาพอุณหภูมิโดยเฉลี่ยของโลกสูงขึ้น หลายประเทศจึงให้ความสนใจในด้านวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมโลก ดังนั้น วันที่ ๕-๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๑๕๑๕ ได้มีการจัดประชุมใหญ่ระดับโลกขึ้นที่ กรุงสตอกโฮลม์ ประเทศสวีเดน โดยรัฐบาลของสวีเดนเป็นเจ้าภาพ เรียกการประชุมนี้ว่า "การประชุมสหประชาชาติเรื่องสิ่งแวดล้อมของมนุษย์" หรือ "UN Conference on the Human Environment" มีผู้ร่วมประชุมกว่า ๑,๒๐๐ คน จาก ๑๑๓ ประเทศ มีผู้เข้าร่วมสังเกตการณ์อีกกว่า ๑,๕๐๐ คน จากหน่วยงานของรัฐ องค์การสหประชาชาติ และสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ เพื่อร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ประเทศต่าง ๆ เผชิญอยู่ ผลจากการประชุมได้มีข้อตกลงร่วมกันหลายอย่าง เช่น การจัดตั้งโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP: United Nations Environment programmed) มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่กรุงไนโรบี ประเทศเคนยา และรัฐบาลหลายประเทศ ได้รับข้อตกลงจากการประชุม ไปจัดตั้งหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นในประเทศของตน และเพื่อเป็นการระลึกถึงจุดเริ่มต้นของการร่วมมือกันจากหลายประเทศในด้านสิ่งแวดล้อม องค์การสหประชาชาติได้เห็นถึงความสำคัญเรื่องนี้จึงประกาศให้วันที่ ๕ มิถุนายน ของทุกปีเป็นวันสิ่งแวดล้อมโลก แต่ละปีจะมีการออกคำขวัญวันสิ่งแวดล้อมโลก มีการจัดกิจกรรมและรณรงค์ให้ตระหนักถึงปัญหาในกระแสซึ่งทุกประเทศทั่วโลกต่างเผชิญร่วมกัน[๓๙]

ด้านการท่องเที่ยวเป็นการทำธุรกิจประเภทบริการ หมายถึง ธุรกิจที่อำนวยความสะดวกสบายให้กับผู้บริโภค ซึ่งมีความยึดโยงอยู่กับภาคธุรกิจประเภทบริการอื่นอีกหลายประเภท เช่น ธุรกิจการรักษาพยาบาล ธุรกิจขนส่ง ธุรกิจที่พักอาศัย ธุรกิจการสื่อสาร ธุรกิจให้การบริการเสริมความงาม ธุรกิจเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย ธุรกิจการศึกษา ธุรกิจบันเทิง ธุรกิจการเงินและธนาคาร เป็นต้น ปัจจุบันผู้คนที่อาศัยในประเทศมีรายได้สูง มีการศึกษาดี มีมาตรฐานการครองชีพสูง คนในสังคมมักหันมาให้ความสำคัญกับธุรกิจบริการมากขึ้น ดังนั้น ธุรกิจบริการจึงมีความจำเป็นและเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่ออำนวยความสะดวกสบายให้กับลูกค้า นอกจากธุรกิจการท่องเที่ยวยังยึดโยงกับธุรกิจประเภทการให้บริการแล้วยังได้ยึดโยงไปถึงธุรกิจที่มิได้อยู่ในเภทบริการอื่นอีก เช่น ธุรกิจเกษตร ธุรกิจอุตสาหกรรม ธุรกิจเหมืองแร่ ธุรกิจพาณิชย์ ธุรกิจก่อสร้าง และธุรกิจอาหาร เป็นต้น เนื่องจากธุรกิจต่าง ๆ เหล่านี้ได้มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนปัจจัยการผลิตหรือเป็นแหล่งการผลิตสินค้าและบริการเพื่อมาจำหน่ายหรือให้บริการกับลูกค้าที่เข้ามาเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนั้นเกี่ยวกับที่มาของแนวคิดผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม จึงต้องให้ความสำคัญและใส่ใจกับภาคธุรกิจบริการหรือธุรกิจที่เชื่อมโยงกับภาคธุรกิจการเที่ยวเหล่านี้ ดังนั้น "การประชุมสหประชาชาติเรื่องสิ่งแวดล้อมของมนุษย์" จึงได้มีข้อตกลงร่วมกันหลายอย่าง เช่น การจัดตั้งโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP: United Nations Environment programmed) มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่กรุงไนโรบี ประเทศเคนยา และรัฐบาลหลายประเทศ ได้รับข้อตกลงจากการประชุม ไปจัดตั้งหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นในประเทศของตน และเพื่อเป็นการ

---

[๓๙] วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **วันสิ่งแวดล้อมโลก**, < https://th.wikipedia.org/wiki/ >, July 2018.

ระลึกถึงจุดเริ่มต้นของการร่วมมือกันจากหลายประเทศในด้านสิ่งแวดล้อม องค์การสหประชาชาติได้เห็นถึงความสำคัญเรื่องนี้จึงประกาศให้วันที่ ๕ มิถุนายน ของทุกปีเป็นวันสิ่งแวดล้อมโลก แต่ละปีจะมีการออกคำขวัญวันสิ่งแวดล้อมโลก มีการจัดกิจกรรมและรณรงค์ให้ตระหนักถึงปัญหาในกระแสซึ่งทุกประเทศทั่วโลกต่างเผชิญร่วมกัน แนวคิดดังกล่าวได้ครอบคลุมไปถึงผลกระทบการท่องเที่ยวทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนาและวัฒนธรรมด้วย เป็นต้น

สรุปที่มาของแนวคิดผลกระทบการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีที่มาจากกระแสแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่สังคมโลกให้ความสนใจ เนื่องจากหลายประเทศในโลกได้ประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมหลายด้าน ทั้งมลภาวะทางดิน ทางน้ำ ทางอากาศ และทางเสียง ปัญหาเหล่านี้นับวันจะมีความรุนแรงมาขึ้น องค์การสหประชาชาติได้เห็นถึงความสำคัญเรื่องนี้จึงประกาศให้วันที่ ๕ มิถุนายน ของทุกปีเป็นวันสิ่งแวดล้อมโลก แต่ละปีจะมีการออกคำขวัญวันสิ่งแวดล้อมโลก มีการจัดกิจกรรมและรณรงค์ให้ตระหนักถึงปัญหาในกระแสซึ่งทุกประเทศทั่วโลกต่างเผชิญร่วมกัน แนวคิดดังกล่าวได้ครอบคลุมไปถึงผลกระทบการท่องเที่ยวทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนาและวัฒนธรรม ให้ผู้เกี่ยวข้องนำไปใช้บริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดประสิทธิภาพได้ด้วย

๒.๓.๒ ความหมายผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ผลกระทบมักเป็นผลที่เนื่องมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งหรือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งในด้านบวกหรือด้านลบ เช่น ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดีทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น และ ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วส่งผลทำให้เกิดการสูญเสียทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ผลกระทบอาจเกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายหรือมิใช่กลุ่มเป้หมายก็ได้ อาจเกิดขึ้นกับสิ่งต่าง ๆ โดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ อาจเกิดขึ้นทั้งในระยะสั้นหรือระยะยาวก็ได้ อาจเกิดขึ้นในลักษณะที่มีความรุนแรงในขอบเขตที่กว้างขวางหรือไม่มีลักษณะของความรุนแรงในขอบเขตที่กว้างขวางก็ได้ อาจเป็นเชิงภาวะวิสัย (Objective Impact) คือ ผลกระทบที่ไม่เกี่ยวข้องหรือไม่ขึ้นอยู่กับความรู้สึกนึกคิดของคน เช่น การดำเนินนโยบายคุมกำเนิดจะทำให้สัดส่วนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นไม่ว่าใครจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม หรือ อาจเป็นเชิงอัตวิสัย (Subjective Impact) คือ ผลกระทบในความรู้สึกนึกคิดของคน เช่น การดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการขยายตัวของโสเภณี การเลือนหายของอาชีพดั้งเดิมในท้องถิ่น ก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ เป็นต้น หากผลกระทบดังกล่าวได้ทำให้กระเทือนไปถึงการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมทั้งในด้านบวกหรือด้านลบแล้วก็จะเรียกว่าเป็นผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

สรุปความหมายผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม หมายถึง ผลที่เนื่องมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งหรือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งด้านบวกและลบ ๑) ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านศาสนา ความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น วัฒนธรรมได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้ประเทศได้มีโอกาเผยแพร่

เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น ๒) ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย เช่น ด้านศาสนา ขาดความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา หรือ ด้านวัฒนธรรม เช่น ไม่ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ไม่ได้สืบทอดวัฒนธรรม ประเทศขาดโอกาสได้เผยแพร่เอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น

๒.๓.๓ หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

หลักการสำคัญของผลกระทบโดยทั่วไปสังเกตได้จากผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา เช่น หลักการสำคัญของผลกระทบด้านเศรษฐกิจ ในด้านบวกสังเกตได้จากทำให้เกิดรายได้เป็นเงินตราจากนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดอาชีพอันเป็นผลมาจากการให้บริการกับนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดการจ้างงานในภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ทำรัฐบาลมีรายได้จากการเก็บภาษี ค่าทำเนียมต่าง ๆ ช่วยให้ท้องถิ่นภายในประเทศที่มีนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวมีรายได้จากการขายสินค้าพื้นเมืองและการให้บริการกับนักท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ ในด้านลบสังเกตได้จาก ทำให้ค่าครองชีพของคนในพื้นที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้มีค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศเพื่อตอบสนองความต้องการนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มขึ้นจึงทำให้สูญเสียรายได้ส่วนหนึ่งออกไปนอกประเทศ รายได้จากภาคธุรกิจการท่องเที่ยวไม่สม่ำเสมอคงที่คือจะเป็นไปตามฤดูกาลการท่องเที่ยว เป็นต้น หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางด้านสังคม ในด้านบวก สังเกตได้จาก ทำให้คนในสังคมมีโอกาสได้พักผ่อน ทำให้เกิดสันภาพและกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างบุคคลที่เดินทางไปท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ทำให้บุคคลเห็นถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมประเพณีของในท้องถิ่นตนเอง ทำให้คุณภาพของคนในสังคมดีขึ้น ทำให้เกิดการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานและการให้บริการที่มีความสะดวกสบายในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียง ช่วยเสริมอาชีพให้คนในท้องถิ่น การกระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่น การจ้างงาน ทำให้คุณภาพชีวิตคนดีขึ้น ช่วยลดปัญหาการอพยพแรงงานเข้าไปทำงานในเมืองได้ทางหนึ่งด้วย ในด้านลบสังเกตได้จากความรู้สึกที่ไม่ดีต่อคนในท้องถิ่นจากนักท่องเที่ยว โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนแปลง การเลือนหายของอาชีพดั้งเดิมในท้องถิ่นก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรม การมีค่านิยมผิดๆ จากการเลียนแบบนักท่องเที่ยว ปัญหาโสเภณี ยาเสพติด โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ เป็นต้น หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางด้านสิ่งแวดล้อมในด้านบวก สังเกตได้จากทำให้เกิดการพัฒนาทางภูมิทัศน์หรือภูมิสถาปัตย์ดีขึ้น ทำให้กลุ่มอนุรักษ์หรือเกิดโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยว ทำให้สังคมหันมาใส่ใจสภาพแวดล้อมลอบตัวมากขึ้น มีการสร้างระบบกำจัดของเสียในแหล่งท่องเที่ยว หรือสถานประกอบการเกี่ยวกับภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ที่อยู่ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวให้สภาพดีและมีความสะดวกปลอดภัยกับผู้ที่เข้าเที่ยวและผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณนั้น ในด้านลบ สังเกตได้จากพื้นที่ธรรมชาติบางส่วนถูกทำลาย เพื่อการสร้างที่พักในแหล่งธรรมชาติ กิจกรรมนันทนาการบางประเภทมีผลต่อธรรมชาติ ตัวอย่างกรณีการตั้งที่พักในแหล่งท่องเที่ยวมีการขุดดิน มีการตัดต้นไม้ ตัดหญ้า อาจส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ หากไม่มีการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่ดีจะทำให้เกิดมีมลภาวะต่าง ๆ คือ มลภาวะทางดิน น้ำ และอากาศ มีสิ่งปฏิกูลหรือควันพิษที่เกิดจากนักท่องเที่ยวหรือผู้ประกอบการทิ้งลงไปในดิน น้ำ และปล่อยออกไปสู่อากาศ ทำให้ดินสกปรก น้ำเน่า

เสีย มีมลพิษในอากาศ สำหรับผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมก็ใช้หลักการสังเกตในลักษณะเดียวกันกับด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

บริบทของการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อศาสนานั้นศาสนานั้นจะส่งผลกระทบกับองค์ที่ประกอบสำคัญของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา และ ความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นหลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางด้านศาสนา จึงอิงอาศัยอยู่กับองค์ประกอบสำคัญเหล่านี้ ส่วนการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อวัฒนธรรมนั้นจะส่งผลกระทบกับองค์ที่ประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ คือ วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เช่น การเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมและอาณาบริเวณต่าง ๆ ของโลก ทำให้ผู้คนเดินทางเข้าไปท่องเที่ยว ต่อมาเมื่อมีการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้นจึงทำให้เกิดผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ตัวอย่างหลักการสำคัญของแนวคิด ๒ ประการต่อไปนี้ สามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการบริหารจัดการการเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมได้ คือ ๑) แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และ ๒) แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ซึ่งแนวคิดดังมีหลักการสำคัญดังนี้

๒.๓.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หมายถึง การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม และผู้ที่มาท่องเที่ยวนั้นจะต้องเป็นบุคคลเฉพาะกลุ่มโดยรู้และไม่ทำลายสภาพแวดล้อม เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรชุมชน หรือสิ่งที่น่าจะทำให้การท่องเที่ยวนั้นเสียหาย ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นี้รวมไปถึงรูปแบบการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือการท่องเที่ยวธุรกิจไมซ์ (MICE Business Travel) หมายถึง การท่องเที่ยวขนาดใหญ่ ๔ ธุรกิจ ได้แก่ธุรกิจการจัดประชุมขององค์กร (Meetings) การท่องเที่ยวเพื่อเป็นรางวัล (Incentives) การจัดประชุมนานาชาติ (Conventions) และ การจัดงานแสดงสินค้า (Exhibitions) การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีหลักการที่สำคัญ ๓ ประการ ดังนี้

๑) ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว คือ จะต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หรือทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด ไม่ถูกทำลายไป

๒) ด้านท้องถิ่นหรือคนในชุมชน คือ ผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องกระตุ้นจิตสำนึกของคนในท้องถิ่นหรือในชุมชนให้พยายามดูแลรักษา และปกป้องทรัพยากรการท่องเที่ยวเหล่านั้น โดยไม่กระทำการที่เป็นผลเสียต่อทรัพยากรการท่องเที่ยว เพียงเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน

๓) ด้านนักท่องเที่ยว คือ ให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว เพื่อตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ที่ตนเดินทางเข้าไปเยือน และให้ความร่วมมือแก่ชุมชนใน

ท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อันเป็นมรดกตกทอด ของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้คงสภาพดีอยู่ต่อไปนาน ๆ [๔๐]

๒.๓.๓.๒ แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การท่องเที่ยว รวมถึงการจัดบริการอื่น ๆ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยต้องดำเนินการภายใต้ขีดความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียบ ประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชุมชน ต้องตระหนักดีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชุมชน ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกภาคส่วนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ต้องชี้นำภายใต้ความปรารถนาของประชาชนท้องถิ่นและชุมชนในพื้นที่ท่องเที่ยวนั้น ๆ การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน มีหลักการสำคัญ ๑๐ ประการดังต่อไปนี้

๑) อนุรักษและใชทรัพยากรอยางพอดี (Using Resource Sustainable) ผูรับผิดชอบการ พัฒนาการทองเที่ยวตองมีวิธีการจัดการใชทรัพยากร ทั้งมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างดั้งเดิมอย่างเพียงพอหรือใชอยางมีประสทธิภาพ ใชอย่างประหยัด ตองคำนึงถึงตนทุนอันเปนคุณคาและคุณภาพของธรรมชาติ ตนทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปญญาทองถิ่น ซึ่งเปนปจจัยสำคัญประกอบอยูดวย

๒) ลดการบริโภคและใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็นกับการลดการก่อของเสีย (Reducing Over-consumption and Waste) รับผิดชอบการพัฒนาการท่องเที่ยวต่องรวมกันวางแผนกับผูเกี่ยวของจัดการ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอยางมีประสิทธิภาพหรือจัดหาทรัพยากรอื่นที่มีคุณสมบัติมีคุณภาพเหมือนกัน หรือใช้ทดแทนกันได้เพื่อ ลดการใช้ทรัพยากรที่หายาก เชน สิ่งก่อสรางที่ใชไมจากธรรมชาติหากคิดให่ลดการใชไม้ลงโดยใชวัสดุที่มีคุณสมบัติคล้ายไม้สรางเสริมประกอบก็เปนการลดการใชไมหรือลดการตัดต้นไมลงได เปนตน

๓) รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติสังคมและวัฒนธรรม (Maintain Diversity) ผู้รับผิดชอบการพัฒนาการท่องเที่ยวต้องวางแผนขยายฐานการท่องเที่ยวโดยการรักษาและส่งเสริมให้มีความหลากหลายทั้งแหล่งท่องเทียวทางธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม โดยเพิ่มคุณค่าและมาตรฐานด้านบริการ ให้นักท่องเที่ยวใช้เวลาเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนั้นนานขึ้นอีกหรือกลับไปเที่ยวซ้ำอีก โดยการหากิจกรรมที่หลากหลายมาไว้บริการนักท่องเที่ยว

๔) ร่วมมือกับองค์กรอื่นเพื่อพัฒนาการทองเที่ยว (Integrating Tourism into Planning) ผูรับผิดชอบการพัฒนาการทองเที่ยวต่องประสานแผนการพัฒนากับหนวยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การพัฒนาการทำงานในสถานที่ทองเที่ยวเดียวกันมีศักยภาพเพิ่มขึ้น

๕) ส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น (Supporting Local Economy) ผูรับผิดชอบการพัฒนาการทองเที่ยวต้องมีการประสานงานกับหน่วยงานในท้องถิ่นส่งเสริมกิจกรรมโดยสรรหากิจความโดดเด่นของทรัพยากรการท่องเที่ยวในท้องถิ่นเพื่อนำมาจัดกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้าเที่ยวชมมากขึ้น เพื่อกระจายรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นให้เพิ่มมากยิ่งขึ้น

---

[๔๐] สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, เล่มที่ ๒๗, เรื่องที่ ๓ หลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ,<http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=27&chap=3&page=t27-3-infodetail03.html>, August 2018.

๖) การพัฒนาบุคลากร (Training Staff) มีการให้ความรู้ การฝึกอบรม การศึกษาดูงานกับผู้เกี่ยวข้องอยู่เสมอ เพื่อเป็นการยกระดับมาตรฐานการให้บริการการท่องเที่ยว เช่น การฝึกอบรม พนักงานเสิร์ฟในร้านอาหารให้รู้วิธีการเสิร์ฟอาหารที่เป็นมาตรฐานสากล การฝึกแม่บ้านให้การต้อนรับแบบโฮมสเตย์ การอบรมนักสื่อ ความหมายธรรมชาติ อบรมนักสื่อความหมายด้านวัฒนธรรม เป็นต้น

๗) จัดเตรียมข้อมูลหรือคู่มือด้านการท่องเที่ยว (Marketing Tourism Responsibly) ผู้รับผิดชอบการพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องร่วมกับผู้เกี่ยวของจัดเตรียมข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว ข่าวสารการบริการให้พร้อม มีเพียงพอต่อการเผยแพร่ ซึ่งอาจจัดทำในรูปสื่อทัศนูปกรณ์รูปแบบต่าง ๆ เช่น คู่มือการท่องเที่ยว ที่เป็นเอกสารแผ่นพับ หนังสือคู่มือ วิดีโอ แผ่นซีดีรอม เป็นต้น

๘) การประเมินผลหรือการวิจัย (Undertaking Research) ผู้รับผิดชอบการพัฒนาการทองเที่ยวและผู้ประกอบการจะต้องมีการประเมินผล การตรวจสอบผลกระทบ และการศึกษาวิจัยอย่างสม่ำเสมอ โดยการ สอบถามผู้ใช้บริการโดยตรง การสอบถามความเห็นจากใบประเมินผล หรือการวิจัยตลาดการท่องเที่ยว เพื่อทราบผลของให้การบริการเพื่อนำมา ปรับปรุงและแก้ไขการบริหารจัดการ การให้บริการกับนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป[๔๑]

๙) การมีส่วนร่วมและการสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น (Involving Local Communities) ผู้รับผิดชอบการพัฒนาการท่องเที่ยวร่วมทำงานกับท้องถิ่นแบบองค์รวมโดยเข้าร่วมทำในลักษณะหน่วยงานร่วมจัดและประสานเครือข่ายระหว่างองค์กรและท้องถิ่น เพื่อยกระดับคุณภาพของการจัดการการท่องเที่ยวในท้องถิ่นด้วย

๑๐) หมั่นประชุมและปรึกษาหารือกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน (Consulting Stakeholders and the Public) ผู้รับผิดชอบการพัฒนาการท่องเที่ยวต้องประสานกับภาคีได้แก่ชุมชนหรือประชาคมในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว สถาบันการศึกษา สถาบันการศาสนา หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในพื้นที่ เพื่อประชุมปรึกษาหารือทั้งการเพิ่มศักยภาพให้กับแหล่งท่องเที่ยว การประเมินผลกระทบการท่องเที่ยว การแก้ไขปัญหาที่เกิดจากผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและด้านการตลาด โดยการจัดประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อร่วมปฏิบัติให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เป็นการลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่ต่างกัน เช่น ค่าโดยสารในท้องถิ่นควรเป็นมาตรฐานเดียวกัน การใช้สาธารณูปโภคต่าง ๆ ควรมีมาตรฐานอย่างเดียวกัน[๔๒] เป็นต้น

สรุปหลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ได้จากแนวคิดแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนดังนี้

๑) การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มีหลักการที่สำคัญ คือ ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว จะต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หรือทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด ไม่ถูกทำลายไป ด้านท้องถิ่นหรือ

---

[๔๑] วรรณา วงษ์วาณิช, **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

[๔๒] หลักการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน, <http://lib.dtc.ac.th/article/tourism/0007.pdf >, August 2018.

คนในชุมชน คือ ผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องกระตุ้นจิตสำนึกของคนในท้องถิ่นหรือในชุมชนให้พยายามดูแลรักษา และปกป้องทรัพยากรการท่องเที่ยวเหล่านั้น โดยไม่กระทำการที่เป็นผลเสียต่อทรัพยากรการท่องเที่ยว เพียงเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน และ ด้านนักท่องเที่ยว คือ ให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว เพื่อตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ที่ตนเดินทางเข้าไปเยือน และให้ความร่วมมือแก่ชุมชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อันเป็นมรดกตกทอด ของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้คงสภาพดีอยู่ต่อไปนาน ๆ

๒) แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนมีหลักการที่สำคัญ คือ อนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ลดการบริโภคและใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็นกับการลดการก่อของเสีย รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติสังคมและวัฒนธรรม ร่วมมือกับองค์กรอื่นเพื่อพัฒนาการทองเที่ยว ส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น การพัฒนาบุคลากร จัดเตรียมข้อมูลหรือคู่มือด้านการท่องเที่ยว การประเมินผลหรือการวิจัย การมีส่วนร่วมและการสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น และหมั่นประชุมและปรึกษาหารือกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้น

๒.๓.๔ ประเภทผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ได้กล่าวมาแล้วว่าผลกระทบของการท่องเที่ยวที่ต่อศาสนาและวัฒนธรรมนั้นเกิดขึ้นได้ทั้งในด้านบวกและด้านลบ ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านศาสนา ความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น วัฒนธรรมได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้ประเทศได้มีโอกาเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย เช่น ด้านศาสนา ขาดความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา หรือ ด้านวัฒนธรรม เช่น ไม่ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ไม่ได้สืบทอดวัฒนธรรม ประเทศขาดโอกาสได้เผยแพร่เอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น เพื่อให้เกิดความชัดเจนในประเด็นนี้จะได้แบ่งการสืบค้นออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านบวก ๒) ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านลบ ซึ่งจะได้สืบค้นและนำมาเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๓.๔.๑ ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดีต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวมดังต่อไปนี้

๑) ด้านศาสนา พิจารณาจากองค์ประกอบของศาสนาต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เป็นสิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา ซึ่งมีอยู่ดังนี้ คือ (๑) ศาสดา คือ ผู้ให้กำเนิดศาสนาและเป็นผู้ประกาศหลักคำสอนของศาสนานั้นเพื่อให้ศาสนิกของตนนับถือปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา เช่น พระพุทธเจ้าในศาสนาพุทธ พระเยซูในศาสนาคริสต์ พระนบีมูฮัมหมัดในศาสนาอิสลาม เป็นต้น ยกเว้นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จะไม่มีศาสดาเหมือนศาสนาอื่น ๆ สำหรับในศาสนาพุทธถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าจะได้เสด็จนิพพานไปนานแล้วแต่ชาวพุทธได้มีการสร้างพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ไว้เป็นตัวแทนพระศาสดา จะเห็นได้ว่าตามแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่มีพระพุทธรูป ซึ่งชาวพุทธให้ความเคารพศรัทธาต่าง ๆ เช่น พระแก้วมรกต ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร หลวงพ่อพระพุทธโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา หลวง

พ่อวัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม หลวงพ่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก หลวงพ่อพระใส จังหวัดหนองคาย หรือ หลวงพ่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (๒) ศาสนธรรม คือ คำสอนของศาสนาต่าง ๆ ที่ถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์ หรือคำสอนของนักบวชหรือพระสงฆ์ผู้ที่มีคนในศาสนานั้น ๆ เคารพศรัทธา ถูกเผยแผ่ไว้ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น หอพระไตรปิฎก ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โรงมหรศพทางวิญญาณของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่สวนโมกข์ จังหวัดสุราษร์ธานี คำสอนของหลวงปู่มั่น ภูปริทตฺโต วัดป่าบ้านผือ จังหวัดสกลนคร คำสอนหลวงปูชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (๓) ศาสนบุคคล คือ นักบวชหรือศาสนิกผู้สืบทอดและปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนานั้น ๆ เช่น ในแหล่งท่องเที่ยวในพุทธศาสนาของไทยจะมีพระสงฆ์ที่ชาวพุทธให้ความศัทธาเลื่อมใสหลายแห่ง เช่น พระครูบาศรีวิชัย ที่ดอยสุเทพจังหวัดเชียงใหม่ หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าบ้านผือ จังหวัดสกลนคร คำสอนหลวงปูชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี หลวงพ่อคูณ วิสุทฺโธ วัดบ้านไร่ อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ ที่สวนโมกข์ จังหวัดสุราษร์ธานี เป็นต้น (๔) ศาสนสถาน คือ เทวาลัยหรือวัดซึ่งเป็นที่สถิตของเทพเจ้าหรือเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์หรือนักบวชของศาสนานั้น ๆ ในพระพุทธศาสนามีวัดหลายแห่งที่มีความสวยงามเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวชม เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดารามที่กรุงเทพมหานคร วัดพระธาตุดอยสุเทพจังหวัดเชียงใหม่ วัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว จังหวัดอบลราชธานี วิหารหลวงพ่อโต อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา วัด...จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น (๕) ศาสนพิธีของศาสนา คือ พิธีกรรมในศาสนา เช่น ในพระพุทธศาสนาได้มีพิธีกรรมสำคัญหลายอย่างที่นำไปสู่การก่อเกิดเป็นประเพณีสำคัญซึ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวชม เช่น ประเพณีสงกรานต์หรือลอยกระทงที่มีขึ้นในทุกภาคของประเทศไทย ประเพณีแห่เทียนพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานี ประเพณีไหลเรือไฟของจังหวัดนครพนม ประเพณีโฎนตาของจังหวัดสุรินทร์ ประเพณีสารทเดือนสิบ ของจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น (๖) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ในศาสนาพุทธชาวพุทธส่วนหนึ่งและมีอยู่จำนวนมากมีความเชื่อว่า พระพุทธรูป เจดีย์หรือพระธาตุ รูปเคารพต่าง ๆ มีความศักดิ์สิทธิ์ คือ มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถดลบันดาลให้ผู้ที่มีความศรัทธาขอสิ่งที่ตนปรารถนาได้ ดังนั้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เหล่านี้จึงเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากให้เข้าไปเที่ยวชมและเคารพกราบไหว้ เช่น พระแก้วมรกต หลวงพ่อพุทธโสธร หลวงพ่อวัดไร่ขิง พลวงพ่อพระพุทธชินราช หลวงพ่อพระใส หลวงพ่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปง พระธาตุดอยสุเทพในจังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุหริภุญชัยในจังหวัดลำพูน พระธาตุพนมในจังหวัดนครพนม พระมหาธาตุเจดีย์ในจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น องค์ประกอบของศาสนาที่สำคัญเหล่านี้หากได้มีการบริการจัดการที่ดีตามหลักแนวคิดการท่องเที่ยงเชิงอนุรักษ์หรือแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนก็จะส่งผลกระทบในเชิงบวก คือ ทำให้เกิดผลดีต่อศาสนาโดยรวม เป็นต้น

๒) ด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น วัฒนธรรมได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้ประเทศได้มีโอกาเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เช่น (๑) ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้เที่ยวชมและได้สัมผัสความงดงามเกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ (๒) ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรีภูมิปัญญา

ท้องถิ่น นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้เที่ยวชมและได้สัมผัสกับคติธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ (๓) ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้เที่ยวชมและได้สัมผัสกับวัฒนธรรมที่เป็นเนติธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ (๔) ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เช่น การเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้เที่ยวชมและได้สัมผัสกับวัฒนธรรมที่เป็นสหธรรมต่าง ๆ เป็นต้น องค์ประกอบของวัฒนธรรมที่สำคัญเหล่านี้หากได้มีการบริการจัดการที่ดีตามหลักแนวคิดการท่องเที่ยงเชิงอนุรักษ์หรือแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนก็จะส่งผลกระทบในเชิงบวก คือ ทำให้เกิดผลดีต่อวัฒนธรรมโดยรวม ทำให้เกิดงานเทศกาลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากขึ้น วัฒนธรรมได้รับการฟื้นฟู มีการอนุรักษ์ สืบทอดอย่างยั่งยืน เป็นต้อน

๒.๓.๔.๑ ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหายต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวมดังต่อไปนี้

๑) ด้านศาสนา ได้กล่าวมาแล้วว่าองค์ประกอบของศาสนาต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เป็นสิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา ซึ่งมีอยู่ดังนี้ (๑) ศาสดา คือ ผู้ให้กำเนิดศาสนาและเป็นผู้ประกาศหลักคำสอนของศาสนานั้นเพื่อให้ศาสนิกของตนนับถือปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา สำหรับในศาสนาพุทธได้มีการสร้างพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ไว้เป็นตัวแทนองค์พระศาสดาตามแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาไว้ตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ (๒) ศาสนธรรม คือ คำสอนของศาสนาต่าง ๆ ที่ถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์ หรือคำสอนของนักบวชหรือพระสงฆ์ผู้ที่มีคนในศาสนานั้น ๆ เคารพศรัทธา ถูกเผยแผ่ไว้ในรูปแบบต่าง ๆ (๓) ศาสนบุคคล คือ นักบวชหรือศาสนิกผู้สืบทอดและปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนานั้น ๆ (๔) ศาสนสถาน คือ เทวาลัยหรือวัดซึ่งเป็นที่สถิตของเทพเจ้าหรือเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์หรือนักบวชของศาสนานั้น ๆ (๕) ศาสนพิธีของศาสนา คือ พิธีกรรมในศาสนา เช่น ในพระพุทธศาสนาได้มีพิธีกรรมสำคัญหลายอย่างที่นำไปสู่การก่อเกิดเป็นประเพณีสำคัญซึ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวชม และ (๖) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ในศาสนาพุทธชาวพุทธส่วนหนึ่งและมีอยู่จำนวนมากมีความเชื่อว่า พระพุทธรูป เจดีย์หรือพระธาตุ รูปเคารพต่าง ๆ มีความศักดิ์สิทธิ์ คือ มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถดลบันดาลให้ผู้ที่มีความศรัทธาขอสิ่งที่ตนปรารถนาได้ ดังนั้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เหล่านี้จึงเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากให้เข้าไปเที่ยวชมและเคารพกราบไหว้ เป็นต้น องค์ประกอบของศาสนาที่สำคัญเหล่านี้หากมิได้มีการบริหารจัดการที่ดี หรือมิได้มีการบริการจัดการให้สอดคล้อกับหลักแนวคิดการท่องเที่ยงเชิงอนุรักษ์ หรือแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนก็จะส่งผลกระทบในเชิงลบ คือ ทำให้เกิดผลเสียหายต่อศาสนาโดยรวม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามที่มีอยู่ในแต่ละศาสนา แต่ละท้องถิ่นถูกแทรกแซงทำลายลงไปโดยนักท่องเที่ยว มีการแสดงออกทางพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อศาสนวัตถุ ศาสนธรรม ศานบุคคล ศานสถาน และศาสนพิธี รวมไปถึงการลักลอบข้าขายหรือนำเอาโบราณวัตถุที่มีค่าทางศาสนาออกนอกพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและนำออกนอกประเทศโดยผิดกฎหมาย เป็นต้น

๒) ด้านวัฒนธรรม คือ ได้กล่าวมาแล้วว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรีภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา และ ด้านสหธรรม วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้มีนักวิชาการของไทย คือ วรรณา วงษ์วาณิช ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยวไว้ว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ได้ใกล้ชิดติดต่อกัน และมีความสัมพันธ์กันทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านสังคมและวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ (๑) ปัญหาเรื่องโรคติดต่อ คือ เมื่อการท่องเที่ยวเจริญก้าวหน้าทำให้มีนักท่องเที่ยวหลั่งไหลเข้าสู่บริเวณท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ปัญหาตามมาคือ ปัญหาโรคติดต่อ เช่น กามโรคและโรคเอดส์ เป็นต้น (๒) ปัญหาอาชญากรรม ได้แก่ การล่อลวงนักท่องเที่ยว การปล้นจี้ ชิงทรัพย์ การขโมยทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวตามสถานที่ต่าง ๆ และตามแหล่งท่องเที่ยว (๓) ปัญหาค่าครองชีพ คือ ปัญหานี้จะเกิดขึ้นบริเวณเมืองใหญ่ ๆ หรือเมืองซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ๆ เช่น กรุเทพฯ ภูเก็ต พัทยา เชียงใหม่ เป็นต้น มักจะประสบปัญหาค่าครองชีพสูง ราคาสินค้าอปโภคและบริโภคจะมีราคาแพง และส่งผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่นและผู้ประกอบอาชีพในสาขาอื่น ๆ ด้วย ปัญหานี้ยังรวมถึงอัตราค่าบริการนำเที่ยว ค่าคมนาคมขนส่ง ค่าบริการ การเข้าชมสถานที่ท่องเที่ยว ที่พัก รวมทั้งสินค้าของที่ระลึก ซึ่งมักจะมีราคาสูงมากกว่าแหล่งอื่น (๔) ปัญหาการกระจายการพัฒนาพื้นที่ คือ การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น การพัฒนาระบบไฟฟ้า ระบบการคมนาคมขนส่ง โทรศัพท์ สนามบิน มักจะดำเนินการเฉพาะพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็นส่วนใหญ่ ส่วนบริเวณอื่น ๆ มักจะได้รับการดูแลเอาใจใส่หรือการปรับปรุงพัฒนาน้อย ก่อให้เกิดความรู้สึกว่า พื้นที่ใดที่มิได้เป็นแหล่งท่องเทียวมักถูกทอดทิ้งไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร (๕) ปัญหาค่านิยม คือ การให้ความสำคัญกับลักษณะของค่านิยมต่าง ๆ ตามสังคมตะวันตกและละทิ้งขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม สิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมยุคใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญก้าวหน้าของโลกในปัจจุบัน (๖) ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าของท้องถิ่นกับนักท่องเที่ยว คือ พฤติกรรมบางอย่างของนักท่องเที่ยว เช่น การแต่งกายไม่สุภาพเข้าไปในศาสนสถาน หรือปูชนียสถาน หรือการกระทำที่ไม่เหมาะสมอันรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของนักท่องเที่ยวเหล่านี้ จะก่อให้เกิดความขัดแย้งกับคนในท้องถิ่น เนื่องจากความแตกต่างด้านขนบธรรมเนียมและประเพณีบางประการ ซึ่งเรื่องนี้อาจจะแก้ไขได้โดยการให้ข้อมูลต่าง ๆ แก่นักท่องเที่ยว (๗) ปัญหาด้านงานศิลปหัตถกรรม คือ คุณค่าของงานศิลปหัตถกรรมได้รับผลกระทบกระเทือนจากความเห็นแก่ได้ของผู้ผลิตและจำหน่ายโดยอาจลดมาตรฐานการผลิตลง มีการลอกเรียนแบบศิลปหัตถกรรม โดยไม่คำนึงถึงความประณีตและคุณภาพสินค้า มุ่งแต่ด้านการค้ามากเกินไป ทำให้ผลงานทางศิลปะและฝีมือนั้นด้อยคุณค่าไม่ได้รับความนิยมเท่าที่ควร[๔๓] ปัญหาเหล่านี้หากมิได้มีการบริหารจัดการที่ดีหรือมิได้มีการบริการจัดการให้สอดคล้อกับหลักแนวคิดการท่องเที่ยงเชิง

---

[๔๓] วรรณา วงษ์วาณิช, **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**, หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

อนุรักษ์ หรือแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนก็จะส่งผลกระทบในเชิงลบ คือ ทำให้เกิดผลเสียหายต่อวัฒนธรรมโดยรวม เช่น ไม่ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ทำให้วัฒนธรรมขาดการฟื้นฟู สืบทอด และคงอยู่อย่างยั่งยืน ประเทศขาดโอกาสได้เผยแพร่เอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น

สรุปประเภทผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม แบ่งได้เป็น ๒ ด้าน คือ ๑) ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านบวก เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดีต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม ด้านศาสนา คือ องค์ประกอบทางศาสนาที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศานบุคคล ศานสถาน ศาสนพิธี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้รับการบริหารจัดการดูแลให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน ด้านวัฒนธรรม คือ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีในแหล่งท่องเที่ยว เช่น วัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ก็ได้รับการบริหารจัดการดูแลให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน ๒) ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านลบ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหายต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม ด้านศาสนา คือ องค์ประกอบทางศาสนาที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศานบุคคล ศานสถาน ศาสนพิธี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้รับการบริหารจัดการดูแลให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน ด้านวัฒนธรรม คือ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีในแหล่งท่องเที่ยว เช่น วัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ก็ไม่ได้รับการบริหารจัดการดูแลเอาใจใส่ให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน เป็นต้น

๒.๓.๕ วิธีการผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

จากการสืบค้นเอกสารได้พบแนวคิดเกี่ยวกับวิธีการซึ่งเกี่ยวข้องกับผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นของ “สมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (Pacific Asia Travel Association)” หรือ PATA โดย วรรณา วงษ์วาณิช ได้นำเสนอข้อมูล สมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกกับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยได้เล็งเห็นความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะประเทศในแถบเอเชียและแปซิฟิกเป็นแหล่งที่มีสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ที่โดดเด่น และเป็นองค์ประกอบสำคัญของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้ PATA จึงได้วางแผนสร้างความยั่งยืนกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในแถบนี้ จึงกำหนดแนวทางหรือวิธีการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้เพื่อให้สมาชิกและผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวยึดถือเป็นแนวทางดังนี้ คือ ๑) นำข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในอันที่จะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรที่ไม่สามารถนำกลับมาใช้ได้อีก ๒) ให้มีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ไว้ซึ่งแหล่งที่อยู่อาศัยของพันธุ์พืชและสัตว์ รวมทั้งแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งอาจได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว ๓) ให้การสนับสนุนองค์กรที่เกี่ยวข้องในการระบุพื้นที่ที่มีคุณค่าแก่การอนุรักษ์และการกำหนดขอบเขตของการพัฒนาเพื่อจะอนุรักษ์พื้นที่ดังกล่าวไว้ ๔) คำนึงถึงความถูกต้องของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อจะนำมาใช้ประโยชน์ด้านการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ๕) ปฏิบัติตามอนุสัญญาสากลว่าด้ายสิ่งแวดล้อม ๖) ปฏิบัติตามกฎหมายสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ รวมทั้งในระดับรัฐ และระดับท้องถิ่น ๗) สนับสนุนให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวยอมรับในนโยบาย การวางแผนระดับชาติ ระดับภูมิภาค

และระดับท้องถิ่น รวมทั้งให้ความร่วมมือในกระบวนการวางแผนดังกล่าวด้วย ๘) ให้โอกาสประชาชนในระดับท้องถิ่นได้มีส่วนร่วม และเสนอแนะเกี่ยวกับการวางแผนการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความร่วมมือในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ๙) ให้มีความสำนึกในความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่ตามมาจากโครงการ และกิจกรรมต่าง ๆ ของการท่องเที่ยว และให้ดำเนินการทุกอย่างที่จำเป็นในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกดขึ้น ๑๐) ส่งเสริมการปฏิบัติที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดระบบกำจัดของเสีย การแปรสภาพของสิ่งที่ใช้แล้วให้กลับมาใช้ได้อีก และการใช้พลังงานต่าง ๆ ให้ได้ประโยชน์สูงสุด ๑๑) ส่งเสริมและสนับสนุนโครงการ และกิจกรรมต่าง ๆ ทางการท่องเที่ยวให้เกิดความสำนึกและเข้าใจในหลักการต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักสิ่งแวดล้อม ๑๒) ส่งเสริมให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเกิดความเข้าใจในขนบธรรมเนียม ประเพณี คุณค่า ทางวัฒนธรรม และความเชื่อถือของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเข้าใจในความสัมพันธ์ที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม ๑๓) เพิ่มความเข้าใจและความสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมแก่นักท่องเที่ยว โดยให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเหมาะสม ๑๔) กำหนดนโยบายและหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม สำหรับธุรกิจต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นอุตสาหกรรมท่องเทียว

ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาสำคัญซึ่งแต่ละประเทศกำลังประสบอยู่และพยายามแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะความเจริญก้าวหน้าทางเทคนิคและวิชาการ ทำให้สามารถติดต่อแลกเปลี่ยนความคิดกันได้มาก เพราะการท่องเที่ยวจะเปลี่ยนแปลงและพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวไปตามความเจริญก้าวหน้าของโลก อันจะมีผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีการวางแผนและร่วมมือกันในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและควบคุมการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ[๔๔]

สรุปวิธีการผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม จากการสืบค้นข้อมูลที่ผ่านมาทำให้ทราบว่าผลกระทบเกิดขึ้นได้ในสองแนวทาง ได้แก่ ผลกระทบในทางบวก คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดีต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม และ ผลกระทบในทางลบ คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหายต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม ดังนั้นเพื่อให้ผลกระเป็นไปในทางบวกสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก หรือ PATA จึงกำหนดแนวทางหรือวิธีการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้เพื่อให้สมาชิกและผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวยึดถือเป็นแนวทางมีสาระสำคัญดังนี้

ให้นำข้อปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่ใช้แล้วให้นำกลับมาใช้ได้อีก มีการอนุรักษ์พันธุ์พืช สัตว์ แหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรม สนับสนุนองค์กรที่เกี่ยวข้องให้มีพื้นทีเพื่อการอนุรักษ์ การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวให้คำนึงถึงความถูกต้องของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ปฏิบัติตามอนุสัญญาสากลว่าด้ายสิ่งแวดล้อม ปฏิบัติตามกฎหมายสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ ระดับรัฐ และระดับท้องถิ่น สนับสนุนให้ท้องถิ่นและประชาชนมีส่วนร่วมในทุกระดับ มีความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาที่เกิดจากการท่องเที่ยว เช่น การจัดระบบกำจัดของเสีย การแปรสภาพของสิ่งที่ใช้แล้วให้กลับมาใช้ได้อีก และการใช้พลังงานต่าง ๆ ให้ได้ประโยชน์สูงสุด สร้างความเข้าใจนักท่องเที่ยวใน

---

[๔๔] อ้างแล้ว, **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**, หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

ขนบธรรมเนียม ประเพณี คุณค่า ทางวัฒนธรรม และความเชื่อของท้องถิ่น กำหนดนโยบายและหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมกับธุรกิจต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เป็นต้น

๒.๓.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

การนำหลักแนวคิดเกี่ยวกับผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมมาปรับหรือประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ ผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถนำหลักการสำคัญเกี่ยวกับผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมมาปรับใช้ได้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการประยุกต์ใช้ดังกล่าวจะได้แบ่งประเด็นในการนำเสนอเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) การประยุกต์ใช้ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนา และ ๒) การประยุกต์ใช้ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จะได้นำเสนอต่อไปดังนี้

๒.๓.๖.๑ การประยุกต์ใช้ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนา ที่ผ่านมาเคยนำเสนอไว้แล้วว่า บริบทของการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อศาสนานั้นจะส่งผลกระทบกับองค์ประกอบที่สำคัญของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา และความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นหลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางด้านศาสนา จึงอิงอาศัยอยู่กับองค์ประกอบสำคัญเหล่านี้ เพื่อให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นในทางบวกเป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์จึงควรนำเอาวิธีการที่ได้นำเสนอไว้ในแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนเข้าปรับหรือประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา คือ ๑) แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นำมาประยุกต์ใช้ ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวจะต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด ไม่ถูกทำลายไป ด้านท้องถิ่นหรือคนในชุมชน ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบหรือผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องสร้างจิตสำนึกของคนในท้องถิ่นหรือในชุมชนให้ดูแลรักษา และปกป้องทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยไม่กระทำการใด ๆ ที่ก่อให้เกิดเป็นผลเสียต่อทรัพยากรการท่องเที่ยว เพียงเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน ด้านนักท่องเที่ยว ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวควรมีกิจกรรมหรือสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ให้ความรู้ความเข้าใจกับนักท่องเที่ยว เพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ที่ตนเดินทางเข้าไปเยือน และให้ความร่วมมือกับชุมชนในท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางศาสนา อันเป็นมรดกตกทอดของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้คงสภาพดีอยู่ต่อไปนาน ๆ เป็นต้น ๒) แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน นำมาปรับหรือประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการบริกหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา ดังนี้ คือ ให้มีการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ลดการใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็นและลดการก่อของเสีย รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม ร่วมมือกับองค์กรอื่นพัฒนาการทองเที่ยว ส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น การพัฒนาบุคลากร จัดให้มีข้อมูลหรือคู่มือด้านการท่องเที่ยว มีการประเมินผลหรือการวิจัยการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมและสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น มีการประชุมกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ เป็นต้น

๒.๓.๖.๒ การประยุกต์ใช้ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บริบทของการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อวัฒนธรรมนั้นจะส่งผลกระทบกับองค์ประกอบที่สำคัญของศาสนา

ดังต่อไปนี้ ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวการอุปโภคและบริโภคต่าง ๆ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา สหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เช่น การเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้กลายมาเป็นวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมและอาณาบริเวณที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ เพื่อให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นในทางบวกเป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์จึงควรนำเอาวิธีการที่ได้นำเสนอไว้ในแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนเข้าปรับหรือประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ ๑) แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นำมาประยุกต์ใช้ ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวจะต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด มิให้ถูกทำลายไป ด้านท้องถิ่นหรือคนในชุมชน ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบหรือผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องสร้างจิตสำนึกของคนในท้องถิ่นหรือในชุมชนให้ดูแลรักษา และปกป้องทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยไม่กระทำการใด ๆ ที่ก่อให้เกิดเป็นผลเสียต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพียงเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน ด้านนักท่องเที่ยว ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวควรมีกิจกรรมหรือสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ให้ความรู้ความเข้าใจกับนักท่องเที่ยว เพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ที่ตนเดินทางเข้าไปเยือน และให้ความร่วมมือกับชุมชนในท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม อันเป็นมรดกตกทอดของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้คงสภาพดีอยู่ต่อไปนาน ๆ เป็นต้น ๒) แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน นำมาปรับหรือประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ดังนี้ คือ ให้มีการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ลดการใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็นและลดการก่อของเสีย รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม ร่วมมือกับองค์กรอื่นพัฒนาการทองเที่ยว ส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น การพัฒนาบุคลากร จัดให้มีข้อมูลหรือคู่มือด้านการท่องเที่ยว มีการประเมินผลหรือการวิจัยการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมและสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น มีการประชุมกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ เป็นต้น

สรุปการประยุกต์ใช้ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวสามารถนำแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนเข้าปรับหรือประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมให้เป็นประโยชน์ในทางบวกดังนี้

๑) แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นำมาประยุกต์ใช้เพื่อบริหารจัดการใช้บริหารจัดการ เช่น ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทำให้ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวคงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด ด้านท้องถิ่นหรือคนในชุมชน มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการปลูกจิตสำนึกของ

คนในชุมชนให้ดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยไม่กระทำการใด ๆ ที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ด้านนักท่องเที่ยว ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวควรมีกิจกรรมหรือสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ให้ความรู้เข้าใจกับนักท่องเที่ยว เพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ร่วมมือกับชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นมรดกของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้คงสภาพดีอยู่ต่อไปนาน ๆ เป็นต้น

๒) แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน นำมาปรับหรือประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการบริกหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ให้มีการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ลดการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็นและลดการก่อของเสีย รักษาและส่งเสริมความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม ร่วมมือกับองค์กรอื่นพัฒนาการทองเที่ยว ส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น การพัฒนาบุคลากร จัดให้มีข้อมูลข่าวสารหรือคู่มือด้านการท่องเที่ยว มีการประเมินผลหรือการวิจัยการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมและสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น มีหน้าที่รับผิดชอบการท่องเที่ยวร่วมประชุมกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกันสม่ำเสมอ เป็นต้น

๒.๔ แนวคิดการตลาดการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

เกี่ยวกับที่มาของแนวคิดการตลาดการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในหัวข้อนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจน จะได้แบ่งประเด็นในการสืบค้นออกเป็น ๖ หัวข้อหลักดังนี้ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดการตลาด ๒) ความหมายการตลาด ๓) หลักการสำคัญของการตลาด ๔) ประเภทของการตลาด ๕) วิธีการของการตลาด และ ๖) วิธีการประยุกต์ใช้แนวคิดการตลาด ซึ่งจะได้สืบค้นดังนี้

๒.๔.๑ ที่มาของแนวคิดการตลาด

จากการสืบค้นเกี่ยวกับประเด็นที่มาของแนวคิดการตลาดสามารถแบ่งได้เป็น ๕ แนวคิด โดย เรวดี ไวยวาสนา ได้สรุปสาระสำคัญของแต่ละแนวคิดไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

๒.๔.๑.๑ แนวคิดแบบมุ่งเน้นการผลิต (The Production Concept) แนวคิดนี้เน้นปริมาณการผลิต ผู้ผลิตเน้นการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตให้มีจำนวนมากและมีต้นทุนต่ำ เพื่อจำหน่ายในราคาต่ำ เน้นกำไรมาก ๆ ส่งผลให้ผู้บริโภคไม่มีโอกาสเลือกสินค้า

๒.๔.๑.๒ แนวคิดแบบมุ่งเน้นผลิตภัณฑ์ (The Product Concept) แนวคิดนี้ผู้ผลิตให้ความสำคัญกับคุณภาพ ประสิทธิภาพของสินค้าที่ผลิตสูงขึ้นกว่าแนวคิดที่ ๑ และมุ่งพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในช่วงที่มีคู่แข่งขันในตลาดมาก ทำให้มีสินค้าจำนวนมากราคาใกล้เคียงกัน

๒.๔.๑.๓ แนวคิดแบบมุ่งเน้นการขาย (The Selling Concept) แนวคิดนี้เน้นแก้ปัญหาการขายสินค้าที่มีอยู่ด้วยวิธีการขายในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการบริโภคสินค้า ส่วนมากใช้กับการขายผลิตภัณฑ์ที่ผู้ซื้อไม่เคยซื้อมาก่อน เป็นสินค้าที่ขายยาก เป็นแนวคิดที่มีลักษณะเริ่มจากภายในไปสู่ภายนอก (Inside-Out)

๒.๔.๑.๔ แนวคิดแบบมุ่งเน้นการตลาด (The Marketing Concept) แนวคิดนี้เน้นความต้องการของผู้บริโภคเป็นสำคัญ เป็นแนวคิดหลักของการดำเนินธุรกิจทั่วไปในปัจจุบัน มี

การศึกษาวิเคราะห์ถึงความจำเป็น ความต้องการของผู้ซื้อก่อนแล้วจึงนำข้อมูลที่ได้รับมาดำเนินการผลิตสินค้าหรือบริการออกสู่ตลาด เพราะความต้องการของผู้บริโภค มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา บริษัทเน้นการได้รับกำไรในระยะยาว เป็นแนวคิดที่มีลักษณะเริ่มจากภายนอกเข้าสู่ภายใน (Outside-In) หลักการสำคัญของแนวคิดมุ่งเน้นการตลาด คือ (๑) การตอบสนองความต้องการของลูกค้า(Meeting Customer Needs) (๒) การใช้ความพยายามทางการตลาดของทุกฝ่ ายให้ เกิดการประสานสัมพันธ์กัน (Coordinating Marketing Efforts Across the Organization) (๓) การดำเนินงานเพื่อหวังผลกำไรในระยะยาว (Working for Long Term Profits) ขอให้ดูความแตกต่างของแนวคิดมุ่งเน้นการขายและแนวคิดมุ่งเน้นการตลาดจากตารางที่ให้ไว้ต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑ แสดงการเปรียบเทียบแนวคิดเน้นการขายกับเน้นการตลาด

แนวคิดมุ่งเน้นการขาย	แนวคิดมุ่งเน้นการตลาด
๑.เน้นความต้องการขายของผู้ขายขาย(Seller' Oriented)	๑. เน้นความต้องการของผู้บริโภค (Consumer' Oriented)
๒. เริ่มต้นจากผลิตภัณฑ์ที่บริษัทมีอยู่แล้ว เริ่มทำการขายส่งเสริมการขาย สู่ความต้องการของผู้บริโภค (Inside Out)	๒. เริ่มจากการพิจารณาถึงความต้องการของผู้บริโภคก่อนจึงนำเสนอผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองความต้องการนั้น (Outside-In)
๓. เน้นกำไรจากยอดขายสูงสุด	๓. เน้นกำไรสูงสุดจากความพึงพอใจของผู้บริโภค
๔. ใช้การวางแผนระยะสั้น ไม่เน้นการเติบโตอย่างยั่งยืนขององค์กร ทำให้องค์กรอยู่ได้ไม่นาน	๓. ดำเนินงานตามแผนระยะยาว เพื่อการเติบโตขององค์กรในอนาคต

๒.๔.๑.๕ แนวคิดการตลาดเพื่อสังคมแนวคิดมุ่งเน้นการตลาดเพื่อสังคม (The Societal marketing Concept) เป็นแนวคิดที่เน้นผลกระทบที่เกิดขึ้นในสังคมควบคู่ไปกับการตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคและวัตถุประสงค์ขององค์กร

สำหรับแนวคิดที่ ๑-๓ จัดเป็นแนวคิดทางการตลาดแบบดั้งเดิม จะเน้นเฉพาะผู้ขายหรือผู้ผลิต ส่วนแนวคิดที่ ๔-๕ เป็นแนวคิดหลักของการดำเนินธุรกิจทั่วไปในปัจจุบัน[๔๕]

สรุปที่มาของแนวคิดการตลาดที่ได้นำเสนอมีอยู่ ๕ แนวคิด คือ แนวคิดแบบมุ่งเน้นการผลิต แนวคิดแบบมุ่งเน้นผลิตภัณฑ์ แนวคิดแบบมุ่งเน้นการขาย แนวคิดแบบมุ่งเน้นการตลาด และแนวคิดการตลาดเพื่อสังคมแนวคิดมุ่งเน้นการตลาดเพื่อสังคม ซึ่งได้นำเสนอสาระสำคัญไว้แล้ว

---

[๔๕] กิเรวดี ไวยวาสนา, **แนวคิดเกี่ยวกับการตลาดและกระบวนการทางการตลาด**, < http://www.elfms.ssru.ac.th/rewadee_wa/file.php/1/Media_IMC_1-60/Ch1_marketing_concept.pdf >, July 2018.

๒.๔.๒ ความหมายการตลาด

จากการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับการตลาดได้พบว่าประกอบด้วยปัจจัยหลายชนิด เช่น ผู้ซื้อ ผู้ขาย สินค้าและบริการ ดังนั้นการเข้าใจความหมายของการตลาดจึงมีความจำเป็นในการศึกษาแนวคิดการตลาด ในเรื่องนี้ สุดาพร กุณฑลบุตร ได้ให้ความหมายของคำว่า “ตลาด” และ “การตลาด” ไว้อย่างน่าสนใจ เพื่อให้เข้าใจความหมาของคำทั้งสองได้ชัดเจนจึงได้แบ่งการนำเสนอเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) ความหมายของตลาด ๒) ความหมายของการตลาด จะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๔.๒.๑ ความหมายของตลาด คำว่า “ตลาด (Market)” ในความหมายดั้งเดิม หมายถึงสถานที่แลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ เช่น ตลาดพระโขนง ตลาดประตูน้ำ เป็นต้น ส่วนในความหมายปัจจุบันมิได้หมายถึงสถานที่ แต่หมายถึงองค์ประกอบต่าง ๆ รวมกันและก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ โดยประกอบด้วยบุคคล (Individuals) หรือ องค์การ (Organization) ซึ่งมีความสนใจที่จะซื้อสินค้าเพื่อตอบสนองความจำเป็น ความต้องการและเพื่อสร้างความพึงพอใจตามที่ตนคาดหวัง และมีปัจจัยที่จะซื้อหาสิ่งที่ต้องการไม่ว่าจะเป็นเงิน เวลา หรือสิ่งต่าง ๆ ที่ใช้แลกเปลี่ยนสิ่งที่ต้องการ และประกอบด้วยบุคคลและองค์การซึ่งมีความสนใจที่จะขายสิ่งที่ผู้ซื้อต้องการ เมื่อสององค์ประกอบนี้รวมกัน จึงเกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ต้องการซื้อและผู้ต้องการขาย นอกจากนี้ตลาดยุคปัจจุบันอาจไม่ต้องการสถานที่ (Place) พบปะเพื่อแลกเปลี่ยนเช่นในอดีต แต่สามารถทำรายการแลกเปลี่ยนที่ไม่ปรากฏสถานที่แน่ชัด ได้แก่การทำการซื้อขายทาง อิเลคทรอนิคส์ (e-commerce) ถือว่าเป็น market space กล่าวคือมีพื้นที่ไม่จำกัดขอบเขต จากทุกหนทุกแห่งในพื้นที่พิภพ มากกว่าที่จะเป็น market space ซึ่งหมายความเพียงแค่สถานที่ในการจำหน่ายสินค้า ในปัจจุบันแบ่งการพิจารณาตลาดออกเป็น ๔ แบบ ดังนี้

๑) ตลาดผู้บริโภคทั่วไป (consumer markets) หมายถึงตลาดที่ผู้บริโภคสินค้าและบริการเพื่อนำไปใช้ส่วนตัว (end users) เช่น การที่แม่บ้านซื้อยาสีฟันไปใช้ในบ้าน หรือพ่อบ้านซื้อรถยนต์เพื่อขับพาลูก ๆ ไปส่งโรงเรียน แม่บ้านและพ่อบ้านจึงเป็นตลาดขององค์การธุรกิจที่ผลิตสินค้าจำหน่าย และผู้ซื้อก็ซื้อมาเพื่อใช้งาน

๒) ตลาดผู้บริโภคที่เป็นองค์กรธุรกิจ (business to business markets) หมายถึงตลาดที่ผู้บริโภคซื้อสินค้าของกิจการ เพื่อไปทำการผลิตหรือจำหน่ายต่อไป เช่น การที่บริษัทคอลเกตปาล์มโอลีฟ ซื้อวัตถุดิบเพื่อไปผลิตยาสีฟันจำหน่าย หรือบริษัทนิสสันซื้อวัสดุเพื่อนำไปประกอบรถยนต์จำหน่าย บริษัทรถยนต์จึงเป็นตลาดของบริษัทที่จำหน่ายวัตถุดิบ ผู้ผลิตกระเป๋ากุชชี่ซื้อวัตถุดิบเพื่อผลิตกระเป๋า บริษัทกุชชี่จึงเป็นผู้บริโภคที่เป็นองค์การธุรกิจ

๓) ตลาดผู้บริโภคที่ไม่หวังผลกำไร (nonprofit markets) หมาถึงผู้บริโภคซึ่งเป็นองค์กรที่ไม่ได้มุ่งหวังกำไร เช่น โรงพยาบาลของรัฐที่บริการโดยไม่หวังผลกำไร โรงพยาบาลเหล่านั้นต้องการยารักษาโรคเพื่อใช้รักษาผู้ป่วย โรงพยาบาลก็จะเป็นตลาดของบริษัทยา

๔) ตลาดภายในองค์การ (internal markets) หมายถึงการที่บริษัทหนึ่งมีบริษัทในเครือหลายบริษัท และบริษัทในเครือเป็นผู้จำหน่ายสินค้าหรือบริการให้กับบริษัทในเครือ เช่น บริษัทปูนซีเมนต์จำหน่ายปูนซีเมนต์ให้กับบริษัทในเครือ เพื่อนำไปใช้ผลิตอ่างอาบน้ำ

๒.๔.๒.๒ ความหมายการตลาด (Marketing) หมายถึงกระบวนการในการวางแผนและดำเนินการในด้านแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ ผลิตภัณฑ์ ราคา การจัดวางจำหน่ายและการส่งเสริมการจำหน่าย ในสินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำให้เกิดความพอใจต่อบุคคลและองค์การตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เช่น การที่บริษัทน้ำผลไม้ไทย ทำการตลาดสินค้าน้ำผลไม้พร้อมดื่ม บริษัทต้องมีกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยอย่างน้อย ๔ ประการ คือ

๑) ผลิตภัณฑ์ (Product) มีผลิตภัณฑ์ที่จะจำหน่าย เช่น น้ำอดลม น้ำสับปะรด น้ำองุ่น โดยต้องพิจารณาร่วมกับผลิตภัณฑ์ของกิจการอื่นที่จะแข่งขันกันในการจำหน่ายให้แก่ผู้บริโภค

๒) ราคา (Price) ได้แก่ระดับของมูลค่าที่จะใช้แลกเปลี่ยนกับผลิตภัณฑ์ของกิจการ มีทั้งการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้า หรือแลกเปลี่ยนระว่างสินค้ากับเงินตรา เช่น น้ำผลละไม้กล่องละ ๑๕ บาท

๓) สถานที่ (Place) ได้แก่สถานที่สำหรับแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย เช่น ผู้ซื้อเดินไปที่ร้านขายน้ำอัดลม และสั่งซื้อน้ำสับปะรดตราผลไม้ไทยหนึ่งกล่อง และจ่ายเงินให้กับผู้ขาย หรือเดินไปที่ตู้จำหน่ายน้ำผลไม้และน้ำอดลม (vending machine) และหยอดเหรียญลงไปแล้วได้น้ำผลไม้มา ปัจจุบันการแลกเปลี่ยนยังเกิดออนไลน์ได้ แล้วโอนเงินและส่งของภายหลัง

๔) การส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) เป็นการกระตุ้นให้ผู้ซื้อต้องการซื้อสินค้าของกิจการ เช่น การที่เล่นกีฬามาเหนื่อย ๆ แต่มีน้ำหลายชนิดให้เลือก ทำอย่างไรจึงจะส่งเสริมให้ผู้บริโภคซื้อผลิตภัณฑ์ของกิจการ

ดังนั้นการตลาดจึงต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัยทั้งสี่อย่าง แต่นักการตลาดจะมีข้อจำกัดทั้งจากปัจจัยภายนอกองค์การเอง เช่น งบประมาณ นโยบายของกิจการ กำลังคน และปัจจัยอื่น ๆ ทำให้ต้องดำเนินงานภายใต้ข้อจำกัดที่มีให้ได้ผลดีที่สุด โดยมีแรงกดดันจากภายนอกที่จะต้องเอาชนะให้ได้ เช่น คู่แข่ง การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี อำนาจต่อรองของผู้บริโภคและอื่น ๆ โดยการใช้ทรัพยากรที่มีเพื่อจัดหาปัจจัยทั้งสี่ให้มีผลดีที่สุดต่อกิจการ จึงเรียกปัจจัยทั้งสี่นี้ว่า “ส่วนผสมทางการตลาด (Marketing mixed)[๔๖]

สรุปความหมายการตลาด หมายถึง กระบวนการในการวางแผนและดำเนินการในด้านแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ ผลิตภัณฑ์ ราคา การจัดวางจำหน่ายและการส่งเสริมการจำหน่าย ในสินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำให้เกิดความพอใจต่อบุคคลและองค์การตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ การตลาดมีกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านการตลาด คือ องค์ประกอบโดยตรงที่เกี่ยวข้องกับสินค้าหรือบริการที่นำเสนอต่อผู้บริโภคอย่างน้อย ๔ ประการ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ (Product) ราคา (Price) สถานที่ (Place) และการส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion)

๒.๔.๓ หลักการสำคัญของการตลาด

ปัจจุบันหลักการตลาดได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องส่วนผสมทางการตลาดที่เรียกว่า “หลัก ๔P” อย่างมาก เรื่องนี้นักการตลาดได้นำเสนอหลักสำคัญของของการนำหลัก ๔P เข้า

---

[๔๖] สุดาพร กุณฑลบุตร, **หลักการตลาดสมัยใหม่,** พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๗), หน้า ๗-๙.

มาช่วยในการเริ่มต้นทำธุรกิจออนไลน์ โดยใช้เข้ามาช่วยในการสำรวจตลาด หลัก ๔P หรือ Marketing Mix สามารถเรียกเป็นภาษาไทยได้ว่า “ส่วนผสมทางการตลาด” เป็นทฤษฎีหนึ่งที่นิยมใช้ในการวางแผนการตลาด โดยแบ่งออกเป็น ๔ ส่วนหลักๆ ได้แก่ Product, Price, Place และ Promotion เราต้องวางแผนให้แต่ละส่วนมีความสอดคล้องและไปในทิศทางเดียวกัน ส่วนผสมทางการตลาดนั้น (Marketing Mix) มีส่วนประกอบด้วยกันทั้งหมด ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) ผลิตภัณฑ์ (Product) ๒) ราคา (Price) ๓) ช่องทางการจัดจำหน่าย (Place) และ ๔) การส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) หลักการสำคัญแต่ละส่วนประกอบนักการตลาดได้ให้รายละเอียดไว้ดังนี้

๒.๔.๓.๑ ผลิตภัณฑ์ (Product) ธุรกิจมีองค์ประกอบหลักซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างแรก คือ ผลิตภัณฑ์สินค้า (Goods) หรือบริการ (Service) สำหรับในส่วนสินค้านั้นแบ่งออกเป็นสินค้าประเภทจับต้องได้ และสินค้าประเภทจับต้องไม่ได้ สำหรับการบริการนั้นแบ่งออกเป็น บริการแบบมีส่วนร่วม และการบริการแบบไม่มีส่วนร่วม ดังนั้น สินค้าและบริการจึงนับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินธุรกิจอย่างแท้จริง โดยต้องมีคุณลักษณะสำคัญ คือ คุณภาพ (Quality) สำหรับในส่วนของคุณภาพนั้นยังมีความหมายรวมถึง ด้านความเหมาะสมในการใช้งาน คุณภาพการออกแบบ และคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนดไว้อีกด้วย นอกจากนั้นคุณภาพยังเป็นตัวบ่งชี้สำคัญถึงภาพลักษณ์ของธุรกิจเราอีกด้วย

๒.๔.๓.๒ ราคา (Price) การกำหนดราคานับว่าเป็นกลยุทธ์สำคัญอีกอย่างหนึ่งของการดำเนินธุรกิจ โดยมักจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ เช่น ขนาดของตัวธุรกิจ ประเภทของสินค้าที่ต้องการจำหน่าย ค่าใช้จ่ายต่างๆ สิ่งแวดล้อมทางการตลาด กฎหมาย ความเปลี่ยนแปลงของราคาวัตถุดิบ หรือแม้แต่ระบบการจัดจำหน่าย ต้นทุนการผลิต และการส่งเสริมการขาย เป็นต้น สำหรับธุรกิจขนาดเล็กนั้น การกำหนดราคาขายของสินค้าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากราคานั้น เป็นสิ่งที่ใช้วัดค่า และประโยชน์ของตัวสินค้า และยังเป็นตัวกำหนดว่าเราจะสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดไปในทิศทางใด จะสามารถขายสินค้าอย่างไร จำนวนเท่าไหร่ ราคาขายจะเป็นเครื่องบ่งชี้สำคัญของความสามารถในการทำกำไรของธุรกิจนั้น ทั้งนี้เนื่องจากกำไรนั้นคำนวณจาก รายรับหักลบด้วยต้นทุน และรายรับได้จากปริมานจำนวนที่ขายคูณด้วยราคาต่อหน่วย อีกหนึ่งกลยุทธ์การขายสินค้าที่นิยมนำมาใช้กัน อย่างแพร่หลาย ได้แก่ การให้ส่วนลด (Discount) การขายเชื่อ (Credit) และการฝากขาย (Consignment) และยังมีการใช้นโยบายการตั้งราคามาใช้อีกด้วย นโยบายตั้งราคาแบ่งออกเป็น

๑) นโยบายราคาเพียงราคาเดียว (One Price Policy) เป็นการเสนอขายสินค้า หรือบริการในราคามาตรฐานเดียวกัน ไม่ว่าจะซื้อมากหรือน้อยก็ตาม เช่น ราคาน้ำมัน ค่าขนส่งสินค้า คำตามน้ำหนัก หรือธุรกิจขายสินค้าราคาเดียวทั้งร้าน (ทุกอย่าง ๒๐ บาท)

๒) นโยบายราคาที่แตกต่างกัน (Variable Price Policy) มีเหตุมากจากความแตกต่างในด้านคุณลักษณะเฉพาะของสินค้าหรือตัวบริการ และการเจรจาต่อรองของลูกค้า นั่นจึงเป็นเหตุให้มีการต้นราคาขายแตกต่างกัน เช่น สินค้าที่มีคุณภาพดีกว่าจะมีราคาที่สูงกว่า สินค้าที่คุณภาพรองลงมา เช่น ราคาตั๋วชมภาพยนตร์ที่นั่งธรรมดา กับที่นั่งพิเศษ เสื้อผ้าแบรนด์ดังกับเสื้อผ้าไม่มีแบรนด์

๓) นโยบายกำหนดราคาขายแบบแพ็กเกจ (Multiple Unit Package Pricing Policy) เป็นการกำหนดราคาขายโดยเปรียบเทียบความแตกต่างในด้านปริมาณสินค้าที่ซื้อ อธิบาย

ง่ายๆ คือถ้าซื้อในจำนวนมากราคาจะถูกกว่าซื้อในจำนวนน้อย เช่น เครื่องดื่ม บะหมี่กึ่งสำเร็จรูป สินค้าประเภทอุปโภคบริโภค

๔) นโยบายกำหนดราคาตามสายราคา (Price Lining-Policy) เป็นรูปแบบการกำหนดราคาสินค้า แบบต่อเนื่องตามขนาด และปริมานของสิ้นค้า โดยแบ่งตามขนาด ใหญ่ กลาง เล็ก ทั้งนี้เพื่อความสะดวกแก้พนักงานขาย และตัวลูกค้าเอง เช่น นำยาบ้วนปาก ยาสีฟัน

๕) นโยบายกำหนดราคาเชิงจิตวิทยา (Psychological-Pricing Policy) ธุรกิจอาจจะใช้วิธีการกำหนดราคาให้น่าสนใจ โดยอาศัยหลักจิตวิทยาซึ่งเชื่อว่ามีผลโดยตรงต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าของลูกค้า หรือผู้บริโภค เช่น สินค้าที่มีราคาลงท้ายเหมือนกัน ๕๙, ๘๙, ๙๙ หรือสินค้าที่มีป้ายกำกับ เช่น สินค้าขายดี

๖) นโยบายกำหนดราคาจามจำนวน (Unit Pricing-Policy) เป็นรูปแบบการต้นราคาให้แตกต่าง โดยอ้างอิงจากน้ำหนักของสินค้าต่อหน่วยเป็นเกณฑ์ เช่น ซื้อสินค้าที่มีน้ำหนักที่แตกต่างกัน ๑๐๐, ๕๐ และ ๓๐ กรัม ตัวสินค้าจะมีราคาไม่เท่ากัน

๒.๔.๑.๓ ช่องทางการจัดจำหน่าย (Place) การนำสินค้าไปให้ถึงมือของลูกค้าโดยยึดหลักความมีประสิทธิภาพ ความถูกต้อง ความปลอดภัย และความรวดเร็ว วิธีขายหรือกระจายสินค้าที่สามารถทำให้เกิดผลกำไรมากที่สุด ต้องกระจายสินค้าให้ตรงกลุ่มเป้าหมายมากที่สุด หากเป็นสินค้าที่ขายไปหลายๆ แห่งวิธีการขาย หรือการกระจายสินค้านั้นจะมีความสำคัญมาก โดยหลักการของการเลือกวิธีกระจายสินค้านั้นไม่ใช่ขายให้มากสถานที่ ที่สุดจะดีเสมอ เพราะมันขึ้นอยู่กับว่า สินค้าของท่านคืออะไร และกลุ่มเป้าหมายท่านคือใคร

๒.๔.๑.๔ การส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) ความสำเร็จทางด้านธุรกิจ คือการขายสินค้า หรือบริการให้ได้มากที่สุด แต่มักจะปัญหาว่าต้องทำอย่างไร การส่งเสริมการขาย จึงมีบทบาทสำคัญที่ช่วยให้ยอดขายเพิ่มมากขึ้น กิจกรรมดังกล่าวประสบความสำเร็จ และมีประสิทธิภาพเมื่อธุรกิจทราบว่าลูกค้าต้องการอะไร มีรสนิยมแบบไหน เพื่อที่จะสามารถสร้างโปรโมชั่นที่ตอบสนองความต้องการของลูกค้าได้โดยตรง แต่การส่งเสริมการขายนั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับงบประมาณด้านค่าใช้จ่ายอย่างมาก และควรจะต้องพยายามให้ได้ผลลัพธ์กลับคืนอย่างคุ้มค่าที่สุด ซึ่งมีอยู่หลายวิธีที่สามารถช่วยได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมดังนี้

๑) การโฆษณา (Advertsing) อาจจะใช้คำพูด หรือข้อความ โดยมีความหมายที่จะให้ลูกค้ามีความรู้สึกดีต่อต่อสินค้า หรือบริการนั้น รวมทั้งจูงใจให้เกิดความต้องการอยากทดลองสินค้า หรือบริการของเรา

๒) การขายโดยตรง (Direct Sales) เป็นการขายโดยเข้าไปติดต่อถึงตัวลูกค้าโดยตรง โดยการอธิบายรายละเอียดต่างๆ ของสินค้าให้ลูกค้าได้ทราบ หรือที่เรียกว่าการเสนอขาย โดยต้องอาศัยเทคนิค และวิธีการที่น่าสนใจ

๓) การส่งเสริมการขายทางด้านลูกค้า (Consumer Promotion)

เป็นรูปแบบในการสร้างสิ่งดึงดูดใจให้กับตัวลูกค้าโดยตรง เช่น การลด แลก แจก แถม หรือการเล่นเกมเพื่อชิงรางวัล เป็นการกระตุ้นให้ลุกค้าเกิดความสนใจ และมีความหวังในประโยชน์ที่ได้รับจากตัวสินค้า หรือบริการของเรา

๔) การบริการ (Service) เป็นรูปแบบการให้บริการทั้งก่อน และหลังการขาย (การอธิบายคุณลักษณะที่ดี และการใช้สินค้าก่อนลูกค้าจะทำการซื้อ เพื่อเป็นการเชื้อเชิญให้เกิดสนใจ) การบริการขณะขาย (การสาธิตให้ลูกค้าได้ชมก่อนที่จะตัดสินใจซื้อสินค้า หรืออาจจะเป็นการให้ลูกค้าทดลองด้วยตัวเองก่อน) และบริการหลังการขายสินค้าให้กับลูกค้า (เช่นการซ่อมบำรุง หรือตรวจสอบสินค้าเมื่อลูกค้าได้ซื้อไปแล้วโดยทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างความประทับใจระยะยาว) แม้ในบางธุรกิจอาจจะไม่สามารถปรับเปลี่ยน ทั้ง ๔P ได้ทั้งหมดในระยะสั้นได้ ก็ไม่เป็นปัญหาเพราะ เราสามารถค่อยๆ ปรับกลยุทธ์จนได้ส่วนผสมทางการตลาดได้เหมาะสมที่สุดได้[๔๗]

สรุปหลักการตลาดบางที่เรียกว่าส่วนประสมทางการตลาดคือ ได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องส่วนผสมทางการตลาดที่เรียกว่าหลัก “4P” เป็นทฤษฎีหนึ่งที่นิยมใช้ในการวางแผนการตลาด โดย มีส่วนประกอบสำคัญทั้งหมด ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) ผลิตภัณฑ์ (Product) ๒) ราคา (Price) ๓) ช่องทางการจัดจำหน่าย (Place) และ ๔) การส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) เป็นต้น

๒.๔.๔ ประเภทการตลาด

การตลาด คือ กระบวนการของการสื่อสารคุณค่าของผลิตภัณฑ์หรือบริการไปยังลูกค้า การตลาดอาจถูกตีความว่าเป็นศิลปะแห่งการขายสินค้าในบางครั้งแต่การขายนั้นเป็นเพียงส่วนเล็ก ๆ ส่วนหนึ่งของการตลาด การตลาดอาจถูกมองว่าเป็นหน้าที่ขององค์การและกลุ่มกระบวนการเพื่อการผลิต การส่งสินค้าและการสื่อสารคุณค่าไปยังลูกค้า และการจัดการความสัมพันธ์ต่อลูกค้าในทางที่เป็นประโยชน์แก่องค์การและผู้ถือหุ้น การจัดการการตลาดเป็นศิลปะของการเลือกตลาดเป้าหมาย ตลอดจนการได้มาและการรักษาลูกค้า ผ่านทางการจัดหาคุณค่าของลูกค้าที่เหนือกว่าสิ่งอื่นใด มีมโนทัศน์ห้าอย่างหลัก ๆ ที่องค์การสามารถเลือกเพื่อนำไปดำเนินการธุรกิจได้แก่ มโนทัศน์เน้นการผลิต เน้นผลิตภัณฑ์ เน้นการขาย เน้นการตลาด และเน้นการตลาดองค์รวม ซึ่งองค์ประกอบสี่อย่างของการตลาดองค์รวมคือ การตลาดความสัมพันธ์ การตลาดภายใน การตลาดครบวงจร และการตลาดรับผิดชอบต่อสังคม กลุ่มของภาระหน้าที่ที่สำคัญต่อการจัดการการตลาดที่ประสบผลสำเร็จประกอบไปด้วย การมองการตลาดเชิงลึก การติดต่อเชื่อมโยงกับลูกค้า การสร้างตราสินค้าที่มั่นคง การสร้างผลิตภัณฑ์ที่ตอบสนองลูกค้า การส่งสินค้าและการสื่อสารคุณค่า การสร้างความเจริญเติบโตในระยะยาว และการพัฒนากลยุทธ์และแผนการตลาด สวยและรวยมาก แนวคิดเกี่ยวกับการตลาดแบ่งได้เป็น ๒ ยุค คือ ๑) แนวคิดในยุคก่อน ๒) แนวคิดสมัยใหม่ แต่ละยุคมีการอธิบายดังนี้

๒.๔.๔.๑ แนวคิดในยุคก่อน แนวคิดการตลาดพัฒนามาจากแนวคิดในยุคก่อนหน้านี้ ซึ่งก็คือแนวคิดเน้นการผลิต เน้นผลิตภัณฑ์ และเน้นการขาย

---

[๔๗] การตลาดแบบ-4p-คืออะไร, <https://www.branddoodee.com/>, July 2019.

ตารางที่ ๒.๒ แสดงแนวคิดในยุคก่อน

แนวคิด	ตัวขับเคลื่อนผลกำไร	กรอบเวลาของโลกตะวันตก	การอธิบาย
การผลิต	วิธีการผลิต	ค.ศ. ๑๙๕๐	หน่วยธุรกิจที่เน้นการผลิตมีความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการผลิตสินค้าและบริการให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้นจึงทำให้หน่วยธุรกิจแสวงหาผลประโยชน์จากการประหยัดต่อขนาดจนกว่าจะถึงขนาดการผลิตต่ำสุดที่มีประสิทธิภาพแนวคิดเน้นการผลิตอาจสามารถนำมาใช้ได้เมื่ออุปสงค์ของสินค้าและบริการนั้น ๆ สูง กอปรด้วยความเชื่อมั่นที่ดีว่ารสนิยมของผู้บริโภคจะไม่เปลี่ยนแปรอย่างรวดเร็ว (เหมือนกับแนวคิดเน้นการขาย)
ผลิตภัณฑ์	คุณภาพของผลิตภัณฑ์	ค.ศ. ๑๙๖๐	หน่วยธุรกิจที่เน้นผลิตภัณฑ์เกี่ยวข้องกับการให้ความสำคัญกับคุณภาพของผลิตภัณฑ์ที่ตนผลิต หน่วยธุรกิจก็ยังตั้งข้อสมมติว่าตราบเท่าที่ผลิตภัณฑ์ของตนมีมาตรฐานสูง ประชาชนจะซื้อและอุปโภคบริโภคผลิตภัณฑ์ของพวกเขา
การขาย	วิธีการขาย	ค.ศ. ๑๙๕๐-๑๙๖๐	หน่วยธุรกิจที่เน้นการขายให้ความสำคัญต่อการขายและการส่งเสริมผลิตภัณฑ์เฉพาะอย่างเป็นหลัก และไม่สนใจว่าผู้บริโภคจะต้องการหรือไม่ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้เกิดการขายผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่แล้วในตลาดและการใช้เทคนิคการส่งเสริมเพื่อให้บรรลุยอดขายสูงสุดเท่าที่เป็นไปได้ แนวคิดเน้นการขายอาจเหมาะกับสถานการณ์ที่หน่วยธุรกิจมีผลิตภัณฑ์เก่าเก็บอยู่ในคลังสินค้า หรือไม่ก็สถานการณ์ที่อุปสงค์ของผลิตภัณฑ์สูง ซึ่งความเปลี่ยนแปรรสนิยมของผู้บริโภคที่จะทำให้อุปสงค์ลดลงมีผลกระทบเพียงเล็กน้อย

ตารางที่ ๒.๒ แสดงแนวคิดในยุคก่อน (ต่อ)

แนวคิด	ตัวขับเคลื่อนผลกำไร	กรอบเวลาของโลกตะวันตก	การอธิบาย
การตลาด	ความจำเป็นและความต้องการของลูกค้า	ค.ศ. ๑๙๖๐ ถึงปัจจุบัน	แนวคิดเน้นการตลาดอาจเป็นแนวคิดที่สามัญที่สุดที่ใช้ในการตลาดร่วมสมัย หน่วยธุรกิจที่เน้นการตลาดให้ความสำคัญกับการวางรากฐานแผนการตลาดในเรื่องมโนทัศน์การตลาด นำไปสู่การผลิตสินค้าที่ตรงตามรสนิยมของผู้บริโภครายใหม่ เพื่อที่จะทำเช่นนั้นหน่วยธุรกิจต้องทำการวิจัยการตลาดเพื่อประเมินความต้องการของตลาด ทำการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อปรับให้เข้ากับสารสนเทศที่เผยออกมา และจากนั้นจึงใช้เทคนิคการส่งเสริมเพื่อให้ประชาชนทราบว่าหน่วยธุรกิจมีผลิตภัณฑ์ดังกล่าวขายอยู่
การตลาดองค์รวม	ทุกสิ่งสำคัญต่อการตลาด	คริสตวรรษที่ ๒๑	การตลาดองค์รวมคือแนวคิดที่มองว่าการตลาดเป็นกิจกรรมที่ซับซ้อน และยอมรับว่าทุกสิ่งสำคัญต่อการตลาด มุมมองอย่างกว้างและครบวงจรมีความสำคัญต่อการพัฒนา การออกแบบ และการทำให้กิจกรรมและการดำเนินการทางการตลาดสัมฤทธิ์ผล องค์ประกอบสี่อย่างที่บ่งบอกถึงลักษณะการตลาดองค์รวมได้แก่ การตลาดความสัมพันธ์ การตลาดภายในการตลาดครบวงจร และการตลาดรับผิดชอบต่อสังคม

๒.๔.๔.๒ แนวคิดสมัยใหม่ แนวคิดทางการตลาดสมัยใหม่นี้ได้กล่าวรวมถึงการตลาดความสัมพันธ์ที่มุ่งเน้นลูกค้าเป็นสำคัญ การตลาดเชิงธุรกิจ หรือการตลาดเชิงอุตสาหกรรมที่มุ่งเน้นองค์กรหรือสถาบัน และการตลาดเชิงสังคมที่มุ่งเน้นประโยชน์ต่อสังคม [๔]นอกจากนี้ การตลาดรูปแบบใหม่นี้ได้ใช้อินเทอร์เน็ตซึ่งเรียกว่า การตลาดผ่านอินเทอร์เน็ต (Internet Marketing) หรืออีกหลายชื่อ ตัวอย่างเช่น การตลาดอิเล็กทรอนิกส์ (e-marketing), การตลาดออนไลน์ (online marketing), การตลาดดิจิตอล (digital marketing) ที่หมายถึงการตลาดผ่านเว็บไซต์ค้นหาข้อมูล (search engine website) , การโฆษณาบนหน้าจอคอมพิวเตอร์ (desktop advertising) การตลาด

ยุคสมัยใหม่นี้พยายามทำกลยุทธ์การแบ่งกลุ่มลูกค้าให้เป็นไปอย่างสมบูรณ์ซึ่งถือเป็นกระบวนการหนึ่งของการตลาดแบบดั้งเดิม อีกทั้งยังเป็นการกำหนดกลุ่มเป้าหมายให้มีความแม่นยำชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งในบางครั้งเรียกว่า การตลาดเฉพาะบุคคล (personalized marketing) หรือการตลาดแบบหนึ่งสินค้าต่อหนึ่งลูกค้า (one-to-one marketing) อีกประการหนึ่ง การตลาดผ่านอินเทอร์เน็ตนั้นบางครั้งถูกพิจารณาในมุมกว้างมากขึ้น เพราะว่าการตลาดผ่านอินเทอร์เน็ตนั้นไม่ได้หมายถึงการทำตลาดอยู่บนโลกอินเทอร์เน็ตเพียงอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงการตลาดผ่านอีเมล สื่อไร้สาย และการผลักดันผู้คนที่ได้บริโภคสื่ออย่างวิทยุ ป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ซึ่งเป็นการตลาดแบบดั้งเดิมเข้าไปสู่อินเทอร์เน็ตหรือหน้าเว็บไซต์ต่าง ๆ อีกด้วย

ตารางที่ ๒.๓ แสดงแนวคิดในยุคใหม่

แนวคิด	ตัวขับเคลื่อนผลกำไร	กรอบเวลาของโลกตะวันตก	การอธิบาย
การตลาดความสัมพันธ์/การจัดการความสัมพันธ์	การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีต่อลูกค้า	ค.ศ.๑๙๖๐ ถึงปัจจุบัน	เน้นความสัมพันธ์โดยรวมระหว่างผู้จัดจำหน่ายและลูกค้าโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการลูกค้าในสิ่งที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้พร้อมทั้งสร้างความจงรักภักดีของลูกค้า
การตลาดเชิงธุรกิจ/การตลาดเชิงอุตสาหกรรม	การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างองค์กร	ค.ศ ๑๙๘๐ ถึงปัจจุบัน	ในการทำการตลาดระหว่างธุรกิจหรือองค์กรนั้นผลิตภัณฑ์ที่สำคัญจะเน้นด้านสินค้าที่ใช้ในอุตสหกรรม (Industrial goods) เช่น วัตถุดิบในการผลิต เป็นต้น หรือสินค้าประเภททุน (Capital goods) เช่น เครื่องจักรในการผลิต เป็นต้น โดยจะเน้นในสองประเภทนี้มากกว่าสินค้าอุปโภคบริโภค (customer products / end products) รวมถึงกิจกรรมทางการตลาดต่าง ๆ ทั้งการจัดโปรโมชั่น การโฆษณา และการสื่อสารกับลูกค้านั้นก็จะแตกต่างกันด้วย
การตลาดเชิงสังคม	คุณประโยชน์ต่อสังคม	ค.ศ. ๑๙๙๐ ถึงปัจจุบัน	มีคุณลักษณะคล้ายกับการทำการตลาดโดยทั่วไปแต่มีเงื่อนไขเพิ่มเติมว่า จะต้องเป็นกิจกรรมทางการตลาดที่ลดความเป็นอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดต่อสังคม ทั้งตัวสินค้า กระบวนการผลิตสินค้า และกระบวนการขาย
การสร้างตราสินค้าหรือแบรนด์	คุณค่าของตราสินค้าหรือแบรนด์	ค.ศ. ๑๙๘๐ ถึงปัจจุบัน	ในบริบทนี้ การสร้างตราสินค้าหรือแบรนด์จะสะท้อนถึงปรัชญาของบริษัท และการตลาดเป็นเสมือนเครื่องมือหนึ่งของของการสร้างตราสินค้าด้วย

สรุปประเภทของการตลาด คือ แนวคิดเกี่ยวกับการตลาดแบ่งได้แบ่งเป็น ๒ ยุค คือ ๑) แนวคิดในยุคก่อน เน้นการผลิต ผลิตภัณฑ์ การขาย การตลาด และการตลาดองค์รวม ๒) แนวคิด

สมัยใหม่ เน้นการตลาดความสัมพันธ์ การตลาดเชิงธุรกิจ การตลาดเชิงสังคม และการสร้างตราสินค้าหรือแบรนด์[๔๘]

๒.๔.๕ วิธีการของการตลาด

วิธีการของการตลาดหรือกลยุทธ์การตลาดในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เป็นองค์ประกอบหลายอย่างที่ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวใช้เป็นเครื่องมือหรือกลยุทธ์ทางการตลาด (Marketing mix) บางทีเรียกให้เข้าใจและจดจำได้ง่ายว่า หลัก 7Ps มีองค์ประกอบดังนี้

๒.๔.๕.๑ กิจกรรมการท่องเที่ยว (Tourism activities) คือ สินค้าและบริการตลอดจนกิจกรรมทางการท่องเที่ยวทุกอย่างสินค้าและบริการที่เสนอขาย อาจแบ่งได้ ๒ ประเภท คือ ๑) สินค้าที่มีตัวตน (Tangible product) ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวซึ่งมีลักษณะทางกายภาพที่สามารถจับต้องได้ มองเห็นเป็นรูปร่างลักษณะที่แน่นอนซึ่งสามารถบ่งบอกความเป็นวิถีชีวิตของนักท่องเที่ยว ๒) สินค้าไม่มีตัวตน (Intangible product) ซึ่งเป็นงานบริการ การวางแผนนับว่ามีความจำเป็นและสำคัญมากสำหรับการสร้างผลกำไรให้แก่แหล่งท่องเที่ยวและธุรกิจอื่น ๆ ในแหล่งการท่องเที่ยวตามปกติมักจะเริ่มต้นด้วยการให้ผลกำไรจากแหล่งท่องเที่ยว ๕ ประการ คือ ๑) แหล่งท่องเที่ยวที่ดี (Right product) ๒) สถานที่ที่เหมาะสม (Right place) ๓) เวลาที่เหมาะสม (Right time) ๔) ราคาที่เหมาะสม (Right price) และ ๕) ปริมาณที่เหมาะสม (Right quantity)

๒.๔.๕.๒. ราคา (Price) ราคาในแหล่งท่องเที่ยวเป็นส่วนที่สำคัญในการพิจารณาว่าจะกำหนดราคาแหล่งท่องเที่ยวเท่าไร จึงจะเหมาะสม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพการแข่งขันว่ามีมากน้อยแค่ไหน มีความรุนแรงเพียงใด แหล่งท่องเที่ยวต่างจากคู่แข่งขันแค่ไหน สิ่งที่ผู้จัดการธุรกิจการท่องเที่ยวต้องคำนึงในการจัดทำเรื่องราคามีองค์ประกอบที่สำคัญ ๑๑ ประการ ดังนี้ คือ ๑) คุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว (Product quality) ๒) ลักษณะเด่นเฉพาะของแหล่งท่องเที่ยว (Product distinctiveness) ๓) ขอบเขตของการแข่งขัน (Extent of competition) ๔) วิธีการขยายแหล่งท่องเที่ยว (Method of distribution) ๕) ลักษณะเฉพาะของตลาด (Character of market) ๖) ต้นทุนของแหล่งท่องเที่ยวและบริการ (Cost of product and/or service) ๗) ต้นทุนในการขยายแหล่งท่องเที่ยว (Cost of distribution) ๘) กำไรที่ต้องการ (Profit margin desired) ๙) ฤดูกาลท่องเที่ยว (Seasonality) ๑๐) ราคาลดพิเศษเพื่อส่งเสริมการขาย (Special promotional prices) และ ๑๑) ข้อควรคำนึงทางด้านจิตวิทยา (Psychological considerations)

๒.๔.๕.๓. ความสะดวกสบายของสถานที่ (Place) เป็นกระบวนการหรือช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าและบริการไปให้ถึงลูกค้าโดยรวดเร็ว และสะดวกที่สุด กระทำได้โดยการขายตรง ขายผ่านตัวแทน ขายส่ง ขายปลีก หรือใช้วิธีการหลายอย่างผสมผสานในการจัดจำหน่าย เช่น จัดจำหน่าย โดยบริษัทตัวแทนจำหน่าย (Travel agent) เป็นต้น ในด้านธุรกิจการท่องเที่ยว ช่องทางการจัดจำหน่ายจากหน่วยผลิต (Suppliers) ได้แก่ ที่พัก ร้านอาหาร หน่วยธุรกิจทางด้านการขนส่ง ร้านขายของที่ระลึก สถานบันเทิง เป็นต้น

๒.๔.๕.๔ การส่งเสริมการตลาด (Promotion) เป็นกลยุทธ์ช่วยกระตุ้นให้ลูกค้าตัดสินใจต้องการซื้อสินค้าและบริการเร็วขึ้น เครื่องมือประกอบกการส่งเสริมการตลาด(Promotion

---

[๔๘] ประเภทการตลาด, < https://th.wikipedia.org/wiki/>, July 2019.

tools) ที่สำคัญมี ๔ อย่างคือ ๑) การโฆษณา (Advertising) เป็นการติดต่อสื่อสารแบบไม่ใช้บุคคล (Non-personal) โดยผ่านสื่อต่าง ๆ ๒) การประชาสัมพันธ์ (Public relation) เป็นการติดต่อสื่อสารที่มีอิทธิพลต่อการสร้างเจตคติที่ดีต่อองค์การ และกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมทั้ง ภาครัฐบาลและเอกชน เครื่องมือของการ ประชาสัมพันธ์ที่สำคัญมี ๖ ประการ คือ (๑) ข่าว (News) (๒) สุนทรพจน์ (Speeches) (๓) เอกสาร (Special events) (๔) โสตทัศนูปกรณ์ (Audio-visual materials) (๕) สิ่งที่แสดงเอกลกัษณ์ของหน่วยงาน (Corporate identity materials) (๖) กิจกรรมให้บริการแก่สาธารณชน (Public service activities) เครื่องมือของการประชาสัมพันธ์ทั้งหมดนี้ทำให้ชุมชนรู้จักหน่วยงาน และทำให้หน่วยงานมีภาพพจน์ดีขึ้น ส่งผลให้เกิดการเพิ่มยอดขายและการบริการ ซึ่งข่าวสารที่ดีสามารถก่อให้เกิดการตัดสินใจได้ ๓) การส่งเสริมการขาย (Sales promotion) เป็นเครื่องมือหรือกิจกรรมทางการตลาดที่กระทำอย่างต่อเนื่อง นอกเหนือจากการขายโดยใช้พนักงาน การโฆษณา และการประชาสัมพันธ์ที่ช่วยกระตุ้นความสนใจในการใช้บริการของลูกค้า ๔) การขายโดยใช้พนักงานขาย (Personal selling) หรือการขายโดยบุคคลเป็นการเสนอขายด้วยวาจาด้วยคนเดียวหรือหลายคนที่มีลักษณะการติดต่อแบบ ๒ ทาง (Two-way communication) ระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย เปิดโอกาสให้มีการซักถามข้อสงสัย และเกิดความเข้าใจในผลิตภัณฑ์ หรือบริการมากกว่าการติดต่อสื่อสารแบบทางเดียว (Onaway communication) ในการขายบริการทางการท่องเที่ยว บางครั้งต้องส่งพนักงานขายไปติดต่อเสนอขายบริการบนห้องพัก ห้องประชุม เป็นต้น

๒.๔.๕.๕ บุคลากรทางการท่องเที่ยว(People) เป็นพนักงานให้บริการมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับผู้ให้และผู้รับบริการ บุคคลเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ลูกค้ารับรู้ถึง คุณภาพ หรือเป็นผู้ทำลายคุณภาพได้ ดังนั้นการเตรียมบุคลากรจึงมีความสำคัญแต่การสรรหา รับสมัคร ฝึกอบรม กระตุ้นให้เป็นผู้มีจิตบริการ โดยเฉพาะพนักงานในส่วนที่ต้องติดต่อกับลูกค้าโดยตรง เนื่องจากเป็นบุคคลต้องเกี่ยวข้องกับการให้บริการรับรองแขกที่เป็นนักท่องเที่ยวจำนวนมาก

๒.๔.๕.๖. กระบวนการบริการ (Service process) คือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับระเบียบ วิธีการ และงานที่ปฏิบัติในด้านการบริการที่นำเสนอให้กับลูกค้า เพื่อมอบการให้บริการอย่างถูกต้อง รวดเร็ว และทำให้ลูกค้าที่เป็นนักท่องเทียวเกิดความประทับใจ ในรูปแบบหรือขั้นตอนการทำงานของสถานประกอบการนำเที่ยว

๒.๔.๕.๗ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical evidence) คือองค์ประกอบของธุรกิจหรือบริการที่ลูกค้ามองเห็นและใช้พิจารณาตัดสินใจขอใช้บริการ ได้แก่ อุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวกที่จัดให้ ป้ายประกาศ สิ่งตีพิมพ์ทั่วไป สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงรูปแบบและคุณภาพการบริการของสถานประกอบการที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นใจให้แก่ลูกค้า และเป็นการสะท้อนถึงรสนิยมของลูกค้าไปด้วยและเป็นส่วนประกอบในการพิจารณาตัดสินใจ

สรุปวิธีการของการตลาดหรือกลยุทธ์การตลาดในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เป็นองค์ประกอบหลายอย่างที่ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวใช้เป็นเครื่องมือหรือกลยุทธ์ทางการตลาด (Marketing mix) บางทีเรียกให้เข้าใจและจดจำได้ง่ายว่า หลัก 7Ps มีองค์ประกอบดังนี้ คือ กิจกรรมการท่องเที่ยว (Tourism activities) ราคา (Price) ความสะดวกสบายของสถานที่ (Place) การส่งเสริมการตลาด (Promotion) บุคลากรทางการท่องเที่ยว(People) กระบวนการบริการ (Service process) และ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical evidence) เป็นต้น

๒.๔.๖ การประยุกต์ใช้แนวคิดการตลาด

จากแนวคิดการตลาดที่ได้นำเสนอมาแล้ว การตลาดเป็นกระบวนการในการวางแผนและดำเนินการในด้านแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ ผลิตภัณฑ์ ราคา การจัดวางจำหน่ายและการส่งเสริมการจำหน่าย ในสินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำให้เกิดความพอใจต่อบุคคลและองค์การตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ จากหลักการข้างต้นนี้สามารถนำแนวคิดการตลาดไปปรับใช้กับการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมได้อย่างน้อยใน ๔ ประการ คือ ๑) ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ๒) ด้านราคา (Price) ๓) ด้านสถานที่ (Place) และ ๔) ด้านการส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) การปรับใช้ในแต่ละด้านมีดังต่อไปนี้

๒.๔.๖.๑ ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นการสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ด้านผลิตภัณฑ์ที่นำเสนอขายให้แก่ลูกค้าซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวที่สำคัญจึงมี ๕ ประการ (5A Model) คือ ๑) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) แหล่งท่องเที่ยวควรมีสิ่งดึงดูดความสนใจของ นักท่องเที่ยวหรือมีลักษณะชวนใจ มีเสน่ห์เฉพาะตัว ๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) มีสิ่งอำนวยความสะดวกและให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เช่น ที่พัก ร้านอาหาร สถานที่ออกกำลังกายสถานบันเทิง ห้างสรรพสินค้า ตลอดจนมีบริการให้ข่าวสารข้อมูลกับนักท่องเที่ยว บริการต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกสบายที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาเดินทางมาเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเหล่านั้นได้มากขึ้น ๓) การเข้าถึง (Accessibility) มีเส้นทางคมนาคมเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกสบาย เนื่องการคมนาคมขนส่งที่สะดวกสบายเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการเลือกสถานที่เที่ยวของนักท่องเที่ยว เพราะทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวนั้น ๆ ได้อย่างสะดวก ปลอดภัย และรวดเร็ว ระเบียบการให้บริการเข้าออกสะดวกสบาย ไม่เป็นอุปสรรคกับการเดินทางท่องเที่ยวและมีความยืดหยุ่นมากขึ้น ๔) กิจกรรม (Activity) มีกิจกรรมท่องเที่ยวหลากหลายและกิจกรรมเหล่านั้นสามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ ในระหว่างที่นักท่องเที่ยวอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยวนั้นสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมเหล่านั้นได้อย่างสะดวกสบาย เช่น งานประเพณี วิถีชีวิตความของคนในชุมชน การแสดงศิลปวัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า เป็นต้น ๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services) เป็นบริการเพิ่มเติมให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจ เช่น อินเตอร์เน็ต สถานที่ให้บริการโทรศัพท์ โรงพยาบาล ธนาคาร ไปรษณีย์ ห้องน้ำสาธารณะในสถานที่ท่องเที่ยว รถรับส่ง เป็นต้น ดังนั้นเพื่อให้ผลิตภัณฑ์ดังกล่าวเป็นที่พึงพอใจของลูกค้าที่เป็นนักท่องจึงควรนำหลักการสำคัญของการตลาดด้านผลิตภัณฑ์ (Product) มาปรับใช้ คือตั้งอยู่บนฐานแนวคิดที่ว่า “สินค้าและบริการ” เป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินธุรกิจอย่างแท้จริง ด้านผลิตภัณฑ์ที่เสนอขายให้กับลูกค้าที่เป็นนักท่องเที่ยวต้องมีคุณลักษณะสำคัญ คือ คุณภาพ (Quality) สำหรับในส่วนของคุณภาพนั้นยังมีความหมายรวมถึง ด้านความเหมาะสมในการใช้งาน คุณภาพการออกแบบและคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ คุณภาพเป็นตัวบ่งชี้สำคัญถึงภาพลักษณ์ของการดำเนินธุรกิจ

๒.๔.๖.๒ ด้านราคา (Price) สิ่งที่ผู้จัดการธุรกิจการ ท่องเที่ยวต้องคำนึงในการจัดทำเรื่องราคามีองค์ประกอบที่สำคัญ ๑๑ ประการ ดังนี้ คือ ๑) คุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว (Product quality) ๒) ลักษณะเด่นเฉพาะของแหล่งท่องเที่ยว (Product distinctiveness) ๓) ขอบเขตของการแข่งขัน (Extent of competition) ๔) วิธีการขยายแหล่งท่องเที่ยว (Method of

distribution) ๕) ลักษณะเฉพาะของตลาด (Character of market) ๖) ต้นทุนของแหล่งท่องเที่ยวและบริการ (Cost of product and/or service) ๗) ต้นทุนในการขยายแหล่งท่องเที่ยว (Cost of distribution) ๘) กำไรที่ต้องการ (Profit margin desired) ๙) ฤดูกาลท่องเที่ยว (Seasonality) ๑๐) ราคาลดพิเศษเพื่อส่งเสริมการขาย (Special promotional prices) และ ๑๑) ข้อควรคำนึงทางด้านจิตวิทยา (Psychological considerations) ดังนั้นเพื่อให้ราคาดังกล่าวเป็นที่พึงพอใจของลูกค้าที่เป็นนักท่องจึงควรนำหลักการสำคัญของการตลาดด้านราคา (Price) มาปรับใช้ คือ ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดที่ว่า "ราคาขายจะเป็นเครื่องบ่งชี้สำคัญของความสามารถในการทำกำไรของธุรกิจ" ทั้งนี้เนื่องจากกำไรนั้นคำนวณจาก รายรับหักลบด้วยต้นทุน และรายรับได้จากปริมานจำนวนที่ขายคูณด้วยราคาต่อหน่วย อีกหนึ่งกลยุทธ์การขายสินค้าที่นิยมนำมาใช้กัน อย่างแพร่หลาย ได้แก่ การให้ส่วนลด (Discount) การขายเชื่อ (Credit) และการฝากขาย (Consignment) เป็นต้น

๒.๔.๖.๓ ด้านสถานที่ (Place) ได้แก่ที่สำหรับแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย เป็นกระบวนการหรือช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าและบริการไปให้ถึงลูกค้าโดยรวดเร็ว และสะดวกที่สุด กระทำได้โดยการขายตรง ขายผ่านตัวแทน ขายส่ง ขายปลีก หรือใช้วิธีการหลายอย่างผสมผสานในการจัดจำหน่าย เช่น จัดจำหน่าย โดยบริษัทตัวแทนจำหน่าย (Travel agent) เป็นต้น ในด้านธุรกิจการท่องเที่ยว ช่องทางการ จัดจำหน่ายจากหน่วยผลิต (Suppliers) ได้แก่ ที่พัก ร้านอาหาร หน่วยธุรกิจทางด้านการขนส่ง ร้านขายของที่ระลึก สถานบันเทิง เป็นต้น ดังนั้นเพื่อให้สถานเป็นที่พึงพอใจของลูกค้าที่เป็นนักท่องจึงควรนำหลักการสำคัญของการตลาดด้านสถานที่ (Place) มาปรับใช้ คือ ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดที่ว่า "มีคุณภาพ ประสิทธิภาพ สะดวก ความรวดเร็ว ถูกต้อง และความปลอดภัย" เป็นต้น

๒.๔.๖.๔ ด้านการส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) เป็นการกระตุ้นให้ผู้ซื้อต้องการซื้อสินค้าของกิจการ เช่น การที่เล่นกีฬามาเหนื่อย ๆ แต่มีน้ำหลายชนิดให้เลือก ทำอย่างไรจึงจะส่งเสริมให้ผู้บริโภคซื้อผลิตภัณฑ์ของกิจการ[๔๙] ความสำเร็จทางด้านธุรกิจ คือ การขายสินค้า หรือบริการให้ได้มากที่สุด ซึ่งมีอยู่หลายวิธีที่สามารถช่วยได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมดังนี้ ๑) การโฆษณา (Advert sing) ๒) การขายโดยตรง (Direct Sales) ๓) การส่งเสริมการขายทางด้านลูกค้า (Consumer Promotion) และ ๔) การบริการ (Service) การส่งเสริมการขาย จึงมีบทบาทสำคัญที่ช่วยให้ยอดขายเพิ่มมากขึ้น กิจกรรมดังกล่าวประสบความสำเร็จ และมีประสิทธิภาพ หากได้นำหลักการตลาดด้านการส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) มาปรับใช้ คือ เมื่อธุรกิจทราบว่าลูกค้าต้องการอะไร มีรสนิยมแบบไหน เพื่อที่จะสร้างความพึงพอใจและโปรโมชั่นที่ตอบสนองความต้องการของลูกค้าสามารถนำหลักการตลาดด้านการส่งเสริมการจำหน่าย เช่น การโฆษณา การขายโดยตรง การส่งเสริมการขายทางด้านลูกค้า และ การบริการ ที่ได้กล่าวมาแล้วมาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม

สรุปการประยุกต์ใช้แนวคิดการตลาด คือ การนำเอาหลักการตลาดมาปรับใช้ในการวางแผนและดำเนินการในด้านแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ด้านราคา (Price)

---

[๔๙] สุดาพร กุณฑลบุตร, **หลักการตลาดสมัยใหม่,** (พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๗), หน้า ๗-๙.

ด้านสถานที่ (Place) และ ด้านการส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) ในสินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำให้เกิดความพึงพอใจต่อบุคคลและองค์การตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ ศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ และศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผู้วิจัยได้วางกรอบการสืบค้นรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยได้แบ่งประเด็นการสืบค้นออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑) ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๒) ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และ ๓) ด้านผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม แต่ละหัวข้อจะได้สืบค้นนำเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

จากการสืบค้นรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมได้พบว่ามีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวดังนี้

ชญานันท์ อัศวธรรมานนท์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง วิเคราะห์คุณค่าเชิงพุทธจริยศาสตร์ในการจาริกแสวงบุญจตุสังเวชนียสถานของชาวพุทธไทย ผลการวิจัยพบว่า การจาริกแสวงบุญเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาที่จะไปแสดงความเคารพบูชา ณ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน เพื่อพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ และสังฆานุสสติ บำเพ็ญบุญกิริยา ศึกษาพุทธประวัติ พุทธธรรม เชื่อมโยงจตุสังเวชนียสถานกับการปฏิบัติธรรม เป็นการประกาศ เผยแผ่และสืบอายุพระพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อ ๆ ไป และมีอานิสงส์คือความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า การจาริกแสวงบุญจตุสังเวชนียสถานของชาวพุทธไทยส่วนมากจะจัดเป็นรูปแบบคณะทัวร์ (Tour Group) โดยมีระบุรายการการท่องเที่ยวไว้ เช่น สถานที่ท่องเที่ยว ที่พักแรม ระยะเวลาในการท่องเที่ยว ในการจาริกแสวงบุญแต่ละแห่ง และมีพระวิทยากรและผู้จัดทัวร์เป็นผู้นำกิจกรรม[๕๐] ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในงานวิจัยเรื่องนี้คือการจาริกแสวงบุญเพื่อแสดงความเคารพบูชา ณ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน เหล่านี้เป็นการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่มีความเชื่อมโยงกับประวัติของบุคคลซึ่งเป็นศาสดาในศาสนาพุทธ เป็นต้น

กาญจนา เตรียมธนาโชค ได้ทำการวิจัยเรื่อง การท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ พัฒนารูปแบบและกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ และเสนอผลการท่องที่ยวสู่แดนพุทธภูมิสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ผลการวิจัยค้นพบเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม คือ เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกบันทึกไว้ในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แก่ สถานที่ประสูติ มี

---

[๕๐] ชญานันท์ อัศวธรรมานนท์ “วิเคราะห์คุณค่าเชิงพุทธจริยศาสตร์ในการจาริกแสวงบุญจตุสังเวชนียสถานของชาวพุทธไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ ก,

ปรากฏอยู่ใน สัมปาทนียสูตร มหาปทานสูตร สถานที่ตรัสรู้ มีปรากฏอยู่ใน โพธิราชกุมารสูตร ปฏิจจสมุปบาทสูตร สถานที่แสดงธรรม มีปรากฏอยู่ใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อนัตตลักษณสูตร สถานที่ปรินิพพาน มีปรากฏอยู่ใน มหาปรินิพพานสูตร การท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ เป็นการเดินทางไปยังสังเวชนียสถาน โดยการนำพระสูตรมาเป็นแนวทางเพื่อสั่งสมบุญกิริยาวัตถุ ในการไปเยือนนั้นเป็นการไปเพื่อพัฒนาจิตใจ เรียนรู้ของจริง ดูของจริง ลงมือทำ กระบวนการท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ จึงมีกิจกรรมหลักอยู่ ๖ กิจกรรม คือ ๑)กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ ทำสมาธิ อุทิศส่วนบุญกุศล ๒) การถวายสังฆทาน ๓) การฟังธรรม ๔) การสนทนาธรรม ๕) การพิจารณาอาหาร ๖) การพิจารณาธรรมอยู่เนือง ๆ แต่ละกิจกรรมล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อการเรียนรู้ ลงมือปฏิบัติและเห็นผลจากการปฏิบัติตามหลักบุญกิริยาวัตถุ[๕๑] เป็นต้น

๒.๕.๒ ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

จากการสืบค้นรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมได้พบว่ามีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวดังนี้

วีระพงศ์ เกียรติไพรยศ และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง การจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ ศึกษาคุณค่าและศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ และ เสนอรูปแบบและวิธีการจัดการเส้นทางการเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ สำหรับประเด็นรูปแบบและวิธีการจัดการเส้นทางการเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ แบ่งได้เป็น ๓ รูปแบบ คือ ๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๑๔ แห่ง คือ พื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ๑๐ แห่ง และพื้นที่จังหวัดเชียงราย ๔ แห่ง ซึ่งแต่ละแห่งจะต้องมีการจัดทำป้าย เอกสาร แผ่นพับ เพื่อให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม พบว่า จากแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๑๔ แห่ง ในปัจจุบันมีเพียงแห่งเดียวที่พร้อมรองรับการปฏิบัติธรรม คือ วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ แต่เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวทั้งหมดเป็นวัดจึงควรมีการจัดการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรม พบว่า มีแหล่งท่องเที่ยวทีมีประเพณีวัฒนธรรมประจำปีที่นอกเหนือจากวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ๙ แห่ง สรุปประเพณีวัฒนธรรมดังนี้ (๑) ประเพณีแห่พระ (๒) ประเพณีสรงน้ำพระธาตุเจดีย์ (๓) ประเพณีสลากภัต (๔) ประเพณีบูชาเสาอินทขีล (๕) ประเพณีตักบาตรเป็งปุ๊ด (ตักบาตรเที่ยงคืนของวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ที่ตรงกับวันพุธ) (๖) สวดสะเดาะห์นพเคราะห์ (๗) งานกตัญญู และ (๘) งานอายุวัฒนมงคล

---

[๕๑] กาญจนา เตรียมธนาโชค,“การท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ”**รายงานการวิจัย**, (สาวิกาสิกขาลัย คณะมนุษยศาสตร์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

จากรูปแบบที่กล่าวมา เสนอให้มีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ ดังนี้

๑) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ โดยใช้หลัก ๓E คือ (๑) การเรียนรู้ (Education) (๒) กิจกรรม (Employment) และ (๓) เศรษฐกิจ (Economic)

๒) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม โดยใช้หลักในการจัดการ คือ (๑) จัดการให้ความรู้ (Educating Management) (๒) การจัดการข้อมูล (Data Management) (๓) การจัดการสถานที่ (Location Management) (๔) การจัดการเวลา (Time Management) และ (๕) จัดการการปฏิบัติ (Practice Management)

๓) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรม โดยใช้หลักในการจัดการ คือ (๑) จัดการให้ความรู้ (Educating) และ (๒) การมีส่วนร่วม (Participation)[๕๒]

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๙ วัด ในกรุงเทพมหานครมีขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยวทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม โดยวัดให้ความสำคัญกับคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในเชิงรูปธรรม พุทธศิลปกรรม และมีการนำความรู้ทางพระพุทธศาสนามาเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยว สำหรับรูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานครพบว่า มี ๔ รูปแบบ คือ ๑) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการเที่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด (เชิงวัตถุธรรม) ๒) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการท่องเที่ยวตามเทศกาล ประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (เชิงวัฒนธรรม) ๓) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ (เชิงนามธรรมการเรียนรู้) และ ๔) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาในเชิงลึก เช่น การฝึกสมาธิ การฟังธรรม[๕๓] เป็นต้น

๒.๕.๓ ด้านผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

จากการสืบค้นรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมได้พบว่ามีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวดังนี้

จิรานุช โสภาและคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง ศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเมืองมรดกโลกของประเทศไทย กรณีศึกษา: อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชรและอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ผลการวิจัยพบว่า แหล่งท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร ถือเป็นแหล่งโบราณสถานที่มีความดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และ

---

[๕๒] วีระพงศ์ เกียรติไพรยศ และคณะ, “การจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์” **รายงานการวิจัย**, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย, ๒๕๖๐), หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

[๕๓] พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ,“รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า บทคัดย่อ.

วัฒนธรรมที่เป็นมรดกโลก การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวมรดกโลกในภาพรวม หน่วยงานภาครัฐยังมีบทบาทมากกว่าชุมชนในท้องถิ่น ด้านปัญหาที่เกิดจากที่ตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ ได้พบปัญหาที่แตกต่างกันดังนี้ คือ ๑) อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีพื้นที่ตั้งอยู่ในเขตเมือง เมื่อชุมชนเมืองได้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากทำให้เกิดปัญหาการรุกล้ำพื้นที่มรดกโลก ๒) อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร มีพื้นที่ตั้งแยกออกไปจากชุมชนเมือง มิได้มีปัญหาการลุกล้ำพื้นที่มรดกโลกเหมือนกับที่เกิดกรณีของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาแต่ก็ได้ประสบปัญหาด้านพื้นที่ทับซ้อนกับที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน[๕๔] เป็นต้น

จีรนันท์ ทองสมัคร ได้เขียนบทความเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจะต้องประกอบด้วย เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีส่วนได้เสีย หากมีการพัฒนาที่เหมาะสมก็จะเอื้อต่อกระบวนการปลูกจิตสำนึกให้ผู้มีส่วนได้เสียในชุมชน นักท่องเที่ยว และผู้กระการด้านธุรกิจการท่องเทียว ร่วมกันรักษาสมดุลของทรัพยากรการท่องเที่ยว เกิดการเรียนรู้และเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่น สร้างงาน สร้างรายได้ ให้ชุมชน สนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว ไม่ทำลายทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบันและอนาคต[๕๕] เป็นต้น

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร ในประเด็นปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในวัดมีหลายปัญหา ตั้งแต่การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ โอกาส และวัฒนธรรมอันดีงามของไทยและระเบียบวัด โดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ การไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อม และขาดความเป็นระเบียบในการเที่ยวชม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย การรุกล้ำของร้านขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชน ไปจนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม ทั้งนี้ ผลการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่มีความเห็นว่า วัดทั้ง ๙ วัด สามารถเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ โดยวัดสามารถจัดการเพื่อรองรับทางการท่องเที่ยวได้ เช่น มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถาปัตยกรรมภายในวัดในระดับดี รองลงมา ได้แก่ มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม การจัดพื้นที่ภายในวัด เช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป หรือที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวัดหรือทางพระพุทธศาสนา การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวและการเที่ยวชมภายในวัด ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ก็จะต้องมีการวางระบบการจัดการให้เหมาะสม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน[๕๖]

---

[๕๔] จิรานุช โสภา และคณะ, ศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเมืองมรดกโลกของประเทศไทย กรณีศึกษา :อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชรและอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน, **รายงานวิจัย**, (มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๕๔), หน้า บทคัดย่อ.

[๕๕] จีรนันท์ ทองสมัคร, “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน”, **วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖, หน้า ๙๑-๑๑๔.

[๕๖] พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ,“รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า บทคัดย่อ.

พรมมินทร์ พวงมาลาจรัส และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืน บ้านแม่กำปอง กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า สภาวะการณด้านการทองเที่ยวได้เปลี่ยนไปในทิศทางที่ถูกต้องและชัดเจนขึ้น มีรูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นขั้นเป็นตอน ชาวบ้านมีความเขาใจในเรื่องการทองเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืน ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมีมาตรฐานในการดำรงชีวิตมากขึ้น ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ธรรมชาติได้รับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในหมูบ้าน มีผลงานของภูมิปัญญาชาวบ้าน มีแนวทางที่ถูกต้องในการจัดสรรรายไดให้กับชุมชนและประชาชน หมูบ้านได้รับการตกแต่งปรับปรุงให้สวยงาม ได้เส้นทางการเดินป่า ในการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เห็นศักยภาพของชุมชนในด้านการทองเที่ยวและองค์วามรูของชุมชนในด้านต่างๆ มีการกำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับกลุ่ม[๕๗]

สรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งสืบค้นมาแล้วทั้งหมดในหัวข้อนี้แบ่งประเด็นการสืบค้นออกเป็น ๓ ด้าน คือ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และ ด้านผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม แต่ละด้านสรุปได้ดังนี้

๑) ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม คือ (๑) ประวัติศาสตร์ศึกษาได้จากแหล่งข้อมูลทั่วไปและในเอกสารต่าง ๆ แหล่งข้อมูลที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็นเหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต เช่น การท่องแบบจาริกแสวงบุญในสังเวชนียสถานของชาวพุทธไทย ผู้ทำวิจัยได้สืบค้นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธาทำให้อยากเดินทางไปดูสถานที่จริงการเดินทางที่สะดวกคือจัดในรูปแบบของการท่องเที่ยวในทางศาสนาและวัฒนธรรมแหล่งท่องเที่ยวเหล่านั้นก็เป็นเรื่องที่ให้ความรู้และความบันเทิงใจเกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็นเหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต เป็นต้น (๒) ประวัติศาสตร์เป็นวิชามีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา เนื่องจากนักวิชาประวัติศาสตร์ได้การมีตั้งสมมุติฐาน วิเคราะห์ การตีความ สังเคราะห์ การเปรียบเทียบ การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตแตกต่างกันซึ่งเป็นอยู่อย่างนี้เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้วิชาประวัติศาสตร์ไม่หยุดอยู่กับที่ มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเสมือนว่าเป็นสิ่งมีชีวิต เห็นได้จากการวิจัยจะเห็นว่ามีองค์ความรู้องค์ความรู้ใหม่เพิ่มเติมอยู่เสมอ การท่องเที่ยวแบบจาริกแสวงบุญแต่ละแห่งในระยะแรกมีพระวิทยากรและผู้จัดทัวร์เป็นผู้นำกิจกรรม แต่การวิจัยต่อ ๆ มาได้พบว่ามีการให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมในกิจกรรมมากขึ้น เช่น การไหว้พระสวดมนต์ ทำสมาธิ อุทิศส่วนบุญกุศล การถวายสังฆทาน การฟังธรรม การสนทนาธรรม การพิจารณาอาหาร และการพิจารณาธรรมอยู่เนือง ๆ แต่ละกิจกรรมเหล่านี้ทำให้ได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์และการปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา (๓) ประวัติศาสตร์เป็นการนำความจริงมาเล่าหรือเขียนขึ้นใหม่ คือ ผู้เล่าหรือผู้เขียนประวัติศาสตร์มีสิทธิอย่างเต็มที่ที่จะใส่ดุลยพินิจ แสดงความคิดเห็นแย้ง คุณค่า ตลอดจนอารมณ์และรสนิยมของตนลงไปด้วย เพราะแต่ละคนอาจตีความ มีรายละเอียดและลำดับเหตุการณ์แตกต่างกัน เช่น พระวิทยากรและผู้จัดทัวร์เป็นผู้นำกิจกรรม จะนำเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็น

---

[๕๗] พรมมินทร์ พวงมาลาจรัส และคณะ, รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืน บ้านแม่กำปอง กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔), หน้าบทคัดย่อ.

เหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต มาเล่าหรือเขียนใหม่ตลอดทั้งใส่ดุลยพินิจ การตีความ แสดงความคิดเห็นแย้ง คุณค่า ตลอดจนอารมณ์และรสนิยมของตนลงไปด้วย ทำให้ผู้ท่องเที่ยวเห็นความสำคัญของเรื่องราวในอดีต เพื่อนำมาปรับใช้ในการแก้ปัญหาปัจจุบันได้ เกิดความเข้าใจ ประทับใจ เห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ไว้ เนื่องจากประวัติศาสตร์ส่งเสริมให้มนุษย์ใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการนำเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้วนำมาพิจารณาเพื่อเป็นข้อมูลใช้ประกอบในการตัดสินใจในการแก้ปัญหา เป็นต้น

๒) ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งวัฒนธรรมทั้งที่เป็น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา หรือ ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เป็นต้น จากการสืบค้นข้อมูลในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ามีการแบ่งเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมออกเป็น ๓ แบบ คือ (๑) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นลักษณะการเที่ยวชมศาสนสถาน ศาสนวัฒถุ ศิลปวัตถุ โดยใช้หลัก ๓E คือ การเรียนรู้ (Education) กิจกรรม (Employment) และ เศรษฐกิจ (Economic) (๒) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรม รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการท่องเที่ยวตามเทศกาล ประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยใช้หลักในการจัดการ คือ จัดการให้ความรู้ (Educating) และการมีส่วนร่วม (Participation) และ (๓) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม รูปแบบและกิจกรรมเป็นการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาในเชิงลึก เช่น การฝึกสมาธิ การฟังธรรม โดยใช้หลักในการจัดการ คือ จัดการให้ความรู้ (Educating Management) การจัดการข้อมูล (Data Management) การจัดการสถานที่ (Location Management) การจัดการเวลา (Time Management) และ จัดการการปฏิบัติ (Practice Management) เป็นต้น

๓) ด้านผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ผลที่เนื่องมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งหรือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งด้านบวกและลบ ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย จากการสืบค้นข้อมูลในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ามีการแบ่งผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมออกเป็น ๓ ด้าน คือ (๑) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ มีผลกระทบ ๒ ด้าน ผลกรทบด้านบวก คือ หากมีการพัฒนาที่เหมาะสมก็จะเอื้อต่อกระบวนการปลูกจิตสำนึกให้ผู้มีส่วนได้เสียในชุมชน นักท่องเที่ยว และผู้กระการด้านธุรกิจการท่องเทียว ร่วมกันรักษาสมดุลของทรัพยากรการท่องเที่ยว เกิดการเรียนรู้และเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่น สร้างงาน สร้างรายได้ ให้ชุมชน สนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว ไม่ทำลายทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบันและอนาคต ผลกระทบด้านลบ คือ แหล่งท่องเที่ยวที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในเขตเมือง เมื่อชุมชนเมืองได้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากทำให้เกิดปัญหาการรุกล้ำพื้นที่ทางประวัติศาสตร์สำหรับแหล่งท่องเที่ยวมีพื้นที่ตั้งแยกออกไปจากชุมชน

เมืองได้ประสบปัญหาด้านพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ทับซ้อนกับที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน ทำให้เกิดผลกระทบด้านลบเนื่องจากทำให้เกิดความขัดแย้งกันเกดขึ้นระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบการท่องเที่ยวกับชุมชน (๒) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรม และรวมถึงด้านที่ (๓) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม มีผลกระทบ ๒ ด้าน ผลกรทบด้านบวก คือ หากมีการพัฒนาที่เหมาะสมก็จะเอื้อต่อกระบวนการปลูกจิตสำนึกให้ผู้มีส่วนได้เสียในชุมชน นักท่องเที่ยว และผู้กระการด้านธุรกิจการท่องเทียว ร่วมกันรักษาสมดุลของทรัพยากรการท่องเที่ยว เกิดการเรียนรู้และเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่น สร้างงาน สร้างรายได้ ให้ชุมชน สนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว ไม่ทำลายทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบันและอนาคต มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถาปัตยกรรมภายในวัด มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม การจัดพื้นที่ภายในวัด เช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป หรือที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวัดหรือทางพระพุทธศาสนา การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวและการเที่ยวชมภายในวัด ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ก็จะต้องมีการวางระบบการจัดการให้เหมาะสม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ผลกระทบด้านลบ คือ การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ โอกาส และวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น และระเบียบของวัด โดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ การไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อม และขาดความเป็นระเบียบในการเที่ยวชม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย การรุกล้ำของร้านขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชน ไปจนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม เป็นต้น

สรุปแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้สืบค้นมาทั้งหมดสามารถนำมาสรุปให้เห็นสาระสำคัญของแต่ละประเด็นได้ดังต่อไปนี้

๑. แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่ได้สืบค้นและนำเสนอไว้มีทั้งหมด ๖ หัวข้อ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๒) ความหมายของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๓) หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๔) ประเภทของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๕) วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และ ๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สาระสำคัญแต่ละข้อสรุปได้ดังนี้

๑) ที่มาของแนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างและปรับปรุงขึ้นจากธรรมชาติ เป็นมรดกทางสังคมที่มีการสืบต่อถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นสิ่งที่มีลักษณะเพิ่มพูนหรือขยายตัวด้วยการค้นพบสิ่งใหม่เพิ่มพูนขึ้นต่อเนื่องอยู่เรื่อย ๆ เป็นสมบัติร่วมของกลุ่มหรือสังคม เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในแต่ละสังคมก่อนบุคคลจะเกิดและยังคงอยู่ต่อไปหลังจากบุคคลนั้นได้ตายไปแล้ว เป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่อัตราช้าเร็วจะแตกต่างกันไปตามช่วงเวลาต่าง ๆ และมีหน้าที่แต่ละส่วน ซึ่งประกอบด้วยวัฒนธรรมซับซ้อนหลาย ๆ อย่างต่างก็ทำหน้าที่สำคัญในตัวของมันเองอย่างสมเหตุสมผล

๒) ความหมายของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) ความหมายของประวัติศาสตร์ คือ เรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งผ่านมาแล้วในอดีต (๒) ความหมายของวัฒนธรรม คือ สิ่งที่ทำความเจริญงอก

งามให้แก่หมู่คณะ วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณี พิธีกรรม ภูมิปัญญา ศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศีลธรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และสิ่งต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มชนและสังคมได้ร่วมกันสร้างสรรค์ สั่งสม ปลูกฝัง สืบทอด เรียนรู้ ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ อย่างสันติสุขและยั่งยืน

๓) หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) หลักการสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ คือ ประวัติศาสตร์ศึกษาได้จากแหล่งข้อมูลทั่วไปและในเอกสารต่าง ๆ เช่น แหล่งข้อมูลที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็นเหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต เป็นต้น ประวัติศาสตร์เป็นวิชามีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา เนื่องจากนักวิชาประวัติศาสตร์ได้การมีตั้งสมมุติฐาน วิเคราะห์ การตีความ สังเคราะห์ การเปรียบเทียบ การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตแตกต่างกันซึ่งเป็นอยู่อย่างนี้เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้วิชาประวัติศาสตร์ไม่หยุดอยู่กับที่ มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเสมือนว่าเป็นสิ่งมีชีวิต ประวัติศาสตร์เป็นการนำความจริงมาเล่าหรือเขียนขึ้นใหม่ คือ ผู้เล่าหรือผู้เขียนประวัติศาสตร์มีสิทธิอย่างเต็มที่ที่จะใส่ดุลยพินิจ แสดงความคิดเห็นแย้ง คุณค่า ตลอดจนอารมณ์และรสนิยมของตนลงไปด้วย เพราะแต่ละคนอาจตีความ มีรายละเอียด และลำดับเหตุการณ์แตกต่างกัน ความสำคัญของประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบเรื่องราวในอดีต เพื่อนำมาปรับใช้ในการแก้ปัญหาปัจจุบันได้ เกิดความเข้าใจ ประทับใจ เห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ไว้ ประวัติศาสตร์ส่งเสริมให้มนุษย์ใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการนำเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้วนำมาพิจารณาเพื่อใช้ประกอบในการตัดสินใจ เป็นต้น (๒) หลักการสำคัญของวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมเป็นแบบแผนสำคัญที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ เป็นสิ่งสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นมรดกทางสังคมซึ่งส่งต่อ ๆ กันมาหลายช่วงอายุ และเป็นของส่วนรวมในสังคม หากคนในสังคมมีความเข้าใจถึงหลักการสำคัญเหล่านี้ มีการสานต่อกันจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งต่อ ๆ กันอย่างไม่ขาดสายก็จะทำให้วัฒนธรรมคงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไปในสังคมนั้น

๔) ประเภทของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) ประเภทการศึกษาประวัติศาสตร์ เมื่อใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์มาเป็นเกณฑ์สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ แบ่งตามยุคสมัย คือ หลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์และหลักฐานสมัยประวัติศาสตร์ แบ่งตามลักษณะหรือวิธีการบันทึก คือ หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรและหลักฐานไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แบ่งตามลำดับความสำคัญ คือ หลักฐานปฐมภูมิและหลักฐานหลักฐานทุติยภูมิ เป็นต้น (๒) ประเภทของวัฒนธรรม จัดแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท ได้แก่ วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา คือ สหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ ตัวอย่างของการเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น

๕) วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) วิธีการทางประวัติศาสตร์ มี ๕ ขั้นตอน คือ ขั้นการกำหนดหัวเรื่องที่จะศึกษา ขั้นการรวบรวมหลักฐาน ขั้นการประเมินคุณค่าของหลักฐาน ขั้นการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และจัดหมวดหมู่ข้อมูล และ ขั้นการเรียบเรียงหรือการนำเสนอ สำหรับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย แหล่งข้อมูลมักได้มาจาก กลุ่มจารึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร เอกสารการปกครอง บันทึกเหตุการณ์ของบุคคล จดหมาย หนังสือพิมพ์ งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ และวิทยานิพนธ์ ตำนาน วรรณกรรมต่าง ๆ เป็นต้น (๒) วิธีการศึกษาวัฒนธรรมประกอบไปด้วยทฤษฎีหรือวิธีการที่หลากหลาย การศึกษาเชิงสหวิทยาแบบบูรณาการเพราะมีหลากหลายมิติที่ต้องพยายามทำความเข้าใจประเด็นทางวัฒนธรรมให้ลุ่มลึก วิธีการศึกษาวัฒนธรรมสามารถนำเอา คือ วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงวิวัฒนาการนิยม คือ มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตว่ามีลำดับขั้นพัฒนาที่วิวัฒน์จากสิ่งมีชีวิตชั้นต่ำไปสู่สิ่งมีชีวิตชั้นสูง ซึ่งวัฒนธรรมเปรียบได้กับสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่งย่อมมีการพัฒนาชั้นต่ำไปสู่ชั้นสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงหน้าที่นิยม คือ เชื่อว่าขนบธรรมเนียม สถาบัน หรือลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนหรือสังคมล้วนแต่มีความหมายและหน้าที่ทั้งสิ้น พฤติกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์คิดขึ้นมาและปฏิบัติสืบต่อกันมาจึงล้วนมีจุดหมายในสังคมนั้น ๆ วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงโครงสร้างนิยม คือ มีความเชื่อว่าวัฒนธรรมแต่ละประเภทในแต่ละสังคมนั้นดำเนินไปบนโครงสร้างอันเดียวกัน หรือมีโครงสร้างที่วางอยู่บนแกนอันเดียวกัน ความแตกต่างในเนื้อหาของเป็นความแตกต่างของกันและกัน วิธีการศึกษาจึงให้ความสำคัญทั้งในด้านรูปแบบของโครงสร้างและด้านเนื้อหาวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการตีความจากแง่คิดต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ ด้วย และ วิธีศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม คือ มีความเชื่อว่าระบบแนวคิดอย่างหนึ่งหรือของอย่างหนึ่งแทนแนวคิดอย่างอื่นหรือของอย่างอื่น แสดงให้เห็นว่า สัญลักษณ์เป็นผลผลิตจากจิตใจที่เกิดจากจินตนาการของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นตำนาน วรรณกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ หรือคติความเชื่อต่าง ๆ ล้วนมีความหมายและมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ด้วย จึงควรศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่กลุ่มชนใช้เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงแนวความคิดอารมณ์และจิตใจของกลุ่มชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงสภาพหรือลักษณะของสังคมที่แท้จริง เป็นต้น

๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) การประยุกต์ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์ เพื่อให้เกิดประโยชน์และมีความน่าเชื่อถือในการประยุกต์ใช้ควรนำวิธีการทางประวัติศาสตร์มาปรับใช้ให้เหมาะสมและเกิดประโยชน์ วิธีการทางประวัติศาสตร์มี ๕ ขั้นตอน ดังนี้ คือ ขั้นการกำหนดหัวเรื่องที่จะศึกษา ขั้นการรวบรวมหลักฐาน ขั้นการประเมินคุณค่าของหลักฐาน ขั้นการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และจัดหมวดหมู่ข้อมูล และ ขั้นการเรียบเรียงหรือการนำเสนอ สำหรับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย แหล่งข้อมูลมักได้มาจากกลุ่มจารึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร เอกสารการปกครอง บันทึกเหตุการณ์ของบุคคล จดหมาย หนังสือพิมพ์ งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ และวิทยานิพนธ์ ตำนาน วรรณกรรมต่าง ๆ เป็นต้น คำอธิบายแต่ละขั้นตอนได้เคยนำเสนอมาแล้วในที่นี้จึงไม่ขอนำมาอธิบายซ้ำอีก (๒) การประยุกต์ใช้แนวคิดวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม หรือสหธรรม สามารถนำแนวคิดเชิง

วิวัฒนาการนิยม แนวคิดเชิงหน้าที่นิยม แนวคิดเชิงโครงสร้างนิยม หรือแนวคิดเชิงเชิงสัญลักษณ์นิยม มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของเรื่องที่ศึกษาได้

๒. แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ที่ได้สืบค้นและนำเสนอไว้มีทั้งหมด ๖ หัวข้อ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๒) ความหมายของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๓) หลักการสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๔) ประเภทเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๕) วิธีการแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และ ๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สาระสำคัญแต่ละข้อสรุปได้ดังนี้

๑) ที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) ที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนา มีที่มาจากองค์ประกอบของแต่ละศาสนา เช่น ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และ ความศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย สิ่งเหล่านี้ คือ วัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นจากศาสนา ซึ่งได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนแต่ละสังคม ตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่ปรากฏอยู่ในสังคมและอาณาบริเวณต่าง ๆ ของโลก ทำให้ผู้คนเดินทางเข้าไปท่องเที่ยว ต่อมาเมื่อมีการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้นจึงทำให้เกิดเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา (๒) ที่มาของแนวคิดเส้นทางการท่องเทียวทางวัฒนธรรม มีที่มาจากแนวคิดองค์ประกอบของวัฒนธรรม องค์ประกอบดังกล่าวส่วนหนึ่งได้กลายมาเป็นวัฒนธรรมซึ่งจำแนกได้เป็น ๔ ประเภท ได้แก่ วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรืภูมิปัญญาท้องถิ่น เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา และ สหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เช่น การเคารพต่อชาติเมื่อมีเสียงเพลงชาติ การเคารพในศาสนา การเคารพในพระมหากษัตริย์ การเคารพในบุคคล สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมและอาณาบริเวณต่าง ๆ ของโลก ทำให้ผู้คนเดินทางเข้าไปท่องเที่ยว ต่อมาเมื่อมีการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้นจึงทำให้เกิดเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในเวลาต่อมา

๒) ความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีการเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งมีที่มาจากองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นด้วย เป็นต้น (๒) ความหมายเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งวัฒนธรรมทั้งที่เป็น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่

โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา หรือ ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เป็นต้น

๓) หลักการสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ คือ หลักการสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นการสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ (๕A Model) ดังนี้ คือ ๑) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ๓) การเข้าถึง (Accessibility) ๔) กิจกรรม (Activity) ๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services) เป็นต้น

๔) ประเภทเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปโดยสรุป แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้ (๑) เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (historical tourism) หมายถึงการสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา รวมถึง สถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อุทยานประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ กำแพงเมือง คูเมือง พิพิธภัณฑ์ วัด ศาสนสถาน และสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม และประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเมืองเสมา ตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโบราณคดีแหล่งเตาเผาโบราณ อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีปราสาทหินเขาพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีกลุ่มปราสาทตาเมือน อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น (๒) เส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประเพณี (cultural and traditional tourism) สร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทาง ศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและ ถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา แหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ประกอบด้วย งานประเพณี วิถีชีวิตความ เป็นอยู่ของผู้คน การแสดงศิลปวัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ กลุ่มปราสาทหินที่มีอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี งานประเพณีย่าโมหรืองานฉลองวันแห่งชัยชนะของท้าวสุรนารีของจังหวัดนครราชสีมา งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งจังหวัดบุรีรัมย์ งานแสดงช้างและประเพณีแซนโฎนตาหรือวันสารทของจังหวัดสุรินทร์ งานเทศกาลทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ และประเพณีแห่เทียนพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานี วิถีชีวิตชนสามเผ่า คือ วิถีชีวิตชนเผ่าเขมร วิถีชีวิตชนเผ่ากูย วิถีชีวิตชนเผ่าลาว ในจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น และ (๓) เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนา (Religion tourism) หมายถึง ที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทาง

ศาสนา โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีการเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งมีที่จากองค์ประกอบของศาสนา ได้แก่ ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นด้วย เช่น ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ ในศาสนาที่นับถือผี ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่ปรากฏตามกลุ่มปราสาทในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี เป็นต้น วัด วิหาร พระพุทธรูป หรือพระสงฆ์ ที่ชาวพุทธมีความเลื่อมใสศรัทธา เช่น พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ บ้านศีรษะแรด ตำบลมะเฟือง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปง พระพุทธรูปสำคัญของวัดมหาวนาราม ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น หลาวงพ่อคูณ ปริสุทฺโธ วัดบ้านไร่ ตำบลกุดพิมาน อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา หลวงปู่ผาด ฐิติปญฺโญ วัดบ้านกรวด อ.บ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ หลวงปู่เครื่อง สุภทฺโท วัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

๕) วิธีการแนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ คือ การสร้างความร่วมมือในระดับภูมิภาคและระดับชาติ ในการสร้างความเชื่อมโยงของ โบราณสถาน รวมถึงมรดกโลกที่ได้ขึ้นทะเบียน โดยยูเนสโก ให้เกิดเป็นเส้นทางท่องเที่ยว และ เส้นทางเชื่อมต่อ หรือเส้นทางการแข่งขัน สร้างเครือข่ายระดับภูมิภาคหรือระดับสากลระหว่างองค์กรภาครัฐด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว รวมถึงหน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น การต่างประเทศ การคมนาคม และการตรวจคนเข้าเมือง เป็นต้น สร้างระบบการจัดการและความร่วมมือระหว่างพรมแดนในระดับภูมิภาคและระดับชาติ เพื่อยืนยันมาตรฐานและความมั่นคงของ ประสบการณ์ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับจากการเดินทางผ่านเส้นทางสายวัฒนธรรม ดูแลระบบการจัดการ การพัฒนาทางการท่องเที่ยวและกิจกรรมการตลาด ตลอดเส้นทางสายวัฒนธรรม และ สร้างความเชื่อมั่นว่าชุมชนท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในฐานะผู้ถือผลประโยชน์ร่วม ในการก่อตั้งและบริหารจัดการการท่องเที่ยวผ่านเส้นทางสายวัฒนธรรม เป็นต้น

๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ ๕ ประการดังนี้ (๑) การสร้างความร่วมมือในระดับภูมิภาค และระดับชาติ (๒) สร้างเครือข่ายระดับภูมิภาคหรือระดับสากลระหว่างองค์กรภาครัฐด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว (๓) สร้างระบบการจัดการและความร่วมมือระหว่างพรมแดนในระดับภูมิภาคและระดับชาติ (๔) ดูแลระบบการจัดการการพัฒนาทางการท่องเที่ยวและกิจกรรมการตลาด ตลอดเส้นทางสายวัฒนธรรม และ (๕) สร้างความเชื่อมั่นว่าชุมชนท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในฐานะผู้ถือผลประโยชน์ร่วม ในการก่อตั้งและบริหารจัดการการท่องเที่ยวผ่านเส้นทางสายวัฒนธรรม

๓. แนวคิดผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ที่ได้สืบค้นและนำเสนอไว้มีทั้งหมด ๖ หัวข้อ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดผลกระทบการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๒) ที่มาของแนวคิดผลกระทบการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๓) หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๔) ประเภทผลกระทบของการท่องเทียวทาง

ศาสนาและวัฒนธรรม ๕) วิธีการผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และ ๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

๑) ที่มาของแนวคิดผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ แนวคิดผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีที่มาจากกระแสแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่สังคมโลกให้ความสนใจ เนื่องจากหลายประเทศในโลกได้ประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมหลายด้าน ทั้งมลภาวะทางดิน ทางน้ำ ทางอากาศ และทางเสียง ปัญหาเหล่านี้นับวันจะมีความรุนแรงมาขึ้น องค์การสหประชาชาติได้เห็นถึงความสำคัญเรื่องนี้จึงประกาศให้วันที่ ๕ มิถุนายนของทุกปีเป็นวันสิ่งแวดล้อมโลก แต่ละปีจะมีการออกคำขวัญวันสิ่งแวดล้อมโลก มีการจัดกิจกรรมและรณรงค์ให้ตระหนักถึงปัญหาในกระแสซึ่งทุกประเทศทั่วโลกต่างเผชิญร่วมกัน แนวคิดดังกล่าวได้ครอบคลุมไปถึงผลกระทบการท่องเที่ยวทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนาและวัฒนธรรม ให้ผู้เกี่ยวข้องนำไปใช้บริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดประสิทธิภาพได้ด้วย

๒) ความหมายผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ ความหมายผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม หมายถึง ผลที่เนื่องมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งหรือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งด้านบวกและลบ ๑) ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านศาสนา ความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น วัฒนธรรมได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้ประเทศได้มีโอกาเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น ๒) ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย เช่น ด้านศาสนา ขาดความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา หรือ ด้านวัฒนธรรม เช่น ไม่ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ไม่ได้สืบทอดวัฒนธรรม ประเทศขาดโอกาสได้เผยแพร่เอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น

๓) หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ หลักการสำคัญผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ได้จากแนวคิดแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนดังนี้ (๑) การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มีหลักการที่สำคัญ คือ ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว จะต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หรือทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด ไม่ถูกทำลายไป ด้านท้องถิ่นหรือคนในชุมชน คือ ผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องกระตุ้นจิตสำนึกของคนในท้องถิ่นหรือในชุมชนให้พยายามดูแลรักษา และปกป้องทรัพยากรการท่องเที่ยวเหล่านั้น โดยไม่กระทำการที่เป็นผลเสียต่อทรัพยากรการท่องเที่ยว เพียงเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน และ ด้านนักท่องเที่ยว คือ ให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว เพื่อตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ที่ตนเดินทางเข้าไปเยือน และให้ความร่วมมือแก่ชุมชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อันเป็นมรดกตกทอด ของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้คงสภาพดีอยู่ต่อไปนาน ๆ (๒) แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนมีหลักการที่สำคัญ คือ อนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ลดการบริโภคและใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็นกับการลดการก่อของเสีย รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติสังคมและวัฒนธรรม ร่วมมือกับองค์กรอื่นเพื่อพัฒนาการท

องเที่ยว ส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น การพัฒนาบุคลากร จัดเตรียมข้อมูลหรือคู่มือด้านการท่องเที่ยว การประเมินผลหรือการวิจัย การมีส่วนร่วมและการสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น และหมั่นประชุมและปรึกษาหารือกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้น

๔) ประเภทผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ ประเภทผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม แบ่งได้เป็น ๒ ด้าน (๑) ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านบวก เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดีต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม ด้านศาสนา คือ องค์ประกอบทางศาสนาที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศานบุคคล ศานสถาน ศาสนพิธี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้รับการบริหารจัดการดูแลให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน ด้านวัฒนธรรม คือ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีในแหล่งท่องเที่ยว เช่น วัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ก็ได้รับการบริหารจัดการดูแลให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน (๒) ผลกระทบการท่องเทียวที่มีต่อศาสนาและวัฒนธรรมด้านลบ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหายต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม ด้านศาสนา คือ องค์ประกอบทางศาสนาที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศานบุคคล ศานสถาน ศาสนพิธี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้รับการบริหารจัดการดูแลให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน ด้านวัฒนธรรม คือ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีในแหล่งท่องเที่ยว เช่น วัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ก็ไม่ได้รับการบริหารจัดการดูแลเอาใจใส่ให้อยู่ในสภาพดีและมีความยั่งยืน เป็นต้น

๕) วิธีการผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ จากการสืบค้นข้อมูลที่ผ่านมาทำให้ทราบว่าผลกระทบเกิดขึ้นได้ในสองแนวทาง ได้แก่ ผลกระทบในทางบวก คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดีต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม และ ผลกระทบในทางลบ คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหายต่อศาสนาและวัฒนธรรมโดยรวม ดังนั้นเพื่อให้ผลกระเป็นไปในทางบวกสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก หรือ PATA จึงกำหนดแนวทางหรือวิธีการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้เพื่อให้สมาชิกและผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวยึดถือเป็นแนวทางมีสาระสำคัญ คือ ให้นำข้อปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่ใช้แล้วให้นำกลับมาใช้ได้อีก มีการอนุรักษ์พันธุ์พืช สัตว์ แหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรม สนับสนุนองค์กรที่เกี่ยวข้องให้มีพื้นทีเพื่อการอนุรักษ์ การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวให้คำนึงถึงความถูกต้องของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ปฏิบัติตามอนุสัญญาสากลว่าด้ายสิ่งแวดล้อม ปฏิบัติตามกฎหมายสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ ระดับรัฐ และระดับท้องถิ่น สนับสนุนให้ท้องถิ่นและประชาชนมีส่วนร่วมในทุกระดับ มีความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาที่เกิดจากการท่องเที่ยว เช่น การจัดระบบกำจัดของเสีย การแปรสภาพของสิ่งที่ใช้แล้วให้กลับมาใช้ได้อีก และการใช้พลังงานต่าง ๆ ให้ได้ประโยชน์สูงสุด สร้างความเข้าใจนักท่องเที่ยวในขนบธรรมเนียม ประเพณี คุณค่า ทางวัฒนธรรม และความเชื่อของท้องถิ่น กำหนดนโยบายและหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมกับธุรกิจต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นอุตสาหกรรมท่องเทียว เป็นต้น

๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวสามารถนำแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนเข้าปรับหรือประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมให้เป็นประโยชน์ในทางบวกดังนี้ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นำมา

ประยุกต์ใช้เพื่อบริหารจัดการใช้บริหารจัดการ เช่น ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทำให้ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวคงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด ด้านท้องถิ่นหรือคนในชุมชน มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้ดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยไม่กระทำการใด ๆ ที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ด้านนักท่องเที่ยว ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวควรมีกิจกรรมหรือสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ให้ความรู้เข้าใจกับนักท่องเที่ยว เพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ร่วมมือกับชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นมรดกของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้คงสภาพดีอยู่ต่อไปนาน ๆ เป็นต้น (๒) แนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน นำมาปรับหรือประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการบริกหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ให้มีการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ลดการใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็นและลดการก่อของเสีย รักษาและส่งเสริมความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม ร่วมมือกับองค์กรอื่นพัฒนาการทองเที่ยว ส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น การพัฒนาบุคลากร จัดให้มีข้อมูลข่าวสารหรือคู่มือด้านการท่องเที่ยว มีการประเมินผลหรือการวิจัยการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมและสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น มีหน้าที่รับผิดชอบการท่องเที่ยวร่วมประชุมกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกันสม่ำเสมอ เป็นต้น

๔. แนวคิดการตลาดการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ที่ได้สืบค้นและนำเสนอไว้มีทั้งหมด ๖ หัวข้อ คือ ๑) ที่มาของแนวคิดการตลาด ๒) ความหมายการตลาด ๓) หลักการสำคัญของการตลาด ๔) ประเภทของการตลาด ๕) วิธีการของการตลาด และ ๖) วิธีการประยุกต์ใช้แนวคิดการตลาด สาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

๑) ที่มาของแนวคิดการตลาดที่ได้นำเสนอมีอยู่ ๕ แนวคิด คือ ๑) แนวคิดแบบมุ่งเน้นการผลิต ๒) แนวคิดแบบมุ่งเน้นผลิตภัณฑ์ ๓) แนวคิดแบบมุ่งเน้นการขาย ๔) แนวคิดแบบมุ่งเน้นการตลาด และ ๔) แนวคิดการตลาดเพื่อสังคมแนวคิดมุ่งเน้นการตลาดเพื่อสังคม

๒) ความหมายการตลาด หมายถึง กระบวนการในการวางแผนและดำเนินการในด้านแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ ผลิตภัณฑ์ ราคา การจัดวางจำหน่ายและการส่งเสริมการจำหน่าย ในสินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำให้เกิดความพอใจต่อบุคคลและองค์การตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ การตลาดมีกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านการตลาด คือ องค์ประกอบโดยตรงที่เกี่ยวข้องกับสินค้าหรือบริการที่นำเสนอต่อผู้บริโภคอย่างน้อย ๔ ประการ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ (Product) ราคา (Price) สถานที่ (Place) และการส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion)

๓) หลักการตลาดบางที่เรียกว่าส่วนประสมทางการตลาดคือ ได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องส่วนผสมทางการตลาดที่เรียกว่าหลัก “4P” เป็นทฤษฎีหนึ่งที่นิยมใช้ในการวางแผนการตลาด โดย มีส่วนประกอบสำคัญทั้งหมด ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) ผลิตภัณฑ์ (Product) ๒) ราคา (Price) ๓) ช่องทางการจัดจำหน่าย (Place) และ ๔) การส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) เป็นต้น

๔) ประเภทของการตลาด คือ แนวคิดเกี่ยวกับการตลาดแบ่งได้แบ่งเป็น ๒ ยุค คือ ๑) แนวคิดในยุคก่อน เน้นการผลิต ผลิตภัณฑ์ การขาย การตลาด และการตลาดองค์รวม ๒) แนวคิด

สมัยใหม่ เน้นการตลาดความสัมพันธ์ การตลาดเชิงธุรกิจ การตลาดเชิงสังคม และการสร้างตราสินค้าหรือแบรนด์ เป็นต้น

๕) วิธีการของการตลาดหรือกลยุทธ์การตลาดในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เป็นองค์ประกอบหลายอย่างที่ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวใช้เป็นเครื่องมือหรือกลยุทธ์ทางการตลาด (Marketing mix) บางทีเรียกให้เข้าใจและจดจำได้ง่ายว่า หลัก 7Ps มีองค์ประกอบดังนี้ คือ กิจกรรมการท่องเที่ยว (Tourism activities) ราคา (Price) ความสะดวกสบายของสถานที่ (Place) การส่งเสริมการตลาด (Promotion) บุคลากรทางการท่องเที่ยว(People) กระบวนการบริการ (Service process) และ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical evidence) เป็นต้น

๖) การประยุกต์ใช้แนวคิดการตลาด คือ การนำเอาหลักการตลาดมาปรับใช้ในการวางแผนและดำเนินการในด้านแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ด้านราคา (Price) ด้านสถานที่ (Place) และ ด้านการส่งเสริมการจำหน่าย (Promotion) ในสินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำให้เกิดความพึงพอใจต่อบุคคลและองค์การตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

๕. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ได้สืบค้นและนำเสนอไว้มีทั้งหมด ๓ หัวข้อ คือ ๑) ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ๒) ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และ ๓) ด้านผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม สาระสำคัญแต่ละข้อสรุปได้ดังนี้

๑) ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ (๑) ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม คือ ประวัติศาสตร์ศึกษาได้จากแหล่งข้อมูลทั่วไปและในเอกสารต่าง ๆ แหล่งข้อมูลที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็นเหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต เช่น การท่องแบบจาริกแสวงบุญในสังเวชนียสถานของชาวพุทธไทย ผู้ทำวิจัยได้สืบค้นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธาทำให้อยากเดินทางไปดูสถานที่จริงการเดินทางที่สะดวกคือจัดในรูปแบบของการท่องเที่ยวในทางศาสนาและวัฒนธรรมแหล่งท่องเที่ยวเหล่านั้นก็เป็นเรื่องที่ให้ความรู้และความบันเทิงใจเกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็นเหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต เป็นต้น ประวัติศาสตร์เป็นวิชามีความเคลื่อนไหวตลอดเวลาเนื่องจากนักวิชาประวัติศาสตร์ได้การมีตั้งสมมุติฐาน วิเคราะห์ การตีความ สังเคราะห์ การเปรียบเทียบ การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตแตกต่างกันซึ่งเป็นอยู่อย่างนี้เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้วิชาประวัติศาสตร์ไม่หยุดอยู่กับที่ มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเสมือนว่าเป็นสิ่งมีชีวิต เห็นได้จากการวิจัยจะเห็นว่ามีองค์ความรู้องค์ความรู้ใหม่เพิ่มเติมอยู่เสมอ การท่องเที่ยวแบบจาริกแสวงบุญแต่ละแห่งในระยะแรกมีพระวิทยากรและผู้จัดทัวร์เป็นผู้นำกิจกรรม แต่การวิจัยต่อ ๆ มาได้พบว่ามีการให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมในกิจกรรมมากขึ้น เช่น การไหว้พระสวดมนต์ทำสมาธิ อุทิศส่วนบุญกุศล การถวายสังฆทาน การฟังธรรม การสนทนาธรรม การพิจารณาอาหารและการพิจารณาธรรมอยู่เนือง ๆ แต่ละกิจกรรมเหล่านี้ทำให้ได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์และการปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์เป็นการนำความจริงมาเล่าหรือเขียนขึ้นใหม่ คือ ผู้เล่าหรือผู้เขียนประวัติศาสตร์มีสิทธิอย่างเต็มที่ที่จะใส่ดุลยพินิจ แสดงความคิดเห็นแย้ง คุณค่าตลอดจนอารมณ์และรสนิยมของตนลงไปด้วย เพราะแต่ละคนอาจตีความ มีรายละเอียด และลำดับ

เหตุการณ์แตกต่างกัน เช่น พระวิทยากรและผู้จัดทัวร์เป็นผู้นำกิจกรรม จะนำเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อักษรจารึก หนังสือ ตำรา หรือจากบุคคลที่ได้อยู่และเห็นเหตุการณ์นั้นซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต มาเล่าหรือเขียนใหม่ตลอดทั้งใส่ดุลยพินิจ การตีความ แสดงความคิดเห็นแย้ง คุณค่า ตลอดจนอารมณ์และรสนิยมของตนลงไปด้วย ทำให้ผู้ท่องเที่ยวเห็นความสำคัญของเรื่องราวในอดีต เพื่อนำมาปรับใช้ในการแก้ปัญหาปัจจุบันได้ เกิดความเข้าใจ ประทับใจ เห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ไว้ เนื่องจากประวัติศาสตร์ส่งเสริมให้มนุษย์ใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการนำเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้วนำมาพิจารณาเพื่อเป็นข้อมูลใช้ประกอบในการตัดสินใจในการแก้ปัญหา เป็นต้น

๒) ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ คือ มีการแบ่งเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมออกเป็น ๓ แบบ คือ (๑) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นลักษณะการเที่ยวชมศาสนสถาน ศาสนวัฒถุ ศิลปวัตถุ โดยใช้หลัก ๓E คือ การเรียนรู้ (Education) กิจกรรม (Employment) และ เศรษฐกิจ (Economic) (๒) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรม รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการท่องเที่ยวตามเทศกาล ประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยใช้หลักในการจัดการ คือ จัดการให้ความรู้ (Educating) และการมีส่วนร่วม (Participation) และ (๓) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม รูปแบบและกิจกรรมเป็นการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาในเชิงลึก เช่น การฝึกสมาธิ การฟังธรรม โดยใช้หลักในการจัดการ คือ จัดการให้ความรู้ (Educating Management) การจัดการข้อมูล (Data Management) การจัดการสถานที่ (Location Management) การจัดการเวลา (Time Management) และ จัดการการปฏิบัติ (Practice Management) เป็นต้น

๓) ด้านผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้ ด้านผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ผลที่เนื่องมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งหรือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งด้านบวกและลบ ด้านบวก เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี ด้านลบ เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย (๑) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ผลกรทบด้านบวก คือ หากมีการพัฒนาที่เหมาะสมก็จะเอื้อต่อกระบวนการปลูกจิตสำนึกให้ผู้มีส่วนได้เสียในชุมชน นักท่องเที่ยว และผู้กระการด้านธุรกิจการท่องเทียว ร่วมกันรักษาสมดุลของทรัพยากรการท่องเที่ยว เกิดการเรียนรู้และเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่น สร้างงาน สร้างรายได้ ให้ชุมชน สนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว ไม่ทำลายทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบันและอนาคต ผลกระทบด้านลบ คือ แหล่งท่องเที่ยวที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในเขตเมือง เมื่อชุมชนเมืองได้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากทำให้เกิดปัญหาการรุกล้ำพื้นที่ทางประวัติศาสตร์สำหรับแหล่งท่องเที่ยวมีพื้นที่ตั้งแยกออกไปจากชุมชนเมืองได้ประสบปัญหาด้านพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ทับซ้อนกับที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน ทำให้เกิดผลกระทบด้านลบเนื่องจากทำให้เกิดความขัดแย้งกันเกดขึ้นระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบการท่องเที่ยวกับชุมชน (๒) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรม และ การจัดการการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม ผลกรทบด้านบวก คือ หากมีการพัฒนาที่เหมาะสมก็จะเอื้อต่อกระบวนการปลูกจิตสำนึกให้ผู้มีส่วนได้เสีย

ในชุมชน นักท่องเที่ยว และผู้กระการด้านธุรกิจการท่องเทียว ร่วมกันรักษาสมดุลของทรัพยากรการท่องเที่ยว เกิดการเรียนรู้และเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่น สร้างงาน สร้างรายได้ ให้ชุมชนสนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว ไม่ทำลายทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบันและอนาคต มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถาปัตยกรรมภายในวัด มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม การจัดพื้นที่ภายในวัด เช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป หรือที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวัดหรือทางพระพุทธศาสนา การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวและการเที่ยวชมภายในวัด ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ก็จะต้องมีการวางระบบการจัดการให้เหมาะสม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ผลกระทบด้านลบ คือ การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ โอกาส และวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น และระเบียบของวัด โดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ การไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อม และขาดความเป็นระเบียบในการเที่ยวชม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย การรุกล้ำของร้านขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชน และการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม เป็นต้น

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เพื่อให้เห็นขั้นตอนและเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับระเบียบวิธีวิจัยได้ชัดเจนจึงได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๖ หัวข้อ คือ ๑) รูปแบบของการวิจัย ๒) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓) เครื่องมือการวิจัย ๔) การเก็บรวบรวมข้อมูล ๕) การวิเคราะห์ข้อมูล และ ๖) สรุปกระบวนการวิจัย แต่ละหัวข้อจะนำเสนอตามลำดับดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ การวิจัยนี้เป็นรูปแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คือ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ และเป็นรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) คือ เป็นการวิจัยภาคสนามที่คณะนักวิจัยต้องลงพื้นที่ภาคสนามในการศึกษา การสังเกต และการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ วิธีวิจัยแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๑.๑ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research)

เป็นรูปแบบการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการสำคัญ ประเภท วิธีการ และการประยุกต์ใช้ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๓.๑.๒ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

เป็นรูปแบบการสังเกต (Observation) เก็บข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม การสัมภาษณ์ (Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับกลุ่มผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ กลุ่มผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว กลุ่มนักท่องเที่ยว และกลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยว ในประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๓.๒ พื้นที่การวิจัยและผู้ให้ข้อมูลหลัก

การวิจัยนี้คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านพื้นที่ในการทำการวิจัยและด้านผู้ให้ข้อมูลหลักในการเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลไว้ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ พื้นที่การวิจัย

สำหรับพื้นที่ในการวิจัยเป็นพื้นที่ตามเส้นทางและสถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ๕ จังหวัด ได้แก่ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๒ แห่ง คือ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๒ แห่ง คือ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๒ แห่ง คือ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง โดยมีวัดป่าอาเจียง (สุสานช้าง) เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่สำคัญ ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๑ แห่ง คือ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ใช้พื้นที่ในการศึกษา ๑ แห่ง คือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว รวมพื้นที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ทั้งหมด ๘ แห่ง เหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังกล่าวเพราะว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงของจังหวัดเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป แต่ละปีมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงเลือกใช้สถานที่ดังกล่าวในการทำวิจัย

๓.๒.๒ กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

คณะผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักมีอยู่ทั้งหมด ๕ กลุ่ม ดังต่อไปนี้ คือ ๑) กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว จำนวน ๙ คน ๒) กลุ่มผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว เช่น หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เจ้าของแหล่งท่องเที่ยวหรือผู้แทน กรรมการมูลนิธิแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น จำนวน ๔ รูป/คน ๓) กลุ่มผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว เช่น พระสงฆ์ ปราชญ์ชุมชน เป็นต้น จำนวน ๔ รูป/ คน ๔) กลุ่มนักท่องเที่ยว จำนวน ๑๙๙ รูป/คน และ ๕) กลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยว จำนวน ๕ คน ใช้วิธีเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Selection)

ประชากร	กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลัก	การได้มากลุ่มตัวอย่าง	การเก็บข้อมูล
๑. กลุ่ม นักวิชาการด้าน ประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรมและ การท่องเที่ยว	- นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ๒ คน - นักวิชาการด้านศาสนา ๓ คน - นักวิชาการด้านวัฒนธรรม ๒ คน - นักวิชาการด้านรัฐประศาสนศาสตร์ ๒ คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/ การสนทนากลุ่ม
	รวม ๙ รูป/คน		
๒. กลุ่ม ผู้บริหารจัดการ การท่องเที่ยว	- หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง/ เจ้าของแหล่งท่องเที่ยวหรือตัวแทน/กรรมการมูลนิธิแหล่งท่องเที่ยว ๔ รูป/คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/ การสนทนากลุ่ม
	รวม ๔ รูป/คน		
๓. กลุ่มผู้ดูแล แหล่งท่องเที่ยว	- พระสงฆ์/ปราชญ์ชุมชน ๔ รูป/ คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/ การสนทนากลุ่ม
	รวม ๔ รูป/คน		
๔. กลุ่ม นักท่องเที่ยว	- จากแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมมีชื่อเสียงอีสานใต้ ๘ แห่ง	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/ การสนทนากลุ่ม
	รวม ๑๙๙ รูป/คน		
๕. กลุ่ม ผู้ประกอบการ การท่องเที่ยว	- กลุ่มพนักงานขับรถนำเที่ยว ๑ คน - กลุ่มขายของฝากหรืออาหาร ๒ คน - กลุ่มมัคคุเทศนำเที่ยว ๒ คน	เลือกแบบเจาะจง	แบบสัมภาษณ์/ การสนทนากลุ่ม
	รวม ๕ คน		
รวมทุกกลุ่ม	**๒๒๑ รูป/คน**		

ตารางที่ ๓.๑ แสดงประชากร กลุ่มตัวอย่าง วิธีการได้มากลุ่มตัวอย่าง และการเก็บข้อมูล

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือการวิจัย มี ๓ แบบ คือ แบบบันทึกเอกสาร แบบบันทึกการสังเกต และแบบสัมภาษณ์การได้มาของเครื่องแต่ละแบบมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๓.๑ แบบบันทึกเอกสาร

ผู้วิจัยได้สร้างแบบบันทึกขึ้นมาเพื่อใช้สำหรับบันทึกการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารในประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ โดยในแบบบันทึกจะมีประเด็นของรายละเอียดเกี่ยวกับการบันทึกการค้นคว้าดังนี้ คือ ชื่อผู้อ่านและบันทึก ชื่อเอกสารที่บันทึกและเนื้อหาที่พบ เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จากแบบบันทึกเอกสารนี้นำไปสู่กระบวนการวิเคราะห์และตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยทุกข้อของการวิจัยนี้

๓.๓.๒ แบบบันทึกการสังเกต

ใช้ในการบันทึกข้อมูลจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในประเด็นเกี่ยวกับ สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ คือ สังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องทางศาสนาที่แสดงออกต่อองค์ประของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และสังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่แสดงออกต่อวัฒนธรรม เช่น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จากแบบบันทึกการสังเกตนี้นำไปสู่กระบวนการวิเคราะห์และตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยในข้อที่ว่า ด้วยเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ และ ๓ ของการวิจัยนี้

๓.๓.๓ แบบสัมภาษณ์

ใช้บันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย มี ทั้ง ๓ ชุด คือ ๑) ชุดที่ ๑ สัมภาษณ์กลุ่มนักวิชาการ ในประเด็นประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ชุดที่ ๒ สัมภาษณ์กลุ่มที่เป็นตัวแทนผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว และกลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยว ชุดที่ ๓ สัมภาษณ์นักท่องเที่ยว สำหรับชุดที่ ๒ และ ๓ ใช้สัมภาษณ์และสนทนากลุ่มย่อยในประเด็น ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เช่น สภาพภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับ สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ คือ สังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องทางศาสนาที่แสดงออกต่อองค์ประของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และสังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่แสดงออกต่อวัฒนธรรม เช่น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม เป็นต้น

ทั้งแบบบันทึกเอกสาร แบบบันทึกการสังเกต และแบบสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยได้สร้างขึ้นเอง เมื่อได้ผ่านตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือจากผู้ทรงคุณวุฒิของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เป็นที่เรียบร้อยแล้วจึงนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริงในพื้นที่ภาคสนามต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือขึ้นมา ๓ แบบ คือ แบบบันทึกเอกสาร แบบบันทึกการสังเกต และแบบสัมภาษณ์ เพื่อนำมาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ แบบบันทึกเอกสาร

ใช้แบบบันทึกเอกสารเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ ในประเด็นที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการสำคัญ ประเภท วิธีการ และการประยุกต์ใช้แนวคิด เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ โดยใช้วิธีบันทึกข้อมูลดังนี้ ชื่อผู้อ่าน ชื่อเอกสารที่ค้น และ เนื้อหาที่พบ โดยย่อความให้ได้ใจความตรงตามความหมายของข้อความเดิม บันทึกโดยถอดข้อความเป็นข้อความของผู้วิจัยเอง คัดลอกข้อความแล้วทำอัญประกาศ ซึ่งจะกระทำเมื่อข้อความนั้นอยู่ในเกณฑ์ดังต่อไปนี้ คือ เป็นข้อความสำคัญมาก เป็นข้อความที่จะมีการพิสูจน์หรือทดสอบข้อเท็จจริง เป็นข้อความที่ผู้วิจัยต้องการอ้างอิงสนับสนุนความคิดเห็นของตนเอง เป็นข้อความที่เขียนไว้ดีมาก ถ้อยคำสำนวนกะทัดรัดชัดเจนซึ่งจะถอดความเป็นภาษาของผู้วิจัยเองอาจทำได้ไม่ดีเท่าเดิม

๓.๔.๒ แบบบันทึกการสังเกต

ใช้แบบบันทึกการเกตบันทึกข้อมูลจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในประเด็นเกี่ยวกับ ด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่ และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ คือ สังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องทางศาสนาที่แสดงออกต่อองค์ประของศาสนา เช่น ศาสดาหรือสัญลักษณ์แทนศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และสังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่แสดงออกต่อวัฒนธรรม เช่น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม เป็นต้น

๓.๔.๓ แบบสัมภาษณ์

ใช้แบบสัมภาษณ์บันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย คือ สัมภาษณ์กลุ่มนักวิชาการ ในประเด็นประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ สัมภาษณ์กลุ่มที่เป็นตัวแทนผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว และกลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยว เกี่ยวกับประเด็นเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและ วัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ คือ สังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องทางศาสนาที่แสดงออกต่อองค์ประของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และสังเกตพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่แสดงออกต่อวัฒนธรรม เช่น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็น

หลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม เป็นต้น

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ด้านผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ดังนี้

๓.๕.๑ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้

เป็นข้อมูลที่เก็บรวมมาได้จากแบบบันทึกเอกสาร แบบบันทึกการสังเกต และแบบสัมภาษณ์ โดยใช้วิธีวิเคราะห์แบบพรรณนา (Descriptive Analysis)

๓.๕.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

เป็นข้อมูลที่ได้จากแบบบันทึกเอกสาร แบบบันทึกการสังเกต และ แบบสัมภาษณ์ โดยใช้วิธีวิเคราะห์แบบพรรณนา (Descriptive Analysis)

๓.๕.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

เป็นข้อมูลที่ได้จาก แบบบันทึกการสังเกต และแบบสัมภาษณ์ โดยใช้วิธีวิเคราะห์แบบพรรณนา (Descriptive Analysis)

๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิจัย

สูตรสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วย สูตรการหาค่าร้อยละ

๓.๖.๑ สูตรการหาค่าร้อยละ

หาค่าร้อยละได้จากการนำเอาจำนวนผู้ตอบจริงแต่ละข้อเป็นตัวตั้งหารด้วยจำนวนผู้ตอบทั้งหมดแต่ละข้อและคูณด้วยร้อย ก็จะได้ผลลัพธ์เป็นร้อยละ ดังสูตรต่อไปนี้

$$\text{ร้อยละ} = \frac{x}{N} \times 100$$

x แทน จำนวนผู้ตอบจริงแต่ละข้อ

N แทน จำนวนผู้ตอบทั้งหมดแต่ละข้อ[๑]

---

[๑] ธานินทร์ ศิลป์จารุ, **การวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูลด้วย SPSS,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด(มหาชน), ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๘.

๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยโดยได้แบ่งกระบวนการดำเนินการวิจัยออกเป็น ๙ ขั้น คือ ๑) ขั้นสำรวจเอกสาร ๒) ขั้นกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓) ขั้นสร้างเครื่องมือการวิจัย ๔) ขั้นตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย ๕) ขั้นการเก็บรวบรวมข้อมูล ๖) ขั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ๗) ขั้นการวิเคราะห์ข้อมูล และ ๘) ขั้นสรุปผล และ ๙) ขั้นเขียนรายการวิจัย โดยเขียนสรุปให้เห็นแผนภาพกระบวนการทั้งหมดได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๑ แสดงผังกระบวนการวิจัย

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยในบทนี้คณะผู้วิจัยได้แบ่งขอบข่ายของเนื้อหาที่จะนำเสนอออกเป็น ๓ หัวข้อ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ๑) ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวอีสานใต้ ๒) เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ และ ๓) ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งผลของการวิจัยดังกล่าวคณะผู้วิจัยได้มาจากเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ๓ แบบ คือ แบบบันทึกเอกสาร แบบบันทึกการสังเกต และแบบสัมภาษณ์ สำหรับแบบสัมภาษณ์นี้มีอยู่ทั้งหมด ๓ ชุด คือ ชุดที่ ๑ ใช้สัมภาษณ์กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว ชุดที่ ๒ ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้บริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการการท่องเที่ยว ชุดที่ ๓ ใช้สัมภาษณ์กลุ่มนักท่องเที่ยว สำหรับแบบสัมภาษณ์ชุดที่ ๑ ใช้สัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์และตอบคำถามตามวัตถุประสงค์การวิจัยได้ครบทั้ง ๓ ข้อ แบบสัมภาษณ์ชุดที่ ๒ ใช้สัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มผู้บริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการการท่องเที่ยว และแบบสัมภาษณ์ชุดที่ ๓ ใช้สัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มนักท่องเที่ยว สำหรับข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ชุดที่ ๒ และ ๓ นี้ จะนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์การวิจัยในข้อที่ ๓ เท่านั้น เมื่อนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาวิเคราะห์เรียบร้อยแล้วจึงได้ผลการวิจัยดังต่อไปนี้

๔.๑ ประวัติศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

ประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ที่คณะผู้วิจัยสนใจศึกษานี้ ได้มาจากเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย ๓ แบบ คือ ๑) แบบบันทึกเอกสาร ๒) แบบบันทึกการสังเกต และ ๓) แบบสัมภาษณ์ชุดที่ ๑ ที่ใช้สัมภาษณ์กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เหล่านี้คือเรื่องราวลำดับเหตุการณ์ความเป็นมาในอดีต ซึ่งมีเนื้อหาปรากฏอยู่ใน ๒ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ๒) แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์อีสานใต้

เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอีสานใต้นี้คณะผู้วิจัยได้มาจากข้อมูล ๒ แหล่ง คือ ข้อมูลที่สืบค้นมาจากเอกสารและจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องประวัติศาสตร์อีสานใต้จึงได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) ความหมายของอีสานใต้ และ ๒) ความเป็นมาของอีสานใต้ แต่ละหัวข้อจะได้วิเคราะห์และนำเสนอตามลำดับดังนี้

๔.๑.๑.๑ ความหมายของอีสานใต้ จากการสืบค้นเอกสารและสัมภาษณ์กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว พบความหมายของอีสานใต้ดังนี้

นิรันดร์ กุลฑานันฑ์ ให้ความหมายว่า อีสานใต้เป็นพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านล่างติดเทือกเขาพนมดงรักและชายแดนกัมพูชา ผู้คนมีหลายเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันมานานนับพันปีก่อนเกิดอาณาจักรขอม(เขมร) และก่อนเกิดอาณาจักรสุโขทัยดูได้จากซากเมืองโบราณหลายแห่งริมฝั่งแม่น้ำมูลและโครงกระดูกขวานฟ้า เครื่องสำริดโบราณ ที่ขุดพบที่โคราช ในยุคถัดมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละบกและเจนละน้ำอยู่บริเวณกัมพูชาปัจจุบัน ก่อนจะอยู่ภายใต้อาณาจักรขอมซึ่งมีศูนย์กลางที่บริเวณนครวัด นครธม เมืองเสียมเรียบ กัมพูชา เมื่อประมาณ ๑,๐๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา เห็นหลักฐานจากปราสาทหินพิมายในจังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้งและเมืองต่ำในจังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทศีขรภูมิในจังหวัดสุรินทร์ ปราสาทสระกำแพงในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น ก่อนจะมาเป็นประเทศราชขึ้นกับอาณาจักรอยุธยา และล้านช้างเป็นบางช่วง ในท้ายที่สุดก็ขึ้นกับกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ เป็นต้น นักปราชญ์หลายคน เช่น ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ให้ความเห็นว่า ภาพกองทัพเสียมกุ๊ก ในปราสาทนครวัด หมายถึงพวกเสียมในเขตอีสานใต้ที่ถูกเกณฑ์ไปช่วยกองทัพเขมรรบกับพวกจาม ซึ่งคนในเขตอีสานใต้มีหลายเผ่าพันธุ์ทั้ง กูย เขมร ลาว ไทย ข่า เป็นต้น ซึ่งสืบทอดมาจนปัจจุบัน[๑] สุนันท์ เสนารัตน์ หมายถึง เขตอีสานตอนใต้ในพื้นที่ห้าจังหวัดคือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี[๒] ธงชัย สีโสภณ หมายถึงพื้นที่ส่วนหนึ่งของภาคอีสานในส่วนของแอ่งโคราชเฉพาะพื้นที่ ๕ จังหวัดที่มีวัฒนธรรมภาษา ชาติพันธุ์แตกต่างกัน[๓] มนูญ สอนโพนงาม เป็นพื้นที่อันประกอบด้วยจังหวัดต่าง ๆ มีชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี[๔] อุทิศ ทาหอม หมายถึงพื้นที่แบ่งตามเขตแอ่งโคราชกับแอ่งสกล ดังนั้นอีสานใต้จึงเป็นภูมิประเทศแอ่งโคราชที่มีมิติวัฒนธรรมที่แตกต่างจากอีสานเหนือ ด้านประเพณี ความเชื่อ[๕] เชาวลิต คิ้มภูเขียว อีสานใต้คือพื้นที่ซึ่งอยู่ตอนใต้ของภาคอีสานในห้าจังหวัดคือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี[๖] สากล พรหมสถิตย์ อีสานใต้คือภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ อัน

---

[๑] นิรันดร์ กุลฑานันฑ์, **อีสานใต้**, สถาบันวิจัยและพัฒนาภาคอีสานและอินโดจีน, <https://www.gotoknow.org/posts/108893 >, ๕ มี.ค.๖๒.

[๒] สุนันท์ เสนารัตน์, หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๓] ธงไชย สีโสภณ, หัวหน้ากลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๔] มนูญ สอนโพนงาม, หัวหน้ากลุ่มวิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๕] อุทิศ ทาหอม, อาจารย์ประจำสาขาวิชาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๖] เชาวลิต คิ้มภูเขียว, อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ได้แก่ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี[๗] นัฏฐวัต โชคสุทธิสวัสดิ์ อีสานใต้คือดินแดนที่เป็นส่วนหนึ่งของคำว่าภาคอีสานซึ่งมีพื้นที่อยู่ในจังหวัดภาคอีสานตอนใต้[๘] เป็นต้น

๔.๑.๑.๒ ความเป็นมาของอีสานใต้ ธงไชย สีโสภณ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ให้ทัศนะว่า เรื่องเกี่ยวกับอีสานใต้เกิดจากแนวคิดภูมิศาสตร์ชาติพันธ์และภูมิศาสตร์พื้นที่ทางกายภาพเป็นพื้นที่อาศัยของคนอยู่ในที่ราบสูงฝั่งทิศใต้ คนที่คิดเรื่องนี้เขามีหลักการสำคัญคือใช้หลักการแบ่งภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำในแบ่งพื้นที่อีสานใต้ออกมามาจากอีสานเหนือและอีสานกลาง เนื่องจากอีสานใต้เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำมูลและมีภูเขาสูงทางทิศใต้อีสานใต้จึงเป็นพื้นที่อยู่ในจังหวัดซึ่งมีน้ำมูลไหลผ่าน[๙] จากความหมายของอีสานใต้ในหัวข้อที่ผ่านมาทำให้เห็นถึงลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์ กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นตัวบ่งชี้สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ทราบว่าอีสานใต้มีความเป็นมาอย่างไร ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์ เป็นสิ่งที่อยู่รอบตัวเราที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น ภูมิประเทศ คือ ลักษณะของพื้นที่ในแต่ละจังหวัด ภูมิอากาศ คือ ลักษณะทั่วไปของสภาพอากาศ ภูมิพฤกษ์ คือ ลักษณะพืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ ภูมิอุทก คือ แหล่งน้ำต่าง ๆ ภูมิปฐพี คือ ลักษณะหินและแร่ต่าง ๆ ภูมิธรณี คือ ลักษณะของดิน เป็นต้น กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้ คือ กลุ่มที่มีพันธะเกี่ยวข้องกัน และที่แสดงเอกลักษณ์ออกมาโดยการผูกพันลักษณาการของเชื้อชาติและสัญชาติเข้าด้วยกัน เช่น กูย เขมร ลาว ไทย ข่า เป็นต้น หลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ แหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เป็นหลักฐานข้อเท็จจริงประกอบในการอธิบายและให้เหตุผลในการเขียนข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคอาจเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ตำนาน จดหมายเหตุ โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของอีสานใต้ในที่นี้จึงมีเพียง ๓ ประเด็น คือ ๑) ลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์ ๒) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้ และ ๓) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งจะได้วิเคราะห์ดังต่อไปนี้

๑) ลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์อีสานใต้ คือ สิ่งที่อยู่รอบตัวเราที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๕ ประการต่อไปนี้

(๑) ภูมิประเทศ คือ ลักษณะของพื้นที่ในแต่ละจังหวัด อีสานใต้มีพื้นที่แบ่งเป็น ๕ จังหวัด ได้แก่ จังวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และ อุบลราชธานี ตั้งอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าที่ราบสูงโคราช มีความสูงเฉลี่ยของพื้นที่เหนือระดับน้ำทะเลอยู่ที่ ๒๐๐ เมตร ทางทิศใต้มีเทือกเขาดงพญาเย็นกั้น ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้มีเทือกเขาฎองเร็กกั้น พื้นที่ในทางตอนใต้ของแต่ละจังหวัดของอีสานใต้มีลักษณะเป็นภูเขา ในอีสานใต้มีพื้นที่รวมกันทั้งหมดประมาณ จำนวน

---

[๗] สากล พรหมสถิตย์, อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๘] นัฏฐวัต โชคสุทธิสวัสดิ์, พนักงานบริหารทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๙] ธงไชย สีโสภณ, หัวหน้ากลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

๖๓,๕๕๑ ตารางกิโลเมตร โดยแยกเป็น จังหวัดนครราชสีมามีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๒๐,๔๙๐ ตารางกิโลเมตร จังหวัดบุรีรัมย์มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๑๐,๓๒๓ ตารางกิโลเมตร จังหวัดสุรินทร์มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๘,๑๒๔ ตารางกิโลเมตร จังหวัดศรีสะเกษมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๘,๘๔๐ ตารางกิโลเมตร จังหวัดอุบลราชธานีมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๑๕,๗๗๔ ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ราบสูงเริ่มจากจังหวัดนครราชสีมาซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกราบต่ำลงทางทิศตะวันออกไปสิ้นสุดที่จังหวัดอุบลราชธานี โดยทุกจังหวัดในอีสานใต้มีลำน้ำมูลเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่าน ความยาวทั้งสิ้นประมาณ ๖๔๐ กิโลเมตร น้ำมูลนี้มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสันกำแพง บริเวณเขื่อนมูลบน อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านหลายอำเภอในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และไหลไปบรรจบกันกับแม่น้ำชี บริเวณบ้านไม้ขอนยูง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

(๒) ภูมิอากาศ คือ ลักษณะทั่วไปของสภาพอากาศในอีสานใต้มีลักษณะเช่นเดียวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยรวม คือ เป็นภูมิอากาศแบบร้อนชื้นสลับแห้ง และมีปริมาณน้ำฝนปานกลาง มี ๓ ฤดูกาล ได้แก่ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว คือ ฤดูร้อน อยู่ในช่วงระหว่างกลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม เป็นช่วงว่างของฤดูมรสุม มีลมใต้และลมตะวันออกเฉียงใต้พัดปกคลุม ทำให้มีอากาศร้อนอบอ้าว โดยเฉพาะเดือนเมษายนเป็นเดือนที่มีอากาศร้อนอบอ้าวมากที่สุดของปี และในช่วงดังกล่าวอาจมีพายุฝนฟ้าคะนอง ลมกระโชกแรงและลูกเห็บเกิดขึ้นได้ในบางพื้นที่ ฤดูฝน อยู่ในช่วงระหว่างกลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคม เป็นช่วงที่มรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดเอา ความชื้นจากทะเลและมหาสมุทรมาปกคลุมประเทศไทย อีสานใต้เป็นพื้นที่ตั้งอยู่ในประเทศไทยจึงได้รับอิทธิพลของมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ด้วย ฤดูหนาว อยู่ในช่วงระหว่างกลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนกุมพาพันธ์ เป็นช่วงมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดปกคลุมประเทศไทย และบริเวณความกดอากาศสูงจากประเทศมองโกเลียและประเทศจีน มีคุณสมบัติเย็นและแห้งแผ่ลงปกคลุมประเทศไทยตอนบน ทำให้อากาศโดยทั่วไปบริเวณอีสานใต้หนาวเย็นและแห้ง โดยเฉพาะในช่วงเดือนธันวาคมและมกราคมจะเป็นช่วงที่มีอากาศหนาวมากที่สุดในรอบปี อีสานใต้มีอุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ยอยู่ที่ ๓๒.๑๐ องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดโดยเฉลี่ยอยู่ที่ ๒๑.๒๐ องศาเซลเซียส

(๓) ภูมิพฤกษ์ คือ ลักษณะพืชพันธุ์ธรรมชาติที่ขึ้นอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยทั่วไปแบ่งออกเป็น ๖ ลักษณะ ได้แก่ ป่าเบญจพรรณ ป่าแดง ป่าดงดิบ ป่าดิบเขา ป่าสน และป่าชายเลน เป็นต้น สำหรับภูมิพฤกษ์ของอีสานใต้มีลักษณะคล้ายเคียงกับภาคอีสานที่อื่น ๆ ได้แก่ ป่าเบญจพรรณ คือ ป่าผลัดใบผสม มีต้นไม้ขนาดใหญ่ และขนาดกลางขึ้นคละกัน ผลัดใบในฤดูแล้ง ผลิใบในฤดูฝน พรรณไม้หลักมี สัก ประดู่ มะค่าโมง ตะแบก เสลา เป็นต้น ป่าแดง คือ เป็นป่าผลัดใบมีต้นไม้ขึ้นปะปนกันเป็นป่าโปร่งพบมากบริเวณเนินเขาทางตอนใต้ของอีสานใต้ เป็นต้น

(๔) ภูมิอุทก คือ แหล่งน้ำต่าง ๆ สำหรับลำน้ำสำคัญที่เป็นแม่น้ำสายหลักในอีสานใต้คือ แม่น้ำมูล มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสันกำแพง บริเวณเขื่อนมูลบน อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านอำเภอครบุรี อำเภอโชคชัย อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอโนนสูง อำเภอพิมาย อำเภอชุมพวง ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่าอำเภอพุทไธสง อำเภอแคนดง อำเภอสตึก ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ไหลผ่านอำเภอท่าตูม อำเภอรัตนบุรี ในจังหวัดสุรินทร์ ไหลผ่านอำเภอราษีไศล อำเภอเมืองศรีสะเกษ อำเภอกันทรารมย์ ในจังหวัดศรีสะเกษ และไหลไปบรรจบกันกับแม่น้ำชีบริเวณบ้าน

ขอนไม้ยูง อำเภอวารินชำราบ ไหลผ่านอำเภอเมืองอุบลราชธานี อำเภอพิบูลมังสาหาร ไหลลงแม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม ในจังหวัดอุบลราชธานี มีความยาวทั้งหมดประมาณ ๖๔๐ กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีลำน้ำสาขาที่สำคัญในเขตอีสานใต้อีกหลายสาย ได้แก่ ลำตะคองอำเภอสีคิ้ว ลำพระเพลิงอำเภอปักธงชัย ลำเชียงไกรอำเภอด่านขุนทดและอำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา ลำมาศที่ไหลผ่านอำประคำ อำเภอนางรอง อำเภอลำปลายมาศ ลำน้ำชีที่ไหลผ่านอำเภอประโคนชัย อำเภอพับพลาชัย อำเภอกระสัง จังวัดบุรีรัมย์ และไหลไปบรรจบกับลำนำมูลที่วังทะลุ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ลำห้วยทับทัน ในอำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ ลำเซบาย ไหลผ่านอำเภอเขื่องใน อำเภอม่วงสามสิบ ไหลไปรวมกับแม่นำมูลที่บ้านทุ่งขุนน้อยตำบลหนองขอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ลำโดมน้อย อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

(๕) ภูมิปฐพี คือ ลักษณะหินและแร่ต่าง ๆ เป็นทรัพยากรธรณีที่เป็นอินทรีวัตถุที่มีส่วนประกอบทางเคมีกับลักษณะทางฟิสิกส์แน่นอนหรือเปลี่ยนแปลงได้เล็กน้อยไม่ว่าจะต้องถลุงหรือหลอมก่อนใช้หรือไม่ และมีความหมายรวมไปถึงถ่านหิน หินน้ำมัน หินอ่อน โลหะ และกรันที่ได้จากโลหกรรม น้ำเกลือใต้ดิน ทราย เป็นต้น อีสานใต้เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรแร่ต่าง ๆ เห็นได้จากเมื่อเราเดินทางโดยเส้นทางถนนมิตรภาพเมื่อผ่านอำเภอมวกเหล็กจังหวัดสระบุรีเข้าสู่เขตตำบลกลางดงอำเภอปากช่องจังหวัดนครราชสีมา จะพบว่าบริเวณใกล้กับถนนทั้งสองข้างทางมีอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากการนำแร่ประเภทหินชนิดต่าง ๆ มาทำเป็นพระพุทธรูป วัสดุก่อสร้าง เฟอร์นิเจอร์ ของใช้ในครัว รูปสัตว์ สิ่งประดับตกแต่งบ้าน เป็นต้น ในอำเภอพิมายมีการตั้งโรงงานโดยนำเอาแร่ประเภทน้ำเกลือจากใต้ดินมาทำเป็นอุตสาหกรรมเกลือ ในจังหวัดบรีรัมย์และสุรินทร์ มีการตั้งอุตสาหกรรมโรงโม่หินหลายแห่ง เช่น โรงโม่หินซึ่งได้แหล่งหินที่มีอยู่ใกล้กับบริเวณเขากระโดง เขตอำเภอเมือง โรงโม่หินซึ่งได้แหล่งหินที่มีอยู่ใกล้กับบริเวณเขาพระอังคาร อำเภอเฉลิมพระเกียรติ์ จังหวัดบุรีรัมย์ และโรงโม่หินซึ่งได้แหล่งหินที่มีอยู่ใกล้กับบริเวณเขาสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ นอกนี้ยังมีแร่ประเภททรายจำนวนมากอยู่ทั้งสองฝั่งลำน้ำมูลและที่อยู่ในลำน้ำมูลด้วย ซึ่งมีความยาวทั้งหมดประมาณ ๖๔๐ กิโลเมตร ตั้งแต่จังหวัดนครราชสีมาไปสิ้นสุดที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น ภูมิปฐพีเหล่านี้สร้างเศรษฐกิจให้คนในพื้นที่อีสานใต้อย่างมากมาย

(๖) ภูมิธรณี คือ ลักษณะของดินของถิ่นต่าง ๆ ดินในอีสานใต้โดยรวมมีลักษณะเหมือนกันกับดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในที่อื่น ๆ คือ ดินตะกอน พบในบริเวณใกล้ลุ่มน้ำต่าง ๆ มีเนื้อดินที่มีความละเอียดปานกลาง ที่เหมาะสำหรับใช้ทำนา ดินลานตะพักลำน้ำ มีเนื้อดินละเอียดปานกลางจนถึงหยาบ เป็นดินที่เกิดจากตะกอนน้ำพามาทับถม พื้นที่บางแห่งพบศิลาแลงโผล่ขึ้นมาที่ผิวดิน ดินลักษณะลานตะพักลำน้ำนี้ใช้ในการทำนาได้ ดินในที่สูงและภูเขา เป็นดินที่มีสีแดงเหลือง เนื้อดินหยาบจนถึงเป็นลูกรัง ชั้นดินในบางแห่งมีหินทราย หินกรวดหรือหินดินดาน อยู่ชั้นล่างพบบริเวณทิวเขาสันกำแพงและทิวเขาฎองเร็ก เป็นต้น

๒) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้ คำว่า “ชาติพันธุ์ (ethnos) หมายถึง “กลุ่มที่มีพันธะเกี่ยวข้องกัน และที่แสดงเอกลักษณ์ออกมาโดยการผูกพันลักษณาการของเชื้อชาติและสัญชาติเข้าด้วยกัน”๑๐ และอีกความหมายหนึ่ง ชาติพันธุ์ คือ “กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม

---

๑๐ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัญฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, หน้า ๓๕๙.

ประเพณี ภาษาพูดเดียวกัน และ มีความเกี่ยวเนื่องกันทางเชื้อชาติ” กลุ่มชนที่มีคุณลักษณะดังกล่าวนี้สันนิษฐานว่าได้สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยโคราช กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยลาว กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยเขมร กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยกูย” ในอีสานใต้ของประเทศไทย เป็นต้น จากความหมายของคำว่าชาติพันธุ์มีอีกสองคำเข้ามาเกี่ยวข้องคือคำว่า “เชื้อชาติ” และ “สัญชาติ” จึงขอนำคำทั้งสองมาให้ความหมายไว้ตรงนี้ด้วยเนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกัน

(๑) เชื้อชาติ (race) คำว่า “เชื้อ” มีความหมายว่า สิ่งที่เป็นต้นเหตุทำให้เกิดสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะทำนองเดียวกัน ถ้าเป็นสิ่งของ เช่น เชื้อไฟ ทำให้เกิดไฟ เชื้อเหล้าทำให้เกิดเหล้า เป็นต้น หากเป็นมนุษย์ได้แก่ผู้ที่สืบวงศ์วานว่านเครือเผ่าพันธุ์ต่อ ๆ กันมา เช่น มีเชื้อจีน มีเชื้อแขก มีเชื้อเขมร มีเชื้อไทย มีเชื้อลาว มีเชื้อกูย เป็นต้น ดังนั้น คำว่า เชื้อชาติจึงหมายถึง “ผู้ที่ร่วมเผ่าพันเดียวกัน” เป็นลักษณะทางชีวภาพของคน ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนจากลักษณะรูปพรรณ สีผิว เส้นผม และตา เป็นต้น ในชาติพันธ์วิทยา ซึ่งเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับการแบ่งเชื้อชาติของมนุษย์ กำเนิดของเชื้อชาติ ความสัมพันธ์ระว่างเชื้อชาติ ตลอดจนลักษณะเฉพาะของเชื้อชาติต่าง ๆ มักมีการแบ่งกลุ่มเชื้อชาติ (racial group) ออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ นิกรอยด์ (Negroid) มองโกลอยด์ (Mongoloid) และคอเคซอยด์ (Caucasoid) ในตอนหลังได้เพิ่มออสตราลอยด์ (Australoid) โพลินีเชียน (Polynesian) ฯลฯ อีกด้วย การแบ่งแยกกลุ่มคนตามลักษณะทางชีวภาพนี้ มีความสำคัญในสังคมที่สมาชิกในสังคมมาจากบรรพบุรุษที่ต่างกัน และมีสีผิวและรูปพรรณสัณฐานที่ต่างกันอย่างเห็นได้ชัด เช่น ความแตกต่างระหว่างคนผิวขาวกับคนผิวดำ ในสังคมที่มีกลุ่มคนที่มีลักษณะทางชีวภาพต่างกันและประวัติความเป็นมาตลอดจนบทบาทในสังคมต่างกัน ความแตกต่างทางชีวภาพอาจเป็นปัจจัยทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันได้ แต่ในบางสังคม เช่น สังคมไทย ความแตกต่างทางชีวภาพไม่มีความหมายเท่าใดนัก

(๒) สัญชาติ (nationality) หมายถึง ความเกิด การเป็นขึ้น หรือความอยู่ในบังคับคืออยู่ในความปกครองของประเทศชาติเดียวกัน การเป็นสมาชิกของประเทศใดประเทศหนึ่งตามกฎหมาย โดยที่ลักษณะทางชีวภาพและวัฒนธรรมอาจแตกต่างกันได้ การเป็นสมาชิกของประเทศย่อมหมายถึงการเป็นประชาชนของประเทศนั้น ผู้ที่อพยพมาจากที่อื่นเพื่อมาตั้งถิ่นฐานสามารถโอนสัญชาติมาได้ ผู้ที่เปลี่ยนสัญชาติ คือ ผู้ที่เปลี่ยนฐานะจากการเป็นประชาชนของประเทศหนึ่งมาเป็นประชาชนของอีกประเทศหนึ่ง เช่น ฝรั่งถือสัญชาติไทย นางสาวยิ่งลักษณ์ ทองทิพย์ ถือสัญชาติอังกฤษ เป็นต้น[๑๑]

สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้ หากแบ่งตามสำเนียงโดยใช้ภาษาพูดเป็นเกณฑ์สามารถแบ่งได้ ๔ กลุ่มใหญ่ คือ ๑) กลุ่มชาติพันธุ์เขมร กลุ่มนี้น่าจะเป็นกลุ่มชนที่เก่าแก่และเคยมีอิทธิพลมากในดินแดนแถบนี้เพราะปรากฏหลักฐานว่าราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ พวกเขมรหรือขอมได้มีการตั้งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ตามแบบวัฒนธรรมเขมรที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยอยู่ที่ชุมชนโบราณบ้านภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ และการพูดสื่อสารกันในชนกลุ่มนี้ใช้ภาษาเขมร ปัจจุบันชาติพันธุ์เขมรมีจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ ๒) กลุ่มชาติพันธุ์กูย กล่าวกันว่าการเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยของชนกลุ่มนี้ได้เข้า เป็น ๒ ช่วงด้วยกัน คือ ราว พ.ศ. ๒๒๐๐ มีกูยอาจีงจำนวนหนึ่งอพยพหนีภัยจากเมืองจำปาศักดิ์

---

[๑๑] ชาติพันธ์ในอีสาน,< http://www.isangate.com/isan/paothai.html>, ๕ February ๒๐๑๘.

เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ และอีกครั้งหนึ่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๐-๒๓๕๐ กองทัพไทยยกไปปราบกบฏเมืองจำปาศักดิ์ อัตตะปือ เชียงทอง และสารวัน หลายครั้ง ได้กวาดต้อนชนพื้นเมืองกลับมาเป็นจำนวนมาก โดยให้ตั้งถิ่นถานอยู่ที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ และการพูดสื่อสารกันในชนกลุ่มนี้ใช้ภาษากูยหรือส่วย ๓) กลุ่มชาติพันธุ์ลาว ชาวไทยและลาวที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งลำน้ำโขงได้มีการติดต่อไปมาหาสู่กันมาเป็นเวลานานแล้ว ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าศรีสมุทรพุทธางกูรแห่งนครจำปาศักดิ์ ได้ส่งขุนนางมาปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ในจำนี้รวมถึงเมืองศรีนครเตา ปัจจุบันคือ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ยังพบจารึกอักษรธรรมภาษาลาว มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ที่ปราสาทศีรขรภูมิ กล่าวถึงกลุ่มพระเถรผู้ใหญ่และท้าวพระยาที่ร่วมกันบูรณะปราสาท แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าว คงมีชาติพันธุ์อาศัยอยู่ในจังหวัดสุรินทร์หรืออีสานใต้มากพอสมควรแล้ว[๑๒] การพูดสื่อสารกันในชนกลุ่มนี้ใช้ภาษาลาว ๔) กลุ่มชาติพันธุ์ไทยโคราช บางทีเรียกว่าไทยเดิ้งหรือไทยดา สุดใจ สะอาดยิ่ง ให้ทัศนะว่าสำเนียงการพูดออกเป็นไทยครึ่งลาวครึ่ง จะบอกว่าเป็นสำเนียงไทยแบบอยุธยาก็ไม่ใช่หรือจะบอกว่าเป็นสำเนียงลาวที่ใช้อยู่ภาคอีสานก็ไม่ใช่ และสำเนียงดังกล่าวส่วนใหญ่ก็มีพูดอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์บางอำเภอ และบางจังหวัดในภาคตะวันออก เช่น ระยอง เป็นต้น จึงไม่รู้ว่าจะเรียกชนกลุ่มนี้ว่าอย่างไร จึงเรียกว่า “ไทยโคราช” เป็นต้น สำหรับเชื้อชาติของคนในอีสานใต้เป็นกลุ่มที่สืบวงศ์วานว่านเครือเผ่าพันธุ์ต่อ ๆ กันมาจากชาติพันธุ์ของชน ๔ กลุ่ม คือ เขมร กูย ลาว และไทยโคราช ส่วนสัญชาติปัจจุบันชนทั้ง ๔ กลุ่ม ถือสัญชาติไทยอยู่ในความปกครองของประเทศชาติเดียวกันคือประเทศไทย[๑๓]

๓) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ หมายถึง แหล่งข้อมูลทางประวัตศาสตร์ที่เป็นหลักฐานข้อเท็จจริงประกอบในการอธิบายและให้เหตุผลในการเขียนข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคอาจเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือหลักฐานที่เป็นวัตถุ เช่น ตำนาน จดหมายเหตุ โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น จากความหมายดังกล่าวสามารถแบ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร ๒) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ได้แก่ ตำนาน จารึก พงศาวดาร บันทึกของชาวต่างชาติ จดหมายเหตุ เอกสารทางราชการ เป็นต้น ต่อไปนี้เป็นบางตัวอย่างของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ตำนาน จารึก และพงศาวดาร ดังนี้

ตำนาน หมายถึง เรื่องราวนมนานที่เล่ากันสืบ ๆ มา ต่อมาภายหลังได้มีการจดบันทึกเรื่องราวเหล่านั้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและพิมพ์เผยแพร่ เรื่องที่ปรากฏในตำนานมักกล่าวถึงเรื่องราวในศาสนา เรื่องราวของบุคคล เรื่องราวของปูชะนีสถาน เช่น ตำนานพระพุทธเจดีย์ ตำนานมูลศาสนา ตำนานจามมะเทวีวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานอุรังคธาตุ เป็นต้น ตำนานจึงสะท้อนให้เห็นความเชื่อ ความศรัทธาคติชาวบ้าน ตำนานจึงมีประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอยู่มาก

---

[๑๒] สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐-๔๗.

[๑๓] สุดใจ สะอาดยิ่ง, ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

แต่ต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง และตรวจสอบกับหลักฐานอื่น ๆ ด้วย เช่น หลักฐานทางโบราณคดีเป็นต้น สำหรับในอีสานใต้มีตำนานอยู่หลายเรื่อง คือ ตำนานนางอรพิมกับท้าวปาจิตที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และตำนานเรื่องนี้ยังเกี่ยวข้องไปถึงปราสาทเขาปลายบัด ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ด้วย ตำนานเนียงด๊อกธม(นางนมใหญ่) ที่เกี่ยวกับปราสาทภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ ตำนานยายเหงาที่เกี่ยวข้องกับปราสาทยายเหงา ตำบลบ้านซบ อำเภอสังขะ ตำนานนางผมหอมที่เกี่ยวข้องกับปราสาทบ้านพลวง ตำบลบ้านพลวง อำเภอปราสาท ตำนานนางบัวตูมกับท้าวโสวัตร์ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทนางบัวตูม ตำบลท่าตูม อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น กลุ่มปราสาทที่กล่าวถึง เช่น ปราสาทภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ได้ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๖๒ หากนับอายุของปราสาทจึงอนุมานได้ว่าตำนานเหล่านี้ได้เกิดขึ้นมาแล้วไม่น้อยกว่า ๑,๓๐๐ ปี ตำนานจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อ ความศรัทธาของคนแต่ละชุมชนในอีสานใต้ หากได้วิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในตามนานแต่ละเรื่องก็จะทำให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อีสานใต้เป็นอย่างมาก แต่ก็ต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง และถ้าจะให้ข้อมูลมีความน่าชื่อถือผู้ศึกษาควรได้ตรวจสอบกับหลักฐานอื่น ๆ ด้วย เช่น หลักฐานทางโบราณคดี เป็นต้น

จารึก หมายถึง เขียนหรือจารให้เป็นรอยลึกเป็นตัวอักษรหรือภาพเป็นต้นบนแผ่นศิลา โลหะ หรือดิน เป็นต้น เช่น จารึกบนแผ่นศิลาเรียกว่าศิลาจารึก จารึกลงแผ่นทองเรียกว่าจาลึกลานทอง จารึกลงแผ่นเงินเรียกว่าจารึกลานเงิน จารึกหรือจานบนใบลานเรียกว่าหนังสือใบลาน จารึกจึงเป็นหลักการทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญมาก สำหรับในอีสานใต้มีจารึกหลายเรื่องที่เก่าแก่ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เช่น จารึกสุรินทร์ (K. 377) หรือจารึกวัดชุมพล จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น แต่ปัจจุบันจารึกหลักนี้ได้สูญหายแล้ว เรื่องนี้ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ให้ข้อมูลไว้ว่า

ปัจจุบันมีถูกกล่าวถึงแต่ในบทความของ ศ. ยอร์ช เซเดส์ เท่านั้น และในขณะที่ท่านเขียนบทความในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ นั้น จารึกหลักนี้ได้ก็สูญหายไปแล้ว ในบทความดังกล่าวท่านรายงานไว้ว่าจารึกสุรินทร์ (K. 377) ถูกรายงานไว้เป็นครั้งแรกโดยเอย์โมนิเยร์ (Aymonier) ในหนังสือ Combodge ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๔๖ ว่าพบอยู่ในวัดชุมพล ที่เมืองสุรินทร์ ในบรรดาจารึกอักษรปัลลวะที่พบในภาคอีสานของประเทศไทย มีจารึกกลุ่มหนึ่งจำนวน ๗ หลัก ซึ่งเป็นของพระเจ้าศรีมเหนทรวรมัน มีรูปอักษรเหมือนกัน ข้อความเหมือนกัน ต่างกันเพียงข้อความที่กล่าวถึงสิ่งสร้างขึ้นเพื่อเคารพบูชาเท่านั้น กลุ่มจารึกดังกล่าวประกอบด้วย

๑. จารึกวัดศรีเมืองแอม (ขก. ๑๕) จังหวัดขอนแก่น (สร้างพระศิวลึงค์)
๒. จารึกปากน้ำมูล ๑ (อบ. ๑) จังหวัดอุบลราชธานี (สร้างพระศิวลึงค์)
๓. จารึกปากน้ำมูล ๒ (อบ. ๒) จังหวัดอุบลราชธานี (สร้างพระศิวลึงค์)
๔. จารึกวัดสุปัฏนาราม (อบ. ๔) จังหวัดอุบลราชธานี (สร้างพระศิวลึงค์)
๕. จารึกปากโดมน้อย (อบ. ๒๘) จังหวัดอุบลราชธานี (สร้างพระศิวลึงค์)
๖. จารึกถ้ำภูหมาไน (อบ. ๙) จังหวัดอุบลราชธานี (สร้างพระโค)
๗. จารึกสุรินทร์ (วัดชุมพล) จังหวัดสุรินทร์ (สร้างพระโค) (จารึกหลักนี้ สาบสูญไปแล้ว)

เนื้อหาโดยสังเขป ข้อความในจารึกกล่าวถึงพระเจ้าจิตรเสน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทรงได้ชัยชนะเหนือกัมพูประเทศ และได้เฉลิมพระนามว่า “ศรีมเหนทรวรมัน” อีกทั้งโปรดให้สร้างรูปเคารพ

ต่างๆ ในลัทธิไศวนิกายไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ จากจารึกทั้ง ๗ หลักนี้ จึงเป็นหลักฐานอย่างดีว่า อารยธรรมแถบลุ่มแม่น้ำชี และลุ่มแม่น้ำมูลในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ นั้น มีผู้นำของอาณาจักรนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย “จิตรเสน” เป็นพระนามของเจ้าชายผู้ทรงเป็นพระญาติกับพระเจ้าภววรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๑๔๑-๑๑๕๐) กษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ ต่อมาเจ้าชายจิตรเสนได้ครองราชสมบัติ ฉลองพระนามเป็น พระเจ้ามเหนทรวรมัน (ราว พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๑๕๙)[๑๔]

กลุ่มจารึกต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงนี้ได้เกิดขึ้นมาแล้วไม่น้อยกว่า ๑,๓๐๐ ปี จารึกเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อ ความศรัทธาของคนแต่ละชุมชนในอีสานใต้ จารึกจึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อีสานใต้เป็นอย่างมาก เพราะเป็นข้อความที่บอกเรื่องราวซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

พงศาวดาร หมายถึง เรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับประเทศชาติหรือพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้น เป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตภายใต้การอุปถัมภ์ของราชสำนัก เนื้อหาในพงศาวดาร เน้นเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับอาณาจักรและกษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักรนั้นๆ พงศาวดาร ที่มีอยู่ในปัจจุบันมีเนื้อหา ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงต้นราชการที่ ๕ พงศาวดารท้องถิ่นและประเทศเพื่อนบ้าน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพงศาวดารจะไม่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับสามัญชนทั่วไปและบางเรื่องยังเกี่ยวกับเรื่องไม่ปกติ แต่ก็เป็นหลักฐานที่มีประโยชน์และทรงคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์ สำหรับในอีสานใต้ ได้มีพระราชพงศาวดารเขมรอยู่เรื่องหนึ่ง ได้ถูกนำมาแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยโดย “ปแฏงมหา บุญเรือง คัชมาร์” ผู้แปลได้ค้นคว้ารวบรวมและเรียบเรียงตามคัมภีร์พงศาวดารเขมร หรือเอกสารมหาบุรุษเขมรที่ท่าน เอง สุด และคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์เขมรรวบรวมโดยตรงจากคัมภีร์โบราณ โดยมีข้อความตอนหนึ่งได้กล่าวถึงการเดินทัพของกษัตริย์จากประเทศสยามหรือเสียมสมัยของ “พระเจ้าอู่ทอง หรือพระเจ้ารามาธิบดี” แห่งอยุธยาในการยกทัพไปตีประเทศกัมพูชา ในปี พ.ศ.๑๘๙๖ ตรงกับสมัย พระบาทสมเด็จพระลำพงราชา กษัตริย์ของกัมพูชาในสมัยนั้น โดยข้อความในพงศาวดารตอนหนึ่งได้บันทึกเส้นทางการเดินทัพไว้ว่า

พระเจ้ารามาธิบดีกรุงศรีอยุธยา มีพระทัยดำริอยากจะขยายพระนครของพระองค์ให้กว้างขวาง ทรงโกรธแค้นกับพระมหานครประเทศกัมพูชาที่ไม่ยอมขึ้นต่อพระองค์ ครั้นทรงดำริเช่นนั้นแล้วจึงโปรดให้พระรามาสูร ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ให้คุมพลหนึ่งหมื่นคนเป็นทัพใหญ่ ให้พระศรีสุปัตติ์ ซึ่งเป็นพระราชนัดดาคุมพลห้าร้อยคนเป็นทัพหน้า และให้ยกมาอย่างรีบด่วน มุ่งตรงมายังกรุกัมพูชาธิบดี หวังที่จะเข้าตีโดยไม่ให้รู้ตัว พระราเมสูรเดินทัพมาทั้งกลางวันกลางคืนตามเส้นทางราชสีมา ในเวลานั้นเจ้าพญานครราชสีมาไม่รู้ตัวล่วงหน้ามาก่อน ครั้นจะคิดเกณฑ์กำลังพลก็ไม่ทันการณ์ ดังนั้นจึงพากันหนีทิ้งเมือง แล้วนำจดหมายมายังมหานคร(อังครธม) เพื่อทูลถวายพระลำพงราชาให้ทรงทราบ ครั้นเสนาบดีได้นำจดหมายมากราบบังคมทูลและเมื่อทรงทราบความทั้งหมดแล้ว พระองค์ทรงตกพระทัยเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะจดหมายมาถึงเวลาเที่ยง ครั้นเวลาบ่ายใกล้พลบค่ำกองทัพเสียม

---

[๑๔] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), **จารึกในประเทศไทย**, <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/689>, 8 April.2019.

ก็ยกมาถึงพระนคร กองทัพเสียมเนืองแน่นไปทุกแห่งหนเพียบพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธต่าง ๆ กัน และกำลังตระเตรียมตั้งค่ายปักขวากหนาม ณ ที่นั้นอย่างรีบเร่ง[๑๕]

จากข้อความในพงศาวดารเขมรที่ยกมาทำให้เห็นว่าอีสานใต้เป็นพื้นที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์อย่างมาก ข้อมูลนี้ได้เชื่อมโยงกับเส้นทาง "ราชมรรคา" ที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่พระองค์ได้เสด็จสวรรคตไปเมื่อ พ.ศ. ๑๗๖๑ ปัจจุบันยังปรากฏให้เป็นอัคคิศาลา (บ้านมีไฟ) หรือธรรมศาสลาที่เชื่อมโยงจากนครธมในประเทศกัมพูชามายังอำเภอพิมายจังหวัดนครราชสีมา มีทั้งหมด ๑๗ แห่ง คือ ในประเทศกัมพูชามี ๙ แห่ง และในประเทศไทยมี ๗ แห่ง เป็นต้น นอกจากนี้ได้พบข้อมูลในหนังสือที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนอีสานใต้อยู่เล่มหนึ่ง โดย สมทอง เกิดโภค ได้เขียนและรวบรวมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พงศาวดาร เมืองสุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์ โดยมีเนื้อหาที่น่าสนใจเกี่ยว ข้องกับประวัติศาสตร์ในอีสานใต้ดังนี้

แต่เดิมดินแดนทางภาคอีสานของไทยรวมถึงดินแดนของประเทศกัมพูชาในปัจจุบันเรียกว่าแคว้นเจนละ มีกษัตริย์ปกครองชื่อว่า "พระเจ้าภววรมัน" ต่อมาราว พ.ศ.๑๑๕๓ จิตรเสน ผู้เป็นอนุชาได้เป็นกษัตริย์เจนละทรงพระนามว่า พระเจ้ามเหนทรวรมัน และมีโอรสของพระองค์สืบราชสมบัติต่อมาคือ "พระเจ้าอิศานวรมัน" สร้างกรุงอิศานปุระ (อยู่ริมแม่น้ำสะตึงแสน) ต่อมาระหว่าง พ.ศ ๑๑๘๘ แคว้นเจนละ (ละว้า) ได้แบ่งการปกครองเป็น ๒ เขตใหญ่ คือเขตเจนละบกและเขตเจนละน้ำ เขตเจนละบก คือดินแดนบริเวณทางภาคอีสานของไทยรวมถึงดินแดนประเทศลาวทั้งหมด ส่วนเจนละน้ำคือดินแดนของกัมพูชาในปัจจุบัน ต่อมาในราวปี พ.ศ.๑๓๔๕ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เป็นกษัตริย์ขอมที่มีกำลังพลเข้มแข็งได้ทำการขับไล่กษัตริย์ไศเลนทร (ละว้า) ปกครองพื้นที่เจนละบกและเจนละน้ำออกไป พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ จึงได้ทำการรวบรวมเจนละบกและเจนละน้ำ รวมถึงอาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรเดียวกัน พระเจ้าวรมันที่ ๒ เป็นกษัตริย์ที่มีความศรัทธาต่อเทวดาสูงมาก จากอิทธิพลความเชื่อของศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ โดยทำการยกย่องกษัตริย์ว่าเป็นเทพเจ้าลงมาเกิด จึงเรียกว่าลัทธิเทวราชา กษัตริย์คือตัวแทนของเทพเจ้าที่ลงมากำเนิดในโลกมนุษย์กษัตริย์จึงสร้างบารมีด้วยการสร้างเทวสถานที่ยิ่งใหญ่ ถวายแด่พระอิศวรผู้สร้างโลกและเชื่อว่าเมื่อสวรรคตแล้ววิญญาณจะประทับดูแลที่ปราสาทเป็นคติเทวราชา เชื่อว่ากษัตริย์คือเทพเจ้าอวตารลงมาเกิด ด้วยความเชื่อนี้เองที่ทำให้กษัตริย์ขอมทุกพระองค์ เมื่อขึ้นครองราชย์จึงให้ประชาชนของพระองค์ตั้งหน้าตั้งตาสร้างปราสาทตลอดรัชกาลของพระองค์ เพื่อเป็นศาสนสถานศูนย์กลางของโลก ขอมได้สร้างปราสาทหลายพื้นที่ ตั้งแต่ดินแดนเจนละน้ำเจนละบก และทวารวดี จนถึงกษัตริย์พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในปี พ.ศ. ๑๗๒๐ ขอมเรืองอำนาจประมาณ ๕๐๐ กว่าปี ก็ได้เสื่อมอำนาจลง[๑๖]

(๒) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ได้แก่ โบราณสถาน เช่น อาคาร สถานที่ ปราสาท เป็นต้น โบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป รูปเคารพ เครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น หลักฐานจาก

---

[๑๕] ปแฏงมหา บุญเรือง คัชมาร์, แปลและเรียบเรียง, **พระราชพงศาวดารเขมร ฉบับคัดลอกจากคัมภีร์ใบลาน เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุรินทร์: อาศรมภูมิปัญญา สถาบันราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗-๑๘.

[๑๖] สมทอง เกิดโภค, **ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร เมืองสุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์**, (สมุทรปราการ:สำนักพิมพ์บ้านเกิดโภค, ม.ป.ป.), หน้า ๑๗-๑๘.

การบอกเล่าประเภทมุขปาฐะ คือ เรื่องเล่าที่ยังมิได้มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น นิทาน ภาษาพูด คำกลอนสอนใจโบราณ เป็นต้น หลักฐานทางศิลปกรรม เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดมีดังนี้

โบราณสถาน หมายถึง สิ่งของโบราณที่เคลื่อนที่ไม่ได้มีอายุมากว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป เช่น อาคาร มีโบสถ์ วิหาร วัง ที่เป็นอสังหาริมทรัพย์โดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี รวมถึงสถานที่ที่แหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย เป็นต้น สำหรับในอีสานใต้มีโบราณสถานสำคัญ คือ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่ง พินิจ จันทร และคณะ ได้ให้ความเห็นว่า สถานที่แห่งนี้เป็นเมืองโบราณในแบบแผนของสถาปัตยกรรมขอม ชื่อ พิมายมาจากคำว่าวิมาย หรือวิมายปุระที่ปรากฏในจารึกภาษาขอมบนแผ่นหินตรงกรอบประตูระเบียงคดด้านหน้าของปราสาท จุดเด่นของเมืองคือปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย จากหลักฐานศิลาจารึกและรูปแบบทางศิลปะการสร้างบอกว่า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะ เทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะแบบปาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งปราสาทนี้ได้ถูกสร้างดัดแปลงมาเป็นศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗[๑๗] อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ได้นำเสนอข้อมูลไว้ว่า ปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้วในพื้นที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นโบราณสถานสมัยลพบุรีที่มีความงดงาม มีความสำคัญมากอีกแห่งหนึ่งในประเทศไทย สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่องค์พระศิวะ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินนดู ลัทธิไศวนิกาย เขาพนมรุ้งและปราสาทบนยอดเขาจึงเปรียบเสมือนเขาไกรลาสอันเป็นที่ประทับของพระศิวะ และยังเป็นศูนย์กลางจักรวาลอีกด้วย กลุ่มอาคารบนยอดเขามีการก่อสร้างหลายยุคสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ชื่อ “พนมรุ้ง” มาจากภาษาเขมรว่า “วนํรุง” แปลว่าภูเขาอันกว้างใหญ่ โดยคำนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกอักษรขอมพบที่ปราสาทพนมรุ้ง และยังปรากฏชื่อผู้สร้างปราสาทคือ “นเรนทราทิตย์” เชื้อสายราชวงศ์มหิธรปุระผู้เกี่ยวข้องเป็นพระญาติกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาทนครวัด[๑๘] ปราสาทเมืองต่ำ ตั้งอยู่บริเวณบ้านโคกเมือง ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ อายุตามหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏระบุว่า เมืองต่ำเป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดูที่สร้างขึ้นตามแบบศิลปะเขมรโบราณราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ หรือมีอายุการก่อสร้างมาแล้วไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ ปี[๑๙] นอกจากนี้อีสานใต้ยังเป็นแหล่งอารยธรรมโบราณในยุคก่อนประวัติศาสตร์แหล่งประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกด้วย สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของจังหวัดสุรินทร์ไว้ว่า เมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีล่วงมาแล้ว จังหวัดสุรินทร์ พบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะตอนปลาย ปัจจุบัน

---

[๑๗] พินิจ จันทร และคณะ, **เปิดประตูท่องเที่ยวอาเซี่ยน เชื่อโยง ๑๐ ประเทศเป็นหนึ่งเดียว**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญาชน, ๒๕๕๖), หน้า ๕๕.

[๑๘] อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง,**แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง**, ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์, (รับแผ่นพับเมื่อ วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑)

[๑๙] สามารถ ทรัพย์เย็น และดุสิต ทุมมากรณ์ เรียบเรียง,**อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครราชสีมา: โรงพิมพ์โจเซฟ,๒๕๕๗), หน้า ๕๖-๕๗.

ยังปรากฏให้เห็นชุมชนโบราณมากกว่า ๕๙ แห่ง[๒๐] ในตำบลเสมา อำสูงเนิน มีร่องรอยของชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ตัวอย่างของโบราณสถานดังกล่าวมีอายุมากกว่า ๑,๐๐๐ ปีขึ้นไปทั้งสิ้น มีประโยชน์ทั้งในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีด้วย

โบราณวัตถุ หมายถึง สิ่งของโบราณที่เคลื่อนที่ได้มีอายุมากว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป เช่น พระพุทธรูป รูปเคารพ ศิลาจารึก เหรียญตรา เครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเป็นสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ โดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี เป็นต้น ในประเทศไทยมีการสำรวจพบหลักฐานก่อนประวัติศาสตร์อายุเก่าแก่ที่สุด ๗๐๐,๐๐๐ ปี มาแล้ว โดยพบเครื่องมือหินกรวดแม่น้ำที่บ้านดอนมูลและเขาปาหนามเขตจังหวัดลำปาง[๒๑] และโบราณวัตถุเก่าแก่อีกแห่งคือสำรวจพบภาชนะดินเผามีมีอายุประมาณ ๕๖๐๐ ปี ที่ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น สำหรับในอีสานใต้มีโบราณวัตถุสำคัญ คือ สถานที่ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท ตำบลธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ได้จัดทำให้เป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งเพื่อให้คนได้เข้าไปเที่ยวชม สถานที่แห่งนี้ถือเป็นแหล่งอารยธรรมโบราณอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญ ทั้งยังเป็นแหล่งโบราณคดีแห่งที่สองต่อจากบ้านเชียงซึ่งมีหลุมขุดค้นที่ตกแต่งและเปิดให้ชมทั้งหมด ๓ หลุมด้วยกัน ดังนี้ หลุมขุดค้นที่ ๑) มีโครงกระดูกฝังอยู่ในชั้นดินแต่ละสมัย แต่ละยุคมีลักษณะการฝังที่ต่างกันไป ยุค ๓,๐๐๐ ปี อยู่ในชั้นดินระดับล่างสุดลึก ๕.๕ เมตร โครงกระดูกจะหันหัวไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ยุค ๒,๕๐๐ ปี หันหัวไปทางทิศตะวันออก ยุค ๒,๐๐๐ ปีหันหัวไปทางทิศใต้ แต่คติในการฝังจะคล้ายกันคือจะนำเครื่องประดับ เช่น กำไลเปลือกหอย ลูกปัด แหวนสำริด กำไลสำริด เครื่องประดับศีรษะทำด้วยสำริดและภาชนะของผู้ตายฝังร่วมไปด้วยกับผู้ตาย ในช่วงสามระยะแรกนี้เป็นภาชนะดินเผาเคลือบน้ำดินสีแดง แบบลายเชือกทาบ ลักษณะหลักของภาชนะเป็นแบบคอแคบปากบาน แต่บางใบมีทรงสูงเหมือนคนโท บางชิ้นมีลักษณะเป็นทรงกลมสั้น ต่อมาในยุค ๑,๕๐๐ ปี นั้นลักษณะภาชนะจะเปลี่ยนเป็นแบบพิมายดำ คือ มีสีดำ ผิวขัดมัน เนื้อหยาบบาง หลุมขุดค้นที่ ๒ในดินชั้นบนพบร่องรอยของศาสนสถานในพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ เรียกกันว่า "กู่ธารปราสาท" และพบเศียรพระพุทธรูปในสมัยเดียวกัน ศิลปะทวารวดีแบบท้องถิ่น นอกจากนี้ยังพบรูปปั้นดินเผาผู้หญิงครึ่งตัวเอามือกุมท้องลักษณะคล้ายตั้งครรภ์ และชิ้นส่วนลายปูนปั้นประดับปราสาท หลุมขุดค้นที่ ๓ พบโครงกระดูกในชั้นดินที่ ๕.๕ เมตร เป็นผู้หญิงทั้งหมด เป็นที่น่าสังเกตว่ากระดูกทุกโครงในหลุมนี้ไม่มีศีรษะ และภาชนะนั้นถูกทุบให้แตกก่อนที่จะนำลงไปฝังด้วยกัน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นโครงกระดูกของผู้หญิงที่ถูกประหารชีวิตและนำศีรษะไปแห่ประจาน และได้พบส่วนกะโหลกอยู่รวมกันในอีกที่หนึ่ง ซึ่งห่างจากจุดเดิมเพียง ๕๐๐ เมตร ชาวบ้านปราสาทจะร่วมกันทำบุญอุทิศส่วน

---

[๒๐] สำนักงานจังหวัดสุรินทร์, **มหัศจรรย์เมืองสุรินทร์**, (สุรินทร์:โรงพิมพ์รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท,๒๕๕๔), หน้า ๗.

[๒๑] พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สุรินทร์, **ข้อมูลจากโปสเตอร์**, อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์, (สืบค้นเมื่อ วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๒)

กุศลในวันที่ ๒๑ เมษายน ของทุกปี[๒๒] หลักฐานโบราณวัตถุที่สำรวจพบครั้งนี้ทำให้ทราบว่าดินแดนอีสานใต้นี้ได้มีชุมชนของคนโบราณเกิดขึ้นมาแล้วไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ ปี

หลักฐานจากการบอกเล่าประเภทมุขปาฐะ หมายถึง การบอกเล่าต่อ ๆ กันมา เรื่องเล่าที่ยังมิได้มีการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น นิทานพื้นบ้านที่มีอยู่ในบางท้องถิ่น ภาษาพูดของชนบางกลุ่มชาติพันธุ์ คำกลอนสอนใจโบราณ เป็นต้น สำหรับในอีสานใต้มีหลักฐานจากการบอกเล่าประเภทมุขปาฐะ คือ เรื่องเล่าต่อ ๆ กันมา เกี่ยวกับท้าวกำพร้าควายตู้ และเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาเกี่ยวกับพระมอเฒ่า ตัวอย่างหลักฐานจากการบอกเล่าประเภทมุขปาฐะจากเรื่องเล่าพระมอเฒ่าเรื่องย่อมีอยู่ว่า

"พระหมอเฒ่าคนสุดท้ายของชาวส่วยหรือกูยมีอาชีพคล้องช้างป่าได้แต่งงานกับหญิงชาวบ้านเดียวกันมีลูกชายหนึ่งคนชื่อ อาหก่อง ในอดีตชาติอาหก่องเคยเกิดเป็นลูกช้างป่า และถูกพระมอเฒ่าคล้องเอามาฝึกอย่างหนักจนตรอมใจตาย แล้วกลับชาติมาเกิดเป็นลูกชายของพระมอเฒ่า ทำให้จำชาติก่อนได้ทุกอย่าง เมื่อเข้าสู่วัยหนุ่มก็ได้รับตำแหน่ง "กำรวงปืด" (ครูบาใหญ่) วันหนึ่งพระมอเฒ่าได้พาลูกและภรรยาออกไปเรียนรู้การคล้องช้างโดยไม่บอกให้ใครรู้ ตามธรรมเนียมการไปคล้องช้างในป่าห้ามนำภรรยาหรือสตรีไปด้วย และห้ามให้ลูกนั่งบนช้างเชือกเดียวกันกับพ่อ แต่พระมอเฒ่าก็ละเลยไม่ปฏิบัติตามถือว่าได้ทำผิดธรรมเนียมประเพณีอย่างร้ายแรง อาหก่องได้ขอให้พ่อคล้องเอาช้างที่เป็นแม่ช้าง เพราะเมื่อคล้องได้แม่ช้างแล้วลูกช้างก็จะติดตามแม่ช้างมาด้วย แต่พ่อบอกว่าโดยธรรมเนียมการคล้องช้างนั้นจะไม่คล้องเอาแม่ช้าง เพราะต้องการให้แม่ช้างอยู่ในป่าเพื่อตกลูกช้างต่อ ๆ ไป ความเห็นแย้งระหว่างพ่อกับลูกได้เป็นไปอย่างนี้ เมื่อถึงบริเวณดงช้างพระมอเฒ่าได้นำภรรยาพร้อมด้วยสัมภาระต่าง ๆ ไปไว้ที่จันรมย์ (ที่พัก) ใกล้ต้นหว้าใหญ่ เพื่อให้ภรรยาเตรียมหุงหาอาหารไว้คอยตนกับลูกชาย จากนั้นพระมอเฒ่าก็เริ่มพิธีเบิกไพร (เปิดป่า) จัดหนังปะกำวางบนหลังช้าง เตรียมไม้คันจามและอุปกรณ์ โดยให้ลูกชายนั่งบนท้ายช้างต่อ ขับช้างเข้าสู่ป่าทึบเมื่อเห็นโขลงช้างใหญ่กำลังกินอาหารอยู่ จึงขับช้างเข้าใส่ บังเอิญช้างโขลงนั้นมีแม่ช้างในอดีตเคยเป็นแม่ของอาหก่อง พร้อมพี่น้องและเพื่อนช้างอีกมากมาย อาหก่องจึงตะโกนบอกพ่อให้คล้องเอาแม่ช้างหลายครั้งแต่พ่อไม่ทำตาม พ่อสนใจแต่ลูกช้างเท่านั้น เมื่อเห็นสภาพของแม่ช้างพยายามปกป้องลูกช้าง จนแม่ช้างเหนื่อยหอบเพราะแม่ช้างแก่มากแล้ว จึงตัดสินใจกระโดดขี้หลังแม่ช้างไป แม่ช้างตกใจกลัวจึงวิ่งหนีสุดชีวิตหายเข้าไปในป่าลึก ฝ่ายช้างต่อเมื่อไม่มีผู้ขับขี่หรือบังคับก็ไม่ใส่ใจที่จะวิ่งไล่กวดโขลงช้างอีกต่อไป เวลานั้นเป็นตอนเย็นความมืดเริ่มปกคลุมป่า พระมอเฒ่าเสียใจมากและได้พยายามค้นหาอาหก่องท่ามกลางความมืดแต่ก็ไม่มีวี่แววและเสียงขานตอบ เมื่อดึกมากแล้วพระมอเฒ่าก็ตัดสินใจขึ้นช้างต่อกลับไปหาภรรยา เมื่อมาถึงต้นหว้าใหญ่ก็ได้ร้องเรียกหาภรรยาแต่ไม่มีเสียงตอบรับ เมื่อเดินหาจนทั่วก็ไม่พบ ด้วยความเหนื่อยล้าและความมืดปกคลุมจึงตัดสินใจพักก่อน ถึงรุ่งเช้าจึงตามหาภรรยาอีกครั้ง ในที่แห่งนั้นได้พบรอยเลือดและเศษเนื้อกระจายอยู่เป็นบริเวณกว้าง และพบแขนข้างหนึ่งของภรรยาอยู่บนพื้นดิน จึงเข้าใจว่าเสือได้กัดและกินภรรยาไปแล้ว พระมอเฒ่าทั้งตกใจและเสียใจได้แต่ร่ำไห้จวนจะขาดใจ จึงได้นำแขนข้างหนึ่งของภรรยาขึ้นหลังช้างตนเองได้นอนนิ่งบนหลังช้างเพื่อให้ช้างพากลับบ้าน เมื่อถึงบ้านชาวบ้านเห็นแขนข้างหนึ่งและอุปกรณ์อื่น ๆ แต่ไม่เห็นภรรยาและลูกชายกลับมาด้วยก็พอคาดเดา

---

[๒๒] แหล่งโบราณคดีบ้าปราสาท, **สถานที่ท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท อำเภอโนนสูง** <https://thai.tourismthailand.org อำเภอโนนสูง>, ๖ เม.ย.๖๒.

เรื่องราวต่าง ๆ ได้ พระมอเฒ่าได้ฝากส่วนแขนภรรยาให้ชาวบ้านช่วยกันจัดการอย่างเหมาะสม และบอกคนที่จะไปคล้องช้างหรือทำอะไรเกี่ยวกับช้างในป่าต่อไปให้ขออาหก่องทุกครั้ง เพราะถือว่าเป็นเจ้าของช้างในป่าทั้งหมด ก่อนสิ้นใจพระครูปะกำซึ่งเป็นตำแหน่งรองจากพระมอเฒ่าได้เข้าไปกอดพระมอเฒ่าพร้อมกับจับหนังปะกำไว้ไม่ให้ตกลงสู่พื้นดิน เป็นการรับมอบพิธีการคล้องช้างไว้ต่อจากพระมอเฒ่า โดยให้สัญญาว่ากับพระมอเฒ่าว่าจะรักษาให้สุจริตและรักษาให้เคร่งครัด แต่ไม่ขอรับตำแหน่งเทียบเท่าพระมอเฒ่า จะขอรับเพียงตำแหน่งพระครูปะกำเท่านั้น ดังนั้นปัจจุบันจะเห็นว่าไม่มีตำแหน่งของพระมอเฒ่า จะมีเพียงก็เพียงแต่ตำแหน่งครูบาใหญ่หรือกำรวงปืด ซึ่งเป็นตำแหน่งที่รองลงมาเท่านั้น ต่อมาก็มีการประชุมหารือและตกลงกันในบรรดาหมอช้างว่าจะเอาแขนนางไว้ในบ่วงบาศทุกครั้งที่ทำหนังปะกำจึงเรียกบ่วงบาศว่า “แขนนาง” และกิจกรรมที่เกี่ยวกับช้างทุกครั้งก็จะเรียกหาอาหก่อง มาจนถึงปัจจุบัน แต่นั้นเป็นต้นมาการคล้องช้างก็มิให้นำภรรยาหรือสตรีติดตามไปด้วย รวมทั้งมิให้มีพ่อกับลูกขี่ช้างเชือกเดียวกันเด็ดขาด ก่อนออกเดินทางไปคล้องช้างทุกคนต้องผ่านการทำพิธีปะซะปะซิเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจ เมื่อคล้องช้างเสร็จแม้จะได้ช้างหรือไม่ก็ตามต้องมาทำพิธีนี้อีกครั้ง ถ้าไม่ได้ช้างก็ต้องหาสาเหตุว่าใครทำผิดข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติใดบ้าง ถ้าไม่มีใครยอมรับก็ถือว่าผู้ที่ทำผิดข้อห้ามจะมีอันเป็นไปเอง ความเชื่อเหล่านี้ได้เป็นประเพณีถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน”[๒๓]

จากเรื่องเล่านี้พอสรุปให้เป็นข้อคิดได้ว่า ในการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มชนหรือการทำงานเป็นกลุ่มในองค์กรใด ๆ ก็ตาม ทุกคนหรือบุคลากรในองค์กรนั้น ๆ จะต้องเคารพกฎหมาย กฎ ระเบียบ คำสั่ง ประกาศ กติกา หรือประเพณีของหมู่คณะอย่างเคร่งครัด มีความสามัคคีกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน คอยช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ถ้าทุกคนหรือบุคลากรในองค์กรใดขาดการเคารพกฎหมาย กฎ ระเบียบ คำสั่ง ประกาศ กติกา ประเพณีของหมู่คณะหรือขาดความสามัคคี เอาเปรียบผู้อื่นก็จะก่อให้เกิดผลร้ายทั้งกับตนเอง ครอบครัว และองค์กรนั้น ๆ

หลักฐานทางศิลปกรรม หมายถึง ผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้นเป็นศิลปะ เช่น งานประติมากรรมงาน งานจิตรกรรม งานสถาปัตยกรรม งานนาฏศิลป์ งานดุริยางคศิลป์ เป็นต้น สำหรับในอีสานใต้มีหลักฐานทางศิลปกรรมที่เก่าแก่ คือ ภาพเขียนสีถ้ำเขาจันทร์งาม ตั้งอยู่ภายในวัดเขาจันทร์งาม บ้านเลิศสวัสดิ์ ตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา การพบภาพเขียนนี้ได้ถูกเปิดเผยขึ้นเมื่อ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ โดยนายไตรรัตน์ หล้าวงษา นักศึกษาแผนกศิลปกรรมวิทยาลัยเทคนิค ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน (วิทยาเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) นครราชสีมา ได้เดินทางมาพบภาพเขียนสี แล้วนำไปแจ้งให้อาจารย์อุษา โพธิกนิษฐ์ ที่วิทยาลัยเทคนิคในขณะนั้นทราบ และเรื่องราวของแหล่งภาพเขียนสีที่ถ้ำเขาจันทร์งามก็ได้ถูกเผยและนำออกเผยแพร่สู่สาธารณชนในเวลาต่อมา รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน) ให้ข้อมูลไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

---

[๒๓] พระสมุห์หาญ ปญฺญาธโร, เจ้าอาวาสวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์ ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

ภาพเขียนสีทั้งหมดเขียนด้วยสีแดง อยู่สูงจากพื้นดินประมาณ ๒-๔ เมตร การศึกษาที่ผ่านมาของกรมศิลปากรและมหาวิทยาลัยศิลปากรได้จัดแบ่งภาพเขียนสีที่พบเป็น ๑๒ กลุ่มตามตำแหน่งที่พบ โดยรวมแล้วมีภาพทั้งหมด ๔๔ ภาพ เป็นภาพคน ๓๒ ภาพ ภาพสัตว์ ๕ ภาพ (สุนัข นกหรือไก่ ตะกวด เม่น เสือ) คันธนูและลูกศร ๑ ภาพ และไม่ทราบว่าเป็นภาพชนิดใด ๕ ภาพ เทคนิคการเขียนภาพมี ๒ แบบ คือ ภาพเงาทึบและลายเส้นโครงร่างภายนอก ภาพคนส่วนใหญ่มีส่วนน่องโต มีผ้านุ่งไม่สวมเสื้อ ผู้หญิงจะมีหางนกห้อยมาจากกระเบนเหน็บและพู่ประทับบนหัว รายละเอียดของภาพทั้ง ๑๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ เป็นภาพชุดที่เด่นและสำคัญที่สุด อยู่บนผนังหินด้านทิศตะวันออก เนื้อที่ขนาด ๑x๒ เมตร เป็นภาพเขียนแบบเงาทึบ ภาพมี ๒ แถว (บนและล่าง) ลักษณะเป็นรูปกลุ่มคน ๑๔ คน มีทั้งเพศชายและหญิง วัยเด็กและผู้ใหญ่ รวมทั้งภาพสุนัข ๑ ตัว โดยมีรายละเอียด คือ

แถวบน เป็นภาพคน ๓ คน คนแรกมีเพียงครึ่งซีก ไม่มีหัว คนที่ ๒ ยืนกางแขน มีผ้ากางออกมาจากส่วนเอวทั้ง ๒ ข้าง ชายผ้ามีแฉกเป็นริ้วๆ เป็นภาพที่เขียนด้านตรง แต่หันหน้าเอียงไปทางขวา คนที่ ๓ เขียนให้เห็นด้านข้าง หันหน้าไปทางตรงกันข้ามกับคนที่ ๒ ภาพนี้ไม่เต็มรูป ขาดส่วนคอ ลำตัวบางส่วน และต้นขา

แถวล่าง เป็นขบวนภาพคนเดินเรียงเป็นแถว ภาพแรกของแถวล่างอยู่ต่ำจากแถวบนประมาณ ๓๐ เซนติเมตร เป็นภาพคนยืนถือธนูในท่าทางกำลังยิงธนู โดยลูกธนูถูกยิงออกจากคันธนูแล้ว ภาพนี้เป็นภาพเขียนให้เห็นด้านข้าง มีเส้นผมอยู่บนหัว นุ่งผ้าห้อยหน้าหลัง ชายผ้าด้านนอกมีแฉกเป็นริ้วๆ ขาด้านหลังสลับเลื่อนไป ต่อจากภาพนี้เป็นภาพสุนัข หูตั้ง หางเป็นรูปดาบ มีอวัยวะเพศบ่งบอกว่าเป็นตัวผู้ ลักษณะตัวผอมยาว ต่ำจากภาพสุนัขลงมาเล็กน้อยเป็นภาพคนนั่งชันเข่า คนที่ ๒ เป็นภาพผู้หญิงมีท้องใหญ่ เปลือยอก มีหางคล้ายหางนก ภาพ ๒ คนนี้อยู่ในลักษณะที่กำลังเล่นหรือคุยกัน คนหนึ่งเป็นผู้ชาย คนหนึ่งเป็นผู้หญิง ภาพถัดไปเป็นภาพคนยืนเท้าเอว นุ่งผ้า ๒ ชิ้นหน้าหลัง แขนขวายกตั้งศอก เป็นภาพเขียนด้านข้าง ห่างจากภาพนี้ไปประมาณ ๒๐ เซนติเมตร เป็นภาพคนยืนหลังค่อม บนหัวมีเส้นผม นุ่งผ้า ๒ ชิ้นหน้าหลัง ชายผ้าด้านหน้ามีแฉกเป็นริ้วๆ มือขวายื่นออกไปถือสิ่งของคล้ายไม้เท้า ข้างหน้าภาพนี้เป็นภาพคนยืนยกแขนทั้ง ๒ ข้าง คล้ายอยู่ในท่ารำ ต้นขาด้านหลังขาดหายไป ภาพถัดไปเป็นภาพผู้หญิง เห็นด้านข้างในท่าร่ายรำ ข้างหน้าภาพผู้หญิงเป็นภาพคนยืนยื่นแขนออกไปข้างหน้า มีผ้าปิดหน้า หลังชายผ้ามีรูปกากบาท ภาพถัดไปเป็นภาพเด็ก ๒ คน อยู่ในท่ารำ คนหนึ่งยกแขกนทั้ง ๒ ข้างขึ้น อีกคนหนึ่งมือซ้ายเท้าเอว มีขวายกขึ้น นุ่งผ้า ๒ ชิ้นปิดหน้าหลัง ภาพถัดไปเป็นภาพสีแดงจางๆ

กลุ่มที่ ๒ อยู่บนผนังหินด้านทิศตะวันออกใกล้กับภาพกลุ่มที่ ๑ แต่อยู่คนละผนังหิน มีภาพคนชดเจน ๑ ภาพ เป็นภาพคนผมยาวกำลังวิ่งหรือรำ มองเหลียวหลัง จากเข่าลงไปถึงปลายเท้าขาดหายไป ผนังด้านนี้มีรองรอยของภาพเขียนสีอยู่แต่ลบเลือนไปหมด เห็นเพียงสีแดงเป็นแถบๆ

กลุ่มที่ ๓ อยู่บนผนังหินด้านทิศตะวันออก เป็นภาพคนกำลังจับสัตว์เลื้อยคาน ลักษณะคล้ายสัตว์กิ้งก่า แย้ หรือตะกวด ห่างจากภาพคนเล็กน้อยมีลายเส้นคดไปมา ๓ เส้น

กลุ่มที่ ๔ อยู่บนผนังหินด้านทิศตะวันออก เป็นภาพคน ๓ คน ไม่มีศีรษะ แสดงท่าทางยืนมีคนนุ่งผ้าคล้ายกระโปรงสั้นเหนือเข่า ๒ คน

กลุ่มที่ ๕ อยู่บนผนังหินด้านทิศตะวันตก ภาพคน ๓ คน ยืนขนาบภาพสัตว์คล้ายเม่นหรือหมูป่า ใช้เทคนิคเขียนภาพ ๒ แบบ คือ แบบโครงร่างภายนอกและแบบเงาทึบ ภาพสัตว์และคนยืนอยู่หน้าสัตว์เขียนแบบโครงร่างภายนอก ส่วนภาพเขียนแบบคล้ายคล้ายเงาทึบเป็นภาพคนอยู่ในท่าทางกำลังวิ่ง นุ่งผ้าปิดหน้าหลัง ๑ ภาพ

กลุ่มที่ ๖ ภาพคน ๓ คน ภาพที่สมบูรณ์ที่สุดในกลุ่มนี้อยู่ตรงกลาง เป็นภาพคนกางแขนนุ่งผ้าปิดหน้าหลัง แต่ส่วนตั้งแต่เข่าลงไปขาดหายไป สันนิษฐานว่าเป็นท่าร่ายรำ อีก ๒ คนภาพขาดหายไป โดยหายไปครึ่งตัว ตั้งแต่หัวถึงกลางตัว ๑ ภาพ และจากสะโพกลงไป ๑ ภาพ

กลุ่มที่ ๗ เป็นภาพสัตว์ภาพเดียว รูปร่างคล้ายสิงโตหรือเสือ ข้างหน้าสัตว์มีสีแดงเป็นจุดๆ รวม ๕ จุด เกิดจากสีบางส่วนขาดหายไป

กลุ่มที่ ๘ รูปคน ๒ คน แสดงท่ารำ มีเพียงครึ่งตัวด้านบน ส่วนล่างขาดหายไป

กลุ่มที่ ๙ รูปคน ๑ คน ยืนยกแขนส่วนปลายแขนกับขาขาดหายไป ๑ ข้าง ด้านข้างคนมีลายเส้นวาดยาวตามแนวตั้ง อาจจะเป็นภาพคนที่ลบเลือนไป

กลุ่มที่ ๑๐ รูปคน ๑ คน ไม่มีศีรษะ อยู่ในลักษณะท่าทางคู้ตัว

กลุ่มที่ ๑๑ มีรูป ๓ รูป อาจเป็นภาพคนทั้ง ๓ รูป แต่ภาพลบเลือนขาดไป

กลุ่มที่ ๑๒ เป็นภาพคนครึ่งตัว แขนข้างขวากางออกจากลำตัว แขนซ้ายเหยียดตรงขนานกับพื้นนอกจากนี้ ยังปรากฏแถบสีแดงอีกหลายแถบบนผนังหิน แต่ลบเลือนและไม่ทราบว่าเป็นรูปใดแน่ชัด สภาพภาพเขียนสีส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในสภาพดี (เมื่อเปรียบเทียบกับรายงานการศึกษาของกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ.๒๕๓๑) แต่ก็มีบางภาพที่เริ่มลบเลือน เช่น ภาพในกลุ่มที่ ๖

บุคคลที่สร้างสรรค์ภาพเขียนสีเขาจันทร์งามนี้ นับเป็นศิลปินที่มีทักษะ สามารถถ่ายทอดเรื่องราวลงบนแผ่นหินได้ชัดเจนกว่าแหล่งอื่นๆ ลักษณะทางสังคมคงเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ที่มีอายุอยู่ในราว ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว อยู่รวมกันหลายครอบครัวเป็นชุมชนใหญ่ ภาพเขียนแสดงสรีระที่สำคัญคือน่องโป่ง ซึ่งพบในภาพของหลุ่มหลายแห่งในภาคอีสาน (อาจแสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนในภาคอีสาน) นอกจากนี้ภาพเขียนยังแสดงถึงการแต่งกายและการล่าสัตว์ของคนในสมัย[๒๔]

นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานทางศิลปกรรมในลักษณะเดียวกันนี้อีกคือที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี หลักฐานทางศิลปกรรมที่สำรวจพบครั้งนี้ทำให้ทราบว่าดินแดนอีสานใต้บริเวณเขาจันทร์งามและอุทยานแห่งชาติผาแต้มนี้ได้เคยมีชุมชนของคนโบราณอาศัยอยู่ในบริเวณนี้มาแล้วตั้งแต่ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปี

๔.๑.๒ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้

ศาสนา หมายถึง ลัทธิความเชื่อของมนุษย์ เกี่ยวกับการกำเนิดและสิ้นสุดของโลก หลักศีลธรรม ตลอดจนลัทธิพิธีที่กระทำตามความเชื่อนั้น ๆ และ วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของหมู่คณะที่แสดงออกทางพฤติกรรม ภาษา และกิจกรรมของสังคม ดังนั้นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของคนในอีสานใต้ จึงหมายถึงถานที่พักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ ที่มีความเชื่อมโยง

---

[๒๔] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ, ภาพเขียนสีเขาจันทร์งาม, < ases/archaeology/archaeology/>, 8 April.2019.

กับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในอีสานใต้ เพทาย สดทรงศิลป์ ให้ทัศนะว่า แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาจัดแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ ๑) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติหรือเชิงนิเวศ เช่น ป่า ภูเขา ถ้ำ น้ำตก เป็นต้น ๒) แหล่งท่องเที่ยวที่มีศาสนวัตถุหรือศาสนบุคลขลังศักดิ์สิทธิ์ เช่น มีพระพุทธรูปขลังศักดิ์สิทธิ์ มีพระเกจิชื่อดังหรือพระหลวงปู่ขลังศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น ๓) แหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์หรือแหล่งท่องเที่ยวที่มีศาสนสถานหรือศาสนวัตถุสวยงาม เป็นต้น[๒๕] สำหรับนักวิชาการ คือ วีระชัย ยศโสธร ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ว่า หมายถึง เส้นทางที่ศึกษาทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ โดยเริ่มจากนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ซึ่งเน้นเส้นทางค้าขายกันในสมัยโบราณ[๒๖] สถาพร วิชัยรัมย์ ให้ทัศนะว่าเป็นเส้นทางอารยธรรมราชมรรคา หรือเส้นทางอโรคยศาลา[๒๗] ธนพัฒน์ จงมีสุข ให้ทัศนะว่า เป็นเส้นทางวัฒนธรรมของจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี[๒๘] สำหรับในงานวิจัยนี้ได้เลือกมาเป็นตัวอย่างในการศึกษา ๘ แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวอยู่ใน ๕ จังหวัดอีสานใต้ประกอบด้วย ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และหมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เหตุที่เลือกเอาสถานที่ดังกล่าวเพราะเห็นว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวมีชื่อเสียงมีความสำคัญเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไปดังนี้

๔.๑.๒.๑ จังหวัดนครราชสีมาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดนครราชสีมามี ๒ แห่ง ผลของการวิจัยมีดังนี้

๑) อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา แหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้สร้างโดยสรพงษ์ ชาตรี พระเอกหนังในอดีต ดาราภาพยนตร์และดาราละครโทรทัศน์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนในวงการบันเทิงเป็นอย่างดี ความเป็นมาของอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เกิดจาก สรพงษ์ ชาตรี ได้ไปปฏิบัติธรรมกับ พระอาจารย์เปลี่ยน ปญฺญาทีโป ที่วัดอรัญวิเวกจังหวัดเชียงใหม่ พรอาจารย์ ได้ให้คำแนะนำให้สรพงษ์ ชาตรี ไป

---

[๒๕] นายเพทาย สดทรงศิลป์ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๒๖] วีระชัย ยศโสธร, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๒๗] สถาพร วิชัยรัมย์, อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๒๘] ธนพัฒน์ จงมีสุข, อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๒.

อธิษฐานขอพรสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่วัดระฆังทุกอย่างที่มีวามกังวลใจก็จะสำเร็จสมความปรารถนา สรพงษ์ ชาตรี จึงได้ปฏิบัติตามคำที่พระอาจารย์ท่านแนะนำ และได้มีความต้องการที่จะสร้างรูปเหมือนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ด้วย จึงได้ไปขอคำปรึกษา พระครูปลัดนุตร์ รัตนวิชโย ซึ่งขณะนั้นท่านได้ปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ท่านจึงได้แนะนำให้สร้างรูปเหมือนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลก ดั้งนั้น สรพงษ์ ชาตรี จึงได้เริ่มประกอบพิธีเททองหล่อรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งมีหน้าตักกว้าง ๘ เมตร ๑ นิ้ว สูง ๑๓ เมตร มีน้ำหนัก ๖๑ ตัน ค่าก่อสร้าง ๙ ล้านบาทเศษ และได้สร้างมหาวิหารเป็นแบบกูฏาคาร (เรือนยอดเจดีย์เพื่อประดิษฐ์ฐานพระพุทธรูป) ขึ้นถวายพร้อมทั้งซื้อที่ดินประมาณ ๑๕๐ ไร่ และจัดภูมิทัศน์ส่วนต่าง ๆ ตามความเหมาะสม[๒๙] จุดเด่นของสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้คือมีศาสนบุคที่ชาวพุทธทั่วไปให้ความศรัทธาเลื่อมใสได้แก่รูปเหมือนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลก ศาสนสถานได้แก่เรือนยอดเจดีย์เป็นสถานที่ประดิษฐ์ฐานพระพุทธรูปที่มีความงดงาม มีกิจกรรมการทำบุญหลากหลายรูปแบบ เช่น การถวายทาน ตักบาตรกับพระสงฆ์ในวันเสาร์และอาทิตย์ มีการตักบาตรพระประจำวันเกิด มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวบูชาดอกไม้ธูปเทียนนำไปสักการบูชา สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกด้วย มีการจัดภูมิทัศน์สวยงาม มีสาธารณูปโภคพื้นฐานเพียงพอไว้รองรับสำหรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม จึงเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจากสถานที่ต่าง ๆ เข้ามาเยี่ยมชมในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ไม่มีการเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมแต่อย่างใด ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ไม่ขาดสายตั้งแต่เช้าจนถึงเวลา ๑๗.๐๐ น.โดยประมาณ

๒) อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมากอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดนครราชสีมา คือ ปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา คำว่า “พิมาย” สมมาตร์ ผลเกิด ได้ให้ทัศนะว่า คำนี้ มาจากคำว่า “วิมายะ” หรือ “วิมายปุระ” ที่ปรากฏอยู่ในจารึกภาษาสันสกฤตบริเวณกรอบประตูทางเข้าของระเบียงคตด้านทิศใต้ของปราสาทหินพิมายนั้น โดยสมมาตร์ ผลเกิด ได้ยกทัศนะของ ศาสตราจารย์ ดร. เอส เจ มังการัม (S.J. Mangalam) ผู้เชี่ยวชาญภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยเดคคัน (Deccan University) ประเทศอินเดียได้ให้ความหมายว่า หมายถึง ดินแดนแห่งการแลกเปลี่ยนสินค้า[๓๐] และพินิจ จันทร และคณะ ได้ให้ทัศนะว่า อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นเมืองโบราณในแบบแผนของสถาปัตยกรรมขอม ชื่อ พิมาย มาจากคำว่าวิมาย หรือวิมายปุระที่ปรากฏในจารึกบนแผ่นหินตรงขอบประตูระเบียงคตด้านหน้าของปราสาท จุดเด่นของเมืองคือปราสาทหินพิมายเป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย จากหลักฐานศิลาจารึกและรูปแบบการสร้างบ่งบอกว่า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะเทวสถานของศาสนา

---

[๒๙] วัดหลวงพ่อโต จังหวัดนครราชสีมา, < https://esan108.com/วัดหลวงพ่อโต-โคราช.html >, 10 May 2018.

[๓๐] สมมาตร์ ผลเกิด, **ปราสาทพิมาย: เพชรน้ำเอกแห่งวิมายปุระ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดวงกมลพับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖.

พราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบปาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นศาสนสถานทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สถานที่บริเวณนี้นอกจากนี้จะมีปราสาทหินพิมายแล้ว ยังมีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมโบราณวัตถุรวมทั้งศิลปะขอมที่น่าสนใจไว้จำนวนมาก สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้นอกจากจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมแล้วยังจัดว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศไทยอีกแห่งหนึ่งด้วย ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ไม่ขาดสาย อัตราค่าธรรมเนียมเข้าชมปราสาทพิมาย ชาวไทย บัตรราคา ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศ บัตรราคา ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมได้ตั้งแต่ เวลา ๐๗.๐๐-๑๘.๐๐ น. ทุกวัน ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัตฤกษ์ การเดินทางโดยรถยนต์จากกรุงเทพมหานคร ตามทางหลวงหมายเลข ๑ พหลโยธิน และทางหลวงหมายเลข ๒ มิตรภาพ ระยะทาง ๒๕๙ กิโลเมตร ถึงจังหวัดนครราชสีมา เดินทางต่อไปอีกถึงแยกตลาดแค เลี้ยวขวาเข้าทางหลวงหมายเลข ๒๐๖ ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร รวมระยะทางทั้งสิ้นจากกรุงเทพมหานครถึงอำเภอพิมาย จำนวน ๓๑๙ กิโลเมตร

๔.๑.๒.๒ จังหวัดบุรีรัมย์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดบุรีรัมย์มี ๒ แห่ง ผลของการวิจัยมีดังนี้

๑) ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่บนยอดเขพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ สรเชต วรคามวิชัย ได้ให้ทัศนะว่า คำนี้เป็นคำเก่าแก่ดั้งเดิม เพราะมีปรากฏในศิลาจารึกที่พบในปราสาทเขาพนมรุ้งนั้นเอง[๓๑] “วนมรุง” คำว่า วนม คือ พนม เป็นภาษาเขมร แปลว่า “ภูขา” คำว่า “รุง” แปลว่า “ยิ่งใหญ่” หรือ “เด่น” เมื่อรวมกันก็จะได้ความหมายว่า ภูเขาที่ยิ่งใหญ่หรือเด่น และอาจมีความหมายว่า รู โพรง บ่อ หรือถ้ำได้ด้วย[๓๒] และ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ได้นำเสนอข้อมูลไว้ว่า ปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ในพื้นที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ เป็นโบราณสถานสมัยลพบุรีที่มีความงดงาม มีความสำคัญมากอีกแห่งหนึ่งในประเทศไทย สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่องค์พระศิวะ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินนดู ลัทธิไศวนิกาย เขาพนมรุ้งและปราสาทบนยอดเขาจึงเปรียบเสมือนเขาไกรลาสอันเป็นที่ประทับของพระศิวะ และยังเป็นศูนย์กลางจักรวาลอีกด้วย กลุ่มอาคารบนยอดเขามีการก่อสร้างหลายยุคสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ชื่อ “พนมรุ้ง” มาจากภาษาเขมรว่า “วนํรุง” แปลว่าภูเขาอันกว้างใหญ่ โดยคำนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกอักษรขอมพบที่ปราสาทพนมรุ้ง และยังปรากฏชื่อผู้สร้างปราสาทคือ “นเรนทราทิตย์” เชื้อสายราชวงศ์มหิธรปุระผู้เกี่ยวข้องเป็นพระญาติกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาทนครวัด[๓๓] จารึกนี้ทำให้ทราบเรื่องราวความเป็นมาของปราสาทพนมรุ้งได้อีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้นแต่ละวันจึงมี

---

[๓๑] สรเชต วรคามวิชัย, นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม, อดีตประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ อาจารย์พิเศษ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๒.

[๓๒] สรเชต วรคามวิชัย, **ปราสาทหินพนมรุ้ง**, (บุรีรัมย์: เรวัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๗.

[๓๓] อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, **แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง**, ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งแห่งนี้ไม่ขาดสาย อัตราค่าธรรมเนียมเข้าชมปราสาทพนมรุ้ง ชาวไทย บัตรราคา ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศ บัตรราคา ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมตั้งแต่ เวลา ๐๖.๐๐-๑๘.๐๐ น.ทุกวัน ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัตฤกษ์

๒) ปราสาทเมืองต่ำเป็น แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมากอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้มีการนำเสนอข้อมูลของปราสาทเมืองต่ำไว้ว่า ปราสาทเมืองต่ำ เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นตามความเชื่อทางศาสนาฮินดู สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นเพื่อถวายพระศิวะ มีลักษณะเป็นศาสนสถานประจำเมืองหรือประจำชุมชน จากการศึกษาทางโบราณคดีพบว่ามีการตั้งถิ่นถานของชุมชนโบราณในละแวกนี้เป็นชุมชนขนาดใหญ่หลายชุมชน เช่น ชุมชนบ้านโคกเมือง โคกยายคาน โคกสลองตอง เป็นต้น โบราณวัตถุที่ขุดพบได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยชามเคลือบสีน้ำตาลและเคลือบสีเขียว เป็นจำนวนมาก หลักฐานเหล่านี้แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีอายุใกล้เคียงกับการสร้างปราสาท ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะขอมแบบคลัง และแบบปาปวน กำหนดอายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรตที่ ๑๖ หรือราว ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว ตำแหน่งที่ตั้งของปราสาทเมืองต่ำ อยู่บนเส้นทางอารยธรรมขอมจากเมืองพระนครในประเทศกัมพูชา ขึ้นสู่ทางเหนือผ่านเทือเขาพนมดงรัก ผ่านกลุ่มปราสาทตาเมือน จังหวัดสุรินทร์ ผ่านปราสาทเมืองต่ำสู่ปราสาทพนมรุ้ง ไปยังปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา อาจกล่าวได้ว่าชุมชนโบราณที่ปราสาทเมืองต่ำ มีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณใกล้เคียง บนเส้นทางอารยธรรมขอมจากเมืองพระนคร สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย[๓๔] ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยวปราสาทเมืองต่ำแห่งนี้ไม่ขาดสาย อัตราค่าธรรมเนียมเข้าชมปราสาทเมืองต่ำ ชาวไทย บัตรราคา ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศ บัตรราคา ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมได้ตั้งแต่ เวลา ๐๖.๐๐-๑๘.๐๐ น. ทุกวัน ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัตฤกษ์

๔.๑.๒.๓ จังหวัดสุรินทร์แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดสุรินทร์มี ๒ แห่ง ผลของการวิจัยมีดังนี้

๑) วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ ความเป็นมาของวัดแห่งนี้ได้เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยพระอาจารย์เยื้อน ขนฺติพโล ได้ปรึกษากับพันเอกอนันต์ นอกไทย ว่าพื้นที่ป่าศาลา ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด นี้ทางคณะสงฆ์จะขอใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนา ท่านก็ไม่ขัดข้องและพร้อมที่จะสนับสนุนให้สร้างเป็นวัดที่ถูกต้อง เนื่องจากจะสงวนพื้นที่ดังกล่าว ไว้เพื่อการปฏิบัติธรรมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาพันเอกอนันต์เกิดเจ็บป่วยจึงได้ฝากให้ พลโทเชษฐา ฐานะจาโร (ตำแหน่งในขณะนั้น) ช่วยดูแลและให้การสนับสนุนต่อ จนได้รับอนุมัติให้ใช้พื้นที่ป่าศาลาเป็นที่ปฏิบัติธรรม และตั้งขึ้นเป็นวัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตามประกาศของกระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยมีพระอาจารย์เยื้อน ขนฺติพโล เป็นเจ้าอาวาส โดยการสนับสนุนของกองกำลังสุรนารี และกองทัพภาคที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ทางวัดได้จัดให้มีโครงการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเพื่ออนุรักษ์ป่าและพัฒนาสิ่งแวดล้อม เพื่อเฉลิมพระเกียรติ

---

[๓๔] ปราสาทเมืองต่ำ, **แผ่นพับแนะนำปราสาทเมืองต่ำ**, ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสเจริญพระชนม์พรรษาครบ ๕ รอบ โดยจัดตั้งเป็นพุทธอุทธยาน บนพื้นที่ ๑๐,๗๙๔ ไร่ ของวัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลีพระวรราชาทินัดดามาตุ ทรงรับเป็นประธานคณะกรรมการอุปถัมภ์โครงการ นอกจากนี้ทางกองกำลังสุรนารี และกองทัพภาคที่ ๒ โดยสำนัก ปชด. ได้เล็งเห็นถึงประโยชน์ของการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ จึงได้ผลักดันให้เกิดเป็นโครงการตามพระราชเสาวนีย์ ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับอนุมัติจากรัฐมนตรีว่าการทรวงเกษตรและสหกรณ์ เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๖ ให้ใช้พื้นที่ในเขตป่าห้วยสำราญ อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ เพื่อการปฏิบัติธรรมและอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าเป็นสมบัติของชาติ โดยมีพื้นที่หลังการตรวจสอบของกรมป่าไม้แล้ว รวมทั้งสิ้น ๑๐,๘๖๕ ไร่ พ.ศ. ๒๕๓๘ จัดทำโครงการสร้างพุทธอุทยาน เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม วัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ โดยมีเป้าหมายให้เป็นเขตปลูกป่า ฟื้นฟูสภาพป่า และรักษาป่าให้สมบูรณ์เป็นสถานที่ฝึกการปฏิบัติธรรม บำเพ็ญภาวนาสำหรับพระภิกษุ สามเณร และพุทธศาสนิกชนทั่วไป และดำเนินการให้ราษฎรในพื้นที่มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ส่งเสริมให้ราษฎรช่วยอนุรักษ์ป่าไม้แหละสัตว์ป่า พ.ศ. ๒๕๕๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับพื้นที่ป่าวัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ซึ่งมีสภาพเป็นป่าดิบแล้งที่อุดมสมบูรณ์ประกอบด้วยต้นไม้มีค่าหายากกล้วยไม้ที่ใกล้จะสูญพันธุ์ สมุนไพรนานาชนิด เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายประเภท เหมาะสมที่จะเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เชิงนิเวศและวิจัยพันธุ์ไม้หายาก ไว้เป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕[๓๕] และสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้เช่นเดียวกัน สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ ได้ให้ข้อมูลว่า วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีป่าและภูเขาล้อมรอบ มีเนื้อที่ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๑๐,๘๖๕ ไร่ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้ และสมุนไพรหายาก รวมทั้งสัตว์ป่านานาชนิด เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำ ลำธาร มีทัศนียภาพงดงาม สภาพแวดล้อมดี เงียบ สงบ ร่มเย็น เหมาะกับการศึกษาปฏิบัติธรรมและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ภายในวัดแห่งนี้มีพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีรอยพระพุทธบาทบนหิน มีรูปหล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีรูปหล่อพระเจจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงหลายรูป มีพระพุทธบารมีสยามบุรีพิทักษ์ เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกสีทองขนาดใหญ่ มีหน้าตักกว้าง ๙ เมตร ประดิษฐานบนยอดเขา มองเห็นแต่ไกล[๓๖] บุญขาน โทขันธ์ ได้เขียนเล่าเรื่องเกี่ยวกับ วนอุทยานเขาศาลา ผานางคอย และน้ำตกไตรคีรี ว่า สถานที่แห่งนี้ตั้งอยู่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด บริเวณใกล้ชายแดนไทย-กัมพูชาวนอุทยานเขาศาลาเป็นที่ประดิษฐานพระนาคปรก มีผานางคอยหน้าผาสูง มีบรรยากาศเหมาแก่การชมวิว ทิวเขา ป่าไม้ บริเวณด้านล่างเป็นอ่างเก็บน้ำจรัส ห่างไปไม่ไกลนักมีน้ำตกไตรคีรี เป็นน้ำตกที่อยู่ในลำห้วยรุน เดินทางจากอ่างเก็บน้ำจรัสโดยทางเรือ ๔๕ นาที เดินทางทางเท้าต่ออีกประมาณครึ่งชั่วโมงก็ถึงน้ำตกแห่งนี้ หรือหากเดินทางเท้าจากเขาศาลา

---

[๓๕] พระสุวิทย์ กตสาโรและคณะ, **ขันติเป็นพลัง ประวัติและพระธรรมเทศนา พระพิศาลศาสนกิจ (เยื้อน ขนฺติพโล)**, (อุดรธานี: ไทยชบ กราฟฟิค เฮ้าส์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๙-๔๑.

[๓๖] สำนักงานจังหวัดสุรินทร์, **มหัศจรรย์เมืองสุรินทร์**,(สุรินทร์: โรงพิมพ์รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท, ๒๕๕๔), หน้า ๕๕.

ระยะทางประมาณ ๓ กิโลเมตร ก็ถึงน้ำตกไตรคีรี[๓๗] จุดเด่นของสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้คือ มีพระพุทธบารมีสยามบุรีพิทักษ์เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกขนาดใหญ่ มีศาสนสถานและศาสนวัตถุเป็นพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จุดชมวิวผานางคอย รอยพระพุทธบาทจำลอง มีศาสนบุคคลที่ชาวพุทธทั่วไปให้ความศรัทธาเลื่อมใส คือ รูปหล่อพระสุปฏิบัติ เช่น หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หลวงปูดุล อตุโล พระราชวิสุทธิมุนี (เยื้อน ขนฺติพโล) มีจากจุดชมวิวสามารถมองเห็นอ่างเก็บน้ำบ้านจรัสและทิวเขาพนมฏองเร็ก ซึ่งเป็นแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา มีกิจกรรมการตักบาตรพระประจำวันเกิด มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวบูชาดอกไม้ธูปเทียนนำไปสักการบูชา พระพุทธรูปและรูปเคารพอื่น ๆ มีป่าไม้ตามสองข้างทางสวยงาม มีสาธารณูปโภคพื้นฐานเพียงพอไว้รองรับสำหรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม เหล่านี้เป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจากสถานที่ต่าง ๆ เข้ามาเยี่ยมชมในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ไม่มีการเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมแต่อย่างใด ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ไม่ขาดสาย เปิดให้เข้าเยี่ยมชมชมได้ทุกวัน ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐-๑๖.๓๐ น.

๒) วัดป่าอาเจียง (สุสานช้าง) แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงของจังหวัดสุรินทร์อีกแห่งหนึ่ง คือ หมู่บ้านช้าง โดยมีวัดป่าอาเจียง (สุสานช้าง) เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่สำคัญ ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ สุสานช้างแห่งนี้สร้างขึ้นจากแนวนิดของ พระครูสมุห์หาญ ปญฺญาธโร เจ้าอาวาสวัดป่าอาเจียง โดยได้คิดสร้างสุสานช้างวัดป่าอาเจียงแห่งนี้ขึ้น เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิดชูเกียรติช้างไทย เป็นที่สำหรับเก็บรวบรวมกระดูกช้างที่เสียชีวิตแล้ว จุดเริ่มต้นแนวคิดนี้คือ เมื่อได้เห็นช้างในชุมชนล้มตายลงในที่ใดก็ตามเจ้าของช้างมักฝังซากศพไว้ในที่ตรงนั้นเนื่องจากช้างเป็นสัตว์มีขนาดใหญ่เคลื่อนย้ายยาก เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้เกิดมีหลุมฝังซากศพช้างกระจายอยู่ทั่วไปในอาณาบริเวณของชุมชนหมู่บ้านตากลาง โดยข้อเท็จจริงแล้วชุมชนบริเวณที่อยู่รอบ ๆ วัดป่าอาเจียงล้วนเป็นหมู่บ้านช้าง ในวันข้างหน้าหากไม่มีช้างเหลืออยู่ สุสานช้างแห่งนี้จะเป็นหลักฐานยืนยันบอกให้รู้ว่าที่ตรงนี้เคยเป็นหมู่บ้านช้างและอีกประการหนึ่งสุลานช้างแห่งนี้ ยังสามารถใช้เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตของคนและช้างในชุมชนนี้ได้อีกด้วย[๓๘] และเกี่ยวกับเรื่องนี้ สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิตของชุมชนแห่งนี้ไว้ว่า หมู่บ้านช้างจังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๙ และ ๑๓ บ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ นับเป็นหมู่บ้านชาวกูยเก่าแก่ที่เลี้ยงช้างมานานแต่เมื่อครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งได้เลือกพื้นบริเวณที่ลำน้ำชีมาสบกับลำน้ำมูลซึ่งเป็นป่าดงริมน้ำ กว้างใหญ่ มีอาหารเพียงพอแก่ช้าง การเลี้ยงช้างของชาวกูยไม่ได้เลี้ยงไว้เพื่อการทำงานหนักหรือใช้ชักลากไม้แบบทางภาคเหนือของไทย แต่เลี้ยงช้างเหมือนหนึ่งสมาชิกในครอบครัว ลูกชาวชาวกูยบางคนก็เกิดมาพร้อมกับช้าง ความผูกพันระหว่างคนกับช้างจึงเป็นเรื่องราวที่แยกกันไม่ออก แม้จะไม่มีการออกไปจับช้างป่าอีกแล้ว แต่ช้างบ้านหลายรุ่นก็ตกลูกช้างออกมาอย่างสม่ำเสมอ เมื่อลูกช้างโตขึ้นมีอายุประมาณสองปีเจ้าของช้างก็ต้องนำมาฝึกเพื่อ

---

[๓๗] บุญขาน โทขันธ์, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตามรอยอารยธรรมไผทสมันเมืองสุรินทร์**, (สุรินทร์: โรงพิมพ์ ส.พันธุ์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔.

[๓๘] พระสมุห์หาญ ปญฺญาธโร, เจ้าอาวาสวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูมจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์ ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

รับคำสั่งต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านช้างแห่งนี้ยังมีการจัดตั้งศูนย์คชศึกษาขึ้น มีกิจกรรมการแสดง และการให้ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการเลี้ยงช้าง เช่น การคล้องช้าง พิธีเส้นไหว้ผีปะกำ การแสดงความสามารถของช้างแสนรู้ ชมช้างเล่นน้ำ เป็นต้น ภายในหมูบ้านยังได้จัดสร้างพิพิธภัณฑ์ช้างเพื่อรวบรวมความเป็นมาเกี่ยวกับช้าง อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการคล้องช้าง และให้ความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับช้าง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ ได้จัดทำโครงการ “นำช้างคืนถิ่น เพื่อพัฒนาท้องถิ่นบ้านเกิด” โดยการนำช้างเลี้ยงมาอยู่ในบริเวณหมู่บ้านช้างมากว่า ๒๐๐ เชือก เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้แก่คนพื้นเมือง และการพัฒนาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง[๓๙] ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยววัดป่าอาเจียงและศูนย์คชศึกษาไม่ขาดสาย สำหรับวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ไม่มีการเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมแต่ศูนย์คชศึกษามีอัตราค่าธรรมเนียมเข้าชม ชาวไทย บัตรราคา ๕๐ บาท ชาวต่างประเทศ บัตรราคา ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมได้ตั้งแต่ เวลา ๐๘.๐๐-๑๖.๐๐ น. ทุกวัน มีกิจกรรมการแสดงความสามารถต่าง ๆ ของช้างให้ได้ชมวันละ ๒ รอบ คือ รอบเช้า เวลา ๑๐.๐๐ น. และ รอบบ่าย เวลา ๑๔.๐๐ น.

๔.๑.๒.๔ จังหวัดศรีสะเกษแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดศรีสะเกษมี ๑ แห่ง คือ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ผลของการวิจัยมีดังนี้ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยประชาชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานระยะแรกนั้นมาจาก อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ การเข้ามาอยู่ครั้งแรกได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ไพรบึงน้อย” ในช่วงเวลานั้นบริเวณนี้ฝ่ายรัฐบาลไทยได้มีการสู้รบกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ทำให้ราษฎรส่วนหนึ่งในหมู่บ้านนี้แยกย้ายกันออกไปที่อื่น แต่ยังมีราษฎรอีกส่วนหนึ่งไม่ยอมย้ายออกไป ต่อมารัฐบาลได้มีนโยบายให้ประชาชนจากที่อื่น ๆ ย้ายเข้ามาอยู่ตามแนวชายแดน เพื่อป้องกันการรุกรานและก่อความไม่สงบของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในพื้นที่นี้ จึงมีการจัดสรรที่ดินให้ราษฎรอยู่อาศัย และตั้งชื่อบ้านให้ใหม่ว่า “ไพรพัฒนา” โดยมี นายพิน บุญเยี่ยม ผู้ใหญ่บ้าน ในขณะนั้น ได้ปรึกษาพระสงฆ์และคณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้จัดตั้งสำนักสงฆ์ไพรพัฒนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๖ หลวงพ่อพุฒ วายาโม ได้มาจำพรรษาอยู่จึงดำเนินการขอจัดตั้งวัด จนกระทั่ง ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้ดำเนินการจัดตั้งวัดเสร็จเรียบร้อย พร้อมทั้งได้มีการแต่งตั้งหลวงพ่อพุฒ วายาโม เป็นเจ้าอาวาส และได้รับ พระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นพระครูสัญญาบัตร ในราชทินนาม “พระครูโกศลสิกขกิจ” และมีการพัฒนาวัดให้เจริญเรื่อยมา เช่น ก่อสร้างอุโบสถ ศาลาทม กุฏิหลวงปู่สรวง ประตูและป้ายชื่อวัด กุฏิเรือนรับรอง มณฑปปราสาทหลวงปู่สรวง และศาลาการเปรียญ เป็นต้น สำหรับวัดไพรพัฒนา ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ตั้งอยู่ เลขที่ ๒๕๘ หมู่ที่ ๓ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ มีพระครูโกศลสิกขกิจ หรือหลวงพ่อพุฒ วายาโม เป็นเจ้าอาวาส วัดไพรพัฒนาได้ขอประทานพระบรมสารีริกธาตุ จากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ ณ มณฑปปราสาทหลวงปู่สรวงวัดไพรพัฒนา และเป็นสถานที่ตั้งสรีระสังขารของหลวง

---

[๓๙] สำนักงานจังหวัดสุรินทร์, **มหัศจรรย์เมืองสุรินทร์**, หน้า ๓๑.

ปู่สรวง ซึ่งเป็นเกจิอาจารย์ที่พุทธศาสนิกชนชาวจังหวัดศรีสะเกษ และประชาชนทั่วไป ได้มาเคารพกราบไหว้ ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไป[๔๐]

จุดที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาเยี่ยมชมวัดนี้คือศาสนบุคคลได้แก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาซึ่งพุทธศาสนิกชนได้ให้ความเคารพและศรัทธาซึ่งชาวพุทธจังหวัดศรีสะเกษเรียกท่านว่า “หลวงปู่สรวง เทวดาเดินดิน” ชาวพุทธจำนวนมากมีความศรัทธาในคุณงามความดี ความขลัง และศักดิ์สิทธิ์ ของหลวงปู่[๔๑] ขอนำเอาเรื่องความขลังและศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่มาเล่าไว้ให้เห็นสักตัวอย่างเรื่องนี้ตั้งเชื่อว่า “รอดตายเพราะเหรียญหลวงปู่สรวง” นายสุทธี มายูร อยู่บ้านเลขที่ ๕๗ หมู่ ๗ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ได้ร่วมบำเพ็ญกุศลศพหลวงปู่สรวงที่วัดไพรพัฒนา ได้รับแจกเหรียญหลวงปู่สรวงรุ่นแรกจากหลวงพ่อพุฒ วายาโม เจ้าอาวาส แล้วนำมาเก็บติดตัวไว้ตลอดเวลา อีกสองปีต่อมาเมื่อ คือ พ.ศ.๒๕๔๖ นายสุทธี มายูร และบุตรชาย ได้ขับรถขนของเก่าเต็มคันรถจากบ้านเพื่อไปขายในจังหวัดสุรินทร์ เมื่อมาถึงบ้านโนนสันติสุข ตำบลพระแก้ว อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ มีรถ ๖ ล้อ บรรทุกหนังสือพิมพ์วิ่งชนท้ายเข้าอย่างจัง เป็นให้รถนายสุทธี มายูร กระเด็นตกห่างออกไปจากจุดที่ชนประมาณ ๒๐๐ เมตร ไปกระแทกกับคันดินทำให้รถทั้งคันพังยับเยิน เหล็กที่แท่งเหล็กแหลมยาวที่ขนมาแทงจากหลังคาทะลุถึงหน้ารถ แต่นายสุทธี มายูร และบุตรชายปลอดภัย ส่วนรถ ๖ ล้อ คันที่ขับมาชนนั้น พลิกคว่ำหลายตลบ คนขับและผู้ที่นั่งมาด้วยได้รับบาดเจ็บสาหัสทั้งสองคน ทันทีที่เจ้าหน้าที่ตำรวจมาถึงที่เกิดเหตุเมื่อเห็นสภาพรถพังยับเยินเกินที่จะซ่อมได้คิดว่าคนอยู่ในรถคันเล็กที่ถูกชนเสียชีวิตหมด จึงถามชาวบ้านที่มุงดูเหตุการณ์อยู่ในที่เกิดเหตุนั้นว่า “ศพอยู่ที่ไหน” นายสุทธี มายูร ได้ยินจึงพูดว่า “ผมเป็นคนขับรถเองครับ” ขณะพูดก็ได้ก้มลงหยิบดินโปรยใส่ศีรษะของบุตรชาย โดยมีเหรียญของหลวงปู่สรวงอยู่ในมืออีกข้างหนึ่ง ตำตรวจถามว่า “แขวนหลวงพ่ออะไรจึงได้รอด” นายสุทธี มายูร ตอบว่า แขวนหลวงปู่สรวงรุ่นแรก ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ของวดไพรพัฒนา เจ้าหน้าที่ตำรวจได้ยินแสดงอาการตกตะลึงแล้วพูดว่า “อ้าว หลวงปู่สรวงแสดงฤทธิ์อีแล้ว” ส่วนความเสียหายที่เกิดขึ้น บริษัทมติชน จำกัด ได้แสดงความรับผิดชอบ โดยการซื้อรถคันใหม่ให้นายสุทธี มายูร ทุกวันนี้รถที่ใช้ก็ยังติดรูปหลวงปู่สรวง ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอย่างมากต่อหลวงปู่สรวง ถึงแม้หลวงปู่จะละสังขารจากโลกนี้ไปแล้ว แต่คุณความดี บารมีของหลวงปู่ ก็ยังปกปักรักษาคุ้มครองดูแลลูกหลานผู้เลื่อมใสศรัทธาตราบเท่านาน[๔๒] นี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของผู้ที่มีความศรัทธาในหลวงปู่สรวง จุดเด่นของสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้คือมีศาสนบุคคลที่ชาวพุทธให้ความเลื่อมใสศรัทธา คือ สรีระสังขารหลวงปู่สรวงที่บรรจุไว้ในหีบศพแก้วตั้งไว้ในมณฑปปราสาทหลวงปู่สรวง มีรูปปั้นของพระสุปฏิบัติจากทุกภูมิภาคทั่วประเทศและรูปเคารพอื่น ๆ ตั้งเรียงรายอยู่รอบอุโบสถ ให้นักท่องเที่ยวได้เข้าไปสักการบูชา มีศาสนสถานคือมณฑปปราสาทหลวงปู่สรวง มีกิจกรรมการทำบุญหลากหลายรูปแบบ เช่น การบูชาวัตถุมงคลที่สร้างขึ้นภายในวัด การตักบาตรพระประจำวันเกิด มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวบูชาดอกไม้

---

[๔๐] วัดไพรพัฒนา, < https://sites.google.com/site/priputtana/prawati-wad-phir-phathna >, 31 October 2018.

[๔๑] พระมนตรี นราธิโป เลขานุการเจ้าคณะอำเภอภูสิงห์ และนายสมยศ พันธ์มา กรรมการมูลนิธิหลวงปู่สรวง, วัดไพรพัฒนา หมู่ ๑๐ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

[๔๒] มูลนิธิหลวงปู่สรวง วัดไพรพัฒนาราม , **๑๐ ปี ๑๐ ดี ใต้ร่มบารมีหลวงปู่สรวง เทวดาเดินดิน ครบรอบ ๑ ทศวรรษ แห่งการละสังขาร ๘ กันยายน ๒๕๕๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ม.ป.ท.: ๒๕๕๙), หน้า ๔๗-๔๙.

ธูปเทียนนำไปสักการบูชาสรีระสังขารหลวงปู่สรวง ภายในวัดมีการจัดภูมิทัศน์สวยงาม มีรถไฟฟ้าให้บริการขนรับส่งนักท่องเที่ยวโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ไปและกลับจากจุดจอดรถกับวัดไพรวัฒนา มีสาธารณูปโภคพื้นฐานเพียงพอไว้รองรับสำหรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม กิจกรรมการท่องเที่ยวเหล่านี้เป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจากสถานที่ต่าง ๆ เข้ามาเยี่ยมชมในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ไม่มีการเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมแต่อย่างใด ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมไม่ขาดสายตั้งแต่เช้าจนถึงเวลา ๑๗.๐๐ น.โดยประมาณ

๔.๑.๒.๕ จังหวัดอุบลราชธานี แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีมี ๑ แห่ง คือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ผลของการวิจัยมีดังนี้ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี คนทั่วไปมักเรียกว่าวัดเรืองแสง เนื่องจากเมื่อก่อนในบริเวณของภูเขาซึ่งเป็นสถานที่สร้างวัดนี้มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมบูรณ์ และมีหินที่มีลักษณะแปลกไปจากภูเขาลูกอื่น ๆ คือ มีหินคล้ายลูกมะพร้าวเต็มไปหมด เมื่อทุบหินดูจะเห็นภายในก้อนหินมีฝุ่นเม็ดเล็ก ๆ ใสแวววาวระยับคล้ายเพชรและพลอย ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าเป็นหินศักดิ์สิทธิ์ บางคนนำเอาก้อนหินนี้ใช้รักษาโรคเพราะเชื่อว่าเป็นมะพร้าวฤษีทำไว้ จึงเรียกภูเขาลูกนี้ว่า “ภูพร้าว” วัดแห่งนี้ตั้งอยู่บนยอดเขาสูง เมื่อนักท่องเที่ยวขึ้นไปบริเวณวัดตรงยอดเขาจะพบกับอุโบสถสีทองตั้งโดดเด่นอย่างสง่างาม ความเป็นมาของวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เริ่มขึ้นเมื่อพระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ เป็นพระสงฆ์ทางฝั่งประเทศลาวได้ธุดงค์เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฝั่งประเทศไทย ได้มาพักปักกลดอยู่ในภูพร้าวแห่งนี้ ในราวปี พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๕๑๖ ท่านได้ขอบิณฑบาตสถานที่แห่งนี้จากหน่วยงานทางทหารและนายอำเภอพิบูลมังสาหารในขณะนั้น และขณะเดียวกันในราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๑๔ หน่วยงานทางทหารร่วมกับหน่าวยงานราชฝ่ายพลเรือนก็ได้มีการสำรวจสถานที่ใกล้กับภูพร้าวแห่งนี้เพื่อสร้างสิรินธร เมื่อทางการอนุญาตให้สร้างวัดนี้จึงได้ตั้งชื่อว่า “วัดสิรินธรวนาราม” ในระยะเริ่มแรก พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ ได้นำพาญาติโยมผู้มีจิตศรัทธาสร้างศาลาหลังเล็ก ๆ ขึ้นมาหนึ่งหลังพอเป็นที่พักและเป็นที่รองรับญาติโยมที่มาทำบุญ ปัจจุบันศาลาหลังดังกล่าวผุพังไปหมดแล้ว ต่อมาจึงได้สร้างศาลาหลังใหม่แทนหลังเดิม ซึ่งศาลาหลังใหม่ที่สร้างขึ้นนี้มีความงดงามเด่นสง่าเมื่อนักท่องขึ้นไปก็จะเห็นศาลาหลังใหม่อยู่บนยอดเขาภูพร้าวแห่งนี้ ขณะที่พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ ได้เข้ามาปฏิบัติกรรมฐานในสถานที่นี้ได้เคยได้ปรารภกับลูกศิษย์ของท่านว่า “เธอคอยดูต่อไปในอนาคต จะมีผู้ใจบุญมาบำเพ็ญบารมีของเขาให้เต็มบริบูรณ์ เขาจะมาสร้างสถานที่แห่งนี้ให้รุ่งเรือง จะมีพระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกาจำนวนมาก มาในสถานที่แห่งนี้ ปราชญ์ บัณฑิตจะแวะมาพักอาศัยมิได้ขาด”[๔๓]

สิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาเยี่ยมชมวัดนี้ คือ การได้ชมภาพเรืองแสงสีเขียวของต้นกัลปพฤกษ์ซึ่งเป็นจิตรกรรมอยู่กับผนังด้านหลังอุโบสถ ช่วงเวลาที่เหมาะสำหรับการมาชมและถ่ายภาพ คือ ตั้งแต่ เวลา ๐๖.๐๐-๑๙.๓๐ น. แต่ภาพเรืองแสงนี้หากมองด้วยตาเปล่าจะเห็นเพียงเล็กน้อย ไม่เห็นเป็นสีเขียวชัดเจนเท่ากับภาพที่ถ่ายด้วยกล้องถ่ายภาพ นอกจากความมหัศจรรย์ของอุโบสถแล้ว วัดแห่งนี้ยังมีบริเวณด้านหลังอุโบสถเป็นจุดชมวิวทิวทัศน์ฝั่งประเทศลาวและมองเห็นด่านสากลช่องเม็กรวมทั้งอ่างเก็บน้ำที่อยู่บริเวณเชิงเขาคล้ายกับทะเลสาป โดยเฉพาะในช่วงพระอาทิตย์

---

[๔๓] ประวัติวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว,< http://teerapat0.blogspot.com>, 2 November 2018.

ตกดินจะเห็นพระอาทิตย์ดวงโตซึ่งเป็นบรรยากาศที่สวยงามมาก สำหรับต้นกัลปพฤกษ์เรืองแสงเป็นการออกแบบของช่างคุณากร ปริญญาปุณโณ โดยได้รับแรงบันดาลใจจากต้นไม้แห่งชีวิต ในภาพยนตร์เรื่องอวตาร โดยใช้สารเรืองแสงรอบต้น ตัวอุโบสถมีต้นแบบมาจากวัดเชียงทองประเทศลาว เสาแต่ละต้นลงลวดลายด้วยมือ โดยรอบนอกเป็นลายดอกบัวและสัตว์ทั้งหลายตามคติบัวสี่เหล่า ทางเข้าเป็นต้นสาละ หัวใจหลักเป็นการนำเสนองานพุทธศิลป์ที่เกิดจากความสงบ ความเพียร และความอดทน งานแต่ละชิ้นต้องคิดจากความคิดอันวิจิตรและขบคิดมาก่อนทั้งสิ้น ตรงกลางของอุโบสถ เป็นที่ตั้งของพระประธานคล้ายกับพระพุทธชินราชในจังหวัดพิษณุโลก แต่มีการนำส่วนรัศมีออกไป ทำฉากหลังเป็นต้นโพธิ์[๔๔] เมื่อ พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ เจ้าอาวาสรูปแรกที่เป็นผู้สร้างวัดแห่งนี้ ท่านได้เดินทางกลับไปยังบ้านเกิดที่ประเทศลาว ทิ้งให้วัดแห่งนี้ร้างอยู่หลายปี จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๔๒ พระครูกมลลูกศิษย์ของท่านได้ค้นพบวัดอีกครั้งและบูรณะให้กลับมาเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมได้ดังเดิม ภายหลังจากพระครูกมลละสังขารไปในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ พระครูปัญญาก็เข้ามารับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดและสานต่องานสร้างวัดสิรินธรวนารามภูพร้าวแห่งนี้ต่อมา[๔๕] วัดสิรินธรวนารามภูพร้าวแห่งนี้ปัจจุบันมีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้าไปกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปในอุโบสถ รูปปั้นของพระสุปฏิบัติต่าง ๆ ชมศาลาและพระอุโบสถ ชมวิวทิวทัศน์ที่มีความสวยงาม มีสาสาธารณูปโภคพื้นฐานที่สะดวก ปลอดภัยและเพียงพอ ภายในวัดไม่มีสถานที่จำหน่ายสินค้าใด ๆ แต่มีน้ำดื่มเป็นแก้วพลาสติกใส่ไว้ในถังน้ำแข็งขนาดใหญ่ไว้บริการกับนักท่องเที่ยวโดยไม่คิดค่าใช่จ่ายใด ๆ ในวัดไม่มีการประชาสัมพันธ์ชักชวนให้นักท่องเที่ยวร่วมทำบุญ มีเพียงตู้รับบริจาคตั้งไว้เท่านั้น หากนักท่องเที่ยวมีศรัทธาจะถวายสังฆทานหรือทำบุญกับพระสงฆ์ก็แจ้งความประสงค์กับญาติโยมที่เป็นจิตอาสาของวัดเพื่อนิมนต์พระสงฆ์ออกมารับสิ่งของที่ญาติโยมนำมาทำบุญกับทางวัด วัดเปิดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมได้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ไม่มีการเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมแต่อย่างใด ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมไม่ขาดสายและมีจำนวนมาก

๔.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

ประเด็นเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ ได้มาจากเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย ๓ แบบ คือ ๑) แบบบันทึกเอกสาร ๒) แบบบันทึกการสังเกต และ ๓) แบบสัมภาษณ์ชุดที่ ๒ ที่ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการการท่องเที่ยว โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีความเชื่อมโยงกับสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยาน

---

[๔๔] พระพงษ์พันธ์ กัลยาณธมฺโม, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว หมู่ ๖ ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี สัมภาษณ์ ๒๑ มี.ค. ๒๕๖๒.

[๔๕] ประวัติวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว,< http://teerapat0.blogspot.com >, 2 November 2018.

ประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ จังหวัดนครราชสีมา

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดนครราชสีมา ๒ แห่ง ดังนี้

ภาพที่ ๔.๑ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา มีจุดท่องเที่ยวอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทพิมายอยู่ด้วย[๔๖]

๔.๒.๑.๑ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยวอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี) ในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ ๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ในแต่ละประเด็นมีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

---

[๔๖] ภาพจาก, < https://sites.google.com/site/khorachmeuxngyamo/haelng-thxng-theiyw/phaenthi >, 11 April 2019.

(๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน คือ ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ติดกับถนนมิตรภาพซึ่งเป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๒ ในพื้นที่ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา เป็นทางหลวง ระยะทางห่างจากตัวเมืองนครราชสีมา ประมาณ ๔๒ กิโลเมตร หากเดินทางมาจากตัวเมืองนครราชสีมาแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้อยู่ทางขวาของถนน หรือหากเดินทางมาจากกรุงเทพมหานครแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้อยู่ทางซ้ายของถนน เมื่อถึงแหล่งท่องเที่ยวจะมองเห็นตำหนักวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้เด่นชัดเมื่อมาถึงก็เลี้ยวรถเข้าไปบริเวณลานจอดรถได้เลยหรือหากในรถมีผู้สูงอายุ หรือคนพิการเดินทางมาด้วยก็สามารถเดินทางไปจอดส่งที่หน้าวิหารแล้วค่อยกลับออกมาหาที่จอดรถบริเวณลานจอดรถในภายหลังก็ได้ ที่พักแรม มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้ อำเภอสีคิ้ว อำเภอปากช่อง อำเภอสูงเนิน และอยู่ห่างจากตัวเมืองนครราชสีมา ประมาณ ๔๒ กิโลเมตร สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วได้มีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบายและมีความปลอดภัย

(๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตได้พบว่าด้านสิ่งปลูกสร้างที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ตำหนักวิหารหลวงพ่อโต พรหมรังสี เป็นจุดเด่นที่สำคัญของสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้คือภายในตำหนักมีการประฐานรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกไว้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะอธิฐานขอพรด้วย วิหารพระพุทธชินราช ข้างในประดิษฐานพระพุทธชินราชให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะขอพร วิหารกองอำนวยการ เป็นสถานที่ให้บริการดอกไม้ธูปเทียน วัตถุมงคล และประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่าง ๆ ให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบ โรงอาหารหรือโรงทาน อยู่ใกล้กับลานจอดรถมีอาหารให้นักท่องเที่ยวรับประทานโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ร้านกาแฟหลวงปู่ ภายในร้านมีทั้งกาแฟ เบเกอรี่ ไอศครีม และขนมต่าง ๆ จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวมีที่นั่งให้ดื่มกาแฟและทางของว่างอย่างสะดวกสบาย ภายในร้านกาแฟมีการติดภาพโปสเตอร์ภาพยนตร์ที่ สรพงษ์ ชาตรี เคยแสดงมาแล้วบางเรื่องไว้ให้นักท่องเที่ยวได้ชมด้วย ร้านสะดวกซื้อ จำหน่ายของสำหรับอุปโภคบริโภคที่จำเป็นให้นักท่องเทียว ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีไว้บริการตามจุดต่าง ๆ ทั้งที่ใกล้กับวิหาร โรงอาหารหรือโรงทาน มีนักงานดูแลรักษาความสะอาดตลอดวันที่เปิดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม สนามเด็กเล่น ไว้บริการสำหรับนักท่องเที่ยวทั่วไปหรือที่เดินทางมาเป็นครอบครัว สถานที่ปลูกสร้างต่าง ๆ ได้มีการออกแบบด้านภูมิสถาปัตยกรรมที่มีความสวยงามอย่างลงตัว เป็นต้น

(๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ด้านหน้าบริเวณลานจอดรถมีสวนหย่อมเล็ก ๆ มีการสร้างภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก มีการปลูกต้นไม้และไม้ดอกที่สวยงาม มีการสร้างสระน้ำรูปโค้งไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว เช่น บริเวณระหว่างกองอำนวยการไปยังตำหนักวิหารหลวงพ่อโต พรหมรังสี มีน้ำล้อมรอบ มีการสร้างสะพานเป็นทางเดินข้ามน้ำระหว่างกองอำนวยการไปยังตำหนักวิหารหลวงพ่อโต วิหารพระพุทธชินราช เป็นต้น

๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม นักท่องเที่ยว ที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญดังต่อไปนี้

(๑) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาด้วยการเคารพในศาสดาได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่มีสัญลักษณ์เป็นตัวแทนคือพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว มีพระพุทธชินราช เป็นต้น กิจกรรมนี้มีนักท่องเที่ยวร่วมกราบไหว้พระพุทธรูปจำนวนมาก ด้านศาสนธรรม มีนักท่องเที่ยวบางคนเมื่อสักการบูชาพระพุทธรูปและรูปเหมือนพระสุปฏิบัติแล้วได้สวดมนต์และนั่งสมาธิ พฤติกรรมในลักษณะนี้ถือเป็นการศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์ร่วมกิจกรรมและมีรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติซึ่งเป็นศาสนบุคคลสำคัญมีสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี) เป็นต้น ให้นักท่องเที่ยวกราบไหว้บูชา ด้านศาสนสถาน มีอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ความสวยงาม เช่น ตำหนักวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) วิหารพระพุทธชินราช ภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก การปลูกต้นไม้ ไม้ดอก ไม้ประดับ และการสร้างสระน้ำรูปโค้งไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติหลากหลาย เช่น กิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ วัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด เคาะระฆังตามเส้นทางเดินชมแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรมหยอดเหรียญให้อาหารปลา และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังที่กล่าวมานี้ถือว่ามีความเชื่อโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาซึ่งการท่องเที่ยวในลักษณะอย่างนี้ถือเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา เป็นต้น

(๒) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ คือ ด้านวัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มีวัตถุธรรมที่ถูกออกแบบไว้อย่างงดงามให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยวชม เช่น ตำหนักวิหารหลวงพ่อโต พรหมรังสี วิหารพระพุทธชินราช มีรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกไว้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะอธิฐานขอพรด้วย มีสิ่งปลูกสร้างไว้อำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว เช่น ต่าง ๆ วิหารกองอำนวยการ โรงอาหารหรือโรงทาน ร้านกาแฟหลวงปู่ ร้านสะดวกซื้อ ภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็กการปลูกต้นไม้ ไม้ดอก ไม้ประดับ สนามเด็กเล่นและห้องน้ำหรือห้องสุขา เป็นต้น ด้านคติธรรม วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต ได้มีการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวร่วมเสียสละทำบุญกับทางมูลนิธิ มีการให้ข้อคิดคติธรรมเรื่องความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ประกาศ ประเพณีดีงามต่าง ๆ ทางมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้มีป้ายประกาศที่เป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ เพื่อให้มีความเป็นระเบียบ อำนวยความสะดวกและปลอดภัย ให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม ด้านสหธรรม วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ ทางกองอำนวยการของมูลทางมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) มีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่

ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น ตัวอย่างของการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวศาสนสถาน เช่น การสวมและถอดรองเท้าเมื่อเข้าไปในสถานที่ต่าง ๆ การทิ้งเศษอาหาร ขยะ และของไม่ใช้แล้วอื่น ๆ ควรทิ้งลงในสถานที่ซึ่งทางมูลนิธิจัดไว้ให้เท่านั้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังที่กล่าวนี้มีความเชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม การท่องเที่ยวในลักษณะนี้ถือว่าเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

๔.๒.๑.๒ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์พิมายในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ **๑)** ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

(๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในตัวอำเภอพิมาย มีทางหลวงแผ่นดินหลายสายตัดผ่านตัวอำเภอพิมาย ระยะทางห่างจากตัวเมืองนครราชสีมา ประมาณ ๖๐ กิโลเมตร เมื่อมาถึงก็เลี้ยวรถเข้าไปบริเวณลานจอดรถและซื้อตั๋วเข้าไปเที่ยวเยี่ยมชมปราสาทพิมายได้เลย ที่พักแรม มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติ นอกจากเทศกาลพอเพียงเนื่องจากอยู่ในตัวอำเภอพิมาย และระยะทางจากอำเภอพิมายไปยังตัวเมืองนครราชสีมา ประมาณ ๖๐ กิโลเมตร หรือระยะจากอำเภอพิมายไปยังตัวเมืองบุรีรัมย์ ประมาณ ๙๓ กิโลเมตร สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบาย และมีความปลอดภัย เป็นต้น

(๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสิ่งปลูกสร้างขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตได้พบว่าด้านสิ่งปลูกสร้างที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ สถานที่จำหน่ายตัวเข้าชมปราสาท อยู่ด้านซ้ายมือติดกับประตูทางเดินเข้าปราสาท ค่าธรรมการเข้าชมชาวไทยคนละ ๒๐ บาท ชาวงต่างประเทศคนละ ๑๐๐ บาท อาคารอำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย อยู่ด้านขวามือของทางเดินเข้าปราสาทเป็นส่วนงานบริหารจัดการดูแลและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาติดต่อราชการที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย อยู่ด้านขวามือของทางเดินเข้าปราสาทเป็นสถานที่ให้ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ห้องน้ำหรือห้องสุขา อยู่ด้านขวามือของทางเดินเข้าปราสาทสำหรับบริการให้กับนักท่องเที่ยวมีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์พิมายที่สำคัญมีอย่างน้อย ๑๒ ประการดังนี้

พลับพลาเปลื้องเครื่อง ตั้งอยู่บริเวณด้านซ้ายมือของทางเดินเข้าสู่ตัวปราสาท เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง ๒๖ เมตร ยาว ๓๕.๑๐ เมตร จากการขุดแต่งบริเวณนี้เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๑ พบกระเบื้องมุงหลังคาจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบรูปเคารพ เครื่องประดับ และเหรียญสำริดจำนวนหนึ่งภายในอาคาร จึงเป็นเหตุให้เรียกว่า “คลังเงิน” อยู่ระยะหนึ่ง จากตำแหน่งที่ตั้งสันนิษฐานว่าคง

เป็นที่พักเตรียมพระองค์สำหรับกษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นสูงที่เสด็จมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รวมทั้งเป็นสถานที่พักจัดขบวนสิ่งของถวายต่าง ๆ

สะพานนาคราช ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าทางเข้าโคปุระด้านทิศใต้สร้างด้วยหินทราย มีผังเป็นรูปกากบาท กว้าง ๔ เมตร ยาว ๓๑.๗๐ ม. ยกพื้นสูง ราวสะพานทำเป็นตัวนาค ที่ปลายราวสะพานทำเป็นรูปนาคราชชูคอแผ่พังพานเป็นรูปนาค ๗ เศียร สะพานนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการเดินทางเข้าสู่ศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาล เชื่อว่าเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์ คตินี้ถือสืบกันมาในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนานิกายมหายาน

ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ซุ้มประตูหรือโคปุระตั้งอยู่กึ่งกลางของแนวกำแพงแก้ว อยู่ในแนวตรงกันหมดทั้ง ๔ ด้าน คือ ทิศเหนือ-ใต้ อยู่ตรงกึ่งกลางของกำแพง ทิศตะวันออก-ตะวันตกค่อนไปทางเหนือเล็กน้อย ผังโดยรอบของซุ้มประตูจะมีลักษณะเป็นรูปกากบาท จากกำแพงแก้วเข้ามาด้านในเชื่อกันว่าเป็นดินแดนของโลกสวรรค์ อันเป็นที่อยู่ของเทพเจ้า

ชาลาทางเดิน เป็นสิ่งก่อสร้างด้วยหินทราย เชื่อมต่อระหว่างซุ้มประตูด้านทิศใต้ของระเบียงคดที่ล้อมรอบปราสาทประธาน โดยทำทางเดินยกพื้นสูงประมาณ ๑ เมตร แบ่งเป็น ๓ ช่องทางเดิน ผังทำเป็นรูปกากบาท จากการบูรณะพบเศษกระเบื้องมุงหลังคาและบราลีดินเผาจำนวนมาก สันนิษฐานว่าเดิมคงเป็นระเบียงโปร่ง หลังคามุงกระเบื้อง รองรับด้วยเสาไม้

บรรณาลัย ตั้งอยู่บริเวณลานชั้นนอก ระหว่างกำแพงแก้วและซุ้มประตูระเบียงคด ด้านทิศตะวันตกเป็นอาคาร ๒ หลัง ขนาดเดียวกัน ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง ก่อด้วยหินทรายกั้นเป็นห้องยาวตลอดแนว พบร่องรอยหลุมเสารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เดิมคงเป็นหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง เชื่อกันว่าบรรณาลัยคือสถานที่เก็บรักษาคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา

สระน้ำ ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง ๔ ทิศ ของลานกำแพงปราสาทชั้นนอก ภายในสระพบว่ามีการนำวัสดุจากชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม เช่น เสาประดับกรอบประตู นำมาวางเรียงกันอย่างไม่เป็นระเบียบ เดิมบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของวัดต่าง ๆ ซึ่งได้ย้ายไปตั้งใหม่นอกปราสาทแล้ว เช่น วัดสระเพลง วัดพระปรางค์ใหญ่ วัดโบสถ์ และวัดพระปรางค์น้อย สระเหล่านี้คงขุดขึ้นเพื่อประโยชน์ของวัดในการใช้อุปโภคบริโภค ในราวสมัยอยุธยาตอนปลาย อย่างไรก็ตามจากการขุดค้นทางโบราณคดี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๘ พบหลักฐานว่าสระน้ำที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือน่าจะสร้างร่วมสมัยกับปราสาทประธาน

ซุ้มประตูและระเบียงคด เป็นอาคารก่อด้วยหินทรายยกพื้นสูง อยู่ล้อมรอบปราสาทประธาน ระเบียงคดมีลักษณะคล้ายกำแพงแก้วทั้ง ๔ ด้าน โดยมีตำแหน่งที่ตั้งตรงกับแนวของประตูเมือง และประตูทางเข้าปราสาทประธาน ปรากฏหลักฐานสำคัญที่ซุ้มประตูด้านทิศใต้ บริเวณกรอบประตูพบจารึกภาษาเขมร อักษรขอมโบราณ ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๖๕๑-๑๖๕๕ กล่าวถึงการสร้างรูปเคารพ การสร้างเมือง ตลอดจนปรากฏพระนามของขุนนางชั้นสูง และพระนามมหากษัตริย์คือพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑

ปราสาทประธาน เป็นส่วนสำคัญที่สุดของปราสาทหินพิมาย เป็นปราสาทองค์ใหญ่ สร้างขึ้นราวพุทธศรรตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ก่อสร้างด้วยศิลาทรายสีขาวหันหน้าไปทางทิศใต้ ซึ่งแตกต่างจากศาสนสถานแบบขอมในที่อื่น ๆ ซึ่งมักจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปราสาทประธานประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ มณฑป และ เรือนธาตุ มีการจำหลักลวดลายประดับตามส่วนต่าง ๆ เช่น หน้า

บัน ทับหลัง มักจำหลักเป็นภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องราวทางพุทธศาสนา ยกเว้นทางด้านทิศใต้จำหลักเป็นภาพศิวนาฏราชภายในเรือนธาตุเป็นส่วนสำคัญที่สุดเรียกว่า ห้องครรภคฤหะ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก พื้นห้องตรงมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีร่องน้ำมนต์ต่อลอดผ่านพื้นห้องออกไปทางด้านนอก เรียกว่า ท่อโสมสูตร

พลับพลา ภายในลานชั้นในด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธาน มีฐานอาคารก่อด้วยหินทราย ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ขนาด ๘.๑๔ เมตร ยกพื้นสูง ๐.๗๐ เมตร เว้นช่องว่างตรงกลางเป็นช่องสี่เหลี่ยม มีหลุมขนาดใหญ่ที่ขอบฐานด้านทิศเหนือและทิศใต้ ด้านที่หันหน้าเข้าสู่ปราสาทประธานทำเป็นมุขยื่นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานว่าอาคารหลังนี้คงใช้ประโยชน์ในพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

ปรางค์หินแดง สร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตั้งอยู่ทางด้านขวาของปรางค์ประธาน มีมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ เหนือกรอบประตูทางเข้าด้านทิศเหนือ มีทับหลังหินทรายจำหลักภาพเล่าเรื่องมหากาพย์มหาภารตะตอนอรชุนล่าหมูป่า ส่วนกรอบประตูด้านอื่นคงเหลือร่องรอยเฉพาะเสาประดับกรอบประตูศิลปะแบบเขมรประดับอยู่

ปรางค์พรหมทัต ลักษณะของปรางค์องค์นี้ สร้างด้วยศิลาแลงตั้งอยู่ด้านหน้าของปราสาทประธานทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประตูทำเป็นมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ ภายในองค์ปรางค์พบประติมากรรมสำคัญ ๒ ชิ้น คือ ประติมากรรมรูปบุคคลขนาดใหญ่อยู่ในท่านั่งขัดสมาธิ สลักด้วยหินทราย สันนิษฐานว่าเป็นรูปจำลองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ชาวบ้านเรียกว่าท้าวพรหมทัต ส่วนอีกรูปเป็นรูปสตรีนั่งคุกเข่าสลักด้วยหินทราย ส่วนศีรษะและแขนหักหายไป เชื่อกันว่าเป็นรูปของพระนางชัยราชเทวีมเหสี ชาวบ้านเรียกตามนิยายพื้นบ้านว่า นางอรพิม ปัจจุบันประติมากรรมทั้ง ๒ ชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย

หอพราหมณ์ เป็นอาคารก่อด้วยหินทรายและศิลาแลง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกันกับปรางค์หินแดง ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ค้นพบศิวลึงค์ สลักด้วยหินทรายจำนวน ๗ ชิ้นอยู่ภายในหอพราหมณ์ เชื่อกันว่าอาคารหลังนี้คงเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาพราหมณ์ แต่จากรูปแบบและตำแหน่งที่ตั้งเดิมคงเป็นที่ตั้งของบรรณาลัยมากกว่า[๔๗]

นอกจากปราสาทพิมาย ซึ่งเป็นศาสนสถานที่มีขนาดใหญ่และสำคัญแห่งหนึ่งที่พบในประเทศไทย สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ และมีการก่อสร้างเพิ่มเติมในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายแล้ว ภายในกำแพงเมืองยังประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญอีกหลายแห่งดังนี้

กำแพงเมือง/ประตูเมือง กำแพงเมืองทำเป็นแนวคันดินสูง แผนผังรูปสี่เหลี่ยม ก่อซุ้มด้วยศิลาแลงและหินทราย ด้านละ ๑ ประตู ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง ๓ ด้าน คือ ด้านทิศเหนือมีชื่อว่า “ประตูผี” ด้านทิศใต้มีชื่อว่า “ประตูชัย” ด้านทิศตะวันตกมีชื่อว่า “ประตูหิน” จากการขุดแต่งประตูเมืองด้านทิศใต้ โดยหน่วยศิลปากรที่ ๖ ในปี พ.ศ.๒๕๓๐ พบโบราณวัตถุที่สำคัญ คือ เศียรพระโพธิสัตว์อวกิเตศวรทำจากหินทรายและประติมากรรมรูปนางปรัชญาปารมิตาทำจากสำริด

---

[๔๗] อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, <https://th.wikipedia.org/wiki/อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย>, 15 April 2019.

ประติมากรรมทั้งสองชิ้นนี้ปรากฏลักษณะของศิลปกรรมเขมรแบบบายน และเมื่อประกอบกับลักษณะการก่อสร้างซุ้มประตูที่ก่อด้วยศิลาแลงแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่าซุ้มประตูเมืองนี้สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ นอกจากนี้ แนวกำแพงเมืองด้านทิศใต้ ยังพบร่องรอยแนวถนนโบราณ เดิมคงเป็นเส้นทางสำคัญซึ่งอาณาจักรเขมรได้ใช้เป็นเส้นทางคมนาคม เพื่อประโยชน์ทางการค้าและเผยแพร่วัฒนธรรมสู่ดินแดนแถบนี้

เมรุพรหมทัต ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองพิมายด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของปราสาทหินพิมาย เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนเนินดินสูง เหตุที่เรียกว่าเมรุพรหมทัต คงจะเกี่ยวเนื่องกับนิทานพื้นบ้านเรื่อง “ท้าวปาจิต นางอรพิม” ซึ่งเล่าว่าสถานที่แห่งนี้เป็นที่ถวายพระเพลิงของท้าวพรหมทัต ปัจจุบันยังไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นหลังศิลปะเขมรที่ปราสาทหินพิมาย

สระน้ำโบราณ ภายในกำแพงเมืองมีสระน้ำโบราณที่ขุดขึ้นเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค มีชื่อเรียกในปัจจุบันว่า สระแก้ว สระพลุ่ง สระขวัญ[๔๘]

(๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม เนื่องจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมายตั้งอยู่ในตัวอำเภอพิมายสภาพแวดภายนอกติดกับบริเวณตัวปราสาทมีถนนล้อมรอบทุกด้านแต่เป็นถนนที่เล็กและแคบไม่เหมาะที่จะนำรถโดยสารขนาดใหญ่เข้าไปในถนนแห่งนี้ สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปด้านนอกตัวปราสาทมีการสร้างห้องแถวเชิงพาณิชย์ ทำให้มีข้อจำกัดในการสร้างลานจอดรถไว้บริการอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว สำหรับสถานที่ท่องเที่ยวภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย มีโบราณสถานต่าง ๆ ปลูกสร้างอยู่ทั่วไป เช่น พลับพลาเปลื้องเครื่อง สะพานนาคราช ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ชาลาทางเดิน บรรณาลัย สระน้ำ ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทประธาน พลับพลา หอพราหมณ์ ปรางค์หินแดง และปรางค์พรหมทัต เป็นต้น การเที่ยวชมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมายหากมาในฤดูร้อนหรือฤดูฝนนักท่องเที่ยวควรมีร่มกันแดดและฝนติดตัวมาด้วย เนื่องจากสถานที่บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พิมายมีพื้นที่กว้างใหญ่ถึง ๑๑๕ ไร่ มีความกว้าง ๕๖๕ เมตร ความยาว ๑,๐๓๐ เมตร การเดินเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งต้องเดินฝ่าเปลวแดดหรือสายฝนตามฤดูกาลนั้น ๆ หากมาเที่ยวชมในฤดูหนาวอากาศจะเย็นสบาย

๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม นักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญดั้งต่อไปนี้

(๑) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ ปราสาทประธานภายในเรือนธาตุเป็นส่วนสำคัญที่สุดเรียกว่าห้องครรภคฤหะ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก ไว้ให้นักท่องเที่ยวสักการบูชาการบูชา ด้านศาสนธรรม เนื่องจากสถานที่ดังกล่าวอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร ปัจจุบันมิได้เป็นวัดหรือเป็นมูลนิธิที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ศาสนาสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้เป็นแหล่งให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือศิลปกรรม เป็นหลักการสำคัญจึงไม่มี

---

[๔๘] กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, **แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย**, ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา.

กิจกรรมให้นักท่องเที่ยวได้ร่วมศึกษาและปฏิบัติธรรมเหมือนกับแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่เป็นวัดและมูลนิธิทั่ว ๆ ไป ด้านศาสนบุคล สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มิได้มีนักบวชของศาสนาใด ๆ ประจำอยู่จะมีก็แต่ศาสนิกที่มิใช่นักบวชเท่านั้นเข้ามาท่องเที่ยว ส่วนนักบวชหรือพระสงฆ์ที่เข้ามาเยี่ยมเยียนก็เป็นผู้ที่มาในรูปแบบของนักท่องเที่ยวเท่านั้น ด้านศาสนพิธีกรรม สถานที่แห่งนี้มิได้มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแต่อย่างใด มีแต่เพียงรูปเคารพต่าง ๆ ไว้ให้เท่านั้น สำหรับนักท่องเที่ยวคนใดมีความประสงค์จะสวดมนต์ กราบไหว้ ขอพรใด ๆ ตามความเชื่อของแต่ละบุคคลก็สามารถกระทำได้ แต่ทั้งนี้ต้องมิขัดต่อกฎ ข้อห้าม ที่ทางอุทยานประวัติศาสตร์มิมายกำหนด

(๒) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ คือ ด้านวัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มีวัตถุธรรมที่ถูกออกแบบไว้อย่างงดงามให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยวชม เช่น พลับพลาเปลื้องเครื่อง สะพานนาคราช ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ชาลาทางเดิน บรรณาลัย สระน้ำ ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทประธาน พลับพลา หอพราหมณ์ ปรางค์หินแดง และปรางค์พรหมทัต เป็นต้น สำหรับสาระสำคัญของวัตถุธรรมดังกล่าวได้ให้ไว้แล้วก่อนหน้านี้ ด้านคติธรรม วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต มีการให้ข้อคิดคติธรรมผ่านเรื่องราวต่างทั้งที่เป็นภาพจำหลัก รายจำหลักประติมากรรมต่าง ๆ มากมาย เหล่านี้แขวงไว้ด้วยคติธรรม เช่น ความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวที่สนใจศึกษาเรียนรู้สามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ด้านเนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ประกาศ ประเพณีดีงามต่าง ๆ อุทยานประวัติศาสตร์พิมายได้มีข้อปฏิบัติการเข้าชมโบราณสถาน ติดประกาศให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติ ด้านสหธรรม วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ข้อปฏิบัติการเข้าชมโบราณสถาน “ห้ามเคลื่อนย้ายสิ่งต่าง ๆ ภายในโบราณสถาน ห้ามขีด เขียน หรือทำให้ปรากฏซึ่งข้อความ ภาพหรือรูปรอยใด ๆ ลงบนโบราณสถาน ห้านำอววุธ วัตถุระเบิด วัตถุเชื้อเพลิง หรือสารเคมี อันจะก่อให้เกิดอันตรายเข้าไปในโบราณสถาน ห้ามปีนป่ายโบราณสถานหรือกระทำการใด ๆ อันอาจเป็นเหตุให้เกิดความชำรุด เสียหาย หรือก่อให้เกิดความสกปรกและไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยแก่โบราณสถาน ห้ามเทหรือถ่ายทิ้งขยะมูลฝอยหรือสิ่งปฏิกูลลงณ ที่ใด ๆ ภายในโบราณสถานนอกจากที่ซึ่งจัดไว้ ห้ามกระทำการใด ๆ ภายในเขตโบราณสถาน อันเป็นที่น่ารังเกียจ หรือเป็นที่น่าเสื่อมเสียต่อศีลธรรมอันดี หรือลบหลู่ดูหมิ่นศาสนาและวัฒนธรรม หรือก่อความรำคาญแก่ผู้เข้าชมอื่น ๆ ห้ามให้อาหารสัตว์ในเขตโบราณสถาน และห้ามนำอาหารเข้าไปรับประทานในเขตโบราณสถาน”[๔๙] เป็นต้น

สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง และด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อมที่ได้นำเสนอมาแล้ว ถือเป็นจุดดึงดูดความสนใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์พิมายแห่งนี้

---

[๔๙] อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, **ข้อปฏิบัติการเข้าชมโบราณสถาน**, ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา.

๔.๒.๒ จังหวัดบุรีรัมย์

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดบุรีรัมย์ ๒ แห่ง ดังนี้

ภาพที่ ๔.๒ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์มีจุดท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำอยู่ด้วย[๕๐]

๔.๒.๒.๑ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่บนยอดเขพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์พิมายในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ ๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

---

[๕๐] ภาพจาก, < https://esan108.com/main/wp-content/uploads/2013/09/แผนที่ท่องเที่ยว-บุรีรัมย์.png>, 11 April 2019.

(๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในยอดเขาพนมรุ้ง การเดินทางโดยรถยนต์จากกรุงเทพมหานครถึงเขาพนมรุ้ง ระยะทางประมาณ ๓๓๐ กิโลเมตร หากเดินทางจากตัวเมืองบุรีรัมย์มีทางหลวงแผ่นดินตัดผ่านขึ้นไปถึงตัวปราสาทบนยอดเขา ๒ เส้นทาง คือ ใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๐๘ บุรีรัมย์ถึงอำเภอนางรองระยะทาง ๕๐ กิโลเมตร เลี้ยวซ้ายไปตามทางหลวงสาย ๒๔ กิโลเมตร ถึงสามแยกบ้านตะโกเลี้ยวซ้ายเข้าไปตามถนนหมายเลข ๒๑๑๗ อีก ๖ กิโลเมตร เลี้ยวซ้ายไปตามถนนหมายเลข ๒๒๒๑ ประมาณ ๖ ก็เข้าถึงลานจอดรถอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และอีกเส้นทางหนึ่งคือใช้ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๒๑๙ บุรีรัมย์ถึงอำเภอประโคนชัยระยะทาง ๔๔ กิโลเมตร เลี้ยวขวาไปตามทางหลวง หมายเลข ๒๐๗๕ ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร เลี้ยวขวาไปตามทางหลวงหมายเลข ๒๑๑๗ ประมาณ ๕ กิโลเมตร ก็เข้าถึงลานจอดรถอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เมื่อหาที่จอดรถได้แล้วก็จ่ายค่าธรรมเนียมเข้าชมอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งได้เลย ชาวไทย บัตรราคา ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศ บัตรราคา ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมได้ทุกวัน ตั้งแต่เวลา ๐๖.๐๐-๑๘.๐๐ น. ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัตฤกษ์ ที่พักแรม ช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลมีที่พักแรมพอเพียงเนื่องจากอยู่ในตัวอำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอนางรอง อำเภอประโคนชัย และระยะทางจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ไปยังตัวเมืองบุรีรัมย์ ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบายและมีความปลอดภัย

(๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตได้พบว่าด้านสิ่งปลูกสร้างที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ อาคารอำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง อยู่ด้านขวามือของทางเดินเข้าปราสาทเป็นส่วนงานบริหารจัดการดูแลและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาติดต่อราชการที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ห้องน้ำหรือห้องสุขา อยู่ด้านซ้ายมือของทางเดินเข้าปราสาทสำหรับบริการให้กับนักท่องเที่ยวมีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง อยู่ด้านซ้ายมือของทางเดินเข้าปราสาทเป็นสถานที่ให้ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง สถานที่จำหน่ายตัวเข้าชมปราสาท อยู่ด้านซ้ายมือติดกับประตูทางเดินเข้าปราสาท ค่าธรรมการเข้าชมชาวไทยบัตรละ ๒๐ บาท ชาวงต่างประเทศ บัตรละ ๑๐๐ บาท สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่สำคัญมีอย่างน้อย ๑๕ ประการดังนี้

บันไดต้นทาง อยู่บริเวณตระพักเขาด้านล่างทางทิศตะวันออก ก่อด้วยศิลาแลงเป็นชั้น ๆ ๓ ระดับ สุดบันไดขึ้นมาเป็นชาลารูปกากบท ปูด้วยศิลาแลง สันนิษฐานว่าเป็นฐานพลับพลาโถงสร้างด้วยไม้มุงกระเบื้อง

พลับพลาเปลื้องเครื่อง เยื้องชาลารูปกากบาทไปทางทิศเหนือ มีอาคารโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศใต้ บนฐานพลับพลามีเสาหิน ๘ ต้น ด้านข้างของอาคารมีระเบียงลักษณะเป็นห้องแคบยาวต่อเนื่องกัน มีมุขยื่นออกมา มีชาลาสำหรับขึ้นลงอยู่รอบอาคาร ๓ ด้าน อาคารนี้เดิมเรียกว่า “โรงช้างเผือก” แต่ในปัจจุบันเรียกว่า “พลับพลา” สันนิษฐานว่าเป็นพลับพลา

เปลื้องเครื่องสำหรับกษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงที่จะใช้เป็นสถานที่เพื่อทำความบริสุทธิ์ให้แก่ตัวตน ก่อนจะเข้าสู่ภายในปราสาทประธานที่อยู่บนเขา

ทางดำเนิน เป็นทางเดินที่ต่อลงมาจากชาลารูปกากบาททอดไปยังสะพานนาค ปูพื้นด้วยศิลาแลง ขอบเป็นหินทราย สองข้างทางมีเสาหินทรายยอดคล้ายดอกบัวตูมจำนวน ๗๐ ต้น เรียกว่า "เสานางเรียง"

สะพานนาคราชชั้นที่ ๑ เป็นจุดเชื่อมทางดำเนินกับบันไดทางขึ้นปราสาทและทางลงสู่สระน้ำปากปล่องภูเขาไฟ ก่อด้วยหินทรายผังเป็นรูปกากบาท ราวสะพานทำเป็นลำตัวของพญานาค ๕ เศียรหันหน้าออกแผ่พังพานทั้ง ๔ ทิศ พญานาคมีรัศมีเป็นแผ่นสลักลายในแนวนอน อันเป็นลักษณะศิลปกรรมแบบนครวัด อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กลางสะพานสลักลายเส้นเป็นรูปดอกบัวบาน ๘ กลีบ อาจหมายถึงทิศทั้งแปดแห่งจักรวาล และเทพประจำทิศทั้งแปดในศาสนาฮินดู หรือเป็นยันต์สำหรับบวงสรวง สะพานนาคราชมีความหมายเชิงสัญลักษณ์เปรียบเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์

บันไดขึ้นปราสาท เป็นทางเดินขึ้นไปยังลานบนยอดเขาทำเป็นบันไดหินทรายมี ๕ ชั้น ระหว่างบันไดแต่ละชั้นมีชานพักทั้งสองข้าง มีฐานหินทรายรูปกรวยเจาะรูตรงกลางติดตั้งอยู่ทุกชั้น

ลานด้านหน้าปราสาท จากชานบันไดชั้นที่ ๕ เป็นลานโล่งกว้างอยู่ด้านหน้าระเบียงคด ลานดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานซึ่งเกิดจากการถมปรับระดับพื้นที่ภูเขาเพื่อประโยชน์ใช้สอย ลักษณะเป็นยกพื้นเตี้ย ๆ รูปกากบาทก่อด้วยศิลาแลง ผังรูปกากกบาทนี้ทำให้เกิดช่องทางและช่องสี่เหลี่ยมคล้ายสระเล็ก ๆ ๔ ช่อง

สะพานนาคราชชั้นที่ ๒ สะพานนาคราชช่วงนี้มีผังและรูปแบบเหมือนกับสะพานนาคราชชั้นที่ ๑ แต่ทีขนาดย่อมกว่า ตรงกลางของสะพานมีภาพสลักรูปดอกบัวบาน ๘ กลีบเช่นเดียวกัน

ลานปราสาทและระเบียงชั้นนอก ก่อนเข้าสู่ชั้นในสุดของปราสาทพนมรุ้ง มีระเบียงชั้นนอกล้อมอยู่อีกชั้นหนึ่ง ปัจจุบันมองเห็นเป็นทางเดินโล่ง ยกพื้นเตี้ย ๆ พื้นปูด้วยศิลาแลงสันนิษฐานว่าเดิมคงจะเป็นระเบียงโถงหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง เพราะพบแนวเสาและเศษกระเบื้องดินเบาจำนวนมาก

ซุ้มประตูและระเบียงชั้นใน ก่อนถึงตัวปราสาทประธาน มีระเบียงคดล้อมกำแพงชั้นในก่อเป็นห้องยาวต่อเนื่องกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแต่ไม่สามารถเดินทะลุถึงกันได้เพราะผนังกั้นเป็นช่วง ๆ กึ่งกลางระเบียงคดมีซุ้มประตูหรือโคปุระทั้ง ๔ ด้าน ผนังด้านนอกมีหน้าต่างหลอกทั้ง ๔ ด้าน หน้าบันของระเบียงคดด้านทิศตะวันออกเป็นภาพฤาษี สันนิษฐานว่าหมายถึงพระศิวะในปางผู้รักษาโรคภัยไข้เจ็บและอาจหมายรวมถึงนเรนทราทิตย์ผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งแห่งนี้ด้วย

สะพานนาคราชชั้นที่ ๓ สะพานราคราชชั้นนี้เชื่อมระหว่างซุ้มประตูกลางของระเบียงคดชั้นในกับวิหารหน้าปราสาทประธาน มีลักษณะเหมือนกับสะพานนาคราชชั้นที่ ๑ และ ๒ แต่เล็กกว่า

ปราสาทประธาน ตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางศาสนสถาน สร้างด้วยศิลาทรายสีชมพู มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จ มีมุขยื่นออกมา ๗ ด้าน ทางด้านหน้าทิศตะวันออกมีห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเรียกว่า วิหาร มีฉนวนเชื่อมระหว่างปราสาทประธานกับวิหาร ปราสาทประธานนี้เชื่อว่าสร้างโดยท่านนเรนทราทิตย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ภายในเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญที่สุด เชื่อว่าน่าจะเป็นศิวลึงค์ ซึ่งแทนองค์พระศิวะ ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง ท่อโสมสูตร คือร่องน้ำมนต์ที่ใช้รับน้ำทรง

จากการสักการะศิวลึงค์ ปราสาทประธานตกแต่งลวดลายจำหลักประดับตามส่วนต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นภาพเล่าเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เช่น หน้าบันภาพศิวนาฏราช (ทรงฟ้อนรำ) ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ภาพในวรรณคดีอินเดียเรื่องรามายณะ (รามเกียรติ์) มหาภารตะ ภาพพิธีกรรม และ ภาพฤๅษี เป็นต้น

ปราสาทอิฐ ๒ หลัง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทประธานมีอาคารก่อด้วยอิฐอยู่ ๒ หลัง ปราสาทอิฐทั้ง ๒ หลังนี้สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นับเป็นสถาปัตยกรรมที่มีอายุเก่าที่สุดบนเขาพนมรุ้ง

ปรางค์น้อย ปราสาทประธานตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ก่อสร้างด้วยศิลาทรายกรุผนังด้านในด้วยศิลาแลง มีประตูทางเข้าทางเดียวคือ ด้านทิศตะวันออก ภายในห้องมีแท่นหินทรายสำหรับประดิษฐานรูปเคารพ หน้าบันด้านทิศตะวันออกสลักเป็นรูปพระกฤษณะยกเขาโควรรธนะอยู่ท่ามกลางลวดลายพันธุ์พฤกษากำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

บรรณาลัย ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สร้างด้วยศิลาแลง มีประตูทางเข้าด้านเดียว หลังคาทำเป็นรูปประทุนเรือภายในไม่พบรูปเคารพ อาคารลักษณะนี้ เรียกว่า บรรณาลัย หมายถึง หอสมุดซึ่งเป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งเป็นสมัยสุดท้ายของการก่อสร้างปราสาทพนมรุ้ง

อาคารก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประสาทประธานเป็นอาคารรูปสี่เหลียมผืนผ้า สร้างด้วยศิลาแลง มีประตูทางเข้าด้านทิศใต้เพียงด้านเดียว หลังคาชำรุดพังทลาย ภายในไม่มีรูปเคารพ ไม่ทราบประโยชน์ใช้สอยแน่นอน[๕๑]

(๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม เนื่องจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้งสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ภูเขาเป็นป่าไม้เมื่อเดินทางขึ้นสู่เขาพนมรุ้งจึงมองเห็นวิวทิวทัศน์ทั้งสองข้างทางมีต้นไม้สวยงามเมื่อเดินทางเข้าไปภายในปราสาทพนมรุ้งมองจากที่สูงออกไปรอบ ๆ ภูเขาก็จะเห็นวิวทิวทัศน์ที่มีความเช่นเดียวกันทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกที่ดีเมื่อได้ขึ้นมาสู่สถานที่แห่งนี้ในระยะแรก สำหรับสถานที่ท่องเที่ยวภายในตัวอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งมีลักษณะที่คล้ายเคียงกันกับอุทยานประวัติศาสตร์พิมายดังที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ คือ มีโบราณสถานต่าง ๆ ปลูกสร้างอยู่ทั่วไป เช่น บันไดต้นทาง พลับพลาเปลื้องเครื่อง ทางดำเนิน สะพานนาคราชชั้นที่ ๑ บันไดขึ้นปราสาท ลานด้านหน้าปราสาท สะพานนาคราชชั้นที่ ๒ ลานปราสาทและระเบียงชั้นนอก ซุ้มประตูและระเบียงชั้นใน สะพานนาคราชชั้นที่ ๓ ปราสาทประธาน ปราสาทอิฐ ๒ หลัง ปรางค์น้อย บรรณาลัย และอาคารก่อด้วยศิลาแลง เป็นต้น การเที่ยวชมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งหากมาในฤดูร้อนหรือฤดูฝนนักท่องเที่ยวควรมีร่มกันแดดและฝนติดตัวมาด้วย เนื่องจากสถานที่บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่กรมศิลปากรได้ประกาศขอบเขตโบราณสถานมีพื้นที่กว้างใหญ่ถึง ๔๕๑ ไร่ ๑๑ ตารางวา การเดินเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งต้องเดินฝ่าเปลวแดดหรือสายฝนตามฤดูกาลนั้น ๆ หากมาเที่ยวชมในฤดูหนาวอากาศจะเย็นสบายทำให้มีความรู้สึกที่ดีขึ้น

---

[๕๑] อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, **แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง**, ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

สำหรับด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งนี้มีกิจกรรมเป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับที่อุทยานประวัติศาสตร์พิมายจึงไม่นำมากล่าวซ้ำอีก แต่มีข้อแนะนำสำหรับนักท่องเที่ยวเพิ่มเติมคือเมื่อนักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ ในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเสร็จสิ้นแล้วเมื่อเดินกลับออกมาจากตัวปราสาทแล้วอย่าลืมแวะถ่ายรูปป้ายอุทยานประวัติศาสตร์ไว้เป็นที่ระลึกด้วยซึ่งสถานที่แห่งนี้ได้จัดเป็นสวนหย่อมอยู่ติดกับลานจอดรถทางด้านทิศตะวันตกเมื่อได้ถ่ายรูปเป็นที่ระลึกเสร็จแล้วนักท่องเที่ยวก็สามารถเดินจับจ่ายซื้อของฝากหรือของที่ระลึกซึ่งทางอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งได้จัดสถานที่ส่วนหนึ่งไว้ให้บุคคลทั่วไปนำสินค้าพื้นเมืองมาออกร้านขายให้กับนักท่องเที่ยวได้ซื้อเป็นของฝากหรือเป็นของระลึกกลับบ้านไปด้วย

๔.๒.๒.๒ ปราสาทเมืองต่ำเป็น แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมากอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยวปราสาทเมืองต่ำในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ ๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

(๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในชุมชนตำผลโคกเมือง อยู่ห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ ๘ กิโลเมตร เท่านั้น การเดินทางโดยรถยนต์จากกรุงเทพมหานครถึงเขาพนมรุ้งระยะทางประมาณ ๓๓๐ กิโลเมตร แล้วเดินทางต่อไปอีก ๘ กิโลเมตร รวมระยะทางประมาณ ๓๓๘ กิโลเมตร หากเดินทางจากตัวเมืองบุรีรัมย์ ใช้ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๒๑๙ บุรีรัมย์ถึงอำเภอประโคนชัย ระยะทาง ๔๔ กิโลเมตร เลี้ยวขวาไปตามทางหลวงหมายเลข ๒๐๗๕ ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร เลี้ยวขวาไปตามทางหลวงหมายเลข ๒๑๑๗ ประมาณ ๓ กิโลเมตร ก่อนถึงเขาพนมรุ้งเลี้ยวซ้ายไปตามถนนเข้าสู่บ้านโคกเมืองก็เข้าถึงลานจอดรถปราสาทเมืองต่ำ เมื่อหาที่จอดรถได้แล้วก็จ่ายค่าธรรมเนียมเข้าชมปราสาทเมืองต่ำได้เลย ชาวไทย บัตรราคา ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศ บัตรราคา ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมได้ ทุกวัน ตั้งแต่เวลา ๐๖.๐๐-๑๘.๐๐ น. ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัดฤกษ์ ที่พักแรม ช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลมีที่พักแรมพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอประโคนชัย อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอนางรอง และระยะทางจากปราสาทเมืองต่ำไปยังตัวเมืองบุรีรัมย์ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบายและมีความปลอดภัย

(๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตได้พบว่าด้านสิ่งปลูกสร้างที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา สำหรับบริการให้กับนักท่องเที่ยวมีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย อยู่ด้านทิศตะวันออกของลานจอดรถ ศูนย์ข้อมูลปราสาทเมืองต่ำ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของลานจอดรถ เป็นสถานที่ให้

ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับปราสาทเมืองต่ำ สถานที่จำหน่ายตัวเข้าชมปราสาท อยู่ด้านซ้ายมือติดกับประตูทางเดินเข้าปราสาทเมืองต่ำ ค่าธรรมการเข้าชมชาวไทย บัตรละ ๒๐ บาท ชาวงต่างประเทศ บัตรละ ๑๐๐ บาท สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นโบราณสถานที่สำคัญมีอย่างน้อย ๕ ประการดังนี้

กำแพงแก้วและซุ้มประตู กำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าบนสันกำแพงประดับด้วยบราลี กึ่งกลางกำแพงแก้วมีซุ้มประตูหรือโคปุระขนาดใหญ่ ก่อด้วยหินทราย บริเวณห้องกลางมีลวดลายแกะสลักรูปดอกบัว ๘ กลีบ อาจหมายถึงการจำลองผังของจักรวาล อันประกอบด้วยทิศสำคัญ ๘ ทิศ หรืออาจบ่งบอกถึงความบริสุทธิ์ ความเป็นสิริมงคล

ลานปราสาทและสระน้ำ อยู่ระหว่างระเบียงคดกับกำแพงแก้ว มีสระน้ำเป็นรูปตัวแอล (L) ตามแนวของกำแพง ที่ว่างระหว่างสระน้ำเป็นทางเดินในแนวตรงกับซุ้มประตูกำแพงแก้ว สระทั้งสี่กรุด้วยก้อนศิลาแลงเรียงเป็นขั้นบันไดลงไปถึงก้นสระ ขอบบนสุดสลักเป็นลำตัวพญานาคหินทรายทอดตัวไปตามแนวขอบสระชูคอแผ่พังพานที่มุมสระ พญานาคมี ๕ เศียร เศียรของพญานาคมีลักษณะเกลี้ยง ๆ ไม่มีรัศมี หรือเครื่องประดับศีรษะ รูปแบบศิลปะขอมแบบบาปวน อายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สระน้ำทั้ง ๔ อาจมีความสัมพันธ์กับข้อความในจารึกที่เสาประดับกรอบประตูชั้นในของซุ้มประตูกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก กล่าวว่า สายน้ำเป็นเครื่องรักษาเทวสถาน

ระเบียงคดและซุ้มประตู ระเบียงคดเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะเป็นห้องแคบ ๆ ยาว ๆ ล้อมรอบกลุ่มปราสาทอิฐและบรรณาลัย มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยหินทราย กว้างประมาณ ๒ เมตรต่อกันโดยรอบ แต่ไม่สามรถเดินทะลุถึงกันตลอด พื้นระเบียงคดปูด้วยศิลาแลง กึ่งกลางระเบียงคดแต่ละด้านมีซุ้มประตูหรือโคปุระขนาดใหญ่ก่อด้วยหินทราย มีแผนผังเป็นรูปกากบาท ตรงกลางห้องมีประตูเข้า-ออก อยู่ในแนวตรงกันกับซุ้มประตูกำแพงแก้ว ห้องด้านข้างระเบียงคดทำเป็นหน้าต่างประดับด้วยลูกมะหวด

กลุ่มปราสาทอิฐ เป็นอาคารสำคัญที่สุด สร้างอยู่ตรงกลางของแผนผัง ใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ และประกอบพิธีบวงสรวงเทพเจ้า ประกอบด้วย ปราสาทอิฐ ๕ องค์ ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงเดียวกัน องค์ปราสาทก่อด้วยอิฐเรียงเป็น ๒ แถว แถวหน้า ๓ องค์ และแถวหลัง ๒ องค์ กลุ่มปราสาทอิฐ ๕ องค์นี้ แสดงสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางจักรวาล ปราสาทประธาน ตั้งอยู่ตรงกลางของแถวหน้า มีขนาดใหญ่กว่าปราสาทบริวาร หักพังเหลือเพียงฐาน รูปแบบโดยรวมเหมือนกับปราสาทบริวาร จะต่างกันบ้างคือ ปราสาทประธานมีมุขด้านหน้า จากการขุดแต่งพบว่า เดิมปราสาทพังลงมา เนื่องจากไม่สามารถรองรับน้ำหนักเครื่องบนยอดปราสาท ทำให้ฐานทรุดตัวในลักษณะจมลง ปราสาทประธานนี้ น่าจะเป็นที่ประดิษฐาน ศิวลึงค์ ซึ่งพบขณะขุดแต่งโบราณสถาน จึงสันนิษฐานว่าเทวสถานแห่งนี้สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย และคงมีการนับถือเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ควบคู่ไปด้วย เช่น พระนารายณ์ พระอินทร์ และพระคเณศ เป็นต้น ปราสาทบริวาร มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีประตูเข้า-ออกด้านเดียว คือ ด้านทิศตะวันออก เหนือกรอบประตูเป็นทับหลังแกะสลักลวดลาย ส่วนผนังด้านอื่นก่อทึบเป็นประตูหลอก ทำเป็นรูปบานประตูสองบานปิดเข้าหากัน มีอกเลาอยู่ตรงกลางเลียนแบบบานประตูไม้ เหนือเรือนธาตุเป็นชั้นหลังคาหรือยอดซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป รวม ๕ ชั้น แต่พังทลายเหลือเพียง ๒ ชั้น ยอดบนสุดของปราสาทแต่ละหลังประดับด้วยบัวยอดแกะสลักเป็นรูปกลีบบัวทำด้วยหินทราย ชั้นแรกเป็นรูปกลีบบัวบาน ตรงกลางเป็นรูปกลีบบัวซ้อนกันขึ้นไป ๒ ชั้น โดยแต่เดิมคงมีนภศูลสำริดปักอยู่ยอดบนสุด

บรรณาลัย หมายถึง หอเก็บรักษาคัมภีร์ หรือหนังสือสำคัญทางศาสนา อาจใช้เป็นสถานที่ประดิษฐานรูปเคารพทางศาสนาด้วย อาคาร ๒ หลัง สร้างด้วยอิฐบนฐานศิลาแลง มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่ด้านหน้ากลุ่มปราสาทอิฐ หันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน[๕๒]

(๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม เนื่องจากปราสาทเมืองต่ำตั้งอยู่ในตัวชุมชนของบ้านโคกเมือง ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สภาพแวดภายนอกติดกับบริเวณตัวปราสาทมีถนนล้อมรอบทุกด้านแต่เป็นถนนที่เล็กและแคบ สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปด้านนอกตัวปราสาทมีการสร้างวัด โรงเรียน และบ้านเรือนของชุมชน ทำให้มีข้อจำกัดในการสร้างลานจอดรถไว้บริการอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว สำหรับสถานที่ท่องเที่ยวภายในปราสาทเมืองต่ำ มีโบราณสถานต่าง ๆ ปลูกสร้างอยู่ทั่วไป เช่น กำแพงแก้วและซุ้มประตู ลานปราสาทและสระน้ำระเบียงคดและซุ้มประตู กลุ่มปราสาทอิฐ และบรรณาลัย เป็นต้น การเที่ยวชมภายในปราสาทเมืองต่ำหากมาในฤดูร้อนหรือฤดูฝนนักท่องเที่ยวควรมีร่มกันแดดและฝนติดตัวมาด้วย เนื่องจากการเดินเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งต้องเดินฝ่าเปลวแดดหรือสายฝนตามฤดูกาลนั้น ๆ หากมาเที่ยวชมในฤดูหนาวอากาศจะเย็นสบายและมีความสุขกับการเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้

สำหรับด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในปราสาทเมืองต่ำนี้มีกิจกรรมเป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จึงไม่นำมากล่าวซ้ำอีก แต่มีข้อแนะนำสำหรับนักท่องเที่ยวเพิ่มเติมคือเมื่อได้เยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ ในปราสาทเมืองต่ำเสร็จสิ้นแล้วเมื่อเดินกลับออกมาจากตัวปราสาทแล้ว ก่อนเดินทางกลับอย่าลืมแวะจับจ่ายซื้อของฝากหรือของที่ระลึกซึ่งมีจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว สถานที่ขายของฝากแห่งนี้อยู่ติดกับลานจอดรถทางด้านทิศใต้ ซึ่งได้มีบุคคลทั่วไปนำสินค้าพื้นเมืองมาออกร้านจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวได้ซื้อเป็นของฝากหรือเป็นของระลึกกลับไปฝากคนในที่ทำงานหรือที่บ้านได้ด้วย

๔.๒.๓ จังหวัดสุรินทร์

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดสุรินทร์ ๒ แห่ง ดังนี้

---

[๕๒] ปราสาทเมืองต่ำ, **แผ่นพับแนะนำปราสาทเมืองต่ำ**, ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์, (รับแผ่นพับเมื่อ วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑)

ภาพที่ ๔.๓ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดสุรินทร์มีจุดท่องเที่ยววัดเขาศาลาและวัดป่าอาเจียง (สุสานข้าง)[๕๓]

---

[๕๓] ภาพจาก, < https://esan108.com/main/wp-content/uploads/2013/09/แผนที่ท่องเที่ยว-สุรินทร์.png >, 11 April 2019.

๔.๒.๓.๑ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่บนพื้นที่ป่าบนยอดเขาศาลา ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยววัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ ๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

(๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในยอดเขาที่มีถนนตัดผ่าน หากเดินทางจากตัวเมืองสุรินทร์ ใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๑๒๔ ผ่านอำเภอลำดวน อำเภอสังขะ และอำเภอบัวเชด ไปตามทางจนถึงบ้านจรัส หลักกิโลเมตรที่ ๒๓ ทางเข้าวัดอยู่ทางขวามือ รวมระยะทางประมาณ ๗๙ กิโลเมตร ถ้าเป็นรถยนต์นำเที่ยวขนาดใหญ่ให้จอดที่ลานจอดรถด้านล่างที่ทางวัดกำหนดให้ แต่ถ้าเป็นรถยนต์ขับเคลื่อนสี่ล้อทั่วไปสามารถขับขึ้นไปจอดที่ลานจอดรถด้านบนได้เลย แหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้เปิดให้นักท่องเที่ยวเข้าชมโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ เปิดให้เข้าเที่ยวชมได้ทุกวัน ตั้งแต่เวลา ๐๗.๐๐-๑๗.๐๐ น. ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัตฤกษ์ ที่พักแรม ช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลมีที่พักแรมพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอบัวเชด อำเภอสังขะ อำเภอลำดวน และห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ ประมาณ ๗๙ กิโลเมตร เท่านั้น สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบายและมีความปลอดภัย

(๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตได้พบว่าด้านสิ่งปลูกสร้างที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ซุ้มประตูทางเข้าวัด ออกแบสร้างเป็นทางเข้าและออกสองเส้นทางตรงกลางมีป้ายชื่อว่า วัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ มีเสาขนาดใหญ่ของประตูทางเข้าสามเสา ด้านบนของประตูทำเป็นคานขนาดใหญ่มีพระพุทธรูปปางสมาธิองค์ใหญ่ตรงกลาง มีงูขนาดใหญ่สองตัวพันรอบคานแผ่แม่เบี้ยขนาดใหญ่อยู่ซ้ายและทางขวาของพระพุทธรูป ประตูทางเข้าถูกออกแบบดูสวยงามคล้ายเป็นสิ่งศักดิ์ให้นักท่องเที่ยวได้ชมก่อนจะเข้าไปภายในวัด ภายในวัด ห้องน้ำหรือห้องสุขา สำหรับบริการให้กับนักท่องเที่ยวมีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย อยู่ด้านขวามือของลานจอดรถ ช่องทางเดินภายในตัวพญานาค เป็นช่องทางให้นักท่องเที่ยวที่ชอบความตื่นเต้นเดินเข้าไปภายในตัวพญานาคขาดใหญ่ภายในตัวพญานาคมีไฟประดับสวยงามให้แสงสว่างมองเห็นทางเดินตลอดเส้นทาง เมื่อเข้าไปสุดทางเดินในตัวพญานาคแล้วเดินทางต่อไปก็จะพบสิ่งปลูกสร้างอื่นภายในวัดตามเส้นทางดังนี้ กุฏิเจ้าอาวาส เจดีย์ และอุโบสถอยู่ทางซ้ายมือของทางเดินขึ้นวัด เมื่อเดินทางต่อไปก็จะพบรอยพระพุทธบาทจำลองอยู่ทางขวามือของทางเดินขึ้นวัด เมื่อเดินทางต่อไปก็จะพบหน้าผาพระหรือผาลานนาคปรก ตรงนี้ถือเป็นจุดตำแหน่งสำคัญที่นักท่องเที่ยวได้ขึ้นมาถึงแล้ว เพราะที่นี้มีพระพุทธรูป

และเทวรูป ตลอดทั้งรูปเคารพต่าง ๆ ที่สร้างไว้ให้นักท่องเที่ยวได้กราบไหว้ขอพรจำนวนมาก มีสถานที่ให้นักท่องเที่ยวได้ชมวิวทิวทัศน์และภูเขาที่สวยงาม เมื่อเดินทางต่อไปก็จะพบกับเจดีย์น้ำซับซึ่งสร้างไว้ในป่าลึกภายในขุนเขาศาลา เป็นต้น ด้านสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ดึกดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามา ณ ที่แห่งนี้

(๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม แหล่งท่องเทียวแห่งนี้อยู่บนภูเขาศาลามีความสูงจากพื้นที่ราบไม่เกิน ๑๐๐ เมตร มีพื้นที่ของวัดให้การดูแลรวมทั้งสิ้น ๑๐,๘๖๕ ไร่ เมื่อเดินทางขึ้นไปภายในลำตัวของพญานาคที่ใช้เป็นทางขึ้นจนสิ้นสุดแล้วหากเดินต่อไปก็จะพบสภาพสถานที่และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เช่น อุโบสถ วิหารคด เจดีย์ กุฏิพระสงฆ์ หอฉัน เมื่อเดินทางต่อไปอีกจนถึงผาพระหรือผาลานนาคปรกตรงนี้จะเห็นพระนาคปรกองค์ใหญ่ประดิษฐานไว้บนเชิงเขา และจากชะง่อนเขาสูงที่ผาพระนี่เอง นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสกับสถานที่และสะภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติอันน่ารื่นรมย์ อากาศเย็นสบายตลอดทั้งปี มองไปจากสถานที่ตรงนี้จะเห็นฝายกั้นน้ำบ้านจรัสที่เก็บน้ำจำนวนมากไว้ภายในช่องเขา มองเห็นอาณาบริเวณพุทธอุทยานประกอบด้วยขุนเขาสามลูก คือ เขานก เขาศาลา และเขาพระ เรียกรวมกันว่า “ไตรคีรี” มีน้ำตกสำคัญที่หล่อเลี้ยงพื้นที่ป่าด้านล่าง คือ “น้ำตกไตรคีรี” ที่น่าประทับใจอีกประการหนึ่งคือเมื่อมองไปรอบ ๆ จะเห็นพื้นที่ป่านับเหมื่นไร่ของพุทธอุทยาน ปกคลุมไปด้วยต้นไม้ใหญ่เขียวชอุ่มตลอดปี ถือเป็นป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่งในอีสานใต้ เมื่อเข้าเที่ยวสถานที่แห่งนี้ท่านจะได้สัมผัสการท่องเที่ยวทางธรรมชาติโดยมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยือนและแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม โดยมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามมีการทำบุญ ไหว้พระอธิษฐานขอพรตามความเชื่อในรูปแบบต่าง ๆ ให้นักนักท่องเที่ยวร่วมในกิจกรรมที่วัดจัดไว้ให้อีกด้วย

๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม นักท่องเที่ยว ที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญดั้งต่อไปนี้

(๑) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาด้วยการเคารพในศาสดาได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่มีสัญลักษณ์เป็นตัวแทนคือพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว มีพระพุทธรูปนาคปรก มีรูปปั้นเจ้าแม่กวนอิมขนาดใหญ่ เป็นต้น ด้านศาสนธรรม มีกิจกรรมเข้าค่ายปฏิบัติธรรมเป็นระยะตลอดทั้งปี มีนักท่องเที่ยวบางคนเมื่อสักการบูชาพระพุทธรูปและรูปเหมือนพระสุปฏิบัติแล้วได้สวดมนต์และนั่งสมาธิ พฤติกรรมในลักษณะนี้ถือเป็นการศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง ด้านศาสนบุคล มีพระราชวิสุทธิมุนี (เยื้อ ขนฺติพโล) เป็นศิษย์ของหลวงปู่ดุลย์ อตุโล พระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงซึ่งชาวพุทธให้ความเคารพนับถือ ภายในแหล่งท่องเที่ยวมีพระสงฆ์นั่งพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้กับนักท่องเที่ยวทุกวันและมีรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติซึ่งเป็นศาสนบุคคลสำคัญให้นักท่องเที่ยวได้กราบไหว้บูชา เป็นต้น ด้านศาสนสถาน มีอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ความสวยงาม เช่น อุโบสถ วิหารคด กุฏิพระสงฆ์ หอฉัน เจดีย์น้ำซับ เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติหลากหลาย เช่น กิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ วัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการ

นักท่องเที่ยวดังที่กล่าวมานี้ถือว่ามีความเชื่อโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาซึ่งการท่องเที่ยวในลักษณะอย่างนี้ถือเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา เป็นต้น

(๒) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ คือ ด้านวัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มีวัตถุธรรมที่ถูกออกแบบไว้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยวชม เช่น ประตูทางเข้าวัด ทางเดินภายในลำตัวพญานาค อุโบสถ วิหารคด กุฏิพระสงฆ์ หอฉัน เจดีย์น้ำซับ ผาพระหรือผาลานนาคปรก เป็นต้น ด้านคติธรรม วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต มีคติธรรมเกี่ยวกับความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู เป็นต้น ติดไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ให้กับนักท่องเที่ยวเห็นเพื่อนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ด้านเนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ประกาศ ประเพณีดีงามต่าง ๆ มีป้ายประกาศที่เป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ เพื่อให้มีความเป็นระเบียบ อำนวยความสะดวกและปลอดภัย ให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม ด้านสหธรรม วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ ทางวัดมีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม เป็นต้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังที่กล่าวนี้มีความเชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม การท่องเที่ยวในลักษณะนี้ถือว่าเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

๔.๒.๓.๒ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านหนองบัว ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว อุทยานประวัติศาสตร์พิมายในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ ๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

(๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในชุมชนบ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม ที่มีถนนตัดผ่านเป็นถนนลาดยางขนาดเล็กแต่ก็สามารถเข้าถึงได้สะดวก หากเดินทางจากตัวเมืองสุรินทร์ ใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๑๔ (สุรินทร์-ร้อยเอ็ด) ระยะทางประมาณ ๕๒ กิโลเมตร ผ่านอำเภอจอมพระไปแล้ว เมื่อถึงบริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๓๖ เลี้ยวซ้ายไปตามทางลาดยางอีกประมาณ ๒๒ กิโลเมตร รวมระยะทางประมาณ ๕๔ กิโลเมตร ก็ถึงวัดป่าอาเจียง (สุสานช้าง) ขับรถเข้าไปจอดที่ลานของวัดแห่งนี้ได้เลย แหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้เปิดให้นักท่องเที่ยวเข้าชมโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ และแต่เมื่อออกจากสถานที่แห่งนี้เดินทางไปเที่ยวต่อที่ศูนย์คชศึกษาซึ่งอยู่ห่างจากวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ไปทางทิศตะวันออกประมานระยะทาง ๕๐๐ เมตร สถานที่แห่งนี้อยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ เปิดให้เข้าเที่ยวชมได้ทุกวัน ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐-๑๗.๐๐ น. ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัดฤกษ์ มีการแสดงของช้างให้นักท่องเที่ยวได้ชมทุกวัน วันละ ๒ รอบ คือ รอบเช้า เวลา ๑๐.๐๐ น. รอบบ่าย เวลา ๑๔.๐๐ น. ค่า

บัตรเข้าชม เด็กเล็ก บัตรละ ๑๐ บาท, เด็กโต บัตรละ ๒๐ บาท, ผู้ใหญ่ บัตรละ ๕๐ บาท, ชาวต่างประเทศ บัตรละ ๑๐๐ บาท ที่พักแรม ช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลมีที่พักแรมพอเพียง เนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอท่าตูม อำเภอจอมพระ และห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ ประมาณ ๕๒ กิโลเมตร เท่านั้น สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบายและมีความปลอดภัย

(๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง สุสานช้างวัดป่าอาเจียง ซึ่งได้รวบรวมเอากระดูกช้างที่ล้มตายลงจากสถานที่ต่าง ๆ นับร้อยเชือกมาฝังรวมกันไว้ในสุสานแห่งนี้นับว่าเป็นสุสานที่รวมเอากระดูกช้างมารวมกันไว้ในที่แห่งเดียวใหญ่ที่สุดในโลก ลักษณะการสร้างสุสานช้างแต่ละหลุมเป็นการออกแบบให้คล้ายกับหมวกนักรบทหารโบราณ ที่ปลายยอดของหมวกแหลมเป็นรูปดอกบัว แต่ละหลุมที่อยู่ภายในสุสานช้างได้บรรจุกระดูกของช้างไว้ภายในแล้วโปกปูนซีเมนต์ปิดครอบไว้ พร้อมเขียนระบุชื่อของช้างตัวที่ล้มตายไว้ในแต่ละหลุมด้วย แต่ละหลุมถูกสร้างเป็นแถวเรียงรายดูเป็นระเบียบสวยงาม เหตุที่สร้างหลุมในสุสานช้างให้เป็นรูปหมวกนักรบทหารบารณก็เพื่อเป็นกรยกย่องเชิดชูเกียรติให้ช้างที่เป็นสัตว์ใหญ่คู่บ้านคูเมืองไทยมาตั้งแต่โบราณ แม่ทัพของไทยเมื่อนำทัพออกรบกับข้าศึกที่มารุรานก็จะประทับบนหลังช้างออกรบกับข้าศึกที่มารุกราน บางครั้งมีการชนช้างในสนามรบด้วย ช้างจึงเปรียบได้กับนักรบที่กำลังสู้รบกับข้าศึกที่มารุกรานในขณะนั้นด้วย ดังนั้นเพื่อเป็นการยกย่องและเชิดชูเกียรติช้างไทย เมื่อช้างล้มตายลงจึงนำมาฝังไว้ที่สุสานช้างแห่งนี้พร้อมทำเป็นรูปของหมวกนักรบทหารโบรานเป็นสัญลักษณ์ให้ปรากฏไว้ในแต่ละหลุมด้วย ศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญเคียงคู่กับสุสานช้างวัดป่าอาเจียงกล่าวคือทางวัดได้สร้างศาลาเอราวัณนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เรื่องราวของช้างที่มีอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและเรื่องราวของช้างในจังหวัดสุรินทร์ด้วย ให้ผู้สนใจได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาวกูยในการเลี้ยงช้าง วิถีชีวิตความผูพันระหว่างคนกับช้าง โดยศาลาเอราวัณนี้มีประติมากรรมการออกแบบเป็นลายนูนปูนปั้นเป็นรูปช้างหลากหลายแบบ หลายขนาด และมีความสวยงาม ไว้รอบศาลาเอราวัณซึ่งมีความสูงกว่า ๓๐ เมตร ภายในของศาลาเอราวัณแห่งนี้มีการออกแบบให้เหมือนกับเข้าไปในถ้ำ โดยการออกแบให้มีช่องทางเดินเชื่อมดูในแต่ละห้องราวกับว่ากำลังเดินอยู่ภายในถ้ำ แต่ละห้องได้จัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้ไปด้วย สิ่งปลูกสร้างที่เป็นสุสานช้างและศาลาเอราวัณทั้งสองสิ่งนี้มีอยู่แห่งเดียวในโลกคือที่วัดป่าอาเจียงแห่งนี้เท่านั้น ดังนั้นจึงเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก เมื่อนักท่องเที่ยวออกจากสถานที่แห่งนี้แล้วก็เดินทางไปเที่ยวต่อที่ศูนย์คชศึกษา เพื่อชมการแสดงของช้างในที่แห่งนั้นซึ่งอยู่ห่างจากวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ไปทางทิศตะวันออกประมานระยะทาง ๕๐๐ เมตร เท่านั้น

(๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม แหล่งท่องเทียวแห่งนี้อยู่ภายในชุมชนบ้านหนองบัวและบ้านตากลาง เมื่อนักท่องเที่ยวขับรถไปตามถนนลาดยางเข้าสู่เขต ตำบลกระโพจะเริ่มเห็นมูลของช้างตกอยู่ตามถนนลาดยางเป็นระยะ พร้อมกับเริ่มได้สัมผัสกับไอกลิ่นช้างส่วนหนึ่งก็มาจากปัสสาวะและมูลของช้างนั้นเอง เมื่อเข้าไปถึงแหล่งท่องเที่ยวภายในบริเวณวัดและมองหาที่สำหรับจอดรถได้แล้วก็มองเห็นด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อมภายในวัด เช่น สุสานช้างวัดป่าอาเจียง พร้อมป้ายประวัติสุสานช้างขนาดใหญ่บอกความเป็นมาของเรื่องราวสุสานช้างแห่งนี้ว่า สุสานช้างเกิดจากนิมิตของหลวงพ่อพระครู ดร.สมุห์หาญ ปญฺญาธโร เห็นช้างเคยเลี้ยงร้องให้อยากกลับมา

อยู่ร่วมกัน เป็นเหตุให้เกิดโครงการช้างคืนถิ่น ประยุกต์จากสุสานช้างในคัมภีร์พระพุทธศาสนามาเป็นแรงจูงใจ อาศัยแรงงานพระ เณร ชาวบ้าน ขุดมารวบรวมไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๙-๒๕๔๙ ก่อนจะนำมาทำเป็นสุสานช้างดังที่ปรากฏ ศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง คำอธิบายในเรื่องศาลหลังนี้เคยได้กล่าวไว้บ้างแล้วก่อนหน้านี้ ศาลปะกำ ที่เป็นเสมือนเทวลัยซึ่งเป็นที่สิงสถิตวิญญาณบรรพบุรุษและผีปะกำตามความเชื่อของชาวกูย นิยมปลูกสร้างไว้ในชุมชน คุ้มบ้าน หรือบ้านของทายาทฝ่ายบิดา มีลักษณะเป็นเรือนไม้คล้ายหอสูง มีเสาสี่ต้น หันหน้าไปทางทิศเหนือ ณ ตำแหน่งที่เงาบ้านไม่ตกทับตัวศาลและเงาศาลไม่ตกทบตัวบ้าน ชาวกวยเลี้ยงช้างเชื่อว่าหากจะทำกิจการอันใด ต้องทำพิธีเส้นไหว้ เพื่อบอกกล่าวและขอพรผีปะกำ เพื่อความเป็นสิริมงคล และเสี่ยงทายผลที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ การเส้นผีปะกำจะกระทำโดยหมอช้างอาวุโส เจ้าของบ้าน และญาติพี่น้อง นำของเส้นไหว้ไปยังศาลปะกำ จุดเทียนแล้วอัญเชิญผีปะกำและวิญญาณบรรพบุรุษมารับเครื่องเซ่นไหว้ พร้อมกับขอพรเพื่อให้มีโชคลาภในกิจการนั้น ๆ ในการเซ่นผีปะกำมีหลักว่า ผู้ทำพิธีและขึ้นศาลปะกำได้จะต้องเป็นผู้ชายลูกหลานของตระต้นตระกูล ผู้เป็นเจ้าของศาลปะกำ บุคคลอื่นห้ามโดยเด็ดขาด และโดยเฉพาะสตรีห้ามแตะต้องหนังปะกำเด็ดขาด ดังนั้น ผู้เข้าร่วมพิธีจึงต้องนั่งอยู่กับพื้นดินล้อมรอบศาลปะกำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ เช่น รูปปูนปั้นช้างเอราวัณสามเศียรและท้าวกำพร้ากอดควายตู้ที่ล้มตายอยู่หน้าช้างสามเศียรนั้นด้วย รูปปูนปั้นช้างมอบมีพระมอเฒ่าอยู่ในลักษณะนอนคว่ำหมดแรงอยู่บนคอช้าง รูปปูนปั้นรอยเท้าช้าง รูปปั้นคนกำลังไล่ควายเทียมไถและคราด มีพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ มี กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ห้องน้ำหรือห้องสุขา ศาลาจัดเป็นนิทัศการทางศิลปวัฒนธรรมของวิถีอาเจียง(ช้าง) ไว้ให้นักท่องเที่ยวชมอีกด้วย เป็นต้น

๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม นักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญดั้งต่อไปนี้

(๑) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา กิจกรรมการท่องเที่ยวศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวได้สักการบูชาศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดโดยมีพระพุทธรูปประดิษฐานไหว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในวัด ด้านศาสนธรรม มีศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียงเป็นแหล่งให้การศึกษาเรียนรู้ด้านหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเชื่อมโยงกับช้างและวิถีชีวิตของชุมชนในหมู่บ้านช้าง ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์ คือ พระครูสมุห์หาญ ปญฺญาธโร ผู้เป็นเจ้าอาวาสของวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) แห่งนี้ ได้เป็นผู้นำทั้งในด้านภูมิปัญญาของชุมชน และสร้างวัดป่าอาเจียงเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ด้านศาสนสถาน มีอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมไว้บริการนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม เช่น สุสานช้างวัดป่าอาเจียง ศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง ศาลปะกำ รูปปูนปั้นช้างเอราวัณสามเศียร รูปปูนปั้นช้างมอบมีพระมอเฒ่าอยู่ในลักษณะนอนคว่ำหมดแรงอยู่บนคอช้าง รูปปูนปั้นรอยเท้าช้าง รูปปั้นคนกำลังไล่ควายเทียมไถและคราด มีพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ มี กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ห้องน้ำหรือห้องสุขา นอกนี้ยังมีพื้นที่ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “วังทะลุ” ที่จัดเข้าในศาสนสถานเพราะแต่เดิมน่าจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ปัจจุบันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งหนึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของบ้านตากลางประมาณ ๒.๔ กิโลเมตร วังทะลุมีความสัมพันธ์กับวิถี

ชีวิตของคนเลี้ยงช้างในหมู่บ้านตากลางและวัดป่าอาเจียง เนื่องจากเป็นบริเวณที่แม่น้ำสองสายไหลมาบรรจบกันคือลำน้ำชีบรรจบกันกับแม่น้ำมูล เป็นจุดสำคัญในการชมช้างอาบน้ำของนักท่องเที่ยว คือเมื่อชมการแสดงของช้างที่ศูนย์คชสารเสร็จในภาคบ่าย ควาญช้างก็จะนำช้างเดินมาลงเล่นน้ำในวังทะลุแห่งนี้ ซึ่งในอดีตเคยเป็นป่าทามที่มีความอุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่ง แต่ในปัจจุบันได้มีการก่อสร้างปรับปรุงทัศนียภาพบางส่วนให้มีความสวยงามไว้ต้อนรับนักท่องเที่ยว ที่แห่งนี้ได้เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ใกล้ชิดกับช้างและคนเลี้ยงช้างคือนักท่องเที่ยวสามารถลงอาบน้ำให้ช้างได้อีกด้วย ด้านศาสนพิธีกรรม แหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ในปัจจุบันมิได้มีกิจกรรมในด้านการบูชาวัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ มากนัก แต่จะมีกิจกรรมในวันและเทศกาลที่มีความสำคัญ เช่น กิจกรรมวันช้างไทย มีการจัดกิจกรรมให้ช้างและควาญช้างจำนวนมากร่วมทำบุญตักบาตรในวันช้างไทยเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับควาญช้างและช้างที่ล้มตายไปแล้ว มีประเพณีแห่นาคด้วยช้างเป็นประเพณีที่มีมาอย่างยาวนาน เป็นประเพณีที่มักจัดขึ้นในช่วงประมาณเดือนพฤษภาคม (วันขึ้น ๑๓ –๑๕ ค่ำ เดือน ๖) ของทุกปี กิจกรรมนำช้างตักบาตรเทโวโรหณะในเทศกาลวันออกพรรษาของพระสงฆ์ เป็นต้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังที่กล่าวมานี้ถือว่ามีความเชื่อโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา

(๒) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ คือ ด้านวัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มีวัตถุธรรมที่ถูกออกแบบไว้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยวชม เช่น สุสานช้างวัดป่าอาเจียง ศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง ศาลปะกำ รูปปูนปั้นช้างเอราวัณสามเศียร รูปปูนปั้นช้างมอบมีพระมอเฒ่าอยู่ในลักษณะนอนคว่ำหมดแรงอยู่บนคอช้าง รูปปูนปั้นรอยเท้าช้าง รูปปั้นคนกำลังไล่ควายเทียมไถและคราด มีพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ มี กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ห้องน้ำหรือห้องสุขา เป็นต้น ด้านคติธรรม ทางวัดมีคติธรรมเกี่ยวกับความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู เป็นต้น ติดไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้านเนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ประกาศ ประเพณีดีงามต่าง ๆ ทางวัดมีคำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ เพื่อให้มีความเป็นระเบียบอำนวยความสะดวกและปลอดภัย ให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม ด้านสหธรรม วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ ทางวัดมีคำแนะนำการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม เป็นต้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม การท่องเที่ยวในลักษณะนี้ถือเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ข้อแนะนำสำหรับนักท่องเที่ยวเพิ่มเติมคือเมื่อนักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ .ในแหล่งท่องเที่ยวเสร็จสิ้นแล้วก่อนเดินกลับอย่าลืมแวะจับจ่ายซื้อของฝากหรือของที่ระลึกซึ่งทางศูนย์คชศึกษาได้จัดสถานที่ส่วนหนึ่งไว้ให้บุคคลทั่วไปนำสินค้าพื้นเมืองส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีแนวคิดมาจากช้าง มาออกร้านขายให้กับนักท่องเที่ยวได้ซื้อเป็นของฝากหรือเป็นของระลึกกลับบ้านไปด้วย

๔.๒.๔ จังหวัดศรีสะเกษ

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่คณะผู้วิจัยได้เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดศรีสะเกษ มี ๑ แห่ง คือ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ

ภาพที่ ๔.๔ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดศรีสะเกษมีจุดท่องเที่ยววัดไพรพัฒนา(หลวงปูสรวง)[๕๔]

---

[๕๔] ภาพจาก, < https://esan108.com/main/wp-content/uploads/2013/09/แผนที่ท่องเที่ยว-ศรีสะเกษ.png >, 11 April 2019.

ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๔.๒.๔.๑ สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยววัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ ๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในชุมชนที่มีถนนตัดผ่าน มีสถานที่เป็นช่องจอดรถแบบมุงหลังคา หากเดินทางจากตัวศรีสะเกษ ใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๒๐ (อำเภอเมืองศรีสะเกษ – อำเภอขุขันธ์ - อำเภอภูสิงห์ – ช่องสะงำ) ต่อด้วยเส้นทางหมายเลข ๒๒๐๑ ตรงไปก่อนถึงช่องช่องสะงำ จะมองเห็นป้ายวัดไพรพัฒนาอยู่ทางซ้ายมือ ให้เลี้ยวซ้ายเข้าไปอีกประมาณ ๕๐๐ เมตร ก็จะถึงลานจอดรถของวัดไพรพัฒนา จากตัวเมืองศรีสะเกษถึงวัดไพรพัฒนารวมระยะทางประมาณ ๘๘ กิโลเมตร เมื่อมองหาสถานที่จอดรถได้แล้ว ก็ขึ้นรถไฟฟ้าที่ทางมูลนิธิหลวงปูสรวงจัดไว้ให้บริการนักท่องเทียวโดยไม่ต้องเสียค่าใช่จ่ายใด ๆ เปิดให้เข้าเที่ยวชมได้ทุกวัน ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐-๑๗.๐๐ น. ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัตฤกษ์ ที่พักแรม ช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลมีที่พักแรมพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอขุขันธ์ อำเภอสังขะ และห่างจากตัวเมืองศรีสะเกษ ประมาณ ๘๘ กิโลเมตร เท่านั้น สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบายและมีความปลอดภัย

๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตได้พบว่าด้านสิ่งปลูกสร้างที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ภายนอกวัดติดกับลานจอดรถ มีสถานที่เป็นช่องจอดรถแบบมุงหลังคา ตลาดบายติ๊กเจีย (ข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์) ขายอาหาร เครื่องดื่ม และอื่น ๆ ห้องน้ำหรือห้องสุขา เมื่อเข้าเริ่มเข้าภายในวัดได้พบสิ่งปลุกสร้างดังนี้ ประตูเข้าวัด มีการออกแบบอย่างสวยงาม มีประสามประตู คือ ด้านทิศใต้มีอยู่สองประตูและด้านทิศตะวันตกมีหนึ่งประตู ศาลาเรือนรับรอง สร้างด้วยไม้และมีหลายหลัง มีไว้สำหรับรับรองแขกของทางวัดและนักท่องเที่ยว มณฑปราสารท อันเป็นที่ประดิษฐานสรีระสังขารหลวงปู่สรวง ตรงนี้ถือเป็นจุดสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ คือ เป็นสถานที่ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะสรีระสังขารหลวงปู่สรวงและอธิฐานขอพร อุโบสถ ถูกออกแบบไว้สวยงามภายในประดิษฐานพระพุทธรูปเหมือนโบสถ์ของวัดทั่วไป แต่ด้านนอกมีการปลูกสร้างเป็นระเบียงคดรอบตัวอุโบสถมีพระพุทธรูป มีรูปปั้นของพระสงฆ์สุปฏิบัติที่มีชื่อเสียงในประเทศไทย มีรูปเคารพอื่น ๆ มีระฆังแขวนไหว้รอบ ๆ จำนวนมาก เมื่อมีผู้มาสักการะพระพุทธรูปหรือรูปเคารพอื่น ๆ ก็จะได้เคาะระฆังไปด้วย มีอาคารกองอำนวยการ เป็นสถานที่รับบริจาค ให้บริการดอกไม้ธูปเทียน วัตถุมงคล และประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่าง ๆ ของทางวัดให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบ ศาลาแสดงสินค้า OTOP มีแผ่นพับให้ความรู้กับนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับหมู่บ้าน OTOP เพื่อการท่องเที่ยว ประวัติหมู่บ้าน อัตลักษณ์และความโดดเด่น แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ และ

แหล่งท่องเที่ยวนอกชุมชนไว้ด้วย มีสวนหย่อมเล็ก ๆ ได้สร้างภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก ปลูกต้นไม้ ไม้ประดับ และไม้ดอก ซึ่งสวยงามอย่างลงตัวไว้บริการนักท่องเที่ยวด้วย

๓) สถานที่และสะภาพแวดล้อม ภายนอกวัดติดกับลานจอดรถ เช่น สถานที่จอดรถ มีการออกแบบที่จอดรถเป็นช่องจอดรถแบบมุงหลังคา ตลาดบายติ๊กเจีย (ข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์) ขายอาหาร เครื่องดื่ม และอื่น ๆ ห้องน้ำหรือห้องสุขา พร้อมทั้งจัดแบ่งเป็นของชาย หญิง และคนพิการ พร้อมทั้งมีพนักงานดูแลความเป็นระเบียบ ความสะอาด และความปลอดภัย ให้กับนักท่องเที่ยวตลอดวันและเวลาที่เปิดทำการ มีรถโดยสารแบบขับเคลื่อนด้วยระบบไฟฟ้าซึ่งไม่ก่อมลพิษให้สิ่งแวดล้อมรับส่งนักท่องเที่ยวจากบริเวณลานจอดรถเข้ามายังตัววัดโดยไม่เก็บค่าบริการใด ๆ เมื่อเข้ามาภายในวัดก็เห็น ประตูเข้าวัด ที่สวยงาม ศาลาเรือนรับรอง เป็นการสร้างด้วยไม้มีความงดงามและหลายหลัง มณฑประสารท อันเป็นที่ประดิษฐานสรีระสังขารหลวงปู่สรวง บริเวณภายรอบ ๆ ตรงที่ประดิษฐานสรีระสังขารหลวงปูสรวงมีพื้นที่สะอาดและมีการประดับดอกไม้ รอบ ๆ บริเวณทางขึ้นและทางลงของมณฑปปราสาทมีการนำเอารูปปั้นไก่ชนตัวขนาดใหญ่มาตั้งไว้เป็นส่วนประดับตัวปราสาทให้มีความสวยงาม ไก่ชนนี้มีที่มาซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับประวัติของหลวงปู่สรวงด้วย อุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธรูป รูปปั้นของพระสงฆ์สุปฏิบัติ รูปเคารพอื่น ๆ และมีระฆังแขวนไหว้รอบ ๆ จำนวนมาก ศาลาแสดงสินค้า OTOP มีสินค้าพื้นเมืองมานำเสนอให้กับนักท่องเที่ยวโดยการประสานงานของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอภูสิงห์ อาคารกองอำนวยการ เป็นสถานที่รับบริจาค ให้บริการดอกไม้ธูปเทียน วัตถุมงคล เป็นต้น ให้นักท่องเที่ยว สวนหย่อมเล็ก ๆ มีการจัดสภาพแวดล้อม สร้างภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก ปลูกต้นไม้ ไม้ประดับ และไม้ดอก ซึ่งสวยงามอย่างลงตัว เหล่านี้คือสถานที่และสะภาพแวดล้อมที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวมายังสถานที่แห่งนี้

๔.๒.๔.๒ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม นักท่องเที่ยว ที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญดั้งต่อไปนี้

๑) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาด้วยการเคารพในศาสดาได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่มีสัญลักษณ์เป็นตัวแทนคือพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้านศาสนธรรม มีโครงการบวชสามเณรและศีลจาริณีสนับสนุนให้เด็กทั้งหญิงชายมาบวชในช่วงปิดเทอมหรือนักท่องเที่ยวที่มีความประสงค์เช่นนั้นได้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ด้วย ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์สุปฏิบัติ คือ หลวงปู่สรวง เป็นพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปถึงแม้ตัวท่านจะละสรีระสังขารไปแล้วก็ตามนักท่องเที่ยวก็ยังเข้ามาเที่ยวเยี่ยมเยียนสรีระสังขารเพื่อกราบไหว้ขอพรโดยไม่เว้นแต่ละวัน ด้านศาสนสถาน มีอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ความสวยงาม เช่น ประตูทางเข้าวัด มณฑปปราสาทอันเป็นทีเก็บสรีระสังขารหลวงปูสรวง อุโบสถและวิหารคดรอบอุโบสถซึ่งออกแบบสร้างไว้อย่างสวยงาม สวนหย่อมที่มีภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก การปลูกต้นไม้ ไม้ดอก ไม้ประดับ ภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติหลากหลาย เช่น กิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติโดยเฉพาะสรีระสังขารของหลวงปู่สรวง เป็นต้น วัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด เคาะระฆังตามเส้นทางเดินชมแหล่งท่องเที่ยวรอบอุโสถ และกิจกรรมปฏิบัติ

ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังที่กล่าวมานี้ถือว่ามีความเชื่อโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาซึ่งการท่องเที่ยวในลักษณะอย่างนี้ถือเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาที่วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) แห่งนี้

๒) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ คือ ด้านวัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มีวัตถุธรรมที่ถูกออกแบบไว้อย่างงดงามให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยวชม เช่น ประตูทางเข้าวัด มณฑปปราสาทอันเป็นทีเก็บสรีระสังขารหลวงปูสรวง อุโบสถและวิหารคดรอบอุโบสถซึ่งออกแบบสร้างไว้อย่างสวยงาม สวนหย่อมที่มีภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก การปลูกต้นไม้ ไม้ดอก ไม้ประดับภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม เป็นต้น ด้านคติธรรม วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต ได้มีการป้ายคติธรรมของหลวงปู่สรวงติดตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว สาระของคติธรรมดังกล่าวมีเนื้อหาเกี่ยวกับ ความเสียสละ ขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ประกาศ ประเพณีดีงามต่าง ๆ จากข้อมูลของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอภูสิงห์ให้ไว้ว่า “บ้านไพรพัฒนา หมู่บ้าน OTOP เพื่อการท่องเที่ยว” ให้ข้อมูลอัตลักษณ์/ความโดดเด่น ของชุมชนแห่งนี้ไว้ว่า ด้านอาหารพื้นถิ่น คนในหมู่บ้านรับประทานข้าวจ้าวเป็นหลัก คู่ด้วยอาหารพื้นถิ่น เช่น แกงหัวปลีใส่ไก่บ้าน ป่นไก่ใส่งา แกงขี้เหล็ก หมกหน่อไม้ใส่ใบยอ และข้าต้มมัดใบมะพร้าว ด้านการแต่งกาย แต่งกายด้วยชุดผ้าไทยพื้นเมือง เสื้อเก็บ และชุดเสื้อผ้าสมัยใหม่ ด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชน ได้แก่ ประเพณีทำบุญเลี้ยงปู่ตา ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ประเพณีสงกรานต์ เข้า – ออกพรรษา แซนโฎนตา กฐินลอยกระทง บุญข้าวจี่ บุญผเวด บุญขึ้นปีใหม่ ประเพณีเข้าพรรษาโครงการวันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษาอาเซียนสืบสานประเพณีประเทศไทย-กัมพูชา ตามมิติพระพุทธศาสนาสองแผ่นดิน ซึ่งจัดประจำทุกปี ด้านความเชื่อ มีพิธีเปลี่ยนผ้าไตรสรีระสังขารหลวงปู่สรวง ณ วัดไพรพัฒนา ซึ่งศิษยานุศิษย์ได้ปฏิบัติมาต่อเนื่องนับตั้งแต่หลวงปู่สรวงละสังขาร เป็นการน้อมรำลึกเชิดชูกตัญญูกตเวทิตา บูชาคุณมหาปูชนียาจารย์หลวงปู่สรวง และเป็นการแสดงออกถึงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา การลดโลงศพหลวงปู่สรวงและการกราบไหว้ขอพร เพื่อความเป็นสิริมงคลให้ชีวิต ตลอดจนการแก้บนหลังจากที่ได้บนบานและได้ผลสำเร็จตามที่บนบานไว้จึงมีการนำไก่ปั้นและว่าวมาถวายบูชา[๕๕] ด้านสหธรรม วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ ทางมูลนิธิวัดไพรพัฒนา มีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น ตัวอย่างของการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวศาสนสถาน เช่น การทิ้งเศษอาหาร ขยะ และของไม่ใช้แล้วอื่น ๆ ควรทิ้งลงในสถานที่ซึ่งทางมูลนิธิจัดไว้ให้เท่านั้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังที่กล่าวนี้มีความเชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม การท่องเที่ยวในลักษณะนี้ถือว่าเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

---

[๕๕], สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอภูสิงห์, “**แผ่นพับแนะนำบ้านไพรพัฒนา หมู่บ้าน OTOP เพื่อการท่องเที่ยว**”, อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ.

๔.๒.๕ จังหวัดอุบลราชธานี

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีมี ๑ แห่ง คือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๔.๕ แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดอุบลราชธานีมีจุดท่องเที่ยววัดสิรินธรวนารามภูพร้าว[๕๖]

---

[๕๖] ภาพจาก, <https://esan108.com/main/wp-content/uploads/2013/09/แผนที่ท่องเที่ยว-อุบลราชธานี.png >, 11 April 2019.

ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๔.๒.๕.๑ สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว หมายถึงลักษณะทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยววัดสิรินธรวนารามภูพร้าวในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ ๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓) ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้ ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่บนภูพร้าวมีถนนตัดผ่านเข้าถึงบริเวณวัด มีลานจอดรถที่สะดวกสบาย ปลอดภัยและพอเพียง หากเดินทางจากเมืองอุบลราชธานี ใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๑๗ เริ่มตั้งต้นจากถนนเลี่ยงเมือง (อำเภอวารินชำราบ –ช่องเม็ก) เดินทางต่อไปตามเส้นทางผ่านอำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอสิรินธร ก่อนถึงช่องเม็กประมาณ ๕ กิโลเมตร จะเห็นป้ายวัดสิรินธรวนารามภูพร้าวอยู่ทางด้านซ้ายมือเลี้ยวซ้ายไปตาถนนแล้วเข้าสู่ลานจอดรถที่ทางวัดจัดไว้บิการนักท่องเที่ยวได้เลย จากตัวเมืองอุบลราชธานีถึงวัดสิรินธรวนารามภูพร้าวรวมระยะทางประมาณ ๘๙ กิโลเมตร เมื่อมองหาสถานที่จอดรถได้แล้วก็ลงจากรถเทียวชมสถานที่ต่าง ๆ ได้เลยโดยไม่ต้องเสียค่าใช่จ่ายใด ๆ ทางวัดเปิดให้เข้าเที่ยวชมได้ทุกวัน ตั้งแต่เวลา ๐๖.๐๐-๒๑.๐๐ น. ไม่เว้นวันหยุดราชการและวันหยุดนักขัตฤกษ์ ที่พักแรม ช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลมีที่พักแรมพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำสิรินธร อำเภอพิบูลมังสาหาร และห่างจากตัวเมืองอุบลราชธานี ประมาณ ๘๘ กิโลเมตร เท่านั้น สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีไว้สำหรับบริการนักท่องเที่ยวอย่างสะดวกสบายและมีความปลอดภัย

๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง ขณะที่คณะผู้วิจัยเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตได้พบว่าทางวัดมีสิ่งปลูกสร้างที่เป็นจุดเด่นดึงดูดให้นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมเยียนได้เที่ยวชมดังนี้ อุโบสถ มีต้นแบบมาจากวัดเชียงทอง หลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แต่มีความกว้างกว่าเป็นสองเท่า เสาแต่ละต้นลงลวดลายด้วยมือ รอบนอกเป็นลายดอกบัวตามคติบัว ๔ เหล่า ภายอุโบสถมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่ซึ่งจำลองมาจากพระพุทธชินราชจังหวัดพิษณุโลก มีเพียงส่วนรัศมีเท่านั้นที่ถูกนำออกไป เพื่อให้และดูกลมกลืนกับบรรยากาศของที่นี้มากขึ้น ในฉากหลังทำเป็นรูปต้นโพธิ์ ตัวอุโบสถแกะเป็นรูปพญานาคพันรอบอุโบสถ มีต้นกัลปพฤกษ์ที่สวยงามอยู่ด้านหลังพญานาค ภายนอกด้านหลักอุโบสถช่วงก่อนพระอาทิตย์ขึ้นตอนเช้าและหลังพระอาทิตตกตอนเย็นจะมีลักษณะเรืองแสงเป็นแสงสีเขียวเข้ม หอฉัน มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่หลายองค์ มี ความสะอาดและสวยงาม ส่วนสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ คือ กุฏิสงฆ์ จัดเป็นสังฆาวาสที่อยู่อีกส่วนหนึ่งมิได้อยู่รวมกันกับแหล่งนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวชมยกเว้นกุฏิของเจ้าอาวาสเท่านั้นใกล้กับบริเวณจุดที่นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม วิหาร ประดิษฐานรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติส่วนใหญ่เป็นสายพระป่า เช่น หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น หลวงปู่ชา เป็นต้น ไว้ให้นักท่องเที่ยวได้สักการบูชา นอกจากมีรูปเหมือนของพระสุปฏิบัติดังกล่าวแล้วยังมีป้ายโปสเตอร์นำมาจัดเป็นนิทัศการเพื่อนำเสนอเกี่ยวกับประวัติและผลงานของพระสุปฏิบัติให้นักท่องเที่ยวเข้าเยี่ยมชมด้วย ห้องน้ำหรือห้องสุขา วัดแห่งนี้จัดทำห้องน้ำหรือห้องสุขาไว้

ใหญ่โต มีพื้นที่ใช้สอยเป็นจำนวนมาก มีความเพียงพอกับกานใช้สอย มีพนักงานรักษาความสะอาด ปลอดภัยเป็นอย่างดียิ่ง เหล่านี้คือด้านสิ่งปลูกสร้างที่จัดไว้บริการให้กับนักท่องเที่ยว

๓) สถานที่และสะภาพแวดล้อม สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่บนภูพร้าวมีสถานที่และสภาพแวดล้อมที่สวยงาม เมื่อขึ้นมาสู่บริเวณวัดแล้วมีจะงอยผาให้นักท่องเที่ยวได้ไปยืนถ่ายรูปและชมวิวทิวทัศน์มองไปบริเวณโดยรอบจะเห็นป่าไม้ ภูเขาติดชายแดนไทย-ลาว ที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของวัดภูพร้าว เมื่อมองออกไปทางด้านทิศตะวันตกก็จะเห็นน้ำในเขื่อนสิรินธรยิ่งเมื่อถึงเวลาเย็นใกล้พระอาทิตย์ตกก็จะมองเห็นวิวทิวทัศน์บริเวณดังกล่าวมีความสวยงามมาก บริเวณแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้มีการจัดสถานที่และสภาพแวดล้อมมีที่ให้นักท่องเที่ยวได้นักพักผ่อนอย่างสะดวกสบายไว้เป็นจุด ๆ โดยเฉพาะภายในอุโบสถจะมีที่ให้นั่งพักผ่อนหลังจากที่ได้ไหว้พระในอุโบสถเสร็จแล้ว เนืองจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่โปร่งมีลมพัดผ่านเย็นสบายจึงมีนักท่องเที่ยวนั่งพักผ่อนจำนวนมาก เหล่านี้คือสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมเยียนแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้

๔.๒.๕.๒ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม นักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญดั้งต่อไปนี้

๑) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังต่อไปนี้ คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาคือมีการบูขาพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้านศาสนธรรม มีป้ายโปสเตอร์จัดเป็นนิทัศการเกี่ยวกับชีวประวัติและคำสอนของพระสุปฏิบัติสายพระป่าที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วไปตั้งไว้ในนักท่องเที่ยวได้ศึกษาและนำไปปฏิบัติ เช่น คำสอนของหลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล, หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, หลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสีโล, หลวงปู่ชา สุภทฺโท, หลวงปู่กิ ธมฺมุตฺตโม,หลวงปู่สาย จารุวณฺโณ และ หลวงปู่บุญมาก ฐิติปญฺโญ เป็นต้น นอกจากนี้ภายในสังฆาวาสยังมีพุทธภาษิต คติธรรม คำสอนต่าง ๆ ติดไว้ทั่วไปด้วย ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์ คือ พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ ได้เข้ามาปฏิบัติกรรมฐานในสถานที่นี้และเป็นผู้ริเริ่มในการสร้างวัดแห่งนี้ได้เคยได้ปรารภกับลูกศิษย์ของท่านว่าต่อไปในอนาคต จะมีผู้ใจบุญมาบำเพ็ญบารมีของเขาให้เต็มบริบูรณ์ เขาจะมาสร้างสถานที่แห่งนี้ให้รุ่งเรือง จะมีพระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา จำนวนมาก มาในสถานที่แห่งนี้ ปราชญ์ บัณฑิตจะแวะมาพักอาศัยมิได้ขาด พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ นี้ประวัติของท่านก็ได้เป็นผู้อุปสมบทและศึกษาปฏิธรรมกับพระสายวัดป่าซึ่งพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงที่เป็นครูบาอาจารย์ปฏิบัติสืบทอดกันเรื่อยมาตามสายนี้ เช่น หลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล นามเดิม เสาร์ เกิดวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๒ ที่บ้านข่าโคม ตำบลหนองขอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี อุปสมบทวัดใต้ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ต่อมาภายหลังท่านได้ญัตติเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต วัดศรีอุบลรัตนาราม อำเภอเมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี โดยมี พระครูทา โชติปาโล เป็นพระอุปัชฌา หลังจากท่านได้เป็นเจ้าอาวาสวัดใต้ ท่านก็ได้ย้ายมาบูรณะและเปิดสำนักปฏิบัติธรรมที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานีเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๙ และเมื่อได้ผูกพัทธสีมาเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ท่านจึงออกเดินธุดงค์ไปตามสถานที่ต่าง ๆ ได้สร้างสำนักสงฆ์ขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมขึ้นหลายแห่ง เช่น สำนักสงฆ์ภูเขาแก้ว,สำนักสงฆ์ดอนธาตุ,สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านสวนงัว,สำนักสงฆ์บ้านเหล่าเสือโก้ก,สำนักสงฆ์ป่าท่าหัวดอน และสำนักสงฆ์ป่าดอนธรรม หลวงปู่เสาร์มีศิษญ์องค์สำคัญหลายองค์ เช่น หลวงปู่มั่น ภูริทัตฺโต วัดป่าสุทธาวาส

ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร, หลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสีโล วัดป่าบ้านคุ้ม ตำบลโคกสว่าง อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี, และหลวงปู่บุญมาก ฐิติปญฺโญ วัดภูมะโรง แขวงจำปาสัก ประเทศลาว ผู้ที่สร้างวัดสิรินธรวนารามภูพร้าวแห่งนี้ เป็นต้น ด้านศาสนสถาน มีอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ความสวยงาม เช่น อุโบสถและวิหารซึ่งออกแบบสร้างไว้อย่างสวยงาม กุฏิสงฆ์ ห้องน้ำหรือห้องสุขาที่ใหญ่และมีพื้นที่ใช้สอยมาก สถานที่ท่องเที่ยวมีวิวทิวทัศน์สวยงามให้นักท่องเที่ยวได้ชม เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม วัดสิรินธรวนารามภูพร้าวแห่งนี้มิได้เน้นให้นักท่องเที่ยวประกอบพิธีกรรมมากนักแต่เน้นความสวยงามของสถาปัตยกรรมและศิลปะเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวเป็นหลัก หากนักท่องเที่ยวประสงฆ์บริจาคทำบุญก็มีเพียงตู้รับบริจาคตั้งไว้ให้ หากประสงฆ์ถวายสังฆทานกับพระสงฆ์ก็จะมีจิตอาสาของทางวัดไปนิมนต์พระสงฆ์มารับสังฆทาน พิธีกรรมเป็นไปในแนวเรียบง่าย ดังนั้นภายในแหล่งท่องเที่ยวจึงไม่มีร้านค้าหรือตลาดขายของฝากสำหรับนักท่องเที่ยวเหมือนกับแหล่งท่องเที่ยวอื่นทั่วไป หากนักท่องเที่ยวรู้สึกหิวกระหายก็มีน้ำใส่แก้วพลาสติกแช่รวมไว้กับน้ำขังในถังใบใหญ่ไว้บริการให้นักท่องเที่ยวได้ดื่มฟรีอีกด้วย

๒) กิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ คือ ด้านวัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มีวัตถุธรรมที่ถูกออกแบบไว้อย่างงดงามให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยวชม เช่น พระพุทธรูป อุโบสถเรืองแสง ต้นกัลป์ประพฤกษ์ ต้นโพธิ์ พญานาค และสิ่งปลูกสร้างอื่นที่มีการออกแบบไว้อย่างงดงาม ด้านคติธรรม วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต มีการนำชีวประวัติและคติธรรมของพระสุปฏิบัติสายป่ามาจัดทำเป็นโปสเตอร์ติดตั้งไว้รอบ ๆ ตัววิหารที่ประดิษฐานรูปเหมือนของพระสุปฏิบัติเหล่านั้น เช่น ชีวประวัติและคติธรรมของหลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล, หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, หลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสีโล, หลวงปู่ชา สุภทฺโท, หลวงปู่กิ ธมฺมุตฺตโม,หลวงปู่สาย จารุวณฺโณ และ หลวงปู่บุญมาก ฐิติปญฺโญ เมื่อนักท่องเที่ยวได้กราบไหว้บูชารูปเหมือนของพระสุปฏิบัติภายในศาลาเสร็จแล้วก็จะออกมาเดินศึกษาชีวประวัติและคติธรรมคำสอนของพระสุปฏิบัติเหล่านั้นเพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ประกาศ ประเพณีดีงามต่าง ๆ ทางวัดร่วมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีการออกระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติได้ถูกต้อง เหมาะสม สวยงาม มีความเป็นระเบียบ และปลอดภัย ด้านสหธรรม วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ ทางวัดและผู้เกี่ยวข้องมีการสื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น ตัวอย่างของการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวศาสนสถาน เช่น การแต่งกายที่เหมาะสมเมื่อเข้ามาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยว การทิ้งเศษอาหาร ขยะ และของไม่ใช้แล้วอื่น ๆ ควรทิ้งลงในสถานที่ซึ่งทางสถานที่ท่องเที่ยวจัดไว้ให้เท่านั้น กิจกรรมที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวดังที่กล่าวมานี้มีความเชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม การท่องเที่ยวในลักษณะนี้ถือว่าเป็นจุดเด่นของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดสิรินธรวนารามภูพร้าวแห่งนี้ ภายหลังจากเที่ยวในวัดสิรินธรวนารามภูพร้าวแห่งนี้เสร็จแล้วก่อเดนทางกลับก็สามารถแวะซื้อของที่ระลึกหรือของฝากที่ตลาดช่องเม็กอันเป็นจุดผ่านแดนไทย-ลาวซึ่งอยู่ห่างไปอีกประมาณ ๕ กิโลเมตร เท่านั้น

๔.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม หมายถึง ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ ๒ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว คือ มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนา นักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น ๒) ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย เช่น ด้านศาสนา ขาดความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา หรือ ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ขาดการการอนุรักษ์สืบทอดทางด้านวัฒนธรรม ขาดการทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศขาดโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น สำหรับผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่กล่าวถึงในหัวข้อนี้ หมายถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ซึ่งจะนำเสนอตามลำดับดังนี้

๔.๓.๑ จังหวัดนครราชสีมา

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดนครราชสีมามี ๒ แห่ง คือ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

๔.๓.๑.๑ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) คณะผู้วิจัยได้ลงเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามโดยได้สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๒๗ คน ประเด็นสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ผลของการวิจัยปรากฏตามตารางที่ ๔.๑ ดังนี้

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงบวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	๒๗	ห้องน้ำมีความพอเพียง	๙๖.๓	ห้องน้ำไม่มีความพอเพียง	๓.๗	๑๐๐
	๒๗	ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	๑๐๐	ห้องน้ำไม่สะอาดและปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๒๗	น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	๑๐๐	น้ำอุปโภคบริโภคไม่พอเพียง	๐	๑๐๐
	๒๗	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	๑๐๐	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ไม่ดี	๐	๑๐๐
	๒๗	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	๙๖.๓	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ไม่ดี	๓.๗	๑๐๐
	๒๗	มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	๑๐๐	มีทางเข้าถึงไม่สะดวกและปลอดภัย	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๒๗			๙๙	๑		๑๐๐
สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง	๒๗	วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	๑๐๐	วางผังสิ่งปลูกสร้างไม่เป็นระเบียบ	๐	๑๐๐
	๒๗	ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	๑๐๐	ทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่สวยงาม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง ๒๗			๑๐๐	๐		๑๐๐
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	๒๗	มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	๙๖.๓	ไม่มีการบริหารจัดของเสียที่ดี	๓.๗	๑๐๐
	๒๗	อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	๑๐๐	อาคารสถานที่ไม่สะอาดปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๒๗	มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๑๐๐	ไม่มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๐	๑๐๐
	๒๗	ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๑๐๐	ไม่ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม ๒๗			๙๙.๐๘	๐.๙๒		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา	๒๗	เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๙๓.๓	ไม่เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๓.๗	๑๐๐
	๒๗	เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
	๒๗	เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๑๐๐	ไม่เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๐	๑๐๐
	๒๗	มีความเคารพในศาสนสถาน	๑๐๐	ไม่มีความเคารพในศาสนสถาน	๐	๑๐๐
	๒๗	เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา ๒๗			๙๙	๑		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม	๒๗	ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๙๖.๓	ไม่ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๓.๗	๑๐๐
	๒๗	ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๐	๑๐๐
	๒๗	ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๐	๑๐๐
	๒๗	ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๒๗			๙๙	๑		๑๐๐
เฉลี่ยรวมทุกด้าน ๒๗			๙๙	๑		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๑ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี)

จากตารางที่ ๔.๑ พบว่า เมื่อสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และด้านวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยซึ่งได้จากการนำเอาแบบสัมภาษณ์ไปทำการวิเคราะห์ได้มีข้อค้นพบดังนี้

๑) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.

๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

๓) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.๐๘

๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.

๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.

สรุปว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยว “วิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี)” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกด้านเท่ากับร้อยละ ๙๙ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด

๔.๓.๑.๒ ปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย คณะผู้วิจัยได้ลงเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามโดยได้สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๑๕ คน ประเด็นสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ผลของการวิจัยปรากฏตามตารางที่ ๔.๒ ดังนี้

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	๑๕	ห้องน้ำมีความพอเพียง	๑๐๐	ห้องน้ำไม่มีความพอเพียง	๐	๑๐๐
	๑๕	ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	๑๐๐	ห้องน้ำไม่สะอาดและปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๑๕	น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	๑๐๐	น้ำอุปโภคบริโภคไม่พอเพียง	๐	๑๐๐
	๑๕	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	๑๐๐	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ไม่ดี	๐	๑๐๐
	๑๕	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	๑๐๐	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ไม่ดี	๐	๑๐๐
	๑๕	มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	๙๓.๓	มีทางเข้าถึงไม่สะดวกและปลอดภัย	๖.๗	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๑๕			๙๙	๑		๑๐๐
สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง	๑๕	วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	๑๐๐	วางผังสิ่งปลูกสร้างไม่เป็นระเบียบ	๐	๑๐๐
	๑๕	ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	๙๓.๓	ทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่สวยงาม	๖.๗	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง ๑๕			๙๗	๓		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๒ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	๑๕	มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	๑๐๐	ไม่มีการบริหารจัดของเสียที่ดี	๐	๑๐๐
	๑๔	อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	๙๓.๓	อาคารสถานที่ไม่สะอาดปลอดภัย	๖.๗	๑๐๐
	๑๕	มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๑๐๐	ไม่มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๐	๑๐๐
	๑๕	ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๙๓.๓	ไม่ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๖.๗	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม ๑๕			๙๗	๓		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา	๑๕	เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๙๓.๓	ไม่เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๖.๗	๑๐๐
	๑๕	เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๙๓.๓	ไม่เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๖.๗	๑๐๐
	๑๕	เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๙๓.๓	ไม่เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๖.๗	๑๐๐
	๑๕	มีความเคารพในศาสนสถาน	๑๐๐	ไม่มีความเคารพในศาสนสถาน	๐	๑๐๐
	๑๕	เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๙๓.๓	ไม่เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๖.๗	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา ๑๕			๙๔.๖๔	๕.๓๖		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม	๑๕	ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๑๐๐	ไม่ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๐	๑๐๐
	๑๕	ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๐	๑๐๐
	๑๕	ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๐	๑๐๐
	๑๕	ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๑๕			๑๐๐	๐		๑๐๐
เฉลี่ยรวมทุกด้าน ๑๕			๙๗.๕๓	๒.๔๗		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๒ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย (ต่อ)

จากตารางที่ ๔.๒ พบว่า เมื่อสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และด้านวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยซึ่งได้จากการนำเอาแบบสัมภาษณ์ไปทำการวิเคราะห์ได้มีข้อค้นพบดังนี้

๑) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.

๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๗.

๓) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๗.

๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๔.๖๔.

๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

สรุปว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยว “อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกด้าน เท่ากับร้อยละ ๙๗.๕๓ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด

๔.๓.๒ จังหวัดบุรีรัมย์

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดบุรีรัมย์มี ๒ แห่ง คือ ๑) อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และ ๒)ปราสาทเมืองต่ำ แต่เนื่องจากทั้งสองแห่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะคล้ายกัน อยู่ใกล้กัน และมีหน่วยงานที่กำกับดูแลเป็นหน่วยงานเดียวกันคืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งจึงได้เก็บข้อมูลทั้งสองแห่งรวมเข้าไว้ในชุดเดียวกัน ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ลงเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามโดยได้สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๔๐ คน ประเด็นสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ผลของการวิจัยปรากฏตามตารางที่ ๔.๓ ดังนี้

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	๔๐	ห้องน้ำมีความพอเพียง	๙๒.๕	ห้องน้ำไม่มีความพอเพียง	๗.๕	๑๐๐
	๔๐	ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	๑๐๐	ห้องน้ำไม่สะอาดและปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๔๐	น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	๙๒.๕	น้ำอุปโภคบริโภคไม่พอเพียง	๗.๕	๑๐๐
	๔๐	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	๑๐๐	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ไม่ดี	๐	๑๐๐
	๔๐	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	๙๕	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ไม่ดี	๕	๑๐๐
	๔๐	มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	๑๐๐	มีทางเข้าถึงไม่สะดวกและปลอดภัย	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๔๐			๙๗	๓		๑๐๐
สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง	๔๐	วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	๑๐๐	วางผังสิ่งปลูกสร้างไม่เป็นระเบียบ	๐	๑๐๐
	๔๐	ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	๙๗.๕	ทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่สวยงาม	๒.๕	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง ๔๐			๙๘.๗๕	๑.๒๕		๑๐๐
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	๔๐	มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	๙๕	ไม่มีการบริหารจัดของเสียที่ดี	๕	๑๐๐
	๔๐	อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	๑๐๐	อาคารสถานที่ไม่สะอาดปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๔๐	มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๘๗.๕	ไม่มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๑๒.๕	๑๐๐
	๔๐	ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๑๐๐	ไม่ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม ๔๐			๙๖	๔		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๓ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไป

ของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา	๔๐	เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๙๒.๕	ไม่เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๗.๕	๑๐๐
	๔๐	เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๙๕	ไม่เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๕	๑๐๐
	๔๐	เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๙๗.๕	ไม่เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๒.๕	๑๐๐
	๔๐	มีความเคารพในศาสนสถาน	๙๕	ไม่มีความเคารพในศาสนสถาน	๕	๑๐๐
	๔๐	เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๙๗.๕	ไม่เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๒.๕	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา ๔๐			๙๕	๕		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม	๔๐	ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๑๐๐	ไม่ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๐	๑๐๐
	๔๐	ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๐	๑๐๐
	๔๐	ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๐	๑๐๐
	๔๐	ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๔๐			๑๐๐	๐		๑๐๐
เฉลี่ยรวมทุกด้าน ๒๗			๙๗	๓		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๓ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ (ต่อ)

จากตารางที่ ๔.๓ พบว่า เมื่อสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และด้านวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยซึ่งได้จาการนำเอาแบบสัมภาษณ์ไปทำการวิเคราะห์ได้มีข้อค้นพบดังนี้

๑) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๗.

๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๘.๗๕.

๓) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๖.

๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๕.

๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

สรุปว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยว “อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ย

รวมทุกด้าน เท่ากับร้อยละ ๙๗. แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด

๔.๓.๓ จังหวัดสุรินทร์

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดสุรินทร์มี ๒ แห่ง คือ วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร และวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

๔.๓.๓.๑ วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร คณะผู้วิจัยได้ลงเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามโดยได้สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๖ คน ประเด็นสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ผลของการวิจัยปรากฏตามตารางที่ ๔.๔ ดังนี้

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	๖	ห้องน้ำมีความพอเพียง	๑๐๐	ห้องน้ำไม่มีความพอเพียง	๐	๑๐๐
	๖	ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	๘๓.๓	ห้องน้ำไม่สะอาดและปลอดภัย	๑๖.๗	๑๐๐
	๖	น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	๑๐๐	น้ำอุปโภคบริโภคไม่พอเพียง	๐	๑๐๐
	๖	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	๘๓.๓	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ไม่ดี	๑๖.๗	๑๐๐
	๖	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	๑๐๐	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ไม่ดี	๐	๑๐๐
	๖	มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	๘๓.๓	มีทางเข้าถึงไม่สะดวกและปลอดภัย	๑๖.๗	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๖			๙๒	๘		๑๐๐
สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง	๖	วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	๘๓.๓	วางผังสิ่งปลูกสร้างไม่เป็นระเบียบ	๑๖.๗	๑๐๐
	๖	ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	๑๐๐	ทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่สวยงาม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง ๖			๙๒	๘		๑๐๐
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	๖	มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	๑๐๐	ไม่มีการบริหารจัดของเสียที่ดี	๐	๑๐๐
	๖	อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	๑๐๐	อาคารสถานที่ไม่สะอาดปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๖	มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๑๐๐	ไม่มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๐	๑๐๐
	๖	ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๑๐๐	ไม่ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม ๖			๑๐๐	๐		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา	๖	เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๑๐๐	ไม่เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๐	๑๐๐
	๖	เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
	๖	เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๑๐๐	ไม่เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๐	๑๐๐
	๖	มีความเคารพในศาสนสถาน	๑๐๐	ไม่มีความเคารพในศาสนสถาน	๐	๑๐๐
	๖	เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐

ตารางที่ ๔.๔ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา ๖			๑๐๐	๐		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม	๖	ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๑๐๐	ไม่ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๐	๑๐๐
	๖	ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๐	๑๐๐
	๖	ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๐	๑๐๐
	๖	ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๖			๑๐๐	๐		๑๐๐
เฉลี่ยรวมทุกด้าน ๖			๙๖.๘	๓.๒		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๔ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร (ต่อ)

จากตารางที่ ๔.๔ พบว่า เมื่อสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และด้านวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยซึ่งได้จาการนำเอาแบบสัมภาษณ์ไปทำการวิเคราะห์ได้มีข้อค้นพบดังนี้

๑) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๒.

๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๒.

๓) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

สรุปว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยว “วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกด้าน เท่ากับร้อยละ ๙๖.๘ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด

๔.๓.๓.๒ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) คณะผู้วิจัยได้ลงเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามโดยได้สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๓๙ คน ประเด็นสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ผลของการวิจัยปรากฏตามตารางที่ ๔.๕ ดังนี้

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	๓๙	ห้องน้ำมีความพอเพียง	๘๔.๖	ห้องน้ำไม่มีความพอเพียง	๑๕.๔	๑๐๐
	๓๙	ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	๑๐๐	ห้องน้ำไม่สะอาดและปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๓๙	น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	๘๙.๗	น้ำอุปโภคบริโภคไม่พอเพียง	๑๐.๓	๑๐๐
	๓๙	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	๘๗.๒	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ไม่ดี	๑๒.๘	๑๐๐
	๓๙	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	๙๗.๔	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ไม่ดี	๒.๖	๑๐๐
	๓๙	มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	๙๒.๓	มีทางเข้าถึงไม่สะดวกและปลอดภัย	๗.๗	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๓๙			๙๒	๘		๑๐๐
สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง	๓๙	วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	๘๗.๑๘	วางผังสิ่งปลูกสร้างไม่เป็นระเบียบ	๑๒.๘๒	๑๐๐
	๓๙	ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	๘๙.๗๔	ทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่สวยงาม	๑๐.๒๖	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓๙			๘๘.๔๖	๑๑.๕๔		๑๐๐
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	๓๙	มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	๙๗.๔	ไม่มีการบริหารจัดของเสียที่ดี	๒.๖	๑๐๐
	๓๙	อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	๑๐๐	อาคารสถานที่ไม่สะอาดปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๓๙	มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๘๙.๗	ไม่มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๑๐.๓	๑๐๐
	๓๙	ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๑๐๐	ไม่ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม ๓๙			๙๖.๗๘	๓.๒		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา	๓๙	เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๑๐๐	ไม่เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๐	๑๐๐
	๓๙	เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
	๓๙	เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๑๐๐	ไม่เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๐	๑๐๐
	๓๙	มีความเคารพในศาสนสถาน	๙๗.๔	ไม่มีความเคารพในศาสนสถาน	๒.๖	๑๐๐
	๓๙	เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา ๓๙			๙๙.๔๘	๐.๕๒		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม	๓๙	ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๙๔.๙	ไม่ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๕.๑	๑๐๐
	๓๙	ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๐	๑๐๐
	๓๙	ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๐	๑๐๐
	๓๙	ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๓๙			๙๙	๑		๑๐๐
เฉลี่ยรวมทุกด้าน			๙๕.๑๔	๔.๘๖		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๕ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง)

จากตารางที่ ๔.๕ พบว่า เมื่อสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และด้านวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยซึ่งได้จาการนำเอาแบบสัมภาษณ์ไปทำการวิเคราะห์ได้มีข้อค้นพบดังนี้

๑) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๒.

๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๘๘.๔๖

๓) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๖.๘๗.

๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.๔๘.

๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.

สรุปว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยว “วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง)” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกด้าน เท่ากับร้อยละ ๙๕.๑๔ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด

๔.๓.๔ จังหวัดศรีสะเกษ

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดศรีสะเกษมี ๑ แห่ง คือ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ลงเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามโดยได้สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๔๑ คน ประเด็นสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ผลของการวิจัยปรากฏตามตารางที่ ๔.๖ ดังนี้

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	๔๑	ห้องน้ำมีความพอเพียง	๙๗.๖	ห้องน้ำไม่มีความพอเพียง	๒.๔	๑๐๐
	๔๑	ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	๑๐๐	ห้องน้ำไม่สะอาดและปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๔๑	น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	๙๐.๒	น้ำอุปโภคบริโภคไม่พอเพียง	๙.๘	๑๐๐
	๔๑	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	๙๗.๖	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ไม่ดี	๒.๔	๑๐๐
	๔๑	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	๙๗.๖	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ไม่ดี	๒.๔	๑๐๐
	๔๑	มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	๑๐๐	มีทางเข้าถึงไม่สะดวกและปลอดภัย	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๔๑			๙๗.๑๗	๒.๘๓		๑๐๐
สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง	๔๑	วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	๙๗.๖	วางผังสิ่งปลูกสร้างไม่เป็นระเบียบ	๒.๔	๑๐๐
	๔๑	ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	๑๐๐	ทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่สวยงาม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง ๔๑			๙๘.๘๐	๑.๒๐		๑๐๐
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	๔๑	มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	๙๕.๑	ไม่มีการบริหารจัดของเสียที่ดี	๔.๙	๑๐๐
	๔๑	อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	๘๗.๘	อาคารสถานที่ไม่สะอาดปลอดภัย	๑๒.๒	๑๐๐
	๔๑	มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๙๕.๑	ไม่มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๔.๙	๑๐๐
	๔๑	ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๙๗.๖	ไม่ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๒.๔	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม ๔๑			๙๓.๙๐	๖.๑๐		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา	๔๑	เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๑๐๐	ไม่เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๐	๑๐๐
	๔๑	เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
	๔๑	เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๑๐๐	ไม่เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๐	๑๐๐
	๔๑	มีความเคารพในศาสนสถาน	๑๐๐	ไม่มีความเคารพในศาสนสถาน	๐	๑๐๐
	๔๑	เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา ๔๑			๑๐๐	๐		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม	๔๑	ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๙๗.๖	ไม่ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๒.๔	๑๐๐
	๔๑	ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๐	๑๐๐
	๔๑	ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๐	๑๐๐
	๔๑	ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๔๑			๙๙.๔๐	๐.๖๐		๑๐๐
เฉลี่ยรวมทุกด้าน			๙๘	๒		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๖ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง)

จากตารางที่ ๔.๗ พบว่า เมื่อสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยซึ่งได้จากการนำเอาแบบสัมภาษณ์ไปทำการวิเคราะห์มีข้อค้นพบดังนี้

๑) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๗.๑๗

๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๘.๘๐

๓) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๓.๙๐.

๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๙.๔๐

สรุปว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยว “วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง)” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกด้าน เท่ากับร้อยละ ๙๘ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด

๔.๓.๕ จังหวัดอุบลราชธานี

แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีมี ๑ แห่ง คือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ลงเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามโดยได้สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๓๑ คน ประเด็นสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ผลของการวิจัยปรากฏตามตารางที่ ๔.๗ ดังนี้

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	๓๑	ห้องน้ำมีความพอเพียง	๑๐๐	ห้องน้ำไม่มีความพอเพียง	๐	๑๐๐
	๓๑	ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	๑๐๐	ห้องน้ำไม่สะอาดและปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๓๑	น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	๙๓.๕	น้ำอุปโภคบริโภคไม่พอเพียง	๖.๕	๑๐๐
	๓๑	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	๑๐๐	ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ไม่ดี	๐	๑๐๐
	๓๑	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	๑๐๐	ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ไม่ดี	๐	๑๐๐
	๓๑	มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	๙๖.๘	มีทางเข้าถึงไม่สะดวกและปลอดภัย	๓.๒	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๓๑			๙๘.๓๘	๑.๖๒		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๗ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว

พฤติกรรมปฏิบัติแหล่งในท่องเที่ยว	N	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงวก	%	ข้อสัมภาษณ์ผลกระทบเชิงลบ	%	รวม %
สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง	๓๑	วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	๑๐๐	วางผังสิ่งปลูกสร้างไม่เป็นระเบียบ	๐	๑๐๐
	๓๑	ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	๑๐๐	ทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่สวยงาม	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง ๓๑			๑๐๐	๐		๑๐๐
สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	๓๑	มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	๑๐๐	ไม่มีการบริหารจัดของเสียที่ดี	๐	๑๐๐
	๓๑	อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	๑๐๐	อาคารสถานที่ไม่สะอาดปลอดภัย	๐	๑๐๐
	๓๑	มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๑๐๐	ไม่มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	๐	๑๐๐
	๓๑	ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๑๐๐	ไม่ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	๐	๑๐๐
เฉลี่ยสภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม ๓๑			๑๐๐	๐		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา	๓๑	เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๑๐๐	ไม่เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	๐	๑๐๐
	๓๑	เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๑๐๐	ไม่เคารพหลักธรรมทางศาสนา	๐	๑๐๐
	๓๑	เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๑๐๐	ไม่เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	๐	๑๐๐
	๓๑	มีความเคารพในศาสนสถาน	๙๖.๘	ไม่มีความเคารพในศาสนสถาน	๓.๒	๑๐๐
	๓๑	เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๙๖.๘	ไม่เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	๓.๒	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านศาสนา ๓๑			๙๘.๗๒	๑.๒๘		๑๐๐
พฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม	๓๑	ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๙๖.๘	ไม่ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	๓.๒	๑๐๐
	๓๑	ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๑๐๐	ไม่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	๐	๑๐๐
	๓๑	ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๙๖.๘	ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	๓.๒	๑๐๐
	๓๑	ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๙๖.๘	ไม่ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	๓.๒	๑๐๐
เฉลี่ยพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๓๑			๙๗.๖๐	๒.๔๐		๑๐๐
เฉลี่ยรวมทุกด้าน			๙๘.๙๔	๑.๐๖		๑๐๐

ตารางที่ ๔.๗ จำนวนค่าร้อยละของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ศาสนา และวัฒนธรรม : วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว (ต่อ)

จากตารางที่ ๔.๗ พบว่า เมื่อสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยซึ่งได้จากการนำเอาแบบสัมภาษณ์ไปทำการวิเคราะห์มีข้อค้นพบดังนี้

๑) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๘.๓๘

๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

๓) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๑๐๐.

๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๘.๗๒.

๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับร้อยละ ๙๘.๖๐

สรุปว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยว “วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกด้าน เท่ากับร้อยละ ๙๘.๙๔ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด

ที่	แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้	N	%	ระดับผลกระทบ
๑	วิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี)	๒๗	๙๙.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๒	อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย	๑๕	๙๗.๕๓	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๓	อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ	๔๐	๙๗.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๔	วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร	๖	๙๖.๘๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๕	วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง)	๓๙	๙๙.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๖	วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง)	๔๑	๙๘.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๗	วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว	๓๑	๙๘.๙๔	มีผลกระทบน้อยที่สุด
รวม		๑๙๙	๖๘๖.๒๗	มีผลกระทบน้อยที่สุด
ร้อยละค่าเฉลี่ยรวมผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้		**๒๘**	**๙๘.๐๔**	**มีผลกระทบน้อยที่สุด**

ตารางที่ ๔.๘ จำนวนร้อยละค่าเฉลี่ยรวมผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

จากตารางที่ ๔.๘ พบว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม “แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด จึงทำให้มีผลกระทบด้านลบต่อแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้โดยรวมน้อยที่สุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ วิธีดำเนินการวิจัย โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เก็บรวบรวมข้อมูลจากการลงสังเกต และสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่างในภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เครื่องมือการวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกเอกสาร ใช้บันทึกการสืบค้นข้อมูลจากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบบบันทึกการสังเกต ใช้บันทึกการสังเกตในเขตพื้นที่ภาคสนาม แบบสัมภาษณ์ ใช้สัมภาษณ์กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรมและ การท่องเที่ยว กลุ่มผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว กลุ่มผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว กลุ่มนักท่องเที่ยว และกลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยวในพื้นที่เป้าหมาย สำหรับเนื้อหาที่นำเสนอในบทนี้แบ่งเป็น ๓ หัวข้อหลัก คือ ๑) สรุปผลการวิจัย ๒) อภิปรายผล และ ๓) ข้อเสนอแนะ แต่ละหัวข้อจะได้นำเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายในข้อค้นพบที่ได้รับจากการทำวิจัย คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีสรุปผลการวิจัยโดยเรียงตามลำดับของวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

๕.๑.๑ ประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

ประวัติศาสตร์คือเรื่องราวลำดับเหตุการณ์ความเป็นมาในอดีต งานวิจัยนี้ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ๒) แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบสรุปได้ดังนี้

๕.๑.๑.๑ ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ๑) ความหมายของอีสานใต้ และ ๒) ความเป็นมาของอีสาใต้ ซึ่งสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๑) ความหมายของอีสานใต้ คือ จังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา ในดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ร่วมกันมานานแล้วไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ก่อนเกิดอาณาจักรขอม(เขมร) และก่อนเกิดอาณาจักรสุโขทัย เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

๒) ความเป็นมาของอีสาใต้ ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ ๑) ลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์ ๒) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้ และ ๓) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

(๑) ด้านลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์อีสานใต้ ด้านภูมิประเทศมีพื้นที่แบ่งเป็น ๕ จังหวัด ได้แก่ จังวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ตั้งอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าที่ราบสูงโคราช เป็นพื้นที่ราบสูงเริ่มจากจังหวัดนครราชสีมาซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกราบต่ำลงทางทิศตะวันออกไปสิ้นสุดที่จังหวัดอุบลราชธานี โดยทุกจังหวัดในอีสานใต้มีลำน้ำมูลเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่าน ความยาวประมาณ ๖๔๐ กิโลเมตร มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสันกำแพง บริเวณเขื่อนมูลบน อำเภอครบุรี ไหลผ่านจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และไหลไปบรรจบกันกับแม่น้ำชี บริเวณบ้านไม้ขอนยูง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ด้านภูมิอากาศ เป็นภูมิอากาศแบบร้อนชื้นสลับแห้ง และมีปริมาณน้ำฝนปานกลาง มี ๓ ฤดูกาล คือ ฤดูร้อน อยู่ในช่วงระหว่างกลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม ฤดูฝน อยู่ในช่วงระหว่างกลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคม ฤดูหนาว อยู่ในช่วงระหว่างกลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนกุมพาพันธ์ มีอุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ยอยู่ที่ ๓๒.๑๐ องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดโดยเฉลี่ยอยู่ที่ ๒๑.๒๐ องศาเซลเซียส ภูมิพฤกษ์ มีลักษณะคล้ายเคียงกับภาคอีสานโดยรวมที่สำคัญคือมีป่าเบญจพรรณ และป่าแดง ด้านภูมิอุทก แม่น้ำสายหลักในอีสานใต้คือลำน้ำมูล มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสันกำแพง บริเวณเขื่อนมูลบน อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา ด้านภูมิปฐพี เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรแร่ประเภทหิน แร่ประเภทน้ำเกลือ แร่ประเภททราย ด้านภูมิธรณี มีดินตะกอน พบในบริเวณใกล้ลุ่มน้ำต่าง ๆ มีเนื้อดินที่มีความละเอียดปานกลาง ที่เหมาะสำหรับใช้ทำนา ดินลานตะพักลำน้ำ มีเนื้อดินละเอียดปานกลางจนถึงหยาบ เป็นดินที่เกิดจากตะกอนน้ำพามาทับถม พื้นที่บางแห่งพบศิลาแลงโผล่งขึ้นมาที่ผิวดิน ดินลักษณะลานตะพักลำน้ำนี้ใช้ในการทำนาได้ ดินในที่สูงและภูเขาเป็นดินที่มีสีแดงเหลือง เนื้อดินหยาบจนถึงเป็นลูกรัง ชั้นดินในบางแห่งมีหินทราย หินกรวดหรือหินดินดาน อยู่ชั้นล่าง พบบริเวณทิวเขาสันกำแพงและทิวเขาฎองเร็ก เป็นต้น

(๒) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้ สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยในอีสานใต้หากแบ่งตามสำเนียงโดยใช้ภาษาพูดเป็นเกณฑ์สามารถแบ่งได้ ๔ กลุ่มใหญ่ คือ ๑) กลุ่มชาติพันธุ์เขมร กลุ่มนี้เป็นกลุ่มชนที่เก่าแก่เคยมีอิทธิพลมากในดินแดนแถบนี้เพราะปรากฏหลักฐานว่าราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ พวกเขมรหรือขอมได้มีการตั้งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ตามแบบวัฒนธรรมเขมรมีอายุเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยอยู่ที่ชุมชนโบราณบ้านภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ และการพูดสื่อสารกันในชนกลุ่มนี้ใช้ภาษาเขมร ปัจจุบันชาติพันธุ์เขมรมีจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ ๒) กลุ่มชาติพันธุ์กูย กล่าวกันว่าการเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยของชนกลุ่มนี้ได้เข้า เป็น ๒ ช่วงด้วยกัน คือ ราว พ.ศ. ๒๒๐๐ มีกูยอาจีงจำนวนหนึ่งอพยพหนีภัยจากเมืองจำปาศักดิ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ และอีกครั้งหนึ่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๐-๒๓๕๐ กองทัพไทยยกไปปราบกบฏเมืองจำปาศักดิ์ อัตตะปือ เชียงทอง และสารวัน หลายครั้ง ได้กวาดต้อนชนพื้นเมืองกลับมาเป็นจำนวนมาก โดยให้ตั้งถิ่นถานอยู่ที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ และการพูดสื่อสารกันในชนกลุ่มนี้ใช้ภาษากูยหรือ

ส่วย ๓) กลุ่มชาติพันธุ์ลาว ชาวไทยและลาวที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งลำน้ำโขงได้มีการติดต่อไปมาหาสู่กันมาเป็นเวลานานแล้ว ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าศรีสมุทรพุทธางกูรแห่งนครจำปาศักดิ์ ได้ส่งขุนนางมาปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ในจำนี้รวมถึงเมืองศรีนครเตา ปัจจุบันคือ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ยังพบจารึกอักษรธรรม ภาษาลาว มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ที่ปราสาทศีรขรภูมิ กล่าวถึงกลุ่มพระเถรผู้ใหญ่และท้าวพระยาที่ร่วมกันบูรณะปราสาท แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าว คงมีชาติพันธุ์อาศัยอยู่ในจังหวัดสุรินทร์หรืออีสานใต้มากพอสมควรแล้ว[๑] การพูดสื่อสารกันในชนกลุ่มนี้ใช้ภาษาลาว ๔) กลุ่มชาติพันธุ์ไทยโคราช บางทีเรียกว่าไทยเดิ้งหรือไทยดา สำเนียงการพูดออกเป็นไทยครึ่งลาวครึ่ง จะบอกว่าเป็นสำเนียงไทยแบบอยุธยาก็ไม่ใช่หรือจะบอกว่าเป็นสำเนียงลาวที่ใช้อยู่ภาคอีสานก็ไม่ใช่ และสำเนียงดังกล่าวส่วนใหญ่ก็มีพูดอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์บางอำเภอ และบางจังหวัดในภาคตะวันออก เช่น ระยอง เป็นต้น จึงไม่รู้ว่าจะเรียกชนกลุ่มนี้ว่าอย่างไร จึงเรียกว่า “ไทยโคราช” เป็นต้น สำหรับเชื้อชาติของคนในอีสานใต้เป็นกลุ่มที่สืบวงศ์วานว่านเครือเผ่าพันธุ์ต่อ ๆ กันมาจากชาติพันธุ์ของชน ๔ กลุ่ม คือ เขมร กูย ลาว และไทยโคราช ส่วนสัญชาติปัจจุบันชนทั้ง ๔ กลุ่ม ถือสัญชาติไทยอยู่ในความปกครองของประเทศชาติเดียวกันคือประเทศไทย

(๓) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ หมายถึง แหล่งข้อมูลทางประวัตศาสตร์ที่เป็นหลักฐานข้อเท็จจริงประกอบในการอธิบายและให้เหตุผลในการเขียนข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคอาจเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือหลักฐานที่เป็นวัตถุ เช่น ตำนาน จดหมายเหตุ โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น จากความหมายดังกล่าวเมื่อนำมาศึกษาประวัติศาสตร์อีสานใต้ได้แบ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้ ๑) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้สืบค้นมาจาก ตำนาน จารึก พงศาวดาร เป็นต้น ๒) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้สืบค้นมาจาก โบราณสถาน โบราณวัตถุ หลักฐานจากการบอกเล่าประเภทมุขปาฐะ หลักฐานทางศิลปกรรม ซึ่งทำให้สรุปประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวลำดับเหตุการณ์ความเป็นมาของอีสานใต้ในอดีตได้ดังนี้ คือ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทำให้ทราบว่าในอาณาบริเวณอีสานใต้นี้ได้มีกลุ่มคนเข้ามาอยู่อาศัยมาแล้วไม่น้อยกว่า ๔,๐๐๐ ปี เช่น หลักฐานทางศิลปกรรม ซึ่งเป็นภาพเขียนสีที่ถ้ำเขาจันทร์งาม บ้านเลิศสวัสดิ์ ตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา บุคคลที่สร้างสรรค์ภาพเขียนสีเขาจันทร์งามนี้ นับเป็นศิลปินที่มีทักษะ สามารถถ่ายทอดเรื่องราวลงบนแผ่นหินได้ชัดเจนกว่าแหล่งอื่นๆ ลักษณะทางสังคมคงเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ที่มีอายุอยู่ในราว ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว อยู่รวมกันหลายครอบครัวเป็นชุมชนใหญ่ ภาพเขียนแสดงสรีระที่สำคัญคือน่องโป่ง ซึ่งพบในภาพของหลุ่มหลายแห่งในภาคอีสาน (อาจแสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนในภาคอีสาน) นอกจากนี้ภาพเขียนยังแสดงถึงการแต่งกายและการล่าสัตว์ของคนในสมัยนั้นด้วย นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานทางศิลปกรรมในลักษณะเดียวกันนี้อีกคือที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี หลักฐานทางศิลปกรรมที่สำรวจพบครั้งนี้ทำให้ทราบว่าดินแดนอีสานใต้บริเวณเขาจันทร์งามและ

---

[๑] สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐-๔๗.

อุทยานแห่งชาติผาแต้มนี้ได้เคยมีชุมชนของคนโบราณอาศัยอยู่ในบริเวณนี้มาแล้วตั้งแต่ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปี เป็นต้น

๕.๑.๑.๒ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ ในงานวิจัยนี้ได้เลือกมาเป็นตัวอย่างในการศึกษา ๘ แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวอยู่ใน ๕ จังหวัดอีสานใต้ ประกอบด้วย ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว สถานที่ดังกล่าวเป็นแหล่งท่องเที่ยวมีชื่อเสียงมีความสำคัญเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป หากนักท่องเที่ยวที่เข้าไปใน ๕ จังหวัดของอีสานใต้แล้วมักจะไม่พลาดที่เข้าไปเยี่ยมเยียนเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวดังที่ได้เอ่ยนามไว้แล้วนี้ เพราะแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับศาสนาและวัฒนธรรม เช่น ด้านศาสนา มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางศาสนา คือ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ด้านวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ วัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย และ สหธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม ให้นักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมและร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่แหล่งท่องเที่ยวจัดไว้ใบริการด้วย เป็นต้น

๕.๑.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมคือที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีความเชื่อมโยงกับสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ในงานวิจัยนี้หมายถึงสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) และ ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑.๒.๑ จังหวัดนครราชสีมา แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดนครราชสีมามี ๒ แห่ง ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย สรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๑) อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา แหล่ง

ท่องเที่ยวแห่งนี้สร้างโดยสรพงษ์ ชาตรี พระเอกหนังในอดีต ดาราภาพยนตร์และดาราละครโทรทัศน์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนในวงการบันเทิงเป็นอย่างดี

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้ อำเภอสีคิ้ว อำเภอปากช่อง อำเภอสูงเนิน และอยู่ห่างจากตัวเมืองนครราชสีมา ประมาณ ๔๒ กิโลเมตร ด้านสิ่งปลูกสร้าง ตำหนักวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้คือภายในตำหนักมีการประฐานรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลก วิหารพระพุทธชินราช ข้างในประดิษฐานพระพุทธชินราชให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะขอพร วิหารกองอำนวยการ เป็นสถานที่ให้บริการดอกไม้ธูปเทียน วัตถุมงคล และประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่าง ๆ ให้นักท่องเที่ยวได้รับทราบ โรงอาหารหรือโรงทาน มีอาหารให้นักท่องเที่ยวรับประทานโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ร้านกาแฟหลวงปู่ มีทั้งกาแฟ เบเกอรี่ ไอศครีม และขนมต่าง ๆ จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวมีที่นั่งให้ดื่มกาแฟและทางของว่างอย่างสะดวกสบาย ร้านสะดวกซื้อ จำหน่ายของสำหรับอุปโภคบริโภคที่จำเป็นให้นักท่อง สนามเด็กเล่น ไว้บริการนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเป็นครอบครัว ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม มีการสร้างภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก มีการปลูกต้นไม้และไม้ดอกที่สวยงาม มีการสร้างสระน้ำรูปโค้งไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในพื้นที่แหล่ง เป็นต้น

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังนี้ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว มีพระพุทธชินราช เป็นต้น ด้านศาสนธรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวสวดมนต์และนั่งสมาธิ พฤติกรรมในลักษณะนี้ถือเป็นการศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง ด้านศาสนบุคล มีรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติซึ่งเป็นศาสนบุคคลสำคัญเช่นสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี) เป็นต้น ให้นักท่องเที่ยวกราบไหว้บูชา ด้านศาสนสถาน มีตำหนักวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) วิหารพระพุทธชินราช ภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก สระน้ำรูปโค้งไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ วัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด เคาะระฆังตามเส้นทางเดินชมแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรมหยอดเหรียญให้อาหารปลา และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ ด้านวัตถุธรรม เช่น ตำหนักวิหารหลวงพ่อโต พรหมรังสี วิหารพระพุทธชินราช มีรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกไว้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะอธิฐานขอพรด้วย ด้านคติธรรม ทางกองอำนวยการมีการประชาสัมพันธ์ให้ข้อคิดคติธรรมเรื่องความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติธรรม มีป้ายประกาศเป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ ด้านสหธรรม ทางกองอำนวยการมีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับ

มารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น

๒) อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นเมืองโบราณในแบบแผนของสถาปัตยกรรมขอมสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบปาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นศาสนสถานทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์ของอาณาจักรเขมรที่ยิ่งใหญ่ครองราชย์ในช่วง (พ.ศ. ๑๗๒๔ - พ.ศ. ๑๗๖๒) สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้นอกจากจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมแล้ว ยังจัดว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศไทยอีกแห่งหนึ่งด้วย

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัยเนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในตัวอำเภอพิมาย มีทางหลวงแผ่นดินหลายสายตัดผ่านตัวอำเภอพิมาย ที่พักแรมในช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลพอเพียงเนื่องจากอยู่ในตัวอำเภอพิมาย และระยะทางจากอำเภอพิมายไปยังตัวเมืองนครราชสีมา ประมาณ ๖๐ กิโลเมตร ด้านสิ่งปลูกสร้าง ที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว คือ สถานที่จำหน่ายตัวเข้าชมปราสาท ค่าธรรมการเข้าชมชาวไทยคนละ ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศคนละ ๑๐๐ บาท อาคารอำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พิมายเป็นส่วนงานบริหารจัดการดูแลและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาติดต่อราชการที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์พิมายเป็นสถานที่ให้ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์พิมายที่สำคัญมีอย่างน้อย ๑๒ ประการ คือ พลับพลาเปลื้องเครื่อง สะพานนาคราช ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ชาลาทางเดิน บรรณาลัย สระน้ำ ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทประธาน พลับพลา ปรางค์หินแดง ปรางค์พรหมทัต และ หอพราหมณ์ นอกจากตัวปราสาทที่ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายแล้ว ภายในกำแพงเมืองยังประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญอีกหลายแห่ง คือ กำแพงเมือง/ประตูเมือง เมรุพรหมทัต สระน้ำโบราณ เป็นต้น ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ด้านนอกตัวปราสาทมีการสร้างห้องแถวเชิงพาณิชย์ แต่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย มีโบราณสถานต่าง ๆ ปลูกสร้างอยู่ทั่วไป ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว การเที่ยวชมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมายหากมาในฤดูร้อนหรือฤดูฝนควรมีร่มกันแดดและฝนติดตัวมาด้วย เนื่องจากสถานที่บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พิมายมีพื้นที่กว้างใหญ่ถึง ๑๑๕ ไร่ มีความกว้าง ๕๖๕ เมตร ความยาว ๑,๐๓๐ เมตร การเดินเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งต้องเดินฝ่าเปลวแดดหรือสายฝนตามฤดูกาลนั้น ๆ หากมาในฤดูหนาวอากาศจะเย็นสบาย

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา ดังนี้ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ ปราสาทประธานภายในเรือนธาตุเป็นส่วนสำคัญที่สุดเรียกว่าห้องครรภคฤหะ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก ไว้ให้นักท่องเที่ยวสักการบูชาการบูชา ด้านศาสนธรรม สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้อยู่ในความดูแลและของกรมศิลปากร มิได้เป็นวัดหรือเป็นมูลนิธิที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ศาสนา เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือศิลปกรรม

เป็นสำคัญ ด้านศาสนบุคล มิได้มีนักบวชของศาสนาใด ๆ ประจำอยู่จะมีก็แต่ศาสนิกที่มิใช่นักบวชเข้ามาในฐานะนักท่องเที่ยวเท่านั้น ด้านศาสนสถาน มีปราสาท ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในบริเวณปราสาทและอาณาบริเวณของปราสาท ด้านศาสนพิธีกรรม สถานที่แห่งนี้มิได้มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแต่อย่างใด มีแต่เพียงรูปเคารพต่าง ๆ ไว้ให้เท่านั้น สำหรับนักท่องเที่ยวคนใดมีความประสงค์จะสวดมนต์ กราบไหว้ ขอพรใด ๆ ตามความเชื่อของแต่ละบุคคลก็สามารถกระทำได้ แต่ทั้งนี้ต้องมิขัดต่อกฎ ข้อห้าม ที่ทางอุทยานประวัติศาสตร์มิมายกำหนด ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้ เช่น ด้านวัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มีวัตถุธรรมที่ถูกออกแบบไว้อย่างงดงามให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยวชม เช่น พลับพลาเปลื้องเครื่อง สะพานนาคราช ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ชาลาทางเดิน บรรณาลัย สระน้ำ ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทประธาน พลับพลา หอพราหมณ์ ปรางค์หินแดง และปรางค์พรหมทัต เป็นต้น ด้านคติธรรม มีการให้ข้อคิดคติธรรมผ่านเรื่องราวต่างทั้งที่เป็นภาพจำหลัก รายจำหลัก ประติมากรรมต่าง ๆ มากมาย เหล่านี้แขวงไว้ด้วยคติธรรม เช่น ความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู เป็นต้น ด้านเนติธรรม มี ข้อปฏิบัติการเข้าชมโบราณสถาน ติดประกาศให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติ ด้านสหธรรม มีข้อปฏิบัติการเข้าชมโบราณสถาน เช่น “ห้ามเคลื่อนย้ายสิ่งต่าง ๆ ภายในโบราณสถาน ห้ามขีด เขียน หรือทำให้ปรากฏซึ่งข้อความ ภาพหรือรูปรอยใด ๆ ลงบนโบราณสถาน ห้านำอววุธ วัตถุระเบิด วัตถุเชื้อเพลิง หรือสารเคมี อันจะก่อให้เกิดอันตรายเข้าไปในโบราณสถาน ห้ามปีนป่ายโบราณสถานหรือกระทำการใด ๆ อันอาจเป็นเหตุให้เกิดความชำรุด เสียหาย หรือก่อให้เกิดความสกปรกและไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยแก่โบราณสถาน ห้ามเทหรือถ่ายทิ้งขยะมูลฝอยหรือสิ่งปฏิกูลลง ณ ที่ใด ๆ ภายในโบราณสถานนอกจากที่ซึ่งจัดไว้ ห้ามกระทำการใด ๆ ภายในเขตโบราณสถาน อันเป็นที่น่ารังเกียจ หรือเป็นที่น่าเสื่อมเสียต่อศีลธรรมอันดี หรือลบหลู่ดูหมิ่นศาสนาและวัฒนธรรม หรือก่อความรำคาญแก่ผู้เข้าชมอื่น ๆ ห้ามให้อาหารสัตว์ในเขตโบราณสถาน และห้ามนำอาหารเข้าไปรับประทานในเขตโบราณสถาน”[๒] เป็นต้น

เมื่อท่องเที่ยวตามเส้นทางของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดนครราชสีมาทั้ง ๒ แห่งเสร็จสิ้นแล้วก็เดินทางต่อไปตามเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดบุรีรัมย์ต่อไป

๕.๑.๒.๓ จังหวัดบุรีรัมย์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดบุรีรัมย์มี ๒ แห่ง ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ สรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๑) ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นโบราณสถานสมัยลพบุรีที่มีความงดงาม มีความสำคัญมากอีกแห่งหนึ่งในประเทศไทย สร้างขึ้น

---

[๒] อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, **ข้อปฏิบัติการเข้าชมโบราณสถาน**, ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา, (สืบค้นข้อมูล วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๒)

เพื่อถวายแด่องค์พระศิวะ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินนดู ลัทธิไศวนิกาย เขาพนมรุ้งและปราสาทบนยอดเขาจึงเปรียบเสมือนเขาไกรลาสอันเป็นที่ประทับของพระศิวะ และยังเป็นศูนย์กลางจักรวาลอีกด้วย กลุ่มอาคารบนยอดเขามีการก่อสร้างหลายยุคสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ชื่อ “พนมรุ้ง” มาจากภาษาเขมรว่า “วนํรุง” แปลว่าภูเขาอันกว้างใหญ่ โดยคำนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกอักษรขอมพบที่ปราสาทพนมรุ้ง และยังปรากฏชื่อผู้สร้างปราสาทคือ “นเรนทราทิตย์” เชื้อสายราชวงศ์มหิธรปุระผู้เกี่ยวข้องเป็นพระญาติกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาทนครวัด[๓] ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเมืองเสียมเรียบประเทศกัมพูชา

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ที่พักแรมในช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับอำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอนางรอง อำเภอประโคนชัย และระยะทางจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งไปยังตัวเมืองบุรีรัมย์ มีระยะทาง ๖๕ กิโลเมตร เท่านั้น ด้านสิ่งปลูกสร้าง ที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว คือ สถานที่จำหน่ายตัวเข้าชมปราสาท ค่าธรรมการเข้าชมชาวไทยคนละ ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศคนละ ๑๐๐ บาท อาคารอำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเป็นส่วนงานบริหารจัดการดูแลและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาติดต่อราชการที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเป็นสถานที่ให้ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่สำคัญมีอย่างน้อย ๑๕ ประการ คือ บันไดต้นทาง พลับพลาเปลื้องเครื่อง ทางดำเนิน สะพานนาคราชชั้นที่ ๑ บันไดขึ้นปราสาท ลานด้านหน้าปราสาท สะพานนาคราชชั้นที่ ๒ ลานปราสาทและระเบียงชั้นนอก ซุ้มประตูและระเบียงชั้นใน สะพานนาคราชชั้นที่ ๓ ปราสาทประธาน ปราสาทอิฐ ๒ หลัง ปรางค์น้อย บรรณาลัย อาคารก่อด้วยศิลาแลง เป็นต้น ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ด้านนอกตัวปราสาทมีสภาพแวดล้อมเป็นป่า มองเห็นวิวทิวทัศน์สวยงามทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกที่ดี สำหรับภายในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง มีโบราณสถานต่าง ๆ ปลูกสร้างอยู่ทั่วไปไม่น้อยกว่า ๑๕ ประการ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว การเที่ยวชมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งหากมาในฤดูร้อนหรือฤดูฝนควรมีร่มกันแดดและฝนติดตัวมาด้วย เนื่องจากสถานที่บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่กรมศิลปากรได้ประกาศขอบเขตโบราณสถานมีพื้นที่กว้างใหญ่ถึง ๔๕๑ ไร่ ๑๑ ตารางวา การเดินเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งต้องเดินฝ่าเปลวแดดหรือสายฝนตามฤดูกาลนั้น ๆ หากมาเที่ยวชมในฤดูหนาวอากาศจะเย็นสบายทำให้มีความรู้สึกที่ดีขึ้น

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งนี้มีกิจกรรมเป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับที่อุทยานประวัติศาสตร์พิมายจึงไม่นำมากล่าวซ้ำอีก แต่มีข้อแนะนำสำหรับนักท่องเที่ยวเพิ่มเติมคือเมื่อนักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ ในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเสร็จสิ้นแล้วเมื่อเดินกลับออกมาจากตัวปราสาทอย่าลืมแวะ

---

[๓] อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, **แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง**, ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

ถ่ายรูปป้ายอุทยานประวัติศาสตร์ไว้เป็นที่ระลึกซึ่งสถานที่แห่งนี้ได้จัดเป็นสวนหย่อมอยู่ติดกับลานจอดรถทางด้านทิศตะวันตกเมื่อถ่ายรูปเสร็จแล้วก็สามารถเดินจับจ่ายซื้อของฝากหรือของที่ระลึกซึ่งทางอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งได้จัดสถานที่ส่วนหนึ่งไว้ให้บุคคลทั่วไปนำสินค้าพื้นเมืองมาออกร้านจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวซื้อเป็นของฝากหรือเป็นของระลึกกลับบ้านด้วย

๒) ปราสาทเมืองต่ำเป็น ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นตามความเชื่อทางศาสนาฮินดู สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นเพื่อถวายพระศิวะ มีลักษณะเป็นศาสนสถานประจำเมืองหรือประจำชุมชน จากการศึกษาทางโบราณคดีพบว่ามีการตั้งถิ่นถานของชุมชนโบราณในละแวกนี้เป็นชุมชนขนาดใหญ่หลายชุมชน เช่น ชุมชนบ้านโคกเมือง โคกยายคาน โคกสลองตอง เป็นต้น โบราณวัตถุที่ขุดพบได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ภาชนะดินเผาเนื้อดิน เครื่องถ้วยชามเคลือบสีน้ำตาลและเคลือบสีเขียว เป็นจำนวนมาก หลักฐานเหล่านี้แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีอายุใกล้เคียงกับการสร้างปราสาท ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะขอมแบบคลัง และแบบปาปวน กำหนดอายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรตที่ ๑๖ หรือราว ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว ตำแหน่งที่ตั้งของปราสาทเมืองต่ำ อยู่บนเส้นทางอารยธรรมขอมจากเมืองพระนครในประเทศกัมพูชา ขึ้นสู่ทางเหนือ ผ่านเทือเขาพนมดงรัก ผ่านกลุ่มปราสาทตาเมือน จังหวัดสุรินทร์ ผ่านปราสาทเมืองต่ำสู่ปราสาทพนมรุ้ง ไปยังปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา อาจกล่าวได้ว่าชุมชนโบราณที่ปราสาทเมืองต่ำ มีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณใกล้เคียง บนเส้นทางอารยธรรมขอมจากเมืองพระนคร สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย[๔] ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยวปราสาทเมืองต่ำแห่งนี้ไม่ขาดสาย

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ที่พักแรมในช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอประโคนชัย อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอนางรอง และระยะทางจากปราสาทเมืองต่ำไปยังตัวเมืองบุรีรัมย์ ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร เท่านั้น ด้านสิ่งปลูกสร้าง ที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว คือรถ ศูนย์ข้อมูลปราสาทเมืองต่ำ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของลานจอดรถ เป็นสถานที่ให้ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับปราสาทเมืองต่ำ สถานที่จำหน่ายตัวเข้าชมปราสาท อยู่ด้านซ้ายมือติดกับประตูทางเดินเข้าปราสาทเมืองต่ำ ค่าธรรมการเข้าชมชาวไทย บัตรละ ๒๐ บาท ชาวงต่างประเทศ บัตรละ ๑๐๐ บาท สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่เป็นโบราณสถานที่สำคัญมีอย่างน้อย ๕ ประการ คือ กำแพงแก้วและซุ้มประตู ลานปราสาทและสระน้ำ ระเบียงคดและซุ้มประตู กลุ่มปราสาทอิฐ และบรรณาลัย เป็นต้น ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ด้านนอกตัวปราสาทมีการสร้างวัด โรงเรียน และบ้านเรือนของชุมชน สำหรับภายในบริเวณปราสาทเมืองต่ำมีโบราณสถานต่าง ๆ ปลูกสร้างอยู่ทั่วไปไม่น้อยกว่า ๕ ประการ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว การเที่ยวชมภายในอุทยานประวัติศาสตร์เมืองต่ำหากมาในฤดูร้อนหรือฤดูฝนควรมีร่มกันแดดและฝนติดตัวมาด้วย

---

[๔] ปราสาทเมืองต่ำ, **แผ่นพับแนะนำปราสาทเมืองต่ำ**, ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.

เนื่องจากการเดินเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ ต้องเดินฝ่าเปลวแดดหรือสายฝนตามฤดูกาลนั้น ๆ หากมาเที่ยวชมในฤดูหนาวอากาศจะเย็นสบายทำให้นักท่องเที่ยวมีความรู้สึกที่ดีขึ้น

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ในปราสาทเมืองต่ำนี้มีกิจกรรมเป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จึงไม่นำมากล่าวซ้ำอีก แต่มีข้อแนะนำเพิ่มเติมคือเมื่อได้เยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ ในปราสาทเมืองต่ำเสร็จสิ้นแล้วเมื่อเดินกลับออกมาแล้ว ก่อนเดินทางกลับอย่าลืมแวะจับจ่ายซื้อของฝากหรือของที่ระลึกซึ่งมีจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว สถานที่ขายของฝากแห่งนี้อยู่ติดกับลานจอดรถทางด้านทิศใต้ ซึ่งได้มีบุคคลทั่วไปนำสินค้าพื้นเมืองมาออกร้านจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวซื้อเป็นของฝากหรือเป็นของระลึกกลับไปฝากคนที่ทำงานหรือที่บ้านได้ด้วย

เมื่อท่องเที่ยวตามเส้นทางของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดบุรีรัมย์ทั้ง ๒ แห่งเสร็จสิ้นแล้วก็เดินทางต่อไปตามเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดสุรินทร์ต่อไป

๕.๑.๒.๓ จังหวัดสุรินทร์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดสุรินทร์มี ๒ แห่ง ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) สรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๑) วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ ความเป็นมาของวัดแห่งนี้ได้เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยพระอาจารย์เยื้อน ขนฺติพโล เป็นเจ้าอาวาส โดยการสนับสนุนของกองกำลังสุรนารี และกองทัพภาคที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ทางวัดได้จัดให้มีโครงการส่งเสริมพระพุทธศาสนา โดยจัดตั้งเป็นพุทธอุทธยานบนพื้นที่ ๑๐,๘๖๕ ไร่ เพื่อการปฏิบัติธรรมและอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าเป็นสมบัติของชาติ โดยมีเป้าหมายให้เป็นเขตปลูกป่า ฟื้นฟูสภาพป่า และรักษาป่าให้สมบูรณ์เป็นสถานที่ฝึกการปฏิบัติธรรมบำเพ็ญภาวนาสำหรับพระภิกษุ สามเณร และพุทธศาสนิกชนทั่วไป อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้ และสมุนไพรหายาก รวมทั้งสัตว์ป่านานาชนิด เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำ ลำธาร มีทัศนียภาพงดงามสภาพแวดล้อมดี เงียบ สงบ ร่มเย็น เหมาะกับการศึกษาปฏิบัติธรรม การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ตลอดทั้งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ที่พักแรมในช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลพอเพียง เนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอบัวเชด อำเภอสังขะ อำเภอลำดวน และห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ ประมาณ ๗๙ กิโลเมตร เท่านั้น ด้านสิ่งปลูกสร้าง ที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว คือ ซุ้มประตูทางเข้าวัด ด้านบนของซุ้มประตูทำเป็นคานขนาดใหญ่มีพระพุทธรูปปางสมาธิองค์ใหญ่ตรงกลาง มีงูขนาดใหญ่สองตัวพันรอบคานแผ่แม่เบี้ยขนาดใหญ่อยู่ซ้ายและทางขวาของพระพุทธรูป ประตูทางเข้าถูกออกแบบดูสวยงามคล้ายเป็นสิ่งศักดิ์ให้นักท่องเที่ยวได้ชมก่อนจะเข้าไปภายในวัด ทางเดินภายในตัวพญานาค เป็นช่องทางให้นักท่องเที่ยวที่ชอบความตื่นเต้นเดินเข้าไปมีไฟประดับสวยงามให้แสงสว่างมองเห็นทางเดินตลอดเส้นทาง มีกุฏิเจ้าอาวาส เจดีย์ และอุโบสถอยู่ รอย

พระพุทธบาทจำลอง พระพุทธรูปและรูปเคารพ มีเจดีย์น้ำซับซึ่งสร้างไว้ในป่าลึกภายในขุนเขาศาลา เป็นต้น ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม มีสถานที่ให้นักท่องเที่ยวได้ชมวิวทิวทัศน์และภูเขาที่สวยงาม มีผาพระหรือผาลานนาคปรกอยู่บนชะง่อนเขา ณ ที่ตรงนี้ทำให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับสะภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติน่ารื่นรมย์ อากาศเย็นสบายตลอดทั้งปี มองไปจากสถานที่ตรงนี้จะเห็นฝายกั้นน้ำบ้านจรัสที่เก็บน้ำจำนวนมากไว้ภายในช่องเขา มองเห็นอาณาบริเวณพุทธอุทยานประกอบด้วยขุนเขาสามลูก คือ เขานก เขาศาลา และเขาพระ เรียกรวมกันว่า “ไตรคีรี” มีน้ำตกสำคัญที่หล่อเลี้ยงพื้นที่ป่าด้านล่าง คือ “น้ำตกไตรคีรี” ที่น่าประทับใจอีกประการหนึ่งคือเมื่อมองไปรอบ ๆ จะเห็นพื้นที่ป่านับเหมื่นไร่ของพุทธอุทยาน ปกคลุมไปด้วยต้นไม้ใหญ่เขียวชอุ่มตลอดปี ถือเป็นป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่งในอีสานใต้ เมื่อเข้าเที่ยวสถานที่แห่งนี้ท่านจะได้สัมผัสการท่องเที่ยวทางธรรมชาติโดยมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยือน

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังนี้ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาด้วยการเคารพในศาสดาคือพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว มีพระพุทธรูปนาคปรก มีรูปปั้นเจ้าแม่กวนอิมขนาดใหญ่ เป็นต้น ด้านศาสนธรรม มีกิจกรรมเข้าค่ายปฏิบัติธรรมเป็นระยะตลอดทั้งปี มีนักท่องเที่ยวบางคนร่วมสวดมนต์และนั่งสมาธิ ด้านศาสนบุคล มีพระราชวิสุทธิมุนี (เยื้อ ขนฺติพโล) เป็นศิษย์ของหลวงปู่ดุลย์ อตุโล พระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงซึ่งชาวพุทธให้ความเคารพนับถือ ภายในแหล่งท่องเที่ยวมีพระสงฆ์นั่งพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้กับนักท่องเที่ยวทุกวัน และมีรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติซึ่งเป็นศาสนบุคคลสำคัญให้นักท่องเที่ยวได้กราบไหว้บูชา ด้านศาสนสถาน มีอุโบสถ วิหารคด กุฏิพระสงฆ์ หอฉัน และเจดีย์น้ำซับ ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติหลากหลาย เช่น กิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ วัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ ด้านวัตถุธรรม ประตูทางเข้าวัด ทางเดินภายในลำตัวพญานาค อุโบสถ วิหารคด กุฏิพระสงฆ์ หอฉัน เจดีย์น้ำซับ ผาพระหรือผาลานนาคปรก เป็นต้น ด้านคติธรรม มีคติธรรมเกี่ยวกับความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู เป็นต้น ติดไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้านเนติธรรม มีป้ายประกาศที่เป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ ด้านสหธรรม ทางวัดมีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม เป็นต้น

ตำหนักวิหารหลวงพ่อโต พรหมรังสี วิหารพระพุทธชินราช มีรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกไว้ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะอธิฐานขอพรด้วย ด้านคติธรรม วัฒนธรรมที่เป็นทางกองอำนวยการมีการประชาสัมพันธ์ให้ข้อคิดคติธรรมเรื่องความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติธรรม มีป้ายประกาศเป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ ด้านสหธรรม ทางกองอำนวยการมีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น ปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น

๑) วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านหนองบัว ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ สร้างขึ้นจากแนวนิดของ พระครูสมุห์หาญ ปญฺญาธโร เจ้าอาวาสวัดป่าอาเจียง สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้และเชิดชูเกียรติช้างไทย เป็นที่เก็บรวบรวมกระดูกช้างที่เสียชีวิตแล้ว จุดเริ่มต้นแนวคิดนี้คือ เมื่อได้เห็นช้างในชุมชนล้มตายลงในที่ใดก็ตามเจ้าของช้างมักฝังซากศพไว้ในที่ตรงนั้นเนื่องจากช้างเป็นสัตว์มีขนาดใหญ่เคลื่อนย้ายยาก ในวันข้างหน้าหากไม่มีช้างเหลืออยู่ สุสานช้างแห่งนี้จะเป็นหลักฐานยืนยันบอกให้รู้ว่าที่ตรงนี้เคยเป็นหมู่บ้านช้างและอีกประการหนึ่งสุลานช้างแห่งนี้ ยังสามารถใช้เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตของคนและช้างในชุมชนนี้ได้อีกด้วย[๕] ภายในหมูบ้านยังได้จัดสร้างพิพิธภัณฑ์ช้างเพื่อรวบรวมความเป็นมาเกี่ยวกับช้าง อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการคล้องช้าง และให้ความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับช้าง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ ได้จัดทำโครงการ “นำช้างคืนถิ่น เพื่อพัฒนาท้องถิ่นบ้านเกิด” โดยการนำช้างเลี้ยงมาอยู่ในบริเวณหมู่บ้านช้างมากว่า ๒๐๐ เชือก เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้แก่คนพื้นเมือง และการพัฒนาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง[๖] ดังนั้นแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในสถานที่ท่องเที่ยววัดป่าอาเจียงและศูนย์คชศึกษาไม่ขาดสาย สำหรับวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ไม่มีการเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมแต่ศูนย์คชศึกษามีอัตราค่าธรรมเนียมเข้าชม ชาวไทย บัตรราคา ๕๐ บาท ชาวต่างประเทศ บัตรราคา ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมได้ตั้งแต่ เวลา ๐๘.๐๐-๑๖.๐๐ น. ทุกวัน มีกิจกรรมการแสดงความสามารถต่าง ๆ ของช้างให้ได้ชมวันละ ๒ รอบ คือ รอบเช้า เวลา ๑๐.๐๐ น. และ รอบบ่าย เวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นต้น

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ที่พักแรมในช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอท่าตูม อำเภอจอมพระ และห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ประมาณ ๕๒ กิโลเมตร เท่านั้น ด้านสิ่งปลูกสร้าง ที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว คือ สุสานช้างวัดป่าอาเจียง ซึ่งได้รวบรวมเอากระดูกช้างที่ล้มตายลงจากสถานที่ต่าง ๆ นับร้อยเชือกมาฝังรวมกันไว้ในสุสานแห่งนี้นับว่าเป็นสุสานที่รวมเอากระดูกช้างมารวมกันไว้ในที่แห่งเดียวใหญ่ที่สุดใน

---

[๕] พระสมุห์หาญ ปญฺญาธโร, เจ้าอาวาสวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูมจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์เ ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

[๖] สำนักงานจังหวัดสุรินทร์, **มหัศจรรย์เมืองสุรินทร์**, (สุรินทร์: โรงพิมพ์รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

โลก ศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญเคียงคู่กับสุสานช้างวัดป่าอาเจียง กล่าวคือทางวัดได้สร้างศาลาเอราวัณนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เรื่องราวของช้างที่มีอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและเรื่องราวของช้างในจังหวัดสุรินทร์ด้วย ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม เมื่อนักท่องเที่ยวเข้าสู่เขต ตำบลกระโพจะเริ่มเห็นมูลของช้างตกอยู่ตามถนนลาดยางเป็นระยะ พร้อมกับเริ่มได้สัมผัสกับไอกลิ่นช้างส่วนหนึ่งก็มาจากปัสสาวะและมูลของช้างนั้นเอง ภายในวัดมีสุสานช้างวัดป่าอาเจียง พร้อมป้ายประวัติสุสานช้างขนาดใหญ่บอกความเป็นมาของเรื่องราวสุสานช้างแห่งนี้ไว้ด้วย มีศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง ศาลปะกำ รูปปูนปั้นช้างเอราวัณสามเศียรและท้าวกำพร้ากอดควายตู้ที่ล้มตายอยู่หน้าช้างสามเศียรนั้นด้วย รูปปูนปั้นช้างมอบมีพระมอเฆ่าอยู่ในลักษณะนอนคว่ำหมดแรงอยู่บนคอช้าง รูปปูนปั้นรอยเท้าช้าง รูปปั้นคนกำลังไล่ควายเทียมไถและคราด มีพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ มี กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ห้องน้ำหรือห้องสุขา ศาลาจัดนิทัศการทางศิลปวัฒนธรรมของวิถีอาเจียง(ช้าง) ไว้ให้นักท่องเที่ยวชมอีกด้วย

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังนี้ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาด้วยการเคารพในศาสดาคือพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้านศาสนธรรม มีศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียงเป็นแหล่งให้การศึกษาเรียนรู้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเชื่อมโยงกับช้างและวิถีชีวิตของชุมชนในหมู่บ้านช้าง ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์ คือ พระครูสมุห์หาญ ปญญาธโร เจ้าอาวาสของวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) เป็นผู้นำทั้งในด้านภูมิปัญญาของชุมชน และสร้างวัดป่าอาเจียงเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านศาสนสถาน มีสุสานช้างวัดป่าอาเจียง ศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง ศาลปะกำ กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม แหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ในปัจจุบันมิได้มีกิจกรรมในด้านการบูชาวัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ มากนัก แต่จะมีกิจกรรมในวันและเทศกาลที่มีความสำคัญ เช่น กิจกรรมวันช้างไทย มีประเพณีแห่นาคด้วยช้างมักจัดขึ้นในช่วงประมาณเดือนพฤษภาคม (วันขึ้น ๑๓ –๑๕ ค่ำ เดือน ๖) ของทุกปี กิจกรรมนำช้างตักบาตรเทโวโรหณะในเทศกาลวันออกพรรษาของพระสงฆ์ เป็นต้น ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ ด้านวัตถุธรรม มีสุสานช้างวัดป่าอาเจียง ศาลาเอราวัณวัดป่าอาเจียง ศาลปะกำ รูปปูนปั้นช้างเอราวัณสามเศียร รูปปูนปั้นช้างมอบมีพระมอเฆ่าอยู่ในลักษณะนอนคว่ำหมดแรงอยู่บนคอช้าง รูปปูนปั้นรอยเท้าช้าง รูปปั้นคนกำลังไล่ควายเทียมไถและคราด มีพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ มี กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ห้องน้ำหรือห้องสุขา ด้านคติธรรม มีคติธรรมเกี่ยวกับความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู เป็นต้น ติดไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้านเนติธรรม ทางวัดมีคำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ เพื่อให้มีความเป็นระเบียบ อำนวยความสะดวกและปลอดภัย ให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม ด้านสหธรรม ทางวัดมีคำแนะนำการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม เป็นต้น

เมื่อท่องเที่ยวตามเส้นทางของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดสุรินทร์ทั้ง ๒ แห่งเสร็จสิ้นแล้วก็เดินทางต่อไปตามเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดศรีสะเกษต่อไป

๕.๑.๒.๔ จังหวัดศรีสะเกษ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดศรีสะเกษมี ๑ แห่ง ได้แก่ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) สรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๑) วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ เลขที่ ๒๕๘ หมู่ที่ ๓ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยประชาชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานระยะแรกนั้นมาจาก อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ การเข้ามาอยู่ครั้งแรกได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ไพรบึงน้อย” ในช่วงเวลานั้นบริเวณนี้ฝ่ายรัฐบาลไทยได้มีการสู้รบกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ทำให้ราษฎรส่วนหนึ่งในหมู่บ้านนี้แยกย้ายกันออกไปที่อื่น แต่ยังมีราษฎรอีกส่วนหนึ่งไม่ยอมย้ายออกไป ต่อมารัฐบาลได้มีนโยบายให้ประชาชนจากที่อื่น ๆ ย้ายเข้ามาอยู่ตามแนวชายแดน เพื่อป้องกันการรุกรานและก่อความไม่สงบของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในพื้นที่นี้ จึงมีการจัดสรรที่ดินให้ราษฎรอยู่อาศัย และตั้งชื่อบ้านให้ใหม่ว่า “ไพรพัฒนา” โดยมี นายพิน บุญเยี่ยม ผู้ใหญ่บ้าน ในขณะนั้น ได้ปรึกษาพระสงฆ์และคณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้ จัดตั้งสำนักสงฆ์ไพรพัฒนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๖ หลวงพ่อพุฒ วายาโม ได้มาจำพรรษาอยู่จึงดำเนินการขอจัดตั้งวัด จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ก็ได้ดำเนินการจัดตั้งวัดสำเสร็จ มีการพัฒนาวัดให้เจริญเรื่อยมา เช่น ก่อสร้างอุโบสถ ศาลาทม กุฏิหลวงปู่สรวง ประตูและป้ายชื่อวัด กุฏิเรือนรับรอง มณฑปปราสาทหลวงปู่สรวง และศาลาการเปรียญ เป็นต้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ มีพระครูโกศลสิกขกิจ หรือหลวงพ่อพุฒ วายาโม เป็นเจ้าอาวาส ต่อมาได้ขอประทานพระบรมสารีริกธาตุ จากสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ ณ มณฑปปราสาทหลวงปู่สรวงวัดไพรพัฒนา และเป็นสถานที่ตั้งสรีระสังขารของหลวงปู่สรวง ซึ่งเป็นพระเกจิที่พุทธศาสนิกชนชาวจังหวัดศรีสะเกษ และประชาชนทั่วไป

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ที่พักแรมในช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลพอเพียงเนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำเภอขุขันธ์ อำเภอสังขะ และห่างจากตัวเมืองศรีสะเกษประมาณ ๘๘ กิโลเมตร เท่านั้น ด้านสิ่งปลูกสร้าง ที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว คือ ภายนอกวัดติดกับลานจอดรถ มีสถานที่เป็นช่องจอดรถแบบมุงหลังคา ตลาดบายติ๊กเจีย (ข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์) ขายอาหาร เครื่องดื่ม และอื่น ๆ ภายในวัดได้พบสิ่งปลุกสร้าง คือ ประตูเข้าวัด มีการออกแบบอย่างสวยงาม ศาลาเรือนรับรอง สร้างด้วยไม้และมีหลายหลังมณฑปราสารท อันเป็นที่ประดิษฐานสรีระสังขารหลวงปู่สรวง อาคารกองอำนวยการ เป็นที่รับบริจาค ให้บริการดอกไม้ธูปเทียน วัตถุมงคล และประชาสัมพันธ์กิจกรรม ของทางวัด ศาลาแสดงสินค้า OTOP ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม มีรถโดยสารแบบขับเคลื่อนด้วยระบบไฟฟ้าซึ่งไม่ก่อมลพิษให้สิ่งแวดล้อมรับส่งนักท่องเที่ยวจากบริเวณลานจอดรถเข้ามายังตัววัดโดยไม่เก็บค่าบริการใด ๆ ประตูเข้าวัด ที่สวยงาม ศาลาเรือนรับรอง เป็นการสร้างด้วยไม้มีความงดงามและหลายหลัง มณฑประสารท อันเป็นที่ประดิษฐานสรีระสังขารหลวงปู่สรวง บริเวณทางขึ้นและลงของมณฑปปราสาทมีการนำเอารูปปั้นไก่ชนตัวขนาดใหญ่มาตั้งไว้เป็นส่วนประดับตัวปราสาทให้มีความ อุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธรูป รูปปั้นของพระสงฆ์สุปฏิบัติ รูปเคารพอื่น ๆ และมีระฆังแขวนไหว้รอบ ๆ จำนวนมาก ศาลาแสดงสินค้า

OTOP มีสินค้าพื้นเมืองมานำเสนอให้กับนักท่องเที่ยวโดยการประสานงานของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอภูสิงห์ อาคารกองอำนวยการ เป็นสถานที่รับบริจาค ให้บริการดอกไม้ธูปเทียน วัตถุมงคล เป็นต้น ให้นักท่องเที่ยว สวนหย่อมเล็ก ๆ มีการจัดสภาพแวดล้อม มีภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก ปลูกต้นไม้ ไม้ประดับ และไม้ดอก สวยงามอย่างลงตัว

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้านศาสนธรรม มีโครงการบวชสามเณรและศีลจาริณี สนับสนุนให้เด็กทั้งหญิงชายหรือนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาและปฏิบัติธรรมในโครงการ ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์สุปฏิบัติ คือ หลวงปู่สรวง เป็นพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปถึงแม้ตัวท่านจะละสรีระสังขารไปแล้วก็ตามนักท่องเที่ยวก็ยังเข้ามาเที่ยวเยี่ยมเยียนสรีระสังขารเพื่อกราบไหว้ขอพรโดยไม่เว้นแต่ละวัน ด้านศาสนสถาน มี ประตูทางเข้าวัด มณฑปปราสาทอันเป็นทีเก็บสรีระสังขารหลวงปูสรวง อุโบสถและวิหารคดรอบอุโบสถซึ่งออกแบบสร้างไว้อย่างสวยงาม สวนหย่อมที่มีภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก การปลูกต้นไม้ ไม้ดอก ไม้ประดับ ภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติหลากหลาย เช่น กิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ บูชาสรีระสังขารของหลวงปู่สรวง วัตถุมงคล ตักบาตรพระประจำวันเกิด เคาะระฆังตามเส้นทางเดินชมแหล่งท่องเที่ยวรอบอุโสถ และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ ด้านวัตถุธรรม ประตูทางเข้าวัด มณฑปปราสาทอันเป็นทีเก็บสรีระสังขารหลวงปูสรวง อุโบสถและวิหารคดรอบอุโบสถซึ่งออกแบบสร้างไว้อย่างสวยงาม สวนหย่อมที่มีภูมิสถาปัตยกรรมเป็นน้ำตกขนาดเล็ก การปลูกต้นไม้ ไม้ดอก ไม้ประดับ ภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม ด้านคติธรรม มีการป้ายคติธรรมของหลวงปู่สรวงติดตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว ด้านเนติธรรม ทางวัดมีคำแนะนำข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ เพื่อให้มีความเป็นระเบียบ อำนวยความสะดวกและปลอดภัย ให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม ด้านสหธรรม ทางวัดมีคำแนะนำการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ตัวอย่างของการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวศาสนสถาน เช่น การทิ้งเศษอาหาร ขยะ และของไม่ใช้แล้วอื่น ๆ ควรทิ้งลงในสถานที่ซึ่งทางมูลนิธิจัดไว้ให้เท่านั้น เป็นต้น

เมื่อท่องเที่ยวตามเส้นทางของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดศรีสะเกษเสร็จสิ้นแล้วก็เดินทางต่อไปตามเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดอุบลต่อไป

๕.๑.๒.๕ จังหวัดอุบลราชธานี แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญที่เลือกมาเป็นตัวแทนในการศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีมี ๑ แห่ง ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว สรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๑) วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี คนทั่วไปมักเรียกว่าวัดเรืองแสง เนื่องจากเมื่อก่อนในบริเวณของภูเขาซึ่งเป็น

สถานที่สร้างวัดนี้มีหินที่มีลักษณะแปลกไปจากภูเขาลูกอื่น ๆ คือ มีหินคล้ายลูกมะพร้าวเต็มไปหมด เมื่อทุบหินดูจะเห็นภายในก้อนหินมีฝุ่นเม็ดเล็ก ๆ ใสแวววาวระยับคล้ายเพชรและพลอย ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าเป็นหินศักดิ์สิทธิ์ บางคนนำเอาก้อนหินนี้ใช้รักษาโรค เพราะเชื่อว่าเป็นมะพร้าวฤษีทำไว้ จึงเรียกภูเขาลูกนี้ว่า “ภูพร้าว” ความเป็นมาของวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เริ่มขึ้นเมื่อพระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ เป็นพระสงฆ์ทางฝั่งประเทศลาวได้ธุดงค์เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฝั่งประเทศไทย ได้มาพักปักกลดอยู่ในภูพร้าวแห่งนี้ ในราวปี พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๕๑๖ ท่านได้ขอบิณฑบาตสถานที่แห่งนี้จากหน่วยงานทางทหารและนายอำเภอพิบูลมังสาหารในขณะนั้น เมื่อทางการอนุญาตให้สร้างวัดนี้จึงได้ตั้งชื่อว่า “วัดสิรินธรวนาราม” ในระยะเริ่มแรก ได้สร้างศาลาหลังเล็ก ๆ ขึ้นมาหนึ่งหลัง ปัจจุบันศาลาหลังดังกล่าวผุพังไปหมดแล้ว ต่อมาจึงได้สร้างศาลาหลังใหม่แทนหลังเดิมซึ่งมีความงดงามเด่นสง่าเมื่อนักท่องขึ้นไปก็จะเห็นศาลาหลังใหม่อยู่บนยอดเขาภูพร้าวแห่งนี้ ขณะที่พระอาจารย์บุญมาก ฐิติปญฺโญ ได้เข้ามาปฏิบัติกรรมฐานในสถานที่นี้ได้เคยได้ปรารภกับลูกศิษย์ของท่านว่า “เธอคอยดูต่อไปในอนาคต จะมีผู้ใจบุญมาบำเพ็ญบารมีของเขาให้เต็มบริบูรณ์ เขาจะมาสร้างสถานที่แห่งนี้ให้รุ่งเรือง จะมีพระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา จำนวนมาก มาในสถานที่แห่งนี้ ปราชญ์บัณฑิตจะแวะมาพักอาศัยมิได้ขาด” เป็นต้น

(๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ที่พักแรมในช่วงวันเวลาปกตินอกจากเทศกาลพอเพียง เนื่องจากอยู่ใกล้กับตัวอำสิรินธร อำเภอพิบูลมังสาหาร และห่างจากตัวเมืองอุบลราชธานี ประมาณ ๘๘ กิโลเมตร ด้านสิ่งปลูกสร้าง ที่มีความจำเป็นสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว คือ อุโบสถ มีต้นแบบมาจากวัดเชียงทอง หลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แต่มีความกว้างกว่าเป็นสองเท่า หอฉัน มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่หลายองค์ ส่วนสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ คือ กุฏิสงฆ์ จัดเป็นสังฆาวาสที่อยู่อีกส่วนหนึ่งมิได้อยู่รวมกันกับแหล่งนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวชมยกเว้นกุฏิของเจ้าอาวาสเท่านั้นใกล้กับบริเวณจุดที่นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม วิหาร ประดิษฐานรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติส่วนใหญ่เป็นสายพระป่า เช่น หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น หลวงปู่ชา เป็นต้น ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม เมื่อขึ้นสู่บริเวณวัดแล้วมีจะงอยผาให้นักท่องเที่ยวได้ไปยืนถ่ายรูปและชมวิวทิวทัศน์ มองไปบริเวณโดยรอบจะเห็นป่าไม้ ภูเขา ติดชายแดนไทย-ลาว ที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของวัดภูพร้าว เมื่อมองออกไปทางด้านทิศตะวันตกก็จะเห็นน้ำในเขื่อนสิรินธรยิ่งเมื่อถึงเวลาเย็นใกล้พระอาทิตย์ตกก็จะมองเห็นวิวทิวทัศน์บริเวณดังกล่าวมีความสวยงามมาก มีที่ให้นักท่องเที่ยวได้นักพักผ่อนอย่างสะดวกสบายไว้เป็นจุด ๆ โดยเฉพาะภายในอุโบสถจะมีที่ให้นั่งพักผ่อนหลังจากที่ได้ไหว้พระในอุโบสถเสร็จแล้ว เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่โปร่งมีลมพัดผ่านเย็นสบายจึงมีนักท่องเที่ยวนั่งพักผ่อนจำนวนมาก

(๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาคือมีการบูขาพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้านศาสนธรรม มีป้ายโปสเตอร์จัดเป็นนิทัศการเกี่ยวกับชีวประวัติและคำสอนของพระสุปฏิบัติสายพระป่าที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วไปตั้งไว้ในนักท่องเที่ยวได้ศึกษาและ

นำไปปฏิบัติ เช่น คำสอนของหลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล, หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, หลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสีโล, หลวงปู่ชา สุภทฺโท, หลวงปู่กิ ธมฺมุตฺตโม,หลวงปู่สาย จารุวณฺโณ และ หลวงปู่บุญมาก ฐิติปญฺโญ เป็นต้น นอกจากนี้ภายในสังฆาวาสยังมีพุทธภาษิต คติธรรม คำสอนต่าง ๆ ติดไว้ทั่วไป ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงที่เป็นครูบาอาจารย์ปฏิบัติสืบทอดกันเรื่อยมาตามสายนี้ เช่น หลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล, หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, หลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสีโล, หลวงปู่ชา สุภทฺโท, หลวงปู่กิ ธมฺมุตฺตโม,หลวงปู่สาย จารุวณฺโณ และ หลวงปู่บุญมาก ฐิติปญฺโญ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เป็นต้น ด้านศาสนสถาน มีอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ความสวยงาม เช่น อุโบสถและวิหารซึ่งออกแบบสร้างไว้อย่างสวยงาม กุฏิสงฆ์ ห้องน้ำหรือห้องสุขาที่ใหญ่และมีพื้นที่ใช้สอยมาก สถานที่ท่องเที่ยวมีวิวทิวทัศน์สวยงามให้นักท่องเที่ยวได้ชม เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนี้มิได้เน้นให้นักท่องเที่ยวประกอบพิธีกรรมมากนักเน้นความสวยงามของสถาปัตยกรรมและศิลปะเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวเป็นหลัก หากนักท่องเที่ยวประสงฆ์บริจาคทำบุญก็มีเพียงตู้รับบริจาคตั้งไว้ให้ หากประสงฆ์ถวายสังฆทานกับพระสงฆ์ก็จะมีจิตอาสาของทางวัดไปนิมนต์พระสงฆ์มารับสังฆทาน พิธีกรรมเป็นไปในแนวเรียบง่าย ในแหล่งท่องเที่ยวจึงไม่มีร้านค้าหรือตลาดขายของฝากเหมือนกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น หากนักท่องเที่ยวรู้สึกหิวกระหายก็มีน้ำใส่แก้วพลาสติกแช่รวมไว้กับน้ำขังในถังใบใหญ่ไว้บริการให้นักท่องเที่ยวได้ดื่ม ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ ด้านวัตถุธรรม พระพุทธรูป อุโบสถ เรืองแสง ต้นกัลป์ประพฤกษ์ ต้นโพธิ์ พญานาค และสิ่งปลูกสร้างอื่นที่มีการออกแบบไว้อย่างงดงาม ด้านคติธรรม มีการนำชีวประวัติและคติธรรมของพระสุปฏิบัติสายป่ามาจัดทำเป็นโปสเตอร์ติดตั้งไว้รอบ ๆ ตัววิหารที่ประดิษฐานรูปเหมือนของพระสุปฏิบัติเหล่านั้นให้นักท่องเที่ยวศึกษานำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันด้วย ด้านเนติธรรม ทางวัดร่วมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีการออกระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติได้ถูกต้อง เหมาะสม สวยงาม มีความเป็นระเบียบ และปลอดภัย ด้านสหธรรม ทางวัดและผู้เกี่ยวข้องมีการสื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น ตัวอย่างของการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเกี่ยวศาสนสถาน เช่น การแต่งกายที่เหมาะสมเมื่อเข้ามาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยว การทิ้งเศษอาหาร ขยะ และของไม่ใช้แล้วอื่น ๆ ควรทิ้งลงในสถานที่ซึ่งทางสถานที่ท่องเที่ยวจัดไว้ให้เท่านั้น เป็นต้น

๕.๑.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้ ๒ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านบวก คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว คือ มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนา นักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น ๒)

ด้านลบ คือ ผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย เช่น ด้านศาสนา ขาดความเคารพในศาสดาศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา หรือ ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ขาดการการอนุรักษ์สืบทอดทางด้านวัฒนธรรม ขาดการทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศขาดโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น สำหรับผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่กล่าวถึงในหัวข้อนี้ หมายถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว สรุปผลการวิจัยได้ดังตารางที่ ๕.๑ ดังนี้

ที่	แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้	N	%	ระดับผลกระทบ
๑	วิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์(โต พรหมรังสี)	๒๗	๙๙.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๒	อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย	๑๕	๙๗.๕๓	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๓	อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ	๔๐	๙๗.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๔	วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร	๖	๙๖.๘๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๕	วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง)	๓๙	๙๙.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๖	วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง)	๔๑	๙๘.๐๐	มีผลกระทบน้อยที่สุด
๗	วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว	๓๑	๙๘.๙๔	มีผลกระทบน้อยที่สุด
รวม		๑๙๙	๖๘๖.๒๗	มีผลกระทบน้อยที่สุด
ร้อยละค่าเฉลี่ยรวมผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้		๒๘	๙๘.๐๔	มีผลกระทบน้อยที่สุด

ตารางที่ ๕.๑ จำนวนร้อยละค่าเฉลี่ยรวมผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

จากตารางที่ ๕.๑ พบว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม “แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด คือ ๑) สภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำมีความพอเพียง ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง เช่น วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม ๓) สภาพทั่วไปด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เช่น มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่ ๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนา เช่น เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เคารพหลักธรรมทางศาสนา เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ มีความเคารพในศาสนสถาน เคารพในพิธีกรรมทาง

ศาสนา ๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านวัฒนธรรม เช่น ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม

แสดงให้เห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ มีการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด จึงทำให้มีผลกระทบด้านลบต่อแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้โดยรวมน้อยที่สุด

๕.๒ อภิปรายผล

การวิจัย เรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ศึกษาผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนทำความเข้าใจได้ง่ายจึงได้อภิปรายผลการวิจัยเรียงตามวัตถุซึ่งมีข้อค้นพบที่น่าสนใจนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

ประเด็นประวัติศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้มีเนื้อหาในการอภิปรายผลอยู่ ๒ หัวข้อ คือ ๑) ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ๒) แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ มีข้อค้นพบที่น่าสนใจในการนำมาอภิปรายผลดังนี้

๕.๒.๑.๑ ประวัติศาสตร์อีสานใต้มีประเด็นนำมาสู่การอภิปรายผลอยู่ ๒ หัวข้อ คือ ๑) ความหมายของอีสานใต้ และ ๒) ความเป็นมาของอีสาใต้

๑) ความหมายของอีสานใต้ จากผลการวิจัยพบว่าอีสานใต้หมายถึงพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า หากแบ่งจังหวัดในภาคอีสานออกเป็น ๓ ส่วน คือ อีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ โดยอาศัยลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์ที่ว่าด้วยภูมิอุทกคือแหล่งน้ำต่าง ๆ เป็นเกณฑ์ก็จะได้ว่า จังหวัดที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่านและบางจังหวัดที่มีอาณาเขตด้านทิศเหนือติดกับจังหวัดที่มีน้ำโขงไหลผ่านเว้นจังหวัดอุบลราชธานีจัดอยู่ในกลุ่มอีสานเหนือ จังหวัดที่มีแม่น้ำชีไหลผ่านเว้นจังหวัดอุบลราชธานีจัดอยู่ในกลุ่มอีสานกลาง และจังหวัดที่มีแม่น้ำมูลไหลผ่านจัดอยู่ในกลุ่มอีสานใต้ หากดูจังหวัดในอีสานใต้แล้วจะพบว่า มีอยู่ทั้งหมด ๕ จังหวัด คือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และ อุบลราชธานี ซึ่งใน ๕ จังหวัดนี้ล้วนมีน้ำมูลไหลผ่านจึงจัดเข้าอยู่ในกลุ่มอีสานใต้ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับที่ นิรันดร์ กุลฑานันท์ ให้ความหมายว่า “อีสานใต้เป็นพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีน้ำมูลไหลผ่าน”[๗] เป็นต้น

๒) ความเป็นมาของอีสาใต้ จากผลการวิจัยพบว่า ในดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ร่วมกันมานานแล้วไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ก่อนเกิดอาณาจักรขอม(เขมร)

---

[๗] อีสานใต้, นิรันดร์ กุลฑานันท์, **สถาบันวิจัยและพัฒนาภาคอีสานและอินโดจีน**, สืบค้นเมื่อ ๕ มี.ค.๖๒. จาก< https://www.gotoknow.org/posts/108893 >.

และก่อนเกิดอาณาจักรสุโขทัย เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และ แหล่งโบราณคดี บ้านปราสาท ตำบลธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ในหลุมขุดค้นที่ ๑ มีการสำรวจพบโครงกระดูกฝังอยู่ในชั้นดินแต่ละสมัย แต่ละยุคมีลักษณะการฝังที่ต่างกันไป ยุค ๓,๐๐๐ ปี อยู่ในชั้นดินระดับล่างสุดลึก ๕.๕ เมตร เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า อาณาบริเวณอีสานใต้แห่งนี้ในอดีตเคยมีความอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ป่า แหล่งน้ำและลำน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีน้ำตกจากเทือกเขาสันกำแพงก่อเกิดเป็นลำน้ำหลายสายรวมทั้งลำน้ำมูลด้วย จึงเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานและชุมชนของคนโบราณสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทยเป็นอย่างยิ่ง จึงปรากฏให้เห็นร่องรายการอาศัยอยู่ของคนชุมชนโบราณกระจายอยู่ทั่วไปหลายแห่งในอีสานใต้นี้ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับแหล่งโบราณคดีบ้าปราสาท ที่ให้ข้อมูลไว้ว่า “หลุมขุดค้นที่ ๑ มีโครงกระดูกฝังอยู่ในชั้นดินแต่ละสมัย แต่ละยุคมีลักษณะการฝังที่ต่างกันไป ยุค ๓,๐๐๐ ปี อยู่ในชั้นดินระดับล่างสุดลึก ๕.๕ เมตร โครงกระดูกจะหันหัวไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ยุค ๒,๕๐๐ ปี หันหัวไปทางทิศตะวันออก ยุค ๒,๐๐๐ ปีหันหัวไปทางทิศใต้ แต่คติในการฝังจะคล้ายกันคือจะนำเครื่องประดับ เช่น กำไลเปลือกหอย ลูกปัด แหวนสำริด กำไลสำริด เครื่องประดับศีรษะทำด้วยสำริด และภาชนะของผู้ตายฝังร่วมไปด้วยกับผู้ตาย ในช่วงสามระยะแรกนี้เป็นภาชนะดินเผาเคลือบน้ำดินสีแดง แบบลายเชือกทาบ ลักษณะหลักของภาชนะเป็นแบบคอแคบปากบาน แต่บางใบมีทรงสูงเหมือนคนโท บางชิ้นมีลักษณะเป็นทรงกลมสั้น ต่อมาในยุค ๑,๕๐๐ ปี นั้นลักษณะภาชนะจะเปลี่ยนเป็นแบบพิมายดำ คือ มีสีดำ ผิวขัดมัน เนื้อหยาบบาง [๔] เป็นต้น

๕.๒.๑.๒ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ ผลจากวิจัยนี้มีอยู่ ๘ แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวอยู่ใน ๕ จังหวัดอีสานใต้ประกอบด้วย ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร วัดป่าอาเจียงและหมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะว่าสถานที่ดังกล่าวเป็นแหล่งท่องเที่ยวมีชื่อเสียงมีความสำคัญเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป หากนักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอีสานใต้แล้วมักไม่พลาดที่จะเข้าไปเยี่ยมเยียนเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวดังที่ได้เอ่ยนามไว้แล้วนี้ เพราะแหล่งท่องเที่ยวมีความเชื่อมโยงกับศาสนาและวัฒนธรรม เช่น ด้านศาสนา มีกิจกรรมเชื่อโยงกับองค์ประกอบทางศาสนา คือ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ด้านวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ วัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย และ สหธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม ให้นักท่องได้เยี่ยมชมและร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่แหล่งท่องเที่ยวจัดไว้ใบริการด้วย บางแห่งมีชื่อเสี่ยงเป็นที่รู้จักกันใน

---

[๔] แหล่งโบราณคดีบ้าปราสาท, **สถานที่ท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท อำเภอโนนสูง** <https://thai.tourismthailand.org อำเภอโนนสูง>, 6 April 2019.

ระดับโลก เช่น วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง และอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เป็นต้น ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ พินิจ จันทร และคณะ ที่ให้ไว้ในหนังสือเปิดประตูท่องเที่ยวอาเซียนเชื่อมโยง ๑๐ ประเทศเป็นหนึ่งเดียวว่า “อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เป็นเมืองโบราณในแบบแผนของสถาปัตยกรรมขอม ชื่อ พิมาย มาจากคำว่าวิมาย หรือวิมายปุระที่ปรากฏในจารึกบนแผ่นหินตรงขอบประตูระเบียงคตด้านหน้าของปราสาท จุดเด่นของเมืองคือปราสาทหินพิมาย เป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย จากหลักฐานศิลาจารึกและรูปแบบการสร้างบ่งบอกว่า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบปาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นศาสนสถานทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สถานที่บริเวณนี้นอกจากนี้จะมีปราสาทหินพิมายแล้วยังมีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมายซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมโบราณวัตถุศิลปะขอมที่น่าสนใจไว้จำนวนมาก[๙] งานแสดงช้างสุรินทร์ครั้งแรกจัดขึ้นที่สนามบินเก่า อำเภอท่าตูม อันเป็นที่ตั้งโรงเรียนท่าตูมประชาเสริมวิทย์ปัจจุบัน เพื่อเฉลิมฉลองที่ว่าการอำเภอหลังใหม่ ในงานมีการแสดงขบวนแห่ช้าง การแข่งขันช้างวิ่งเร็ว การคล้องช้าง โดยออกข่าวแพร่ภาพทั้งทางหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ ทำให้ชาวไทยและชาวต่างประเทศสนใจกันเป็นอย่างมาก”[๑๐] เป็นต้น

๕.๒.๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมคือที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีความเชื่อมโยงกับสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ประเด็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้มีเนื้อหาในการอภิปรายผลอยู่ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) และ ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว แหล่งท่องเทียวใน ๕ จังหวัดอีสาสนใต้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจในการนำมาอภิปรายผลดังนี้

๕.๒.๒.๑ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล เช่น อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่

---

[๙] พินิจ จันทร และคณะ, **เปิดประตูท่องเที่ยวอาเซียนเชื่อมโยง ๑๐ ประเทศเป็นหนึ่งเดียว**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญาชน, ๒๕๕๖), หน้า ๕๕.

[๑๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

เลขที่ ๒๕๘ หมู่ที่ ๓ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ และวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีประเด็นในการอภิปรายผลดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ผลการวิจัยพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง ด้านสิ่งปลูกสร้างรวมทั้งด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ที่เป็นดึงดูดจุดสนใจของนักท่องเที่ยวของแต่ละแห่ง เช่น ตำหนักวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ภายในตำหนักมีการประฐานรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ผาพระหรือผาลานนาคปรกอยู่บนชะง่อนเขา เป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร สุสานช้าง ศาลาเอราวัณ และศูนย์คชศึกษาเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) มณฑปปราสาทและสรีระสังขารหลวงปู่สรวงในมณฑปปราสาทเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) อุโบสถ มีต้นแบบมาจากวัดเชียงทองหลวงพระบางประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เป็นต้น

๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังนี้ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว ด้านศาสนธรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวสวดมนต์และนั่งสมาธิ ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์หรือมีรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ เป็นต้น ให้นักท่องเที่ยวกราบไหว้บูชา ด้านศาสนสถาน มีโบสถ์ วิหาร ตำหนัก ปราสาท ศาลา หรือ มณฑปปราสารท เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ วัตถุมงคล ถวายทานแด่พระสงฆ์ ตักบาตรพระประจำวันเกิด เคาะระฆัง ให้อาหารปลา และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังนี้ ด้านวัตถุธรรม เช่น มีโบสถ์ วิหาร ตำหนัก ปราสาท ศาลา หรือ มณฑปปราสารท เป็นต้น ด้านคติธรรม แหล่งท่องเที่ยวมีการประชาสัมพันธ์ให้ข้อคิดคติธรรมเรื่องความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติธรรม มีป้ายประกาศเป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ ด้านสหธรรม แหล่งท่องเทียวมีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น

ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า หลักการสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดของเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมคือการสร้างที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์เพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ คือ สิ่งดึงดูดใจ สิ่งอำนวยความสะดวก การเข้าถึง กิจกรรมการท่องเที่ยว และ การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว เป็นต้น ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ เทิดชาย ช่วยบำรุง ได้นำเสนอทัศนะไว้ว่า แหล่งท่องเที่ยวซึ่งเป็นที่นิยมนั้นมี

องค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ (๕A Model) คือ ๑) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) ๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ๓) การเข้าถึง (Accessibility) ๔) กิจกรรม (Activity) ๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services)[๑๑] เป็นต้น

๕.๒.๒.๒ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทเมืองต่ำเป็น ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีประเด็นในการอภิปรายผลดังนี้

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ผลการวิจัยพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง ด้านสิ่งปลูกสร้างรวมทั้งด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ที่เป็นดึงดูดจุดสนใจของนักท่องเที่ยวของแต่ละแห่ง เช่น ปราสาทพิมายประกอบด้วย พลับพลาเปลื้องเครื่อง สะพานนาคราช ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ชาลาทางเดิน บรรณาลัย สระน้ำ ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทประธาน พลับพลา ปรางค์หินแดง ปรางค์พรหมทัต และ หอพราหมณ์ นอกจากตัวปราสาทที่ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายแล้ว ภายในกำแพงเมืองยังประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญอีกหลายแห่ง คือ กำแพงเมืองประตูเมือง เมรุพรหมทัต สระน้ำโบราณ เป็นต้น ปราสาทพนมรุ้งประกอบด้วย บันไดต้นทาง พลับพลาเปลื้องเครื่อง ทางดำเนิน สะพานนาคราชชั้นที่ ๑ บันไดขึ้นปราสาท ลานด้านหน้าปราสาท สะพานนาคราชชั้นที่ ๒ ลานปราสาทและระเบียงชั้นนอก ซุ้มประตูและระเบียงชั้นใน สะพานนาคราชชั้นที่ ๓ ปราสาทประธาน ปราสาทอิฐ ๒ หลัง ปรางค์น้อย บรรณาลัย อาคารก่อด้วยศิลาแลง เป็นต้น และ ปราสาทเมืองต่ำประกอบด้วย กำแพงแก้วและซุ้มประตู ลานปราสาทและสระน้ำ ระเบียงคดและซุ้มประตู กลุ่มปราสาทอิฐ และบรรณาลัย เป็นต้น

๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ ด้านศาสนธรรม ด้านศาสนบุคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนพิธีกรรม ในสถานที่แห่งนี้มิได้มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแต่อย่างใด มีแต่เพียงรูปเคารพต่าง ๆ ไว้ให้เท่านั้น สำหรับนักท่องเที่ยวคนใดมีความประสงค์จะสวดมนต์ กราบไหว้ ขอพรใด ๆ ตามความเชื่อของแต่ละบุคคลก็สามารถกระทำได้ แต่ทั้งนี้ต้องมิขัดต่อกฎ ข้อห้าม ที่ทางอุทยานประวัติศาสตร์มิมายกำหนด ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ ด้านวัตถุธรรม ด้านคติธรรม ด้านเนติธรรม และด้านสหธรรม

ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าสถานที่ท่องเที่ยวกลุ่มนี้เป็นรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแลจึงมีข้อจำกัดอยู่หลายประการทั้งในด้านการบริหารจัดการ และการเพิ่มผลิตภัณฑ์ด้านการท่องเที่ยวให้มีความหลากหลายเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เนื่องจากเป็นโบราณสถานซึ่งจะต้องรักษาให้คงสภาพเดิมไว้ในได้

---

[๑๑] เทิดชาย ช่วยบำรุง, **การท่องเที่ยวไทยนานาชาติปี** พ.ศ. ๒๕๕๑. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

มากที่สุด แต่อย่างไรก็ตามจากผลของการวิจัยนี้ยังได้พบว่าทางผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยวได้มีการประยุกต์ใช้แนวคิดทางการตลาดโดยใช้หลักการเกี่ยวกับ ส่วนผสมทางการตลาด (Marketing Mix) เข้ามาช่วยสนับสนุน เพื่อให้นักท่องเที่ยวรู้จักและดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวเพิ่มมากขึ้น เช่น ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) มีการทำให้สถานที่ท่องเที่ยวในกลุ่มนี้ให้มีผลิตภัณฑ์ที่สนองตอบนักท่องเที่ยวตามหลัก 5A Model คือ (๑) สิ่งดึงดูดใจ Attraction) มีการพัฒนาบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานที่เป็นตัวปราสาทและส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปราสาทให้เกิดความสวยงามแต่รักษาและคงสภาพเดิมไว้ให้ได้มากที่สุดเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชม (๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) มีสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี มีร้านอาหาร เครื่องดื่ม และที่ขายของฝาก ให้บริการนักท่องเที่ยวในบริเวณรอบ ๆ มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง (๓) การเข้าถึง (Accessibility) มีเส้นทางคมนาคมเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกสบายและมีความปลอดภัย มีค่าธรรมการเข้าชมในราเป็นธรรมที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ คือ ชาวไทยคนละ ๒๐ บาท ชาวต่างประเทศคนละ ๑๐๐ บาท (๔) กิจกรรม (Activity) มีกิจกรรมท่องเที่ยวหลากหลายและกิจกรรมเหล่านั้นสามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ เช่น มีกิจกรรมนำนักท่องเที่ยวชมแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในบริเวณปราสาท มีกิจกรรมจัดงานประจำปีสืบสานตำนานปราสาททุก ๆ ปี (๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services) เป็นบริการเพิ่มเติมให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจ เช่น มีอาคารอำนวยการซึ่งเป็นส่วนงานบริหารจัดการดูแลและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาติดต่อราชการ ศูนย์ข้อมูลเป็นสถานที่ให้ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มนี้ มีให้บริการโดยไม่เก็บค่าธรรมเนียมการเข้าชมกับเด็ก ผู้สูงอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป นักเรียน นิสิตนักศึกษา และส่วนราชการต่าง ๆ ที่มาเป็นหมู่หรือคณะ เป็นต้น ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ สุดาพร กุณฑลบุตร ที่นำเสนอไว้ในหนังสือ เรื่อง หลักการตลาดสมัยใหม่ ว่า " ผลิตภัณฑ์ หมายถึงสินค้าหรือบริการที่กิจการนำเสนอขายต่อผู้บริโภคหรือลูกค้า นับเป็นปัจจัยสำคัญที่มองเห็นได้ชัดเจนเป็นอันดับแรกของส่วนผสมทางการตลาด เพราะโดยส่วนใหญ่แล้วเป็นรูปธรรม มองเห็นและจับต้องได้ เช่น เสื้อผ้า กระเป๋า เฟอร์นิเจอร์ หรือการให้บริการทำผม หรือแม้กระทั่งการให้คำปรึกษา ผลิตภัณฑ์จึงเป็นจุดแรกที่ผู้บริหารการตลาดให้ความสำคัญ เนื่องจากตัวผลิตภัณฑ์ทำหน้าที่ดึงดูดล่อใจผู้บริโภคให้หันมาพิจารณาเลือกซื้อ ดังนั้นนักการตลาดจึงต้องมีส่วนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และต้องทราบความต้องการที่แท้จริงของผู้บริโภคด้วย"[๑๒] เป็นต้น ดังนั้น จึงเห็นว่ากลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแลมีการจัดด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ในแหล่งท่องเที่ยวให้ไปตามหลัก 5A Model คือ (๑) สิ่งดึงดูดใจ Attraction) (๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) (๓) การเข้าถึง (Accessibility) (๔) กิจกรรม (Activity) และ (๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services) จากแนวคิดดังกล่าวได้กลายมาเป็นแผนบริหารจัดการปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวซึ่งองค์การภาครัฐจัดดำเนินการอยู่ในปัจจุบันแบ่งเป็น ๖ ด้าน คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่ง

---

[๑๒] สุดาพร กุณฑลบุตร, **หลักการตลาดสมัยใหม่,** พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๗), หน้า ๑๓๕.

อำนวยความสะดวก ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว เพื่อทำให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจภายหลังจากได้เดินทางเข้ามาเยี่ยมเยียนไม่ขาดสาย

๕.๒.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้ ๒ ด้าน คือ ด้านบวก เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี และ ด้านลบ เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย สำหรับผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่นำมาอภิปรายผลในหัวข้อนี้ หมายถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว จากผลการวิจัย พบว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม “แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด ถือได้ว่าเป็นผลกระทบในทางบวก คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ได้มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนา นักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมากขึ้น เป็นต้น

ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ มีการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพ ผลการวิจัยนี้มีบางส่วนที่สอดคล้องและบางส่วนไม่สอดคล้อง กับ พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ ได้ทำการวิจัย เรื่อง รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีผลของการวิจัยดังนี้ (๑) บางส่วนที่สอดคล้อง คือ ผลการวิจัยของ พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ พบว่า ผลการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่มีความเห็นว่า วัดทั้ง ๙ วัด สามารถเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ โดยวัดสามารถจัดการเพื่อรองรับทางการท่องเที่ยวได้ เช่น มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถาปัตยกรรมภายในวัดในระดับดี รองลงมา ได้แก่ มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม การจัดพื้นที่ภายในวัด เช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป หรือที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวัดหรือทางพระพุทธศาสนา การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวและการเที่ยว

ชมภายในวัด ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ก็จะต้องมีการวางระบบการจัดการให้เหมาะสม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (๒) บางส่วนที่สอดคล้อง คือ ผลการวิจัยของพบว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในวัดมีหลายปัญหา ตั้งแต่การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ โอกาส และวัฒนธรรมอันดีงามของไทยและระเบียบวัด โดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ การไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อม และขาดความเป็นระเบียบในการเที่ยวชม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย การรุกล้ำของร้านขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชนไปจนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม[๑๓] แต่ผลของการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้นี้ได้พบว่า จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยในแหล่งท่องเที่ยว ๘ แห่ง จาก ๕ จังหวัด ในอีสานใต้ จำนวน ๒๙๙ รูป/คน ผลการวิจัยพบว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาในอีสานใต้ ได้มีการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด จึงทำให้มีผลกระทบด้านลบต่อแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้โดยรวมน้อยที่สุด เป็นต้น

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ มีประเด็นที่นำมาเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติดังต่อไปนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลของการวิจัยเรื่องนี้ได้พบว่ามีกลุ่มที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอยู่สองแบบคือ ๑) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล และ ๒) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล กิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งสองกลุ่มมีบางอย่างที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายของแต่ละกลุ่มดังต่อไปนี้

๕.๓.๑.๑ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล ผลการวิจัยพบว่ามีการจัดรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวอยู่ ๓ ลักษณะ คือ ๑) กิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นรูปแบบศาสนสถาน ศาสนบุคคล และศาสนพิธีกรรม เป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเพื่อเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้าเที่ยวชม ดังในกรณีของอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เป็นต้น ๒) กิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นรูปแบบศาสนบุคคลและศาสนพิธีกรรม เป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเพื่อเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้าเที่ยวชม เช่น การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยดอกไม้ธูปเทียน การบูชาพระประจำวันเกิด กาบูชาวัตถุมงคล ดังกรณีของวัดเขาศาลาหรือพุทธ

---

[๑๓] พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ,“รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ก บทคัดย่อ.

อุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และวัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) เป็นต้น ๓) กิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นรูปแบบศาสนสถานที่แปลกสะดุดตา เป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเพื่อเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้าเที่ยวชม เช่น ศาลาเอราวัณและสุสานช้างที่วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) และอุโบสถวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ที่มีต้นแบบมาจากวัดเชียงทอง หลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นต้น เป็นสิ่งสะดุดตา แปลก โดดเด่น ชวนให้จ้องมอง ซึ่งผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวในสามรูปแบบนี้ก็เป็นสิ่งที่ดีและเหมาสมดีแล้วในระดับหนึ่งแต่ถ้าหากได้เพิ่มกิจกรรมทางศาสนาเข้ามาในผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวได้อีก เช่น จัดให้มีที่นั่งสมาธิหรือสวดมนต์ ไว้ในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งอย่างเหมาะสมก็จะทำให้สถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมได้ทำบทบาทและหน้าที่ของตนสมบูรณ์ขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะว่า รัฐบาลและคณะสงฆ์ควรกำหนดนโยบายเพื่อเข้าไปส่งเสริมสนับสนุนในเรื่องนี้อย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวได้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากเข้าไปเที่ยวชมในแต่ละปี จึงเป็นการช่วยกระจายรายไปสู่ชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนท้องถิ่นดีขึ้น ถือเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติได้ด้วยทางหนึ่ง ในแง่ของสังคมทำให้คนในสังคมมีสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจเพิ่มมากขึ้น ทำให้คนมีความสุขมากขึ้น โดยที่รัฐบาลและคณะสงฆ์ไม่ต้องลงทุนใด ๆ ดังนั้นหากรัฐบาลและคณะสงฆ์ได้มีการเข้าไปสนับสนุนให้สถานที่ท่องเที่ยวจัดให้มีที่นั่งสมาธิ หรือที่สวดมนต์ ไว้ในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งอย่างเหมาะสมก็จะเป็นการเติมเต็มให้แหล่งท่องได้ทำบทบาทและหน้าที่ในฐานะเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ ซึ่งจะสนองตอบนักท่องเที่ยวที่สนใจในกิจกรรมรูปแบบดังกล่าวได้อีกทางหนึ่ง

๕.๓.๑.๒ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล ผลการวิจัยพบว่ามีการจัดรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวทีมีความเหมาสมดีอยู่แล้ว คือ มีสาธารณูปโภคพื้นฐานห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีกิจกรรมนำนักท่องเที่ยวชมแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในบริเวณปราสาท มีกิจกรรมจัดงานประจำปีสืบสานตำนานปราสาททุก ๆ ปี มีอาคารอำนวยการเพื่อบริหารจัดการดูแลและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาติดต่อราชการ มีศูนย์ข้อมูลให้ข้อมูลสารสนเทศกับนักท่องเที่ยว มีให้บริการโดยไม่เก็บค่าธรรมเนียมการเข้าชมกับเด็ก ผู้สูงอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป นักเรียน นิสิตนักศึกษา และส่วนราชการต่าง ๆ ที่มาเป็นหมู่หรือคณะ เป็นต้น เหล่านี้เป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวที่ดึงดูดใจและสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี แต่เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ ลานจอดรถที่มีไว้บริการนักท่องเที่ยวยังบางแห่งยังขาดการบริหารจัดการที่ดี เช่น ที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เป็นต้น มีก้อนหินกระจายอยู่ทั่วไป มีพื้นที่ขรุขระเป็นปุ่มเป็นปม ไม่ราบเรียบนูนขึ้นโดยทั่วไป เวลาฝนตกมักมีน้ำขังในบริเวณลานจอดรถทำให้สกปรก เมื่อเปรียบเทียบกับลานจอดรถกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล เช่น อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) หรือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เป็นต้น ลานจอดรถที่มีไว้บริการนักท่องเที่ยวได้มีการบริหารจัดการที่ดีกว่าอย่างเห็นได้ชัด คือ ไม่มีก้อนหินกระจายอยู่ทั่วไป ลานจอดรถเป็นพื้นปูนราบเรียบ เวลาฝนตกไม่มีน้ำขังในบริเวณลานจอดรถ มีความสะอาด เป็นต้น ดังนั้นจังมีข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายว่า รัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนการสร้างลานจอดรถในสถานที่ซึ่งมีแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นโบราณสถาน เพื่อบริการนักท่องเที่ยวและผู้ที่มาใช้บริการให้เกิดความพึงพอใจ

โดยจัดสรรงบประมาณดังกล่าวผ่านหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากร เพื่อนำมาสร้างลานจอดรถให้มีความสะดวก สะอาด สวยงาม และปลอดภัย เป็นต้น

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

สำหรับผู้สนใจที่จะนำผลการวิจัยนี้ไปปฏิบัติคณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๓.๒.๑ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้ ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบด้านประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ดังนี้

๑) ด้านประวัติศาสตร์อีสานใต้ ผลการวิจัยพบว่า อีสานใต้ คือ จังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา ความเป็นมาของอีสาใต้ ในดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ร่วมกันมานานแล้วไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ก่อนเกิดอาณาจักรขอม(เขมร) และก่อนเกิดอาณาจักรสุโขทัย เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น จึงมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยปฏิบัติดังนี้ คือ ที่ผ่านมานักวิชาการยังมีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในอาณาบริเวณอีสานใต้ค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นและการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง ทั้งที่ความเป็นจริงในดินแดนอีสานใต้มีประวัติศาสตร์ยาวนาน มีข้อมูลที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ตำนาน วรรณกรรม ซึ่งมีอยู่หลายแห่งที่ทำให้สามารถสืบค้นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ได้ ดังนั้นสถาบันทางการศึกษาในทุกระดับชั้นที่ตั้งอยู่ในดินแดนอีสานใต้ควรได้หันมาสนใจศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในอีสานใต้อย่างจริงจัง โดยสถานศึกษาทั้งที่เป็นการศึกษาภาคบังคับ การศึกษาขั้นพื้นฐาน และสถาบันอุดมศึกษา ควรกำหนดให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับท้องถิ่นศึกษาโดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อีสานใต้ไว้ในหลักสูตรสถานศึกษานั้น ๆ ด้วย

๒) ด้านแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้ ผลการวิจัยพบว่า เป็นแหล่งท่องเที่ยว ๘ แห่ง อยู่ใน ๕ จังหวัดอีสานใต้ ประกอบด้วย ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศลาอตุลฐานะจาโร และหมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เพราะแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับศาสนาและวัฒนธรรม เช่น ด้านศาสนา มีกิจกรรมเชื่อโยงกับองค์ประกอบทางศาสนา คือ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ด้านวัฒนธรรม มีกิจกรรมเชื่อโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ วัตถุธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย และ สหธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม ให้นักท่องได้เยี่ยมชมและร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่แหล่งท่องเที่ยวจัดไว้ใบริการด้วย เป็นต้น จึงมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยปฏิบัติดังนี้ คือ ในอีสานใต้มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงทั้งในระดับพื้นที่ท่องเที่ยว ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ระดับนานาชาติ

และระดับโลก หากได้มีการจัดทำแผนบริหารและพัฒนาด้านปัจจัยพื้นฐานสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๖ ด้าน คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการตลาด และด้านนักท่องเที่ยว เพื่อสร้างความประทับใจที่เหนือความคาดหมายให้กับนักท่องเที่ยวและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ก็จะทำให้เศรษฐกิจในระดับพื้นที่ท่องเที่ยว ระดับจังหวัด และระดับประเทศโดยรวมดีขึ้น ตลอดทั้งปัจจัยพื้นฐานสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง ก็ได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นตามไปด้วย ดั้งนั้นในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจึงควรมีการบริหารจัดการที่ดีและควรมีแผนบริหารและพัฒนาด้านปัจจัยพื้นฐานสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๗ ด้านอย่างมีคุณภาพเพื่อทำให้แหล่งท่องเที่ยวเกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป

๕.๓.๒.๒ เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ ในเส้นทางแหล่งท่องเที่ยว ๘ แห่ง อยู่ใน ๕ จังหวัดอีสานใต้ คือ จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) และจังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ผลของการวิจัยพบว่า

๑) สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว คือ ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีที่พักแรมตามเส้นทางการท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง ด้านสิ่งปลูกสร้าง ซึ่งเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีกรรมทางศาสนา และมีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม เช่น วัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม สหธรรม ที่มีความสวยงาม สอดคล้องกับหลักแนวคิดผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว คือ เป็นสิ่งดึงดูดใจ มีสิ่งอำนวยความสะดวก การเข้าถึงได้สะดวก กิจกรรมการท่องเที่ยวตอบสนองความสนใจนักท่องท่องเที่ยว และ มีการบริการเสริมทางการท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม มีการสร้างภูมิสถาปัตยกรรมที่สวยงามภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น จึงมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยปฏิบัติดังนี้ คือ (๑) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง และด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งสามารถพัฒนาได้ตามศักยภาพและความเหมาะสมของตนเองอยู่แล้ว แต่สิ่งที่ควรมีเพิ่มเติมในแหล่งท่องเที่ยวคือควรจัดสถานที่สำหรับนั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ ไว้บริการนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวด้วย (๒) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล คือ ลานจอดรถที่มีไว้บริการนักท่องเที่ยวยังบางแห่งยังขาดการบริหารจัดการที่ดี มีก้อนหินกระจายอยู่ทั่วไป มีพื้นที่ขรุขระเป็นปุ่มเป็นปม ไม่ราบเรียบนูนขึ้นโดยทั่วไป เวลาฝนตกมักมีน้ำขังในบริเวณลานจอดรถทำให้สกปรก ดังนั้น รัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนการสร้างลานจอดรถในสถานที่ซึ่งมีแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นโบราณสถาน เพื่อบริการนักท่องเที่ยวและผู้ที่มาใช้บริการให้เกิดความพึงพอใจ โดยจัดสรร

งบประมาณดังกล่าวผ่านหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากร เพื่อนำมาสร้างลานจอดรถให้มีความสะดวก สะอาด สวยงาม และปลอดภัย เป็นต้น

๒) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีกรรมทางศาสนา และมีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม เช่น วัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม สหธรรม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งสามารถพัฒนาได้ตามศักยภาพและความเหมาะสมของตนเองอยู่แล้ว จึงมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยปฏิบัติดังนี้ คือ สำหรับกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล ควรจัดให้มีกิจกรรมนั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ ไว้บริการนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวด้วย ซึ่งกิจกรรมนั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ ถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

๕.๓.๒.๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลของการวิจัยพบว่า พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยวเท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด ถือได้ว่าเป็นผลกระทบในทางบวก คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ได้มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนา นักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมากขึ้น จึงมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยปฏิบัติ คือ ทั้งกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล และกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล ควรเปิดดำเนินการในรูปแบบของแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมต่อไป ในการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวอาจทำใน ๔ ลักษณะ ดังนี้ ๑) โชว์ (Show) คือ นำแหล่งท่องเที่ยวออกมาเปิดเผยแสดงให้คนทั่วไปได้ดูได้ชมโดยใช้ช่องทางตามสื่อต่าง ๆ ทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ หรือสื่อออนไลน์ เป็นต้น ๒) เชื่อม (Network) คือ หาแนวร่วมเพื่อสร้างเครือข่ายกับแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมด้วยกันเอง หรือสร้างเครือข่ายกับแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบอื่น เช่น แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปะวิทยาการ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวเพื่อนันทนาการ แหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ เป็นต้น ๓) แชร์ (Share) คือ จัดเวทีเสวนาถอดบทเรียนแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวกับองค์กรภายในเครือข่ายหรือนอกเครือข่ายอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ๔) ช็อป (Shop) สำหรับกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล ควรจัดกิจกรรมตลาดนัดการท่องเที่ยวหมุนเวียนไปตามสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ นำสินค้าที่เป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวมาออกร้านจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวเป็นการบูรณาการผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวที่มีความหลากหลายจากแหล่งต่าง ๆ เข้ามาไว้ในที่เดียวกัน เป็นต้น

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับผู้สนใจจะทำวิจัยครั้งต่อไปคณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ คือ ควรมีการวิจัยเพื่อสร้างชุดความรู้และสร้างนวัตกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในอีสานใต้ในรูปแบบอื่นอีก เช่น ศึกษาเส้นทางอาเจียงเรื่องเล่าจากคนเลี้ยงช้างในอีสานใต้ สืบค้นร่องรอยชุมชนโบราณจากปราสาทขอมแต่ละแห่งตามเส้นทางราชมรรคาในอีสานใต้ วิถีชุมชนที่ได้รับอิทธิพลจากปราสาทขอมแต่ละแห่งในหมู่บ้านอีสานใต้ เก็บตำนานปราสาทขอมแต่ละแห่งในอีสานใต้ ศึกษาประวัติศาสตร์ศิลป์ที่ปรากฏบนปราสาทขอมแต่ละแห่งในอีสานใต้ การศึกษาเส้นทางชุมชนท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในหมู่บ้านอีสานใต้ของแต่ละจังหวัด เช่น เส้นทางท่องเที่ยวสายอารยธรรมขอม เส้นทางท่องเที่ยววิถีคนกับช้าง เส้นทางการท่องเที่ยววิถีธรรมชาติ เส้นทางการท่องเที่ยวสายหัตถกรรมจักสาน การท่องเที่ยวเส้นทางสายไหม เส้นทางการท่องเที่ยววิถีเกษตร เส้นทางการท่องเที่ยวสายชาติพันธ์ เขมร กูย ลาว เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. หนังสือ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ). **ปรัชญาประวัติศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์, ๒๕๒๗.

ดี.จี.อี.ฮอลล์.วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะแปล.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๓.กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๙.

น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปะแห่งอาณาจักรไทยโบราณ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐.

นันทนา กปิลกาญจน์.**ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก (ฉบับปรบปรุง).** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๔๒.

บริบาลบุรีภัณฑ์,หลวง.**ชุมนุมโบราณคดี.** กรุงเทพมหานคร: เขษมบรรณกิจ, ๒๕๐๓.

บุญขาน โทขันธ์, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตามรอยอารยธรรมไผทสมันเมืองสุรินทร์**, สุรินทร์: โรงพิมพ์ ส.พันธุ์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรเมธากุล. **พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน**. ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๕.

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. **การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๘.

ปฐม หงส์สุวรรณ. **กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม**.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประชิด สกุณะพัฒน์.**วัฒนธรรมพื้นบ้านและประเพณีไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖.

ปรีชา ศรีวาลัย. **ประวัติศาสตร์สากล สมัยโบราณ สมัยกลาง สมัยใหม่ และโลกปัจจุบัน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๖.

ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

พินิจ จันทร และคณะ, **เปิดประตูท่องเที่ยวอาเซียนเชื่อมโยง ๑๐ ประเทศเป็นหนึ่งเดียว**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญาชน, ๒๕๕๖.

พิมพรรณ สุจารินพงศ์. **มัคคุเทศก์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙.

พิริยะ ไกรฤกษ์. **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**.กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด, ๒๕๓๓.

มูลนิธิหลวงปู่สรวง วัดไพรพัฒนาราม , **๑๐ ปี ๑๐ ดี ใต้ร่มบารมีหลวงปู่สรวง เทวดาเดินดิน ครบรอบ ๑ ทศวรรษ แห่งการละสังขาร ๘ กันยายน ๒๕๕๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ม.ป.ท.: ๒๕๕๙.

รัชนีกร เศรษโฐ. **โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุคส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด. ๒๕๔๖.

เริงวุฒิ มิตรสุริยะ. **"อุษาคเนย์" ประวัติศาสตร์อาเซียน ฉบับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท วิชั่น พรีเพรส จำกัด, ๒๕๕๗.

วรรณา วงษ์วานิช. **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๔๖.

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๖.

สมมาตร์ ผลเกิด. **ปราสาทพิมาย: เพชรน้ำเอกแห่งวิมายปุระ**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงกมลพับลิชชิ่ง,๒๕๕๔.

สรเชต วรคามวิชัย. **ปราสาทหินพนมรุ้ง**, บุรีรัมย์: เรวัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

สุดาพร กุณฑลบุตร. **หลักการตลาดสมัยใหม่,** พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๗.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๑.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. **ศิลปะในประเทศไทย.**(กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์,๒๕๒๘.

สำนักงานจังหวัดสุรินทร์. **มหัศจรรย์เมืองสุรินทร์**, สุรินทร์: โรงพิมพ์รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท, ๒๕๕๔.

อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. **แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง**, ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

๒. วารสาร

จีรนันท์ ทองสมัคร. "การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ทิศทางของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน", **วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖.

๓. รายงานการวิจัย

กาญจนา เตรียมธนาโชค. การท่องเที่ยวสู่แดนพุทธภูมิตามหลักบุญกิริยาวัตถุ. **รายงานการวิจัย** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

จิรานุช โสภา และคณะ. ศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเมืองมรดกโลกของประเทศไทย กรณีศึกษา :อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชรและอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน. **รายงานการวิจัย**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๕๔.

ชญานันท์ อัศวธรรมานนท์. วิเคราะห์คุณค่าเชิงพุทธจริยศาสตร์ในการจาริกแสวงบุญจตุสังเวชนียสถานของชาวพุทธไทย. **รายงานการวิจัย**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต,บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ**.** รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร. **รายงานการวิจัย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

พรมมินทร์ พวงมาลาจรัส และคณะ. รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืนบ้านแม่กำปอง กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. **รายงานการวิจัย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.

วีระพงศ์ เกียรติไพรยศ และคณะ. การจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์. **รายงานการวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย, ๒๕๖๐**.**

๔. เอกสารแผ่นพับ

ปราสาทเมืองต่ำ. **แผ่นพับแนะนำปราสาทเมืองต่ำ**, ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.

อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. **แผ่นพับแนะนำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง**, ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

๔. สารนิเทศจากเวิลด์ไวด์เว็บ (World Wide Web)

กิเรวดี ไวยวาสนา, **แนวคิดเกี่ยวกับการตลาดและกระบวนการทางการตลาด**, < http://www.elfms.ssru.ac.th/rewadee_wa/file.php/1/Media_IMC_1-60/Ch1_marketing_concept.pdf >, July 2018.

ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว,< http://tourism-dan1.blogspot.com/>, July 2018.

นุชนารถ รัตนสุวงศ์ชัย, **กลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**, บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการระดับชาติ “มนุษยศาสตร์ในทศวรรษใหม่: พลวัตแห่งองค์ความรู้กับพหุลักษณ์ทางวัฒนธรรม” วันที่ ๑๘-๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๔ ณ อาคารวชิรานุสรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, อ้างใน, <https://www.tci- thaijo.org/index.php/abc/article/download/54197/44987>,July 2018.

พงษ์พันธ์ มอญพันธุ์, **เส้นทางสายวัฒนธรรม หรือ Heritage Route**,< web/menu-read-tat/menu-2015/menu-32015/666-32015-heritage-route>, July 2018.

พระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๓, <http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_dl_link.php?nid=1648>, June 2018.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **วันสิ่งแวดล้อมโลก**, < https://th.wikipedia.org/wiki/ >, July 2018

หลักการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน, <http://lib.dtc.ac.th/article/tourism/0007.pdf >, August 2018.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, เล่มที่ ๒๗, เรื่องที่ ๓ หลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=27&chap=3&page=t27-3-infodetail03.html>, August 2018.

สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว, **แนวทางบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว เชิงนิเวศทางประวัติศาสตร์ ทางวัฒนธรรม**, หน้า ๗๑-๗๕, <h ttps://www.dot.go.th/ebooks/ebooks-view/430>, July 2019.

< https://www.baanjomyut.com/library_2/extension-4/assortment_of_historical_evidence/index.html >, June 2018.

<http://www.satit.up.ac.th/BBC07/AroundTheWorld/hist/20.htm>, June 2018.

<https://sites.google.com/site/sichaphathistory6/khan-txn-khxng-withi-kar-thang-prawatisastr>, June 2018

<https://tourismatbuu.wordpress.com/อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว/ความเป็นมาของการท่องเที่ยว | Tourism Of World>, July 2018.

๕. สัมภาษณ์

พระกฤษดา ญาณวโร, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๔๔๐ หมู่ – ตำบลปากแพรก อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระเจตนิภัทร อภิปฺปสนฺโน, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ - หมู่ - ตำบล มะม่วงสองต้น อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระเจษฎา จิรวฑฺฒโน, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๑ หมู่ ๑ ตำบล ชะอวด อำเภอ ชอวด จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

อาจารย์เชาวลิต คิ้มภูเขียว, อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

อาจารย์ธนพัฒน์ จงมีสุข, อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๒.

อาจารย์ธงไชย สีโสภณ, หัวหน้ากลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

นายนัฏฐวัต โชคสุทธิสวัสดิ์, พนักงานบริหารทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

พระบุญฤทธิ์ ภทฺทจารี (ชูราศี) , ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๘๙ หมู่ ๕ ตำบล มะม่วงสองต้น อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระพงษ์พันธ์ กัลป์ยาณธมฺโม, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสรินธรวนารามภูพร้าว เลขที่ ๙๙ บ้านอ่างประดู่ หมู่ ๖ ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเพทาย สดทรงศิลป์ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ดร. มนูญ สอนโพนงาม, หัวหน้ากลุ่มวิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ผศ.ดร. วีระชัย ยศโสธร, อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

พระยุทธพงษ์ อธิปญฺโญ, เลขที่ ๑๐๓ บ้านกุดสิม หมู่ ๘ ตำบลโคกกลาง อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

ผศ.ดร. สรเชต วรคามวิชัย, นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม, อดีตประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ อาจารย์พิเศษ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ผศ. สุดใจ สะอาดยิ่ง, ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

พระเดชา จิรวฑฺฒโน, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๓/๓ หมู่ ๕ ตำบล มะม่วง สองต้น อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระศุภชัย สัมภวคุปต์, วัดศิลาชลเขต ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๒๙ หมู่ ๑๐ ตำบลเปลี่ยน อำเภอ สิชล จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระมหาศรนรินทร์ ธมฺมนรินฺโท, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๕/๓ หมู่ ๕ ตำบล มะม่วงสองต้น อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์.

พระครูใบฎีกาสมชาย ฐานวโร, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต มจร.นครศรีธรรมราช บ้านเลขที่ ๓/๓ หมู่ ๕ ตำบล มะม่วงสองต้น อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระครูสมุห์หาญ ปญฺญษธโร, เจ้าอาวาสวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

รศ.ดร. สุนันท์ เสนารัตน์, หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์ , ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ดร. สถาพร วิชัยรัมย์, อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

อาจารย์สากล พรหมสถิตย์, อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ , สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

พระปลัดสุธินันท์ สุทฺธินนฺโท, , ตำแหน่งปัจจุบัน เลขานุการเจ้าคณะอำเภอหัวไทร บ้านเลขที่ ๓๘ หมู่ ๒ ตำบล แหลม อำเภอ หัวไทร จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระอนันธชัย อริญชโย, วัดชายนา ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ - หมู่ – ตำบล ในเมือง อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

พระครูอินทสารกิจ, เลขที่ ๑๐๓ บ้านกุดสิม หมู่ ๘ ตำบลโคกกลาง อำเภอลืออำนาจ จังหวัด อำนาจเจริญ, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

ผศ. อุทิศ ทาหอม, อาจารย์ประจำสาขาวิชาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒.

นางสาวชนาภา จันทร์สด,บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ ๓ บ้านดอนกลาง ตำบลหนองมะนาว อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุนทวี ประวัติกลาง,บ้านเลขที่ ๒๑๖ หมู่ ๓ บ้านท่าแดง ตำบลสัมฤทธิ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางกลม สีหกลับ,บ้านเลขที่ ๓ หมู่ ๘ บ้านหนองชุมพล ตำบลคึมชาด อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดนขอนแก่น, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวนิตยา ประสิบไข,บ้านเลขที่ ๑๕๗ หมู่ ๙ บ้านหนองแวงเหนือ ตำบลคึมชาติ อำเภอ หนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางณัฐฐา ณิชชานันท์ ,บ้านเลขที่ ๑๓๔ หมู่ ๑๐ ตำบลกุดพิมาน อำเภอด่านขุนทด จังหวัด นครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวประภา จรินรัมย์,บ้านเลขที่ ๗๒ หมู่ ๒ บ้านยาง ตำบลบ้านยาง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวอรษญา ตาเสาร์,บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๑ บ้านดอนหัน ตำบลดอนหัน อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางรพิพนธ์ จันทร์สด,บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ ๓ บ้านดอนกลาง ตำบลหนองมะนาว อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวอำไพ อักษรณรงค์,บ้านเลขที่ ๑๑๘ หมู่ ๒ บ้านม่วงเหนือ ตำบลกระสัง อำเภอ เมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายบุญส่ง พรมภู่,บ้านเลขที่ ๓๑๒ บ้านรามอินทรา๓๙ ตำบลอนุสาวรี เขตบางเขน จังหวัดกรุงเทพมหานคร, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

จ.อ. ฉัตรชัย ก.,บ้านเลขที่ ๒๔๙ หมู่ ๘ บ้านไร่ ตำบลวัดป่า อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาววิชุดา เสือวงษ์,บ้านเลขที่ ๑๓๔/๑ หมู่ ๓ บ้านหนองอ้อ ตำบลเมืองปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอนุสรณ์ ทัศศรี,บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ ๘ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเตี้ย ศรีตุ้ย,บ้านเลขที่ ๒๙ หมู่ ๓ บ้านดอนกลาง ตำบลหนองมะนาว อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายชามินทร์ จิ้นสุรางศ์,บ้านเลขที่ ๕๓/๘ หมู่ ๕ ตำบลดูน อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวเพ็ญนภา จิ้นสุรางศ์,บ้านเลขที่ ๕๓/๘ หมู่ ๕ ตำบลดูน อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวคมขำ เจริญอินทร์,บ้านเลขที่ ๖๔ หมู่ ๑ ตำบลเมืองพล อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุภาพร ปะโนรัมย์,บ้านเลขที่ ๒๐ หมู่ ๘ ตำบลบ้านบัว อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวณัฐมน กรุมรัมย์,บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๑ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัด บุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวนุจรินทร์ อินทร์สำราญ,บ้านเลขที่ ๑๓๔ หมู่ ๑ บ้านโคกเพชร ตำบลช่อผกา อำเภอชำนิ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเอกราช เมืองงา,บ้านเลขที่ ๑๑๑ หมู่ ๖ ตำบลอ่างหิน อำเภอปากท่อ จังหวัด ราชบุรี, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวราตรี แซ่อึ้ง,บ้านเลขที่ ๘๐ หมู่ ๑๐ ตำบลตูม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาโชติกา เสนานาม,บ้านเลขที่ ๖๙ บ้านจิก หมู่ ๑ ตำบลขี้เหล็ก อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวชนากานต์ จันทร์สด,บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ ๓ บ้านดอนกลาง ตำบลหนองมะนาว อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายขจรเดช กว้างโนนสูง,บ้านเลขที่ ๕๔ หมู่ ๕ บ้านบิง ตำบลบิง อำเภอโนนสูงจังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายยุทธการ สระหอม,บ้านเลขที่ ๔๐๓ หมู่ ๓ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวพิชญาภรณ์ เขาโคกกรวด,บ้านเลขที่ ๑๐๙/๔๒ หมู่ ๑๔ บ้านธนากร ตำบลสูงเนิน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางวิราสินี แช่มสะอาด, นักโบราณคดีชำนาญการ สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา,สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวชนาภา จันทร์สด,บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ ๓ บ้านดอนกลาง ตำบลหนองมะนาว อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสมบูรณ์ ไวสูงเนิน, ตำแหน่งปัจจุบัน พนักงานขับรถนำเที่ยวศิริพร จันทร์สระน้อย บ้านเลขที่ ๒๑๕ หมู่ ๘ ตำบลบิง อำเภอ โนนสูง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๒.

นายสังทอง ทองมือ,บ้านเลขที่ ๕๔/๒ หมู่ ๓ ตำบลสวนผึ้ง อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดนราชบุรี, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสมสมัย ดีพร้อม,บ้านเลขที่ ๒๑๘ หมู่ ๘ ตำบลมิตรภาพ อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายขวัญชัย ตะวิสุทธิ์,บ้านเลขที่ ๑๗๔ หมู่ ๔ ตำบลหินดาด อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา ,สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุพัตรา ฉิมพลี,บ้านเลขที่ ๕๕ หมู่ ๓ บ้านหนองตะลุมปุ๊ก ตำบลโคกสนวน อำเภอชำนิ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาววัชราราพร ทองคำ,บ้านเลขที่ ๑๐๒/๑๒ หมู่ ๗ ตำบลกะทู อำเภอกะทู จังหวัดภูเกต, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวชนิดฎา พรเพชร,บ้านเลขที่ ๕๘ หมู่ ๓ บ้านโคกสว่าง ตำบลห้วยแถลง อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวมาริสา สงค์โพธิกลาง,บ้านเลขที่ ๔/๒ หมู่ ๕บ้านบุกระถิน ตำบลพุดซา อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาววิไลวรรณ โคตรผาจ,บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ ๑๔ ตำบลงิ้วด่อน อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางแดง ได้พร,บ้านเลขที่ ๕๔/๒ หมู่ ๓ ตำบลสวนผึ้ง อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายชนแดน พวงศิลป์,บ้านเลขที่ ๕๓๖ หมู่ ๓ บ้านพยอม ตำบลพยอม อำเภอวังน้อย พระนครศรีอยุธยา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางกัญญาณัฐ ยินไธสง,บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ ๙ บ้านหญ้าคา ตำบลบ้านดู่ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสำเริง หนูพิงภูกาง,บ้านเลขที่ ๓๓๓/๑๖๑ หมู่ ๔ ตำบลชัยมงคล อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสวรรค์ บัวชม,บ้านเลขที่ ๒/๘ หมู่ ๗ บ้านนามูล ตำบลดูนสาด อำเภอกระนวน จังหวัด

ขอนแก่น, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางอาร์ สุวรรณเสรง,บ้านเลขที่ ๖๘๑/๑ หมู่ ๑ บ้านเกาะ ตำบลบ้านเกาะ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายรณชัย ดำประภา, ตำแหน่งปัจจุบัน พนักงานนำชมอุทยานประวัติศาสตร์เขาพนมรุ้ง ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑. โทร ๐๙๙๗๗๔๐๓๔๔.

นางศิริวรรณ ฉิมช้าง, ตำแหน่งปัจจุบัน พนักงานดูแลรักษาโบราณสถาน ปราสาทเมืองต่ำ ตำบลจรเข้มาก อำเภอ ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑. โทร ๐๘๖๓๓๓๙๘๐๙.

นายภัชรณันติ์ ศรีประเสริฐ, ครู คศ.๓ บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๑๓ ตำบลดู่ใต้ อำเภอเมืองน่าน จังหวัด น่าน บุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน. ๒๕๖๑.

นายบรรยวัสต์ พิชัยวงศ์, ตำแหน่งปัจจุบัน ครู บ้านเลขที่ ๒๖๕ หมู่ ๑๕ ตำบลดู่ใต้ อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน, สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน. ๒๕๖๑.

นางนฤมล นิ่มพยา, ตำแหน่งปัจจุบัน ครู บ้านเลขที่ ๑๖/๒ หมู่ – บ้านมณเทียร ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน, สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน. ๒๕๖๑.

นางคมสัน นิ่มพยา, ตำแหน่งปัจจุบัน ครู บ้านเลขที่ ๑๖/๒ หมู่ - บ้านมณเทียร ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน, สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน. ๒๕๖๑.

นางทรงพล ศรีอาคะ, ตำแหน่งปัจจุบัน ครู บ้านเลขที่ ๑๑๘ หมู่ ๑ ตำบลในดู่ใต้ อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน, สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน. ๒๕๖๑.

นายจิรศักดิ์ สรวลสันต์, ตำแหน่งปัจจุบัน ครูโรงเรียนประโคนชัยพิทยาคม บ้านเลขที่ ๒๑๖ หมู่ ๕ ตำบลประโคนชัย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน ๒๕๖๑.

นายสีหราช ทรัพย์คณารักษ์, ตำแหน่งปัจจุบัน ครู บ้านเลขที่ ๒๙๗ หมู่ ๑ ตำบลประโคนชัย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑. โทรศัพท์ ๐๙๓๔๘๕๒๓๑๘.

นางสาวดารา ประจันพล, ตำแหน่งปัจจุบัน บรรณารักษ์ชำนาญการ บ้านเลขที่ ๓/๓ หมู่ ๕ ตำบลมะม่วงสองต้น อำเภอเมืองนครสีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวปิยนัท สงสว่าง, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๔๓/๔ หมู่ ๘ ตำบล ชะอวด อำเภอเมือง ชะอวด จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวอรอุมา จันทร์พันธ์, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๑๖/๓๓ หมู่ - ตำบล ในเมือง อำเภอ เมืองนครีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวมาฆมาส จันทร์วิเชียร, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๒๖๗ หมู่ ๙ ตำบล หินตก อำเภอ ร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางประภา ธรฤทธิ์, ตำแหน่งปัจจุบัน นักจัดการงานงานทั่วไป บ้านเลขที่ ๓/๓ หมู่ ๕ ตำบล มะม่วงสองต้น อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นายธีรพงษ์ สมเขาใหญ่, ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ บ้านเลขที่ ๗๐/๓ หมู่ ๑๐ ตำบล เปลี่ยน อำเภอ สิชล จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นายพีระพล สงสาป, ตำแหน่งปัจจุบัน เจ้าหน้าที่ประจำมหาวิทยาลัย บ้านเลขที่ ๓๕ หมู่ - ตำบล ในเมือง อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นายพีรพัฒน์ ฤทธิเดช, ตำแหน่งปัจจุบัน นืสิต บ้านเลขที่ ๙๐/๑ หมู่ ๗ ตำบล บ่อน้ำร้อน อำเภอ กันตัง จังหวัดนตรัง, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวสุทธิรักษ์ ชุมแก้ว, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ ๗ ตำบลทรายขาว อำเภอ หัวไทร จังหวัด นครศรีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวนิติมา สีสุก, ตำแหน่งปัจจุบัน นืสิต บ้านเลขที่ - หมู่ - ตำบล ในเมือง อำเภอ เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวยุวดี คล้ายทอง, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๒๑๒ หมู่ ๘ ตำบล สิชล อำเภอ สิชล จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นาสาวกมลวรรณ แปะแนะ, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๓๖/๓ หมู่ ๑๑ ตำบล เปลี่ยน อำเภอ สิชล จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวชลธิดา ทองสงค์, ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ บ้านเลขที่ ๕๕/๑ หมู่ ๒ ตำบล เขาพังไกร อำเภอ หัวไทร จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวสุภาวรรณ ส่งศรี, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๑๘๔ หมู่ ๘ ตำบล คอนพิงอำเภอ ร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวขวัญฤดี คงกลับ, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๒๕๒ หมู่ ๙ ตำบล เขาพระบาท อำเภอ เชียรใหญ่ จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวกรรณิกา สวัสดี, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๑๓๖ หมู่ ๑๑ ตำบล ควนกรด อำเภอ ทุ่งสง จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวกาญชลี จันทรา, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๖๗ หมู่ ๑๑ ตำบล การะเกด อำเภอ เชียรใหญ่ จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นายอมร หมวดเกิด, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๓ หมู่ ๓ ตำบล เชียรใหญ่ อำเภอ เชียร ใหญ่ จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาววัชรภรณ์ ช่วยบำรุง, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๗๙ หมู่ ๘ ตำบล สระแก้ว อำเภอ ท่าศาลา จังหวัดนครสีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวญานิศา อืนทรัตน์, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๑๐๗ หมู่ ๒ ตำบล ม่วงงาม อำเภอ สิงหนคร จังหวัดนสงขรา, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางสาวฐิติชญานิ จันทร์ทอง, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๓๘๔/๒ หมู่ ๒ ตำบล พะวง อำเภอ เมืองสงขลา จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นายรัฐพล พันธ์ช่วง, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต บ้านเลขที่ ๖๓ หมู่ ๘ ตำบล มะกอกเหนือ อำเภอ ควนขนุน จังหวัดพัทลุง, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นายธีรภัทร์ แซ่โท, ตำแหน่งปัจจุบัน นิสิต มจร วิทยาเขตนครศรีธรรมราช บ้านเลขที่ ๓ หมู่ ๕ ตำบล มะม่วงสองต้น อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช, สัมภาษณ์, ๑๓ กุมภาพันธ์. ๒๕๖๑.

นางอาทิตยา ดามาศิริ, ตำแหน่งปัจจุบันผู้ดูแลการรับบริจาควัตถุมงคลวัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร, หมู่ ๑ บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายพีรเดช จิตสะอาด, บ้านเลขที่ ๑๙/๒ หมู่ ๓ ตำบลเทพรักษา อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายภูชิต ม่วงศิลา, บ้านเลขที่ ๕๘๘ หมู่ ๓ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวณัฏฐณิชา โภคะพันธ์, บ้านเลขที่ ๕๘ หมู่ ๓ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวอภิชญา ชุ่มแก้ว, บ้านเลขที่ ๓๓ บ้านขนามอญใต้ หมู่ ๑๖ ตำบลขนามอญ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุภาวดี คงชื่นจิต, บ้านเลขที่ ๑๕๐ หมู่ ๘ ตำบลบ้านแร่ อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายตุ๋ย ศาลางาม, ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว,บ้านเลขที่ ๕๔ บ้านตราด หมู่ ๔ ตำบลท่าม่วง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายไพ ศาลางาม, ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว,บ้านเลขที่ ๓๑/๑ บ้านหนองบัว หมู่ ๑๔ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายจันทา มาดี, คนปลูกอ้อยจำน่ายให้กับคนเลี้ยงช้าง,บ้านเลขที่ ๖๐ บ้านหนองบัว หมู่ ๑๔ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสารวย ศาลางาม, เจ้าหน้าที่ควบคุมการแสดงช้าง, บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ ๑๔ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางยุพิน ทานุช, บ้านเลขที่ ๑๒๕ หมู่ ๑๓ ตำบลคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายธีรภัทร ทานัน, บ้านเลขที่ ๑๗ บ้านโบก หมู่ ๑๓ ตำบลโนน อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสุวิทย์ ยิ่งใหญ่, บ้านเลขที่ ๑๔ หมู่ ๑ ตำบลระเวียง อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอลงกต กุลสุวรรณ, บ้านเลขที่ ๑๔๔/๑ บ้านดอนอราง หมู่ ๑ ดอนอราง ตำบลโนน อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสมบูรณ์ ทานัน, บ้านเลขที่ ๑๗ บ้านโบก หมู่ ๑๓ ตำบลโนน อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางอรอารี ทองประสบ, บ้านเลขที่ ๑๒๕ หมู่ ๑๓ ตำบลคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวผุสดี กัลยาไสย, บ้านเลขที่ ๔ หมู่ ๓ ตำบลระเวียง อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาย กรศิลป์, บ้านเลขที่ ๑๔ บ้านโบก หมู่ ๑๓ ตำบลโนนอำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวละมัย กัลยาไสย, บ้านเลขที่ ๔ หมู่ ๓ ตำบลระเวียง อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายพิชิต ฆาลิบาตร,บ้านเลขที่ ๒๖ บ้านตราด หมู่ ๔ ตำบลท่าม่วง อำเภอสตึก จังหวัด บุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวกัญญา สุขสวัสดิ์,บ้านเลขที่ ๘๑ บ้านดงนคร หมู่ ๑๒ ตำบลดงอีจาน อำเภอโนนสุวรรณ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางอำพร มีแสวง, บ้านเลขที่ ๒๙/๑ บ้านกระโพ หมู่ ๑๔ ตำบลกระโพอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวณชารีญา อุปฮาด, บ้านเลขที่ ๑๒๒ บ้านไมตรีจิต หมู่ ๑๖ ตำบลแคนดง อำเภอ แคนดง จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวกฤติยาณี โชคเจริ, บ้านเลขที่ ๑๘๓ บ้านโสกบ่าง หมู่ ๕ ตำบลนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายนวพพล ดุชยคา, บ้านเลขที่ ๓๓ บ้านหัวฝาย หมู่ ๖ ตำบลดงยาง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสราวุธ ดำหริห์, บ้านเลขที่ ๗๒/๓ บ้านบักบุ้ง หมู่ ๑๖ ตำบลบ้านยาง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวธัญญลักษณ์ แก้วจงกล, บ้านเลขที่ ๓๖๕ หมู่ ๕ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุภาณี สุขบันเทิง, บ้านเลขที่ ๑๒ บ้านอาคุณ หมู่ ๕ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุรัตนาพร เลียบไธสง บ้านเลขที่ ๑๔๒ บ้านอาคุณ หมู่ ๕ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุจิตตรา เอ็นมาก, บ้านเลขที่ ๓๔ บ้านโจด หมู่ ๕ ตำบลประทัดบุ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายนิรันดร์ จันทร์สนิท, บ้านเลขที่ ๑๐๙ บ้านโนนสวรรค์ หมู่ ๑ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอ ปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสุพัน ทองเลิศ, บ้านเลขที่ ๑๐๙ บ้านโนนสวรรค์ หมู่ ๑ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอ ปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางวิลัย ทองเลิศ, บ้านเลขที่ ๑๐๙ บ้านโนนสวรรค์ หมู่ ๑ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอ ปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสุทับ สายน้อย, บ้านเลขที่ ๘๓ บ้านกาเกาะ หมู่ ๘ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสารีด สายน้อย, บ้านเลขที่ ๑๕๒ หมู่ ๘ ตำบลท่าสว่าง อำเภอ เมืองสุรินทร์ จังหวัด สุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสารีด สายน้อย, บ้านเลขที่ ๑๕๒ บ้านโนนสวรรค์ หมู่ ๘ ตำบลท่าสว่าง อำเภอ เมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอันชนะ อุ่นสวัสดิ์, บ้านเลขที่ ๑๒๑ บ้านโนนสำราญ หมู่ ๖ ตำบลทุ่งจังหัน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวกาญจนา ผกามาศ, บ้านเลขที่ ๘ บ้านซับสมบูรณ์ หมู่ ๗ ตำบลทุ่งจังหัน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวณัฐวิกา กะทะแก้ว, บ้านเลขที่ ๕๒ บ้านดงพัฒนา หมู่ ๑๓ ตำบลดงอีจาน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวจรินทิพย์ เขียวสลับ, บ้านเลขที่ ๓๔ บ้านซับอุดม หมู่ ๑๓ ตำบลทุ่งจังหัน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอักษเดินทะ กันไพรี, บ้านเลขที่ ๑๔๙ บ้านหนองตาเฮียง หมู่ ๔ ตำบลดงอีจาน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุภาภรณ์ ขันตินัต, บ้านเลขที่ ๔๔ บ้านดงบัง หมู่ ๓ ตำบลดงอีจาน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายชานนท์ พันธ์ฤทธิ์, บ้านเลขที่ ๑๒ บ้านใหม่นำเจริญ หมู่ ๑๑ ตำบลทุ่งจังหัน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเอกรัตน์ ทองคำ, บ้านเลขที่ ๒๑ บ้านดงสันติ หมู่ ๑๐ ตำบลดงอีจาน อำเภอ โนนสุวรรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวชญาณิชา ทรัพย์มาก, บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๙ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวชลธิชา อินสำราญ, บ้านเลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๙ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายธีรยุทธ บุตรงาม, บ้านเลขที่ ๑๑๙ บ้านรัตนะ หมู่ ๒ ตำบลบุฤาษี อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสกลวรรณ อมาตยพงศ์, บ้านเลขที่ ๑๑๙ บ้านรัตนะ หมู่ ๒ ตำบลบุฤาษี อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒.

พระมนตรี นราธิโป เลขานุการเจ้าคณะอำเภอภูสิงห์,วัดไพรพัฒนา, หมู่ ๑๐ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสมยศ พันธ์มา, กรรมการมูลนิธิหลวงปู่สรวงวัดไพรพัฒนา, บ้านเลขที่ ๕๒ บ้านใหม่สามัคคี ห มู่ ๑๔ ตำบลตะเคียนราม อำเภอภูสิงห์ จังหวัด ศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒

นางชบาไพร ทองอินทร์, ผู้ประกอบการร้านขายอาหารและเครื่อดื่มในสถานที่ท่องเที่ยว วัดไพรพัฒนา, บ้านเลขที่ ๑๐๔ หมู่ ๑๐ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางเสรี คุมรอบ, ผู้ดูแลกระท่อมละสังขารหลวงปู่สรวงบ้านรุน, บ้านเลขที่ ๗๐ หมู่ ๗ บ้านรุน ตำบลอาโพน อำเภอบัวเชดจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

นายทัด เจียนงาม อาชีพ ผู้ดูแลกระท่อมละสังขารหลวงปู่สรวงบ้านรุน, บ้านเลขที่ ๘ หมู่ ๗ บ้านรุน ตำบลอาโพน อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

นายวสันต์ธิรักษ์ เจียนงาม, ผู้ดูแลกระท่อมละสังขารหลวงปู่สรวงบ้านรุน, บ้านเลขที่ ๒๘๐ หมู่ ๑๑ บ้านโพธิ์ใหญ่ ตำบลอาโพน อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

นางจารุวรรณ เจียนงาม, ผู้ดูแลกระท่อมละสังขารหลวงปู่สรวงบ้านรุน, บ้านเลขที่ ๒๘๐ หมู่ ๑๑ บ้านโพธิ์ใหญ่ ตำบลอาโพน อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

นายคาน ขันธรัตน์, ผู้ดูแลกระท่อมหลวงปู่สรวง(ต้นมะขาม), บ้านเลขที่ ๔๑ หมู่ ๗ บ้านจะบกน้อย ตำบลตาวัง อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

นางสวรรค์ ขันธรัตน์ (ยายแน๊บ), ผู้ดูแลกระท่อมหลวงปู่สรวง(ต้นมะขาม, บ้านเลขที่ ๔๑ หมู่ ๗ บ้านจะบกน้อย ตำบลตาวัง อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

นายสุเพส พอนจันทร์,บ้านเลขที่ ๕๒ บ้านบ่อหิน หมู่ ๕ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายพ่วย เทียมทัศน์, บ้านเลขที่ ๕๒ บ้านบ่อหิน หมู่ ๕ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวกัลยา อินทำนุ, บ้านเลขที่ ๖๑ บ้านโคกกระชาย หมู่ ๑๐ ตำบลเมืองไผ่ อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวมะลิวรรณ เงางาม, บ้านเลขที่ ๘ หมู่ ๑๐ ตำบลเมืองไผ่ อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอุทัย แสงทอง, บ้านเลขที่ ๑๓ หมู่ ๑๓ ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเจน แสงทอง, บ้านเลขที่ ๘ หมู่ ๑๓ ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายธีรวัฒน์ เดชอินทร์, บ้านเลขที่ ๒๘๑๑ หมู่ ๑๖ ตำบลน้ำอ้อม อำเภอกันทราลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางช่อฟ้า การะเกษ, บ้านเลขที่ ๒๘๑๑ หมู่ ๑๖ ตำบลน้ำอ้อม อำเภอกันทราลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอินทร์ทอง อินแป้น, บ้านเลขที่ ๑๕๖/๑ บ้านสี่เหลี่ยม หมู่ ๑๑ ตำบลโคกยาง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวอินทร์ปรียา อินแป้น, บ้านเลขที่ ๑๕๖/๑ บ้านสี่เหลี่ยม หมู่ ๑๑ ตำบลโคกยาง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายวรกาญจน์ สวนหนองแวง, บ้านเลขที่ ๙๘ บ้านปราสาทเบง หมู่ ๑๕ ตำบลกาบเชิง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายบังอร สวนหนองแวง, บ้านเลขที่ ๙๘ บ้านปราสาทเบง หมู่ ๑๕ ตำบลกาบเชิง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเจษฎาภรณ์ ดีงาม, บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านดงแคนใหญ่ หมู่ ๙ ตำบลดงแคนใหญ่ อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายวิสัยทัศน์ ศิวเรียน, บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๑ ตำบลหัวเสือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายธนิษฐา บุญขาว, บ้านเลขที่ ๒๙๘ บ้านปรือคันตะวันออก หมู่ ๕ ตำบลปรือใหญ่ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางขวัญจิรา บุญขาว, บ้านเลขที่ ๒๙๘ บ้านปรือคันตะวันออก หมู่ ๕ ตำบลปรือใหญ่ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางพร มาลัย, บ้านเลขที่ ๑๒ หมู่ ๑๐ ตำบลเมืองไผ่ อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสาคร เงางาม, บ้านเลขที่ ๑๘ หมู่ ๑๐ ตำบลเมืองไผ่ อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวชาลินี วงษ์แสนจิตร, บ้านเลขที่ ๖๓ ตำบลวังทองหลาง อำเภอวังทองหลาง จังหวัดกรุงเทพมหานคร, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวธารทิพย์ คตวิเชียร, บ้านเลขที่ ๘๘/๓๘ หมู่ ๖ ตำบลศีรษะจระเข้ใหม่ อำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวจิราวรรณ ฐิตรีไทย, บ้านเลขที่ ๙ หมู่ ๑๐ ตำบลบางกระสอ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวพิมพ์นารา , บ้านเลขที่ ๑๕๐ หมู่ ๙ ตำบลผักไหม อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสิทธิพล อินทะไชย, บ้านเลขที่ ๒๕ บ้านโนนม่วง หมู่ ๓ ตำบลโนนตาล อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายธีรภัทร ทองดี, บ้านเลขที่ ๕๑ บ้านโนนม่วง หมู่ ๓ ตำบลโนนตาล อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายจันทร์ โยธี, บ้านเลขที่ ๑๔๙/๑ หมู่ ๗ ตำบลกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสุทธิพงศ์ พงศ์อินทรสุทธิ์, บ้านเลขที่ ๓๓๒ บ้านอาโพน หมู่ ๑ ตำบลอาโพน อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอุดม เป็นการ, บ้านเลขที่ ๒๘๑๑ หมู่ ๑๖ ตำบลน้ำอ้อม อำเภอกันทรลักษ์จังหวัด ศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายผลศลิน รัตนวรเกียรติ์, บ้านเลขที่ ๕๙ บ้านนาตำบล หมู่ ๑ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวพุ่มพวง สุภเกษ, บ้านเลขที่ ๗๐ บ้านหนองหัวลิง หมู่ ๒ ตำบลหมากเขียบ อำเภอ เมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาววรินทร พนใจ, บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ ๑ ตำบลกังแอน อำเภอปราสาท จังหวัดสรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวจิตตรา บุตรงาม, บ้านเลขที่ ๘๓ บ้านนากลาง หมู่ ๘ ตำบลสะเดา อำเภอบัวเชด จังหวัดสรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเกยรติภูมิ พงศ์อินทรสุทธิ์, บ้านเลขที่ ๓๓๒ บ้านอาโพน หมู่ ๑ ตำบลอาโพน อำเภอบัวเชด จังหวัดสรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวศุภิสรา อินทะไชย, บ้านเลขที่ ๒๕ บ้านโนนม่วง หมู่ ๓ ตำบลโนนตาล อำเภอ เมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุดารัตน์ จันพะโยม, บ้านเลขที่ ๖๗/๖๑ หมู่ ๑, กรุงเทพมหานคร สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวจันทรา สายสุวรรณ, บ้านเลขที่ ๒๔๐๘/๑๐๘ พหนโยธิน อำเภอจตุจักร จังหวัด กรุงเทพมหานคร, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายธีรภัทร ทองดี, บ้านเลขที่ ๕๑ บ้านโนนม่วง หมู่ ๓ ตำบลโนนตาล อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุทิตย์ เงางาม, บ้านเลขที่ ๖๒ บ้านโคกกระชาย หมู่ ๑๐ ตำบลเมืองไผ่ อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายวิชัย จงศิริ, บ้านเลขที่ ๘๖ มทร.รัตนโกสินทร์ วิทยาลัยเพาะช่าง แขวงวังบูรพาภิรมย์ อำเภอพระนคร จังหวัดกรุงเทพมหานคร, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายนที วงศ์ ไชยา, บ้านเลขที่ ๙๘ หมู่ ๑๕ ตำบลกาบเชิง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสรินทร์, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวกันยา พันธุ์มะลี, บ้านเลขที่ ๑ บ้านสุขสมบูรณ์ หมู่ ๑๓ ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวประกายเพชร บริบูรณ์, จิตอาสาผู้ให้บริการอำนวยความสะดวกนักท่องเที่ยวในวัด โรงเรียนเบ็ตตี้ดูเมน ๒ ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางเกตุมณี มลสิน, บ้านเลขที่ ๘๘ บ้านหนองงูเหลือม หมู่ ๘ ตำบลเค็งใหญ่ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุวรรณภา สวัสดิวร, บ้านเลขที่ ๙๕/๓ บ้านเหล่าอินแปลง หมู่ ๓ ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายพีรวิชต์ เอี้ยมรัตน์, บ้านเลขที่ ๓๘๖ หมู่ ๑ ตำบลองครักษ์ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอำนาจ สาลี, บ้านเลขที่ ๑๑ บ้านเหล่าอินแปลง หมู่ ๓ ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธรจังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุพรรณษา สวัสดิวร, บ้านเลขที่ ๙๕/๓ บ้านเหล่าอินแปลง หมู่ ๓ ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายอภิสิทธิ์ ไชยมั่น, บ้านเลขที่ ๓๗ บ้านโนนโหนน หมู่ ๖ ตำบลโนนโหนน อำเภอ วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุภาทิพย์ พูลสิทธ์, บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ ๒ ตำบลไร่น้อย อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายนุช บัวจันทร์, บ้านเลขที่ ๖๖ หมู่ ๔ ตำบลโนนปูน อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางพรเพ็ญ อุดมวรรณ, บ้านเลขที่ ๙๔ หมู่ ๒ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวเจริญศรี อยู่เทพ, บ้านเลขที่ ๙๖ หมู่ ๒ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวรัชนีพร บุญสนอง, บ้านเลขที่ ๑๘๘ หมู่ ๑ ตำบลวารินชำราบ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายเลิศชาย หาทรัพย์, บ้านเลขที่ ๘๔๕/๕ หมู่ ๒ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางจันทร์เพ็ญ รอนใหม่, โรงเรียนวัดท่าวังหิน ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวิชุดา เครือสมจิต, บ้านเลขที่ ๑๔๑/๑ หมู่ ๑๑ ตำบลบางครุ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายฉลอง สีแหส,บ้านเลขที่ ๙ หมู่ ๑๐ ตำบลโพธิ์ อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายรณวิต เปี้ยทอง, บ้านเลขที่ ๙ หมู่ ๓ บ้านนาเจริญ ตำบลนาเจริญ อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวกลิพร อาจตาฝาย,บ้านเลขที่ ๒๙๙ หมู่ ๑๐ ตำบลคำขวาง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวฟ้า อาจตาฝาย,บ้านเลขที่ ๒๙๙ หมู่ ๑๐ ตำบลคำขวาง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายสันติรูป เจียรนัย, บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ ๑ บ้านห้วยไผ่ ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวนิภาพร คำพูล,บ้านเลขที่ ๓๗๗ ตำบลราษฎร์บูรณะ อำเภอราษฎร์บูรณธ จังหวัดกรุงเทพมหานคร, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายวัชรากร ล้อมลังกา, บ้านเลขที่ ๘๙/๒๙ หมู่ ๓ บ้านพฤกษาวิลล์ ตำบลบางกะจี อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวสุวรรณา จอมขวัญ, บ้านเลขที่ ๓๗/๔๑ หมู่ ๑ บ้านห้วยไผ่ ตำบลคลองเกลือ อำเภอปากเกล็ด จังหวัดนนทบุรี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวแพรว บุญกอง, บ้านเลขที่ ๒๓๐ หมู่ ๑ ตำบลนิคม อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสมปอง แก้วโท,บ้านเลขที่ ๔๙ หมู่ ๑ บ้านนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอพิบูลมังสาหารจังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายชาย ภาระเวช, บ้านเลขที่ ๖ บ้านโนนใหญ่ หมู่ ๑๐ ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นายยงยุทธ ภาระเวช, บ้านเลขที่ ๖ บ้านโนนใหญ่ หมู่ ๑๐ ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางบัว ทีคำ,บ้านเลขที่ ๔๙ หมู่ ๑ บ้านนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอพิบูลมังสาหารจังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางบุญยืน เกษเจริญคุณ ,บ้านเลขที่ ๔๐/๑ หมู่ ๑ บ้านท่าวังหิน ตำบลในเมือง อำเภอเมืออุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

นางสาวชฎาพร ใจภพ,บ้านเลขที่ ๒๒ หมู่ ๓ บ้านเปือย ตำบลโนนกาเล็น อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี, สัมภาษณ์, ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๒.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก : บทความวิจัย
ภาคผนวก ข : กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้
ภาคผนวก ค : ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์
ภาคผนวก ฆ : เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
ภาคผนวก ง : รูปภาพประกอบกิจกรรมการวิจัย
ภาคผนวก จ : แบบสรุปโครงการ

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

A Study of History and Routes of Religious and Cultural Tourism in the South East Region

ผศ.ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
พระครูศรีสุนทรสรกิจ,ผศ.ดร.
พระมหาสมบัติ ธานวโร

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ วิธีดำเนินการวิจัย เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้ คำว่าอีสานใต้หมายถึงจังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา ในดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่มานานไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ก่อนเกิดอาณาจักรขอมและสุโขทัย เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี วัฒนธรรมสำคัญอีสานใต้เกิดจากคน ๔ กลุ่ม คือ เขมร กูย ลาว และไทยโคราช แต่ละกลุ่มมีวัฒนธรรม ภาษาพูด เป็นของตนเอง คือ ภาษาเขมร กูย ลาว และไทยโคราช มีวิถีชีวิตเรียบง่าย อนุรักษ์ภาษา วัฒนธรรม ของตนไว้ได้อย่างดี

เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เลือกมาเป็นตัวอย่างในการวิจัยมี ๘ แห่ง อยู่ใน ๕ จังหวัด ๑) จังหวัดนครราชสีมา คือ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ คือ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ คือ วัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ คือ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี คือ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป มีความเชื่อมโยงกับศาสนาและวัฒนธรรม ด้านศาสนา มีกิจกรรมท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับองค์ประกอบศาสนา คือ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ด้านวัฒนธรรม มีกิจกรรมท่องเที่ยว

เชื่อมโยงกับประเภทวัฒนธรรม คือ วัตถุธรรม วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม วัฒนธรรมเป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย และ สหธรรม วัฒนธรรมมารยาททางสังคม

ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ก่อให้เกิดผลกระทบด้านบวกมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยรวม เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ คือ ๑) สภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานพื้นฐาน ห้องน้ำมีความพอเพียง สะอาด ปลอดภัย น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี มีทางเข้าถึงสะดวกปลอดภัย ๒) สภาพทั่วไปด้านสิ่งปลูกสร้าง วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม ๓) สภาพทั่วไปด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม มีการบริหารจัดการของเสียดี อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย มีบริเวณนั่งพักผ่อน ได้รับบริการดีจากเจ้าหน้าที่ ๔) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อศาสนา มีความเคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรม ๕) พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรม วัตถุธรรม ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง คติธรรม ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม เนติธรรม ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม สหธรรม ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม, เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม, ผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

Abstract

This research aimed to study history and culture, routes of Religious and cultural tourism, and impact of religious and cultural travel in the South East Region. Data was collected by studying documents, observations, interviews and small group discussions. Descriptive data analysis was used in the research. The findings were as follows:

The word Southern Isaan refers to the provinces in the lower northeastern region of Thailand. Its border is connected with the Mun River in the Southeast, and dominated by the Dongrek mountain range the in the East. In this land, there was a group of people who lived for a long time not less than 3,000 - 4,000 years before the Khmer Empire and Sukhothai. This could be proved from prehistoric paintings at Tham Khao Chan Ngam Temple, Sikhio District, Nakhon Ratchasima province and paintings at Pha Taem National Park, Khong Chiam District, Ubon Ratchathani province. The important cultures of the South Isan were originated from four groups of people, namely; Khmer, Kui, Lao, and Thai Korat. Each group has its own spoken language culture, namely; Khmer, Kui, Lao, and Thai Korat languaes. They led a simple way of life, preserving their languages and cultures.

Eight Religious and cultural tourism routes of five provinces in the South East were selected as an example in the research. They were as follows; 1) Somdej Phra Phutthachan Foundation (To Phrom Raysang) and Phimai Historical Park in Nakhon Ratchasima province 2) Phanom Rung Historical Park and Prasat Muang Tam in Buri Ram province 3) the temple of Khao Sala Atullathanajaro And Wat Pa Aiang (Elephant Mausoleum) in Surin Province 4) Wat Phrai Phatthana (Luang Pu Suang) in Si Sa Ket Province 5) Wat Sirindhorn Wanaram Phu Phrao in Ubon Ratchathani province. Those temples and historical sites were related with religion and culture. In the aspect of religion, there were tourist activities linked to religious elements, namely, Buddha images or idols, religious teaching, religious personnel, religious places, and religious ceremonies. In the aspect of culture, there are tourism activities linked to cultural categories, namely, material, culture, morale, principle of life, ethics about law, and culture of social etiquette.

The impact of tourist behaviors caused the most positive impact to religious and cultural attractions with a total average equal to ๙๘.๐๔ percent, as following details; 1) general conditions of basic infrastructure i.e. sufficient, clean, and safe bathroom, sufficient water supply, well telecommunication system, well electrics systems, and convenient transportation; 2) general conditions for buildings i.e. orderly building, and beautiful tourism resources; 3) general conditions in places and environments i.e. good waste management, safe and clean buildings, safe sitting area, good services; 4) tourist behaviors towards religion i.e. respectful to the Buddha image or the idol, the religious teaching, religious personnel, religious places and religious ceremonies; 5) tourist behaviors towards culture, i.e. usage four factors correctly according to dharma, practice in a good ethics according to a morality, complying with laws and prohibitions in morale, and social etiquette practices according to the social norms.

Keywords: history and culture, routes of Religious and cultural tourism, impact of religious and cultural travel in the South East Region

บทนำ

อีสานใต้คือจังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทยซึ่งมีน้ำมูลไหลผ่าน ดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่มานานไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ทำให้มีวัฒนธรรมหลากหลายเกิดจากคน ๔ กลุ่ม คือ เขมร กูย ลาว และไทยโคราช แต่ละกลุ่มมีสำเนียงภาษาพูด เป็นของตนเอง คือ ภาษาเขมร กูย ลาว และไทยโคราช มีวิถีชีวิตเรียบง่าย อนุรักษ์ภาษา วัฒนธรรม ของตนไว้ได้อย่างดี ซึ่งส่งผลให้เกิดแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักและดึงดูด

นักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวเป็นจำนวนมากจนกลายเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ซึ่งมีกิจกรรมท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับองค์ประกอบศาสนา คือ ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีกรรม และเชื่อมโยงกับประเภทวัฒนธรรม คือ วัตถุธรรม วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม วัฒนธรรมเป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย และสหธรรม วัฒนธรรมมารยาททางสังคม การท่องเที่ยวดังกล่าวได้ส่งผลกระทบทางบวก ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยรวมในดินแดนอีสานใต้ เป็นปัจจัยส่งผลให้เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของชาติโดยรวมดีขึ้นตามไปด้วย

วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย

๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้

๒ เพื่อศึกษาเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๓ เพื่อศึกษาผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นรูปแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คือ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ และเป็นรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) คือ เป็นการวิจัยภาคสนามที่คณะนักวิจัยต้องลงพื้นที่ภาคสนามในการศึกษา การสังเกต และการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย มี ๓ แบบ คือ ๑) แบบบันทึกเอกสาร ใช้บันทึกการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ๒) แบบบันทึกการสังเกต ใช้บันทึกการสังเกตเก็บรวบรวมข้อมูลสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ ๓) แบบสัมภาษณ์ ใช้บันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์ กลุ่มนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว กลุ่มผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว กลุ่มผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว และกลุ่มนักท่องเที่ยว วิเคราะห์ข้อมูลแบบบรรยายหรือพรรณนา (Descriptive Analysis) ตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัย

การวิจัยนี้มีวิธีดำเนินการวิจัย คือ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา ผลการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้ ผลการวิจัยพบว่า

๑ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้

ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ความหมายของอีสานใต้ และความเป็นมาของอีสาใต้ ผลการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจ คือ

๑.๑ ประวัติศาสตร์อีสานใต้

ความหมายของคำว่า “อีสาใต้” คือ พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา

ความเป็นมาของอีสาใต้ ในดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ร่วมกันมานานแล้วไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ก่อนเกิดอาณาจักรขอม(เขมร) และก่อนเกิดอาณาจักรสุโขทัย เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และ แหล่งโบราณคดี บ้านปราสาท ตำบลธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ในหลุมขุดค้นที่ ๑ มีการสำรวจพบโครงกระดูกฝังอยู่ในชั้นดินแต่ละสมัย แต่ละยุคมีลักษณะการฝังที่ต่างกันไป ยุค ๓,๐๐๐ ปี อยู่ในชั้นดินระดับล่างสุดลึก ๕.๕ เมตร เป็นต้น

๑.๒ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้

ผลจากวิจัยนี้มีอยู่ ๘ แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวอยู่ใน ๕ จังหวัดอีสานใต้ ประกอบด้วย ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และหมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว

๒ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมคือที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีความเชื่อมโยงกับสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ประเด็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้มีเนื้อหาในการอภิปรายผลอยู่ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) **และ** ปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) และ ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว แหล่งท่องเทียวใน ๕ จังหวัดอีสาสนใต้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจ คือ

๒.๑ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล

กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้ คือ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ หมู่ที่ ๓ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ และ

วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี มีผลการวิจัยดังนี้

สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ผลการวิจัยพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง ด้านสิ่งปลูกสร้างรวมทั้งด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ที่เป็นดึงดูดจุดสนใจของนักท่องเที่ยวของแต่ละแห่ง เช่น ตำหนักวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ภายในตำหนักมีการประฐานรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ผาพระหรือผาลานนาคปรกอยู่บนชะง่อนเขา เป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร สุสานช้าง ศาลาเอราวัณ และศูนย์คชศึกษาเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) มณฑปปราสาทและสรีระสังขารหลวงปู่สรวงในมณฑปปราสาทเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) อุโบสถ มีต้นแบบมาจากวัดเชียงทองหลวงพระบางประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เป็นต้น

กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังนี้ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชาพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว ด้านศาสนธรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวสวดมนต์และนั่งสมาธิ ด้านศาสนบุคล มีพระสงฆ์หรือมีรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ เป็นต้น ให้นักท่องเที่ยวกราบไหว้บูชา ด้านศาสนสถาน มีโบสถ์ วิหาร ตำหนัก ปราสาท ศาลา หรือ มณฑปปราสารท เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ วัตถุมงคล ถวายทานแด่พระสงฆ์ ตักบาตรพระประจำวันเกิด เคาะระฆัง ให้อาหารปลา และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังนี้ ด้านวัตถุธรรม เช่น มีโบสถ์ วิหาร ตำหนัก ปราสาท ศาลา หรือ มณฑปปราสารท เป็นต้น ด้านคติธรรม แหล่งท่องเที่ยวมีการประชาสัมพันธ์ให้ข้อคิดคติธรรมเรื่องความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติ**ธรรม** มีป้ายประกาศเป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ ด้านสหธรรม แหล่งท่องเทียวมีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นต้น

๒.๒ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล

กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้ คือ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทเมืองต่ำเป็น ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีผลการวิจัยดังนี้

สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ผลการวิจัยพบว่า ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การ

ได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย มีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง ด้านสิ่งปลูกสร้างรวมทั้งด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ที่เป็นดึงดูดจุดสนใจของนักท่องเที่ยวของแต่ละแห่ง เช่น ปราสาทพิมายประกอบด้วย พลับพลาเปลื้องเครื่อง สะพานนาคราช ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ชาลาทางเดิน บรรณาลัย สระน้ำ ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทประธาน พลับพลา ปรางค์หินแดง ปรางค์พรหมทัต และ หอพราหมณ์ นอกจากตัวปราสาทที่ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายแล้ว ภายในกำแพงเมืองยังประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญอีกหลายแห่ง คือ กำแพงเมืองประตูเมือง เมรุพรหมทัต สระน้ำโบราณ เป็นต้น ปราสาทพนมรุ้งประกอบด้วย บันไดต้นทาง พลับพลาเปลื้องเครื่อง ทางดำเนิน สะพานนาคราชชั้นที่ ๑ บันไดขึ้นปราสาท ลานด้านหน้าปราสาท สะพานนาคราชชั้นที่ ๒ ลานปราสาทและระเบียงชั้นนอก ซุ้มประตูและระเบียงชั้นใน สะพานนาคราชชั้นที่ ๓ ปราสาทประธาน ปราสาทอิฐ ๒ หลัง ปรางค์น้อย บรรณาลัย อาคารก่อด้วยศิลาแลง เป็นต้น และ ปราสาทเมืองต่ำประกอบด้วย กำแพงแก้วและซุ้มประตู ลานปราสาทและสระน้ำ ระเบียงคดและซุ้มประตู กลุ่มปราสาทอิฐ และบรรณาลัย เป็นต้น

ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา คือ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ ด้านศาสนธรรม ด้านศาสนบุคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนพิธีกรรม ในสถานที่แห่งนี้มิได้มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแต่อย่างใด มีแต่เพียงรูปเคารพต่าง ๆ ไว้ให้เท่านั้น สำหรับนักท่องเที่ยวคนใดมีความประสงค์จะสวดมนต์ กราบไหว้ ขอพรใด ๆ ตามความเชื่อของแต่ละบุคคลก็สามารถกระทำได้ แต่ทั้งนี้ต้องมิขัดต่อกฎ ข้อห้าม ที่ทางอุทยานประวัติศาสตร์มิมายกำหนด ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ ด้านวัตถุธรรม ด้านคติธรรม ด้านเนติธรรม และด้านสหธรรม

๓ ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้ ๒ ด้าน คือ ด้านบวก เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี และ ด้านลบ เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย สำหรับผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่นำมาอภิปรายผลในหัวข้อนี้ หมายถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารสมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ หมู่บ้านช้าง ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว จากผลการวิจัย พบว่า พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม “แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด ถือได้ว่าเป็นผลกระทบในทางบวก คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ได้มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนานักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการ

อนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมากขึ้น เป็นต้น

อภิปรายผล

เพื่อให้เกิดความชัดเจนทำความเข้าใจได้ง่ายจะได้อภิปรายผลการวิจัยเรียงตามวัตถุซึ่งมีข้อค้นพบที่น่าสนใจนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๑. ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้

อีสานใต้หมายถึงพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า หากแบ่งจังหวัดในภาคอีสานออกเป็น ๓ ส่วน คือ อีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ โดยอาศัยลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์ที่ว่าด้วยภูมิอุทกคือแหล่งน้ำต่าง ๆ เป็นเกณฑ์ก็จะได้ว่า จังหวัดที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่านและบางจังหวัดที่มีอาณาเขตด้านทิศเหนือติดกับจังหวัดที่มีน้ำโขงไหลผ่าน เว้นจังหวัดอุบลราชธานีจัดอยู่ในกลุ่มอีสานเหนือ จังหวัดที่มีแม่น้ำชีไหลผ่านเว้นจังหวัดอุบลราชธานีจัดอยู่ในกลุ่มอีสานกลาง และจังหวัดที่มีแม่น้ำมูลไหลผ่านจัดอยู่ในกลุ่มอีสานใต้ หากดูจังหวัดในอีสานใต้แล้วจะพบว่า มีอยู่ทั้งหมด ๕ จังหวัด คือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และ อุบลราชธานี ซึ่งใน ๕ จังหวัดนี้ล้วนมีน้ำมูลไหลผ่านจึงจัดเข้าอยู่ในกลุ่มอีสานใต้ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับที่ นิรันดร์ กุลฑานันท์ ให้ความหมายว่า “อีสานใต้เป็นพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีน้ำมูลไหลผ่าน”[๑] ในดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ร่วมกันมานานแล้วไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ในอีสานใต้มีแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญ คือ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร วัดป่าอาเจียงและหมู่บ้านช้าง วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) และวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะว่าสถานที่ดังกล่าวเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมมีชื่อเสียงมีความสำคัญเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป หากนักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอีสานใต้แล้วมักไม่พลาดที่จะเข้าไปเยี่ยมเยียนเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวดังที่ได้เอ่ยนามไว้แล้วนี้

๒. เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้

เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมคือที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของนักท่องเที่ยว เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีความเชื่อมโยงกับสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เส้นทางที่

---

[๑] นิรันดร์ กุลฑานันท์, **อีสานใต้,** สถาบันวิจัยและพัฒนาภาคอีสานและอินโดจีน, < https://www.gotoknow.org/posts/108893 >, ๕ มี.ค.๖๒.

เชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล เช่น อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ เลขที่ ๒๕๘ หมู่ที่ ๓ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ และวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ๒) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนคราชสีมา ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทเมืองต่ำเป็น ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ แหล่งท่องเที่ยวทั้งสองกลุ่มนี้ได้มีความพยามยามบริหารจัดการด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ในแหล่งท่องเที่ยวให้ไปตามหลัก ๕A Model คือ (๑) สิ่งดึงดูดใจ Attraction) (๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) (๓) การเข้าถึง (Accessibility) (๔) กิจกรรม (Activity) และ (๕) การบริการเสริมทางการท่องเที่ยว (Ancillary Services) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยวที่ให้ไว้ว่า ปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวซึ่งองค์การภาครัฐจัดดำเนินการอยู่ในปัจจุบันแบ่งเป็น ๖ ด้าน คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว[๒]

๓. ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้ ๒ ด้าน คือ ด้านบวก เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี และ ด้านลบ เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย จากผลการวิจัย พบว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม “แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้” มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด ถือได้ว่าเป็นผลกระทบในทางบวก คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ได้มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนานักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมากขึ้น เป็นต้น

---

[๒] สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว, **แนวทางบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ทางประวัติศาสตร์ ทางวัฒนธรรม**, หน้า ๖๐-๖๔, <https://www.dot.go.th/ebooks/ebooks-view/430>, July 2019.

ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ มีการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพ ผลการวิจัยนี้มีบางส่วนที่สอดคล้องและบางส่วนไม่สอดคล้อง กับ พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ ได้ทำการวิจัย เรื่อง รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร **ซึ่งมีผลของการวิจัย**ดังนี้ (๑) บางส่วนที่สอดคล้อง คือ ผลการวิจัยของ พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ พบว่า ผลการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่มีความเห็นว่า วัดทั้ง ๙ วัด สามารถเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ โดยวัดสามารถจัดการเพื่อรองรับทางการท่องเที่ยวได้ เช่น มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถาปัตยกรรมภายในวัดในระดับดี รองลงมา ได้แก่ มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม การจัดพื้นที่ภายในวัด เช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป หรือที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวัดหรือทางพระพุทธศาสนา การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวและการเที่ยวชมภายในวัด ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ก็จะต้องมีการวางระบบการจัดการให้เหมาะสม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (๒) บางส่วนที่สอดคล้อง คือ ผลการวิจัยของพบว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในวัดมีหลายปัญหา ตั้งแต่การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ โอกาส และวัฒนธรรมอันดีงามของไทยและระเบียบวัด โดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ การไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อมและขาดความเป็นระเบียบในการเที่ยวชม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย การรุกล้ำของร้านขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชนไปจนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม[๓] แต่ผลของการศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้นี้ได้พบว่า จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยในแหล่งท่องเที่ยว ๘ แห่ง จาก ๕ จังหวัดในอีสานใต้ จำนวน ๒๙๙ รูป/คน ผลการวิจัยพบว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาในอีสานใต้ ได้มีการบริหารจัดการสภาพทั่วไปด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด จึงทำให้มีผลกระทบด้านลบต่อแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้โดยรวมน้อยที่สุด เป็นต้น

สรุปผลการวิจัย

ผลของการวิจัยนี้ทำให้เห็นประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ดังนี้

ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ ในมิติทางด้านประวัติศาสตร์ได้ค้นพบองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวว่าด้วยความเป็นไปของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งผ่านมาแล้วแต่อดีตในดินแดนอีสานใต้ และในมิติทางด้านวัฒนธรรม ได้ค้นพบและเห็น

---

[๓] พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ,“รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ก บทคัดย่อ.

สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณี พิธีกรรม ภูมิปญญา ศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศีลธรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและสิ่งต่าง ๆ ซึ่งกลุมคนอีสานใต้ได้ร่วมกันสร้างสรรค์ สั่งสม ปลูกฝง สืบทอด เรียนรู้ ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ อย่างสันติสุขและยั่งยืนต่อกันเรื่อยมา

ด้านเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ในมิติทางด้านศาสนาได้ค้นพบ เส้นทางการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งมีที่เกิดจากองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี และ ความศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบดังกล่าวทำให้เกิดศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมไปถึงประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นด้วย และในมิติทางด้านวัฒนธรรม ได้ค้นพบองค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็น ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เกี่ยวกับปัจจัยสี่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจได้มาจากปรัชญา ศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนส่วนใหญ่ซึ่งมีการปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา หรือ ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคมซึ่งใช้ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น เป็นมารยาทและคุณธรรมที่ควรปฏิบัติ เป็นต้น

ด้านผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผลกระทบนี้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งด้านบวกและลบ คือ ด้านบวก เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านศาสนา คนมีความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น วัฒนธรรมได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้ประเทศได้มีโอกาเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมาขึ้น เป็นต้น ด้านลบ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย เช่น ด้านศาสนา คนขาดความเคารพในศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา หรือ ด้านวัฒนธรรม เช่น ไม่ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ไม่ได้สืบทอดวัฒนธรรม ประเทศขาดโอกาสได้เผยแพร่เอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น แต่ผลของวิจัยนี้ได้พบว่ามีผลกระทบในด้านบวกมากที่สุดแสดงให้เห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาในอีสานใต้ ได้มีการบริหารจัดการสภาพทั่วไป ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ด้านสิ่งปลูกสร้าง ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้อย่างมีคุณภาพ ผลจากการค้นพบนี้จะเป็นข้อมูลนำไปใช้เพื่อการวางแผนพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว เป็นต้นต่อไป

ข้อเสนอแนะ

หน่วยงานภาครัฐที่กำกับดูและเกี่ยวกับการท่องเที่ยวควรนำผลวิจัยนี้ไปเป็นข้อมูลประกอบการจัดทำและการวางแผนพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว นำเผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ สร้างเครือข่ายความร่วมมือ ภาครัฐ เอกชน องค์กรในท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และภาคประชาชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

นิรันดร์ กุลฑานันฑ์, **อีสานใต้,** สถาบันวิจัยและพัฒนาภาคอีสานและอินโดจีน, < https://www.gotoknow.org/posts108893 >, March 2562.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ,“รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ก บทคัดย่อ.

สำนักพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว, **แนวทางบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ทางประวัติศาสตร์ ทางวัฒนธรรม**, หน้า ๖๐-๖๔, https://www.dot.go.th/ebooks/ebooks-view/430>, 12 July.2562.

ภาคผนวก ข
กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการน าผลการวิจัยไปใช้

๑. จัดโครงการ **“กิจกรรมเสริมหลักสูตรสิกขาจากริก”** นำนิสิตที่ศึกษาอยู่ในหลักสูตรระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และ คณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาสิกขาจาริก แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๒. ใช้จัดการเรียนการสอนรายวิชา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน และวิชาที่สัมพันธ์ หลักสูตรปริญญาตรีและปริญญาโท ที่เปิดสอนใน มจร. วิทยาเขตสุรินทร์

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ	ผลที่ได้รับจากโครงการ
เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้	- ประชุมเตรียมความพร้อมของคณะนักวิจัยโครงการภายใต้แผนงานวิจัย - กำหนดประเด็นวิจัย กิจกรรมการวิจัย แนวทางในการทำวิจัย - เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง -ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล วิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย ในพื้นที่อีสานใต้ -ประชุมติดตามผลผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๑	- ประชุมเตรียมความพร้อม กำหนดประเด็นกิจกรรม และแนวทางทำวิจัย - เก็บข้อมูลจากเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง - ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ - ประชุมติดตามผลโครงการในระยะที่ ๑ - วิเคราะห์ข้อมูลประวัติศาสตร์ เส้นทาง และผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้	- นำข้อมูลที่ได้มาจัดสัมมนาโดยให้นิสิตและผู้สนใจได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ - จัดโครงการ **“กิจกรรมเสริมหลักสูตรสิกขาจาริก”** นำนิสิตที่ศึกษาอยู่ในหลักสูตรระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และ คณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาสิกขาจาริกแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ - ได้ส่งเสริมและพัฒนานิสิตในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ เป็นการบูรณาการงานวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน - ได้เสริมสร้างความรู้ เพิ่มประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ทักษะในการเขียนวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการให้กับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
เพื่อศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและ	- ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล วิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย ในพื้นที่อีสานใต้	- ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ - ประชุมติดตามผลโครงการใน	- นำข้อมูลที่ได้มาจัดสัมมนาโดยให้นิสิตและผู้สนใจได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผลกระทบของการ

วัฒนธรรมในอีสานใต้	- ประชุมติดตามผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๒	ระยะที่ ๒ - วิเคราะห์ข้อมูลประวัติศาสตร์ เส้นทาง และผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้	ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ - จัดโครงการ **"กิจกรรมเสริมหลักสูตรสิกขาจาริก"** นำนิสิตที่ศึกษาอยู่ในหลักสูตรระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และ คณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาสิกขาจาริกแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ - ได้ส่งเสริมและพัฒนานิสิตในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ เป็นการบูรณาการงานวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน - ได้เสริมสร้างความรู้ เพิ่มประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ทักษะในการเขียนวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการให้กับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
เพื่อศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้	- - วิเคราะห์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ - ประชุมติดตามผลการดำเนินโครงการในระยะที่ ๓ - เขียนร่างรายงาน	- ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ - ประชุมติดตามผลโครงการในระยะที่ ๓ - วิเคราะห์ข้อมูลประวัติศาสตร์ เส้นทาง และผลกระทบการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ - เขียนร่างรายงานการวิจัยฉบับฉบับสมบูรณ์ - ประชุมติดตาม	- นำข้อมูลที่ได้มาจัดสัมมนาโดยให้นิสิตและผู้สนใจได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ - จัดโครงการ **"กิจกรรมเสริมหลักสูตรสิกขาจาริก"** นำนิสิตที่ศึกษาอยู่ในหลักสูตรระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และ คณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาสิกขาจาริกแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ - ได้ส่งเสริมและพัฒนานิสิตในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ เป็นการบูรณาการงานวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนใน

	การวิจัยฉบับฉบับสมบูรณ์ - รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ บทความวิจัย เผยแพร่งานวิจัย	ผลโครงการในระยะที่ ๓ ก่อนจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์และเขียนบทความเผยแพร่ - รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ บทความวิจัย เผยแพร่งานวิจัย	รายวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน - ได้เสริมสร้างความรู้ เพิ่มประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ทักษะในการเขียนวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการให้กับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต
มจร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ฆ เครื่องมือวิจัย

แบบบันทึกเอกสาร

ชื่อผู้อ่านและบันทึก.....

เพื่อการวิจัย เรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ (สำหรับบันทึกการค้นคว้าจากเอกสารและข้อมูลในพื้นที่ภาคสนาม)

ชื่อเอกสารที่บันทึก (ใส่บรรณานุกรม)

.....

.....

.....

เนื้อหาที่พบ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(.....)

...../...../.....

แบบบันทึกการสังเกต

ชื่อสถานที่ท่องเที่ยว,.....บ้าน.....หมู่ที่.....
ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

๑. เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้เก็บข้อมูลโดยใช้แบบบันทึกเก็บข้อมูลจากเอกสาร ประเด็นสังเกต มีการเก็บรวบรวมข้อมูลใน ๓ ประเด็นดังนี้

ประเด็นที่ ๑ สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว

ประเด็นที่ ๒ พฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่แสดงออกต่อศาสนาและวัฒนธรรม

รายการสังเกต	บันทึกการสังเกตเก็บข้อมูลภาคสนาม
ประเด็นที่ ๑ สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว	
๑) ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน	
๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง	
๓) ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	
ประเด็นที่ ๒ พฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่แสดงออกต่อองค์ประของศาสนา	
๑) ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ	

รายการสังเกต	บันทึกการสังเกตเก็บข้อมูลภาคสนาม
๒) ด้านศาสนธรรม	
๓) ด้านศาสนบุคล	
๔) ด้านศาสนสถาน	
๕) ด้านศาสนพิธี/พิธีกรรม	

รายการสังเกต	บันทึกการสังเกตเก็บข้อมูลภาคสนาม
ประเด็นที่ ๓ พฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่แสดงออกต่อวัฒนธรรม ๑) ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น ของกิน ของใช้ บ้านเรือน โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ	
๒) ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นหลักการดำเนินชีวิต เช่น เสียสละ ขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู	
๓) ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย เช่น กฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ คำสั่ง ประกาศ ประเพณีดีงาม	
๔) ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม เช่น มารยาทในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อและสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ	

ชื่อผู้สังเกตและบันทึก.....

วัน/เดือน/ปี...../...../.....

แบบสัมภาษณ์ (ชุดที่ ๑)

เพื่อการวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้
(**สัมภาษณ์กลุ่ม :** นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว)

ส่วนที่ ๑ : เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ (ส่วนผู้วิจัยเป็นผู้บันทึกก่อนการสัมภาษณ์)

ชื่อ - นามสกุล ของผู้ให้สัมภาษณ์.....
ตำแหน่งงานปัจจุบัน.....
สถานที่ทำงานปัจจุบัน .....

ส่วนที่ ๒ : เป็นข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาที่สัมภาษณ์

๑. ประเด็นประวัติศาสตร์อีสานใต้

๑) คำว่าอีสานใต้จะให้คำจำกัดความได้อย่างไร.....
.....
.....
.....

๒) แนวคิดในเรื่องนี้มีที่มาอย่างไร.....
.....
.....

๓) คนที่คิดเรื่องนี้เขามีหลักการสำคัญอย่างไร.....
.....
.....
.....

๔) เขาจัดแบ่งประเภทกันอย่างไร.....
.....
.....

๕) หากจะศึกษาเรื่องนี้จะเริ่มจากจุดไหนและใช้วิธีอย่างไร.....
.....
.....
.....

๖) แนวคิดเรื่องประวัติศาสตร์อีสานใต้จะนำไปใช้ประโยชน์อะไรได้บ้าง.....
.....
.....
.....

๒. ประเด็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑) คำว่าเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้จะให้คำจำกัดความได้อย่างไร.....
.....
.....
.....

๒) แนวคิดในเรื่องนี้มีที่มาอย่างไร.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๓) คนที่คิดเรื่องนี้เขามีหลักการสำคัญอย่างไร.....
.....
.....
.....
.....

๔) เขาจัดประเภทกันอย่างไร.....
.....
.....
.....
.....

๕) หากจะศึกษาเรื่องนี้จะเริ่มจากจุดไหนและใช้วิธีอย่างไร.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๖) แนวคิดเรื่องนี้จะนำไปใช้ประโยชน์อะไรได้บ้าง.....
.....
.....
.....
.....
.....

๓. ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑) ด้านสภาพทั่วไป

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ/ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน/สิ่งปลูกสร้าง /สถานที่และสภาพแวดล้อม ในสถานที่ท่องเที่ยวโดยภาพรวมเป็นอย่างไร.....

.....

.....

๒) ด้านศาสนา

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ/พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ/หลักธรรม/พระสงฆ์/ศาสนสถาน/พิธีกรรมทางศาสนา โดยภาพรวมเป็นอย่างไร.....

.....

.....

๓) วัฒนธรรม

(๑) ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อของกิน ของใช้ ที่พักอาศัย โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เป็นต้น โดยภาพรวม ๆ มีลักษณะอย่างไร .....

.....

.....

(๒) ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวได้แสดงออกถึงความรับผิดชอบ ขยันประหยัด ซื่อสัตย์ อดทน เสียสละ กตัญญู เป็นต้น โดยภาพรวมเป็นอย่างไร.....

.....

.....

(๓) ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวได้แสดงออกด้านการเคารพกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ คำสั่ง ประกาศ ประเพณีดีงามของสังคม เป็นต้น โดยภาพรวมเป็นอย่างไร.....

.....

.....

(๔) ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม

<u>คำถาม</u> : มารยาทของนักท่องเที่ยวที่แสดงออกในที่พัก สถานที่ท่องเที่ยว ศาสนสถาน การติดต่อและสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น โดยภาพรวมเป็นอย่างไร.....

.....

.....

ส่วนที่ ๓ : ข้อมูลเกี่ยวกับข้อสังเกตของผู้สัมภาษณ์(ถ้ามี) ชื่อผู้สัมภาษณ์ และ วัน เดือน ปี ที่สัมภาษณ์

.....

.....

(.....)

ผู้สัมภาษณ์

...../...../.....

แบบสัมภาษณ์ (ชุดที่ ๒)

เพื่อการวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้
(**สัมภาษณ์กลุ่ม :** ผู้บริหารจัดการการท่องเที่ยว/ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว/ผู้ประกอบการการท่องเที่ยว)

ส่วนที่ ๑ : เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ (ส่วนผู้วิจัยเป็นผู้บันทึกก่อนการสัมภาษณ์)

ชื่อ - นามสกุล ของผู้ให้สัมภาษณ์.....
ตำแหน่งงานปัจจุบัน.....
สถานที่อยู่/ทำงาน ปัจจุบัน เลขที่ .....บ้าน.....
หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

ส่วนที่ ๒ : เป็นข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาเฉพาะประเด็นผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๑) ด้านสภาพทั่วไป

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ/ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน/สิ่งปลูกสร้าง/สถานที่และสภาพแวดล้อมในสถานที่ท่องเที่ยว โดยภาพรวมเป็นอย่างไร.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒) ด้านศาสนา

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อ/พระพุทธรูปหรือเทวรูป/หลักธรรม/พระสงฆ์/ศาสนสถาน/พิธีกรรมทางศาสนา โดยภาพรวมเป็นอย่างไร.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๓) ด้านวัฒนธรรม

ด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อของกิน/ของใช้/ที่พักอาศัย/โบราณสถาน โบราณวัตถุ/ศิลปวัตถุ/สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เป็นต้น โดยภาพรวม ๆ มีลักษณะอย่างไร .....
.....
.....
.....

ด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวได้แสดงออกถึงความรับผิดชอบ/ขยัน/ประหยัด/ซื่อสัตย์ อดทน/เสียสละ/กตัญญู/ เป็นต้น โดยภาพรวม ๆ โดยภาพรวม ๆ เป็นอย่างไร.....
.....
.....
.....

ด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย

<u>คำถาม</u> : พฤติกรรมนักท่องเที่ยวได้แสดงออกด้านการเคารพกฎหมาย/กฎ/ระเบียบ/ ข้อบังคับ/คำสั่ง/ประกาศ/ประเพณีดีงามของสังคม เป็นต้น โดยภาพรวม ๆ เป็นอย่างไร.....
.....
.....
.....

ด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เป็นมารยาททางสังคม

<u>คำถาม</u> : มารยาทของนักท่องเที่ยวที่แสดงออกในที่พัก/สถานที่ท่องเที่ยว/ศาสนสถาน/ ศาสนวัตถุ/การติดต่อและสื่อสารกับบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น โดยภาพรวม ๆ เป็นอย่างไร.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๓ : ข้อมูลเกี่ยวกับข้อสังเกตของผู้สัมภาษณ์ ชื่อผู้สัมภาษณ์ และ วัน เดือน ปี ที่สัมภาษณ์
ข้อสังเกตเพิ่มเติมของผู้สัมภาษณ์ (ถ้ามี)
.....
.....

(.....)
ผู้สัมภาษณ์
...../...../.....

แบบสัมภาษณ์ (ชุดที่ ๓)

เพื่อการวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้
(**สัมภาษณ์กลุ่ม :** นักท่องเที่ยว)

ส่วนที่ ๑ : เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ – นามสกุล/ฉายา ของผู้ให้สัมภาษณ์.....ที่อยู่/ทำงานปัจจุบัน เลขที่ .....
บ้าน.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

ส่วนที่ ๒ : เป็นข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาเฉพาะประเด็นผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

<u>คำชี้แจง</u> แบบสัมภาษณ์นี้เก็บรวบรวมข้อมูล ๒ ประเด็น คือ ๑) ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว **๒)** ด้านพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่ปฏิบัติต่อแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม โปรดตอบตามเป็นจริง

คำถาม	โปรดใส่เครื่องหมาย √ O หน้าข้อความที่กำหนดให้ตามความเป็นจริง	
ประเด็นที่ ๑ ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ๑) ขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นสาธารณูปโภคพื้นฐานในสถานที่แห่งนี้อย่างไรบ้าง	O ห้องน้ำมีความพอเพียง	O ห้องน้ำ<u>ไม่</u>มีความพอเพียง
	O ห้องน้ำสะอาดและปลอดภัย	O ห้องน้ำ<u>ไม่</u>สะอาดและปลอดภัย
	O น้ำอุปโภคบริโภคพอเพียง	O น้ำอุปโภคบริโภค<u>ไม่</u>พอเพียง
	O ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี	O ระบบโทรคมนาคมใช้การได้<u>ไม่</u>ดี
	O ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้ดี	O ระบบไฟฟ้าเข้าถึงใช้การได้<u>ไม่</u>ดี
	O มีทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย	O มีทางเข้าถึง<u>ไม่</u>สะดวกและปลอดภัย
๒) ด้านสิ่งปลูกสร้าง	O วางผังสิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบ	O วางผังสิ่งปลูกสร้าง<u>ไม่</u>เป็นระเบียบ
	O ทรัพยากรการท่องเที่ยวสวยงาม	O ทรัพยากรการท่องเที่ยว<u>ไม่</u>สวยงาม
๓) ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม	O มีการบริหารจัดการของเสียที่ดี	O <u>ไม่</u>มีการบริหารจัดของเสียที่ดี
	O อาคารสถานที่สะอาดปลอดภัย	O อาคารสถานที่<u>ไม่</u>สะอาดปลอดภัย
	O มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ	O <u>ไม่</u>มีบริเวณให้นั่งพักผ่อนหย่อนใจ
	O ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่	O <u>ไม่</u>ได้รับบริการที่ดีจากเจ้าหน้าที่
ประเด็นที่ ๒ พฤติกรรมนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ๑) ขณะเข้ามาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ท่านได้เห็นนักท่องเที่ยวปฏิบัติในเรื่องต่อไปนี้อย่างไรบ้าง	O เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ	O <u>ไม่</u>เคารพพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ
	O เคารพหลักธรรมทางศาสนา	O <u>ไม่</u>เคารพหลักธรรมทางศาสนา
	O เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ	O <u>ไม่</u>เคารพนักบวชศาสนาที่ตนนับถือ
	O มีความเคารพในศาสนสถาน	O <u>ไม่</u>มีความเคารพในศาสนสถาน
	O เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา	O <u>ไม่</u>เคารพในพิธีกรรมทางศาสนา
	O ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง	O <u>ไม่</u>ใช้สอยปัจจัยสี่อย่างถูกต้อง
	O ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม	O <u>ไม่</u>ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีงาม
	O ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม	O <u>ไม่</u>ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อห้าม
	O ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม	O <u>ไม่</u>ปฏิบัติตามมารยาทของสังคม

ผู้สัมภาษณ์ (.....)

...../...../.....

ภาคผนวก ง
รูปภาพประกอบกิจกรรมการวิจัย

ภาพกิจกรรมมหาวิหารสมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) จ.นครราชสีมา

ภาพกิจกรรมอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จ.นครราชสีมา

ภาพกิจกรรมอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์

ภาพกิจกรรมปราสาทเมืองต่ำ จ.บุรัมย์

ภาพกิจกรรมวัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร จ.สุรินทร์

ภาพกิจกรรมวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) จ.สุรินทร์

ภาพกิจกรรมวัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) จ.ศรีสะเกษ

ภาพกิจกรรมวัดสิรินธรวนาราม(ภูพร้าว) จ.อุบลราชธานี

ภาคผนวก จ

แบบสรุปโครง

สัญญาเลขที่ ว.๑๙๙/๒๕๖๐
ชื่อโครงการ การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

หัวหน้าโครงการ ผศ.ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตสุรินทร์
โทรศัพท์ ๐-๔๔๕๑-๔๐๙๓, ๐-๔๔๕๑-๔๐๓๗, ๐๘-๑๗๒๕-๘๖๙๓,
โทรสาร ๐ –๓๓๕๑ – ๓๖๐๔, e-mail : taweesakmcu@gmail.com

๑. ความเป็นมาและความสำคัญ

อีสานใต้คือจังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทยซึ่งมีน้ำมูลไหลผ่านดินแดนนี้เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่มานานไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ – ๔,๐๐๐ ปี ทำให้มีวัฒนธรรมหลากหลายเกิดจากคน ๔ กลุ่ม คือ เขมร กูย ลาว และไทยโคราช แต่ละกลุ่มมีสำเนียงภาษาพูด เป็นของตนเอง คือ ภาษาเขมร กูย ลาว และไทยโคราช มีวิถีชีวิตเรียบง่าย อนุรักษ์ภาษา วัฒนธรรม ของตนไว้ได้อย่างดี ซึ่งส่งผลให้เกิดแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักและดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวเป็นจำนวนมากจนกลายเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ ซึ่งมีกิจกรรมท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับองค์ประกอบศาสนา คือ ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีกรรม และเชื่อมโยงกับประเภทวัฒนธรรม คือ วัตถุธรรม วัฒนธรรมทางวัตถุ คติธรรม วัฒนธรรมเป็นหลักการดำเนินชีวิต เนติธรรม วัฒนธรรมเกี่ยวกับกฎหมาย และ สหธรรม วัฒนธรรมมารยาททางสังคม การท่องเที่ยวดังกล่าวได้ส่งผลกระทบทางบวก ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยรวมในดินแดนอีสานใต้ เป็นปัจจัยส่งผลให้เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของชาติโดยรวมดีขึ้นตามไปด้วย

สถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ดังกล่าวสามารถแบ่งเป็น ๒ กลุ่มหลัก คือ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแลกับกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล สภาพของแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ทั้งสองกลุ่มในปัจจุบัน ยังมีปัญหาการบริหารจัดการปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในด้านสิ่งดึงดูดใจ สิ่งอำนวยความสะดวก การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย การตลาดการท่องเที่ยว และการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว เป็นต้น ให้เกิดสภาพที่มีความรุ่งเรือง เฟื่องฟู และยังยืน

ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ คำตอบที่ได้น่าจะก่อให้เกิดคุณค่าต่อวิถีชีวิตของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว เกิดคุณค่าทางวิชาการ คือ

ได้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เป็นการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันทางศาสนา หน่วยงานของรัฐต่าง ๆ อีกทั้งงานวิจัยนี้ยังได้รับตีพิมพ์เผยแพร่เป็นผลงานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเผยแพร่ไปยังหน่วยงานในเครือข่ายของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่มีอยู่ทั่วประเทศ ตลอดถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในอีสานใต้ทั้งของรัฐและเอกชน สามารถนำผลการวิจัยนี้ไปใช้เป็นข้อมูลในการจัดทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะก่อให้เกิดมูลค่าในทางเศรษฐกิจให้กับประเทศชาติได้อีกทางหนึ่งด้วย คณะผู้วิจัยได้เห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับดังกล่าวจึงได้ทำวิจัยในเรื่องนี้

๒. วัตถุประสงค์โครงการ

๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอีสานใต้

๒.๒ เพื่อศึกษาเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๒.๓ เพื่อศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๓. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยในครั้งนี้มีข้อค้นพบที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

๑.ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้

ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ความหมายของอีสานใต้ และความเป็นมาของอีสาใต้ ผลการวิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจ คือ

๑.๑ ประวัติศาสตร์อีสานใต้

ความหมายของคำว่า “อีสาใต้” คือ พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีน้ำมูลไหลผ่าน ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกติดเทือกเขาฎองเร็กและประเทศกัมพูชา

ความเป็นมาของอีสาใต้ ในดินแดนนี้มีกลุ่มคนอาศัยอยู่ร่วมกันมานานแล้วไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปี ก่อนเกิดอาณาจักรขอม(เขมร) และก่อนเกิดอาณาจักรสุโขทัย เห็นได้จากภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำวัดเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา หรือภาพเขียนที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และ **แหล่งโบราณคดี บ้านปราสาท** ตำบลธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ในหลุมขุดค้นที่ ๑ มีการสำรวจพบโครงกระดูกฝังอยู่ในชั้นดินแต่ละสมัย แต่ละยุคมีลักษณะการฝังที่ต่างกันไป ยุค ๓,๐๐๐ ปี อยู่ในชั้นดินระดับล่างสุดลึก ๕.๕ เมตร เป็นต้น

๑.๒ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมสำคัญในอีสานใต้

ผลจากวิจัยนี้ได้มาจากแหล่งท่องเที่ยว ๘ แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวอยู่ใน ๕ จังหวัดอีสานใต้ประกอบด้วย ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) **และ**ปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓)

จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และวัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา (หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว

๒. เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมคือที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนามีความเชื่อมโยงกับสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา เช่น ศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ประเด็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ที่นำมาศึกษาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่ใน ๕ จังหวัดมีข้อค้นพบที่น่าสนใจ คือ

๒.๑ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของวัดหรือมูลนิธิเป็นผู้ดูแล

แหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้ คือ อุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) **ตั้งอยู่ในเขตบ้านโนนกุ่ม ติดกับถนนมิตรภาพ ตำบลมิตรภาพ อำเภอสีคิ้ว** จังหวัดนครราชสีมา วัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ตั้งอยู่ หมู่ที่ ๓ ตำบลไพรพัฒนา อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ และวัดสิรินธรวนารามภูพร้าว ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี

สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขา มีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภค มีพอเพียง ระบบโทรคมนาคม ใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ตามเส้นทางท่องเที่ยวและพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับแหล่งท่องเที่ยวมีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง ด้านสิ่งปลูกสร้างรวมทั้งด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ดึงดูดจุดสนใจนักท่องเที่ยวของแต่ละแห่ง เช่น ตำหนักวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ภายในตำหนักมีการประดิษฐานรูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) องค์ใหญ่ที่สุดในโลกเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวอุทยานมหาวิหารหรือมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ผาพระหรือผาลานนาคปรกอยู่บนชะง่อนเขา เป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดเขาศาลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร สุสานช้าง ศาลาเอราวัณ และศูนย์คชศึกษาเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) มณฑปปราสาทและสรีระสังขารหลวงปู่สรวงในมณฑปปราสาทเป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) อุโบสถ มีต้นแบบมาจากวัดเชียงทองหลวงพระบางประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นจุดเด่นที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยววัดสิรินธรวนารามภูพร้าว เป็นต้น

กิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนาดังนี้ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำบุญด้วยอามิสบูชากับพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยว ด้านศาสนธรรม มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวสวดมนต์และนั่งสมาธิ ด้านศาสนบุคล มี

พระสงฆ์หรือมีรูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติให้นักท่องเที่ยวกราบไหว้บูชา ด้านศาสนสถาน มีโบสถ์ วิหาร ตำหนัก ปราสาท ศาลา หรือ มณฑปปราสารท เป็นต้น ด้านศาสนพิธีกรรม มีกิจกรรมบูชาพระพุทธรูป รูปเหมือนพระสงฆ์สุปฏิบัติ วัตถุมงคล ถวายทานแด่พระสงฆ์ ตักบาตรพระประจำวันเกิด เคาะระฆัง ให้อาหารปลา และกิจกรรมปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรมดังนี้ ด้านวัตถุธรรม เช่น มีโบสถ์ วิหาร ตำหนัก ปราสาท ศาลา หรือ มณฑปปราสารท เป็นต้น ด้านคติธรรม แหล่งท่องเที่ยวมีการประชาสัมพันธ์ให้ข้อคิดคติธรรมเรื่องความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน กตัญญู ให้กับนักท่องเที่ยวนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ด้านเนติ**ธรรม มีป้ายประกาศเป็นคำเชิญชวน คำแนะนำ ข้อห้าม และข้ออนุญาต ต่าง ๆ** ด้านสหธรรม แหล่งท่องเทียวมีการประชาสัมพันธ์สื่อสารเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ที่พึงปฏิบัติให้ถูกต้องในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น การปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และ ศาสนพิธีกรรม เป็นต้น

๒.๒ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของทางราชการเป็นผู้ดูแล

กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้ คือ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทพนมรุ้งหรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทเมืองต่ำ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

สภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ห้องน้ำหรือห้องสุขามีความพอเพียงสะอาดและปลอดภัย น้ำอุปโภคและบริโภคมีพอเพียง ระบบโทรคมนาคมใช้การได้ดี ทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย ตามเส้นทางท่องเที่ยวและพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับแหล่งท่องเที่ยวมีที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยวในช่วงวันเวลาปกติพอเพียง ด้านสิ่งปลูกสร้างรวมทั้งด้านสถานที่และสะภาพแวดล้อม ดึงดูดจุดสนใจนักท่องเที่ยวของแต่ละแห่ง เช่น ปราสาทพิมายประกอบด้วย พลับพลาเปลื้องเครื่อง สะพานนาคราช ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว ชาลาทางเดิน บรรณาลัย สระน้ำ ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทประธาน พลับพลา ปรางค์หินแดง ปรางค์พรหมทัต และ หอพราหมณ์ นอกจากตัวปราสาทที่ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายแล้ว ภายในกำแพงเมืองยังประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญอีกหลายแห่ง คือ กำแพงเมือง ประตูเมือง เมรุพรหมทัต สระน้ำโบราณ เป็นต้น ปราสาทพนมรุ้งประกอบด้วย บันไดต้นทาง พลับพลาเปลื้องเครื่อง ทางดำเนิน สะพานนาคราชชั้นที่ ๑ บันไดขึ้นปราสาท ลานด้านหน้าปราสาท สะพานนาคราชชั้นที่ ๒ ลานปราสาทและระเบียงชั้นนอก ซุ้มประตูและระเบียงชั้นใน สะพานนาคราชชั้นที่ ๓ ปราสาทประธาน ปราสาทอิฐ ๒ หลัง ปรางค์น้อย บรรณาลัย อาคารก่อด้วยศิลาแลง เป็นต้น และ ปราสาทเมืองต่ำประกอบด้วย กำแพงแก้วและซุ้มประตู ลานปราสาทและสระน้ำ ระเบียงคดและซุ้มประตู กลุ่มปราสาทอิฐ และบรรณาลัย เป็นต้น

ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางศาสนา มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา ได้แก่ ด้านศาสดาหรือรูปเคารพ ด้านศาสนธรรม ด้านศาสนบุคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนพิธีกรรม ในสถานที่แห่งนี้มิได้มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแต่อย่างใด มีแต่เพียงรูปเคารพต่าง ๆ ไว้ให้เท่านั้น สำหรับนักท่องเที่ยวคนใดมีความประสงค์จะสวดมนต์ กราบไหว้ ขอพรใด ๆ ตามความเชื่อของแต่ละบุคคลก็สามารถกระทำได้ แต่ทั้งนี้ต้องมิขัดต่อกฎ ข้อห้าม ที่ทางอุทยานประวัติศาสตร์หรือ

ปราสาทที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวกำหนด ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับประเภทของวัฒนธรรม คือ ด้านวัตถุธรรม ด้านคติธรรม ด้านเนติธรรม และด้านสหธรรม

๓ ผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

ผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ ผลลัพธ์ที่ทำให้กระเทือนไปถึงสิ่งอื่นหรือเหตุการณ์ที่จะตามมา ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้ ๒ ด้าน คือ ด้านบวก เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี และ ด้านลบ เป็นผลกระทบเมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลเสียหาย สำหรับผลกระทบของการท่องเทียวทางศาสนาและวัฒนธรรมในหัวข้อนี้ หมายถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในอีสานใต้ ๕ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ อุทยานมหาวิหาร สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) **และ**ปราสาทพิมายหรืออุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๒) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง หรืออุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ ๓) จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ วัดเขาศลาหรือพุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานะจาโร และ วัดป่าอาเจียง(สุสานช้าง) ๔) จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ วัดไพรพัฒนา(หลวงปู่สรวง) ๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ วัดสิรินธรวนารามภูพร้าว จากผลการวิจัย พบว่าพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชม แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมอีสานใต้ มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีค่าเฉลี่ยรวมทุกแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับร้อยละ ๙๘.๐๔ ซึ่งมีผลกระทบด้านบวกมากที่สุด คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดผลดี เช่น ด้านสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว มีการสร้างหรือดูแลรักษาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน สิ่งปลูกสร้าง สถานที่และสภาพแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพดี มั่นคง สะอาด ปลอดภัย และยั่งยืน ด้านศาสนา นักท่องเที่ยวมีความเคารพในศาสดาหรือรูปเคารพ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธีของศาสนา ด้านวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรม ทั้งด้านวัตถุธรรม คติธรรม เนติธรรม และสหธรรม ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดไม่ให้เลือนหายไป ทำให้เกิดงานเทศกาลท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมากขึ้น ประเทศได้มีโอกาสเผยแพร่เอกลักษณ์ของชาติมากขึ้น เป็นต้น

๔. ข้อเสนอแนะการนำผลงานวิจัยไปใช้

ผลจากการวิจัยนี้มีข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้องดังนี้ หน่วยงานภาครัฐที่กำกับดูแลการท่องเที่ยวควรนำผลวิจัยนี้ไปเป็นข้อมูลประกอบการจัดทำแผนและการวางแผนพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการรักษาความปลอดภัย ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว นำเผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ สร้างเครือข่ายความร่วมมือ ภาครัฐ เอกชน องค์กรในท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และภาคประชาชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และผลกระทบของการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้อย่างยั่งยืนต่อไป

๕. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. จัดโครงการ **“กิจกรรมเสริมหลักสูตรสิกขาจากริก”** นำนิสิตที่ศึกษาอยู่ในหลักสูตรระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และ คณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาสิกขาจาริกแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้

๒. ใช้จัดการเรียนการสอนรายวิชา ประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนามหายาน และวิชาที่สัมพันธ์ หลักสูตรปริญญาตรีและปริญญาโท ที่เปิดสอนใน มจร. วิทยาเขตสุรินทร์

๓. ผลการวิจัยนำเผยแพร่การประชุมระดับชาติ “ราชมงคลครั้งที่ ๙” การเชื่อมโยงเครือข่ายวิชาการด้วยงานวิจัย ณ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ ในวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๒.

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

****

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทวีศักดิ์ ทองทิพย์

(ภาษาอังกฤษ) : Assist. Prof. Dr. Taweesak Tongtip

เลขมายประจำตัวประชาชน : -

ตำแหน่งปัจจุบัน : ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป มหาวิทลาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขสุรินทร์ เลขที่ ๓๐๕ หมู่ ๘ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐, โทรศัพท์ ๐-๔๔๕๑-๔๐๙๓, ๐-๔๔๕๑-๔๐๓๗, ๐๘-๑๗๒๕-๘๖๙๓, โทรสาร ๐ – ๓๓๕๑ – ๓๖๐๔.

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๒๙ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสิตธรรมวิทยา เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๓๔ พธ.บ. (ศาสนา) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ พระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๓๖ ศศ.ม. (ภาษาสันสกฤต) มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๗ พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- วิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ วิชาตรรกศาสตร์

ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

- พ.ศ. ๒๕๔๓ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: การศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษา กรณีโครงการพระสงฆ์ร่วมพัฒนาชายแดนไทย-กัมพูชา ในเขตจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์
- พ.ศ. ๒๕๔๔ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: การศึกษาปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษากลุ่มสตรีออมทรัพย์จังหวัดสุรินทร์
- พ.ศ. ๒๕๔๖ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์
- พ.ศ. ๒๕๔๖ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: วิจัยและส่งเสริมวัดเพื่อการพัฒนาการศึกษาและเผยแผ่ศาสนธรรม : กรณีศึกษาวัดกลางสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์

- พ.ศ. ๒๕๔๗ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์

- พ.ศ. ๒๕๔๙ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: การศึกษาแนวทางพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๑

- พ.ศ. ๒๕๕๐ รายงานวิจัย เรื่อง: การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรายวิชาตรรกศาสตร์เบื้องต้น เรื่อง ความเป็นปฏิปักษ์แห่งญัตติของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์โดยใช้วิธีสอนแบบนิรนัย ประกอบสื่อ PowerPoint

- พ.ศ. ๒๕๕๐ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา

- พ.ศ. ๒๕๕๒ รายงานวิจัยเรื่อง: การศึกษาประสิทธิภาพเอกสารคำสอนรายวิชา ตรรกศาสตร์เบื้องต้นสำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

- พ.ศ. ๒๕๕๔ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: การศึกษาความพึงพอใจของชุมชนที่มีต่อ โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์

- พ.ศ. ๒๕๕๕ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง คุณค่าและอิทธิพลของกลุ่มปราสาทขอมที่มีต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์

- พ.ศ. ๒๕๕๗ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง : ผลสำเร็จและความต้องการพัฒนางานในโครงการพรสอนศีลธรรมในโรงเรียนตามความคิดเห็นของผู้บริหารสถานศึกษา ครูพี่เลี้ยง นักเรียน และพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

- พ.ศ. ๒๕๕๘ รายงานวิจัยเรื่อง : พุทธจริยศาสตร์กับปัญหาทางจริยธรรมการอุ้มบุญในสังคมไทย

- พ.ศ. ๒๕๕๙ ผอ.แผนงานในรายงานวิจัยเรื่อง : ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในประเทศไทย สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อยุธยา

ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑๙๕ หมู่ ๖ ถนนโชคชัย – เดชอุดม ตำบลประโคนชัย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ รหัสไปรษณีย์ ๓๑๑๔๐

โทรศัพท์ : ๐-๔๔๖๗-๐๓๖๒, ๐-๔๔๖๕-๑๕๘๘, ๐๘๑-๗๒๕๘๖๙๓

ประวัติผู้ร่วมวิจัยที่ ๑

****

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : พระครูศรีสุนทรสรกิจ, ผศ.ดร.

(ภาษาอังกฤษ) : Asst.Prof.Dr.Phrakhrusrisunthonsarakit

เลขมายประจำตัวประชาชน : -

ตำแหน่งปัจจุบัน : ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ เลขที่ ๓๐๕ หมู่ที่ ๘ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐, โทรศัพท์ ๐๔๔-๑๔๒๑๐๗, ๐๘๑-๕๔๘๕๕๓๕ โทรสาร ๐๔๔–๑๔๒๑๐๘

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๒๗ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่วัดคลองโพธิ์ ต.บ้านเกาะ อ.เมือง อุตรดิตถ์ จังหวัดอุตรดิตถ์
- พ.ศ. ๒๕๓๖ พธ.บ. (สังคมวิทยา) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตสุรินทร์
- พ.ศ. ๒๕๔๖ M.A. (Linguistics) Nagpur University, India
- พ.ศ. ๒๕๕๒ Ph.D. (Linguistics) Nagpur University, India

ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

- พ.ศ. ๒๕๔๘ หัวหน้าโครงการในรายงานวิจัยเรื่อง: ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพิธีกรรมปันโจลมะม็วด อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
- พ.ศ.๒๕๖๐ เป็นผู้ร่วมวิจัย ในรายงานวิจัยเรื่อง: การวิเคราะห์ปัญหา ผลกระทบ และยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนาธรรม ของอีสานใต้กับความร่วมมือทางเศรษฐกิจในประชาคมอาเซียน
- พ.ศ. ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย ในรายงานวิจัยเรื่อง : การเสริมสร้างสัมมาชีพของผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดสุรินทร์

ที่อยู่ปัจจุบัน: วัดศรีรัตนาราม เลขที่ ๑๕๗ หมู่ ๕ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ รหัสไปรษณีย์ ๓๒๐๐๐

โทรศัพท์: ๐๔๔-๑๔๒๐๔๐, ๐๘๑-๕๔๘๕๕๓๕

ประวัติผู้ร่วมวิจัยที่ ๒

****

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : พระมหาสมบัติ ฐานวโร/รวดเร็ว

(ภาษาอังกฤษ) : Phramahasombat Ruadrew

เลขมายประจำตัวประชาชน : -

ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์

หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขสุรินทร์ ต. นอกเมือง อ. เมืองสุรินทร์ จ. สุรินทร์ ๓๒๐๐๐, โทรศัพท์ ๐-๔๔๕๑-๔๐๙๓, ๐-๔๔๕๑-๔๐๓๗, ๐๘๑-๙๙๙-๐๔๔๑, โทรสาร ๐ – ๓๓๕๑ – ๓๖๐๔.

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๓๐ เปรียญธรรม ๔ ประโยค สำนักเรียนวัดกลางสุรินทร์
- พ.ศ. ๒๕๓๐ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนปริยัติโกศลวิทยา (พระปริติธรรมแผนกสามัญศึกษา) วัดกลางสุรินทร์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐
- พ.ศ. ๒๕๓๕ พธ.บ. (การสอนสังคมศึกษา) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ พระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๔๘ ศศ.ม. (หลักสูตรและการสอน) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
- พ.ศ. ๒๕๕๗ พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ ประสบการณ์วิชาชีพครู

ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย (ไม่มี)